

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN STATÜSÜ
(1908-1919)**

DOKTORA TEZİ

Emine Bayraktarova

İSTANBUL 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN STATÜSÜ
(1908-1919)**

DOKTORA TEZİ

Emine Bayraktarova

Danışman: Prof. Dr. CEVDET KÜÇÜK

İSTANBUL 2009

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Emine Bayraktarova'nın "Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı Prof.Dr. Cevdet Küçük
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr. Emine Gürsoy Naskali
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Ali Akyıldız
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Mahir Aydın
Üniversitesi İstanbul

Üye : Prof.Dr. Zekeriya Kuşun
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 16 / 02 / 2009 tarih ve 5-6 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	XII

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMANLARIN SİYASİ DURUMU (1908-1919)

I-TÜRK-BULGAR SİYASİ İLİŞKİLERİ (1908-1919).....	17
A-Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı Ve Osmanlı-Bulgar Müzakereleri.....	17
1-Bulgaristan Prensiğinin Bağımsızlığını İlan Etmesi.....	17
2-Bulgaristan Bağımsızlığı Karşısında Osmanlı Hükümetinin Tutumu.....	18
3-Osmanlı- Bulgar Müzakerelerinde Tazminat Meselesi.....	22
4-Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Bulgar Müzakerelerinde Vakıflar Meselesi.....	24
5-“Rumeli Muhacirini İttihadı Cemiyeti”nin Talepleri.....	27
B-Bağımsızlık Sonrası Osmanlı Devleti-Bulgaristan Arasında Siyasi Gelişmeler.....	32
1- Türk-Bulgar Diplomatik İlişkilerinin Kurulması.....	32
2-Balkan Savaşları(1912-1913).....	33
3-Balkan Savaşları Sonunda Osmanlı-Bulgar Müzakereleri.....	36
a-Osmanlı Devletinin Tutumu.....	38
b-Bulgar Murahhaslarının Bulgar Hükümetine Raporu.....	42
4-İstanbul Antlaşmasına Göre Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığı.....	43
a-İstanbul Antlaşmasının İmzalanması(29 Eylül 1913).....	43
b-İstanbul Antlaşmasının Müslüman Azınlığı Hakkında Hükümleri.....	44
c-İstanbul Antlaşmasına Göre Türk-Bulgar Sınırı.....	46
5-I.Dünya Savaşı ve Sonrasında Türk-Bulgar İlişkileri(1914-1919).....	47
a-Türk-Bulgar İlişkilerinin Kesilmesi.....	48

b-Paris Barış Konferansı(18 Ocak 1919).....	48
c-Neuilly Antlaşması(27 Kasım 1919).....	49
II- BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN DURUMU	
(1908-1919).....	49
A-Bulgaristan'daki Müslüman Nüfusu.....	49
B-Bulgaristan'daki Müslümanların Vatandaşlık Ve Askerlik Meselesi.....	52
1-Bulgaristan'daki Müslümanların Vatandaşlık Meselesi	52
a-Bağımsızlıktan Önce Bulgaristan'daki Müslümanların Vatandaşlığı	52
b-Bağımsızlıktan Sonra Bulgaristan'daki Müslümanların Vatandaşlığı	53
c-Balkan Savaşlarından Sonra Vatandaşlık Meselesinin Düzenlenmesi.....	54
d-Bulgaristan'a Terk Edilen Topraklardaki Osmanlı Vatandaşlığını Seçenlerin Durumu.....	55
e-24 Ağustos 1915 Tarihli Tashih-i Hudut Mukavelesi ile Düzenlenen Vatandaşlık Meselesi.....	59
2- Bulgaristan'daki Müslümanların Askerlik Meselesi.....	61
a-Bağımsızlıktan Önce Müslümanların Askerlik Durumu.....	61
b-Bağımsızlıktan Sonra Müslümanların Askerlik Durumu.....	62
c-Osmanlı Devletine Göç Eden Müslüman Erkeklerin Askerlik Bedeli.....	66
C-Bulgaristan'da Millet Meclisi Seçimleri, Müslüman Millet	
Vekilleri Ve Faaliyetleri.....	67
1-Bulgar Millet Meclisinde Müslüman Milletvekillerinin Seçimi.....	67
2-Bulgar Parlamentosunda Müslüman Milletvekillerinin Faaliyetleri.....	80
a-Bulgarların Makedonya ve Batı Trakya'daki Müslümanlara Yaptıkları Mezalim ile ilgiliBulgar Meclisindeki Müslüman Milletvekillerinin Yazısı.....	83
b-Baş Müftülük Sekreteri Figani Bey Ahmedov'un Raporu.....	84
c-Türk Milletvekillerinin Trakya Konusunda Savundukları Tez.....	86

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜFTÜLERİN STATÜSÜ

(1908 -1919)

I-BULGARİSTAN'DAKİ MÜFTÜLERİN DURUMU.	89
---	-----------

A-Bulgaristan Müftülerinin Hukuki Statüleri.....	89
1- Osmanlı İdarî Teşkilatında Müftülerin Görev Ve Yetkileri.....	89
2-Bulgaristan Hükümeti'nin 1880 Tarihli Talimatnamesine Göre Müftülüklerin Yeniden Düzenlenmesi.....	90
3-Meşihat'ın 1884 Tarihli Talimatnamesine Göre Müftülerin Görev Ve Yetkileri.....	92
4-Bulgaristan Prensliğinin 1895 Tarihli Talimatnamesi Ve Müftülüklerin GörevVeYetkileri.....	93
5-1909 Tarihli Protokol Ve Müftüler Sözleşmesine Göre Müftülerin Görev ve Yetkileri.....	99
a-1909Tarihli Protokol'e Göre Müslümanların Dini ve Sosyal Hakları.....	99
b-1909 Tarihli Sözleşmeye Göre Müftülerin Seçimi, Görev ve Yetkileri.....	99
c-1909 Tarihli Protokol ve Müftüler Sözleşmenin Uygulanması ve Sonuçları.....	102
6-1913 Tarihli Müftüler Mukavelenamesine Göre Müftülerin GörevVeYetkileri.....	104
7-1913 Tarihli İstanbul Antlaşmasının Uygulanması ve Sonuçları.....	108
B-Bulgaristan'da Müftü Seçimleri.....	110
1-Sancak Müftülerinin Seçimleri.....	110
a-1909 Tarihinden Sonra Yapılan Seçimler.....	110
b-1913 Tarihinden Sonra Yapılan Seçimler.....	113
C-Bulgaristan'da Baş Müftü Seçimi.....	114
1-Baş Müftülük Konusunda Bulgaristan Hükümeti'nin Tutumu.....	114
2-Baş Müftü Seçimi Konusunda Osmanlı Hükümeti ile Sofya Elçisi Asım Beyin Tutumu.....	115
a-Hocazade Muhiddin Efendi'nin Adaylığına Tepkiler.....	117
3-Hocazade Muhiddin Efendi'nin Baş Müftü Seçilmesi.....	121
4-Muhiddin Efendi'nin Baş Müftülüğüne Karşı Gösterilen Tepkiler ve Doğurduğu Sonuçlar.....	125
5-Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi'nin İstifası ve Bâbîâlî'nin Tutumu.....	127
6-Baş Müftü Muhiddin Efendi'nin İstifasının Reddedilmesi.....	130
7-Muhiddin Efendi'nin Bulgar Hükümeti Tarafından Azledilmesi	

ve Osmanlı Hükümetinin Tepkisi.....	132
8-1914 Tarihinde Baş Müftülük Seçimine Son Verilmesi.....	132
D-Müftü Ve Müftü Vekillerinin Dereceleri Ve Maaşları.....	137
1-Bulgaristan Müftülüklerin Dereceleri.....	137
2-Bulgaristan Müftülerinin Maaşları.....	138
3-Osmanlı Devleti'nden Maaş Alan Bulgaristan Müftüleri.....	140
E-Müftülerin Görevden Alınmaları.....	141
1- 1913 Tarihinden Önceki Dönemde Müftülerin Görevden Alınmaları.....	141
a-Burgaz Müftüsü'nün Görevden Alınması.....	141
b-Vratsa Müftüsünün Görevden Alınması.....	142
c- Razgrad Müftüsünün Görevden Alınması.....	146
d- Haskova Müftüsünün Görevden Alınması.....	147
e- Sofya Müftüsünün Görevden Alınması.....	152
2- 1913 Tarihinden Önceki Dönemde Müftü Vekillerinin	
Görevden Alınmalar	153
a- Yeni Pazar Müftü Vekili Hakkında İleri Sürülen İddialar.....	153
b- Osman Pazarı Müftü Vekilinin Değiştirilmesi.....	154
3-1913 Tarihinden Sonraki Dönemde Müftülerin Görevden Alınmaları.....	155
a-Müftülerin Görevden Alınmaları Konusunda Bâbîâlî'nin Tutumu.....	155
b-Ziştovi ve Tatarpazarcık Müftü Vekillerinin Değiştirilmesi.....	157
4-Müftülerin Osmanlı Makamlarıyla Haberleşmelerinin Yasaklanması.....	158
5-Müftülerin Mahkum Edilmeleri.....	161
F-1919 Tarihli “Müslümanların Dinî ve İdârî Teşkilatları	
Nizamnâmesi”ne Göre Müftülerin Durumu.....	163
G-Bulgaristan'da Müftülük Meselesi Ve Sonuçları.....	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMANLARIN EVKAF VE EĞİTİM DURUMU

I-BULGARİSTAN'DAKİ VAKIFLARIN HUKUKİ	
STATÜLERİ (1878-1908).....	170
A-1878 Tarihli Berlin Antlaşmasına Göre Vakıflar.....	170
B-1909 Tarihli Protokol Ve Müftüler Sözleşmesine Göre Vakıflar.....	175

1-1909 Tarihli Protokol'e Göre Vakıflar.....	175
2-1909 Tarihli Müftüler Sözleşmesine Göre Vakıflar.....	176
C-1909 Tarihli Protokol Ve Mukavelenamenin Vakıflarla	
İlgili Hükümlerinin Uygulanması Ve Sonuçları.....	177
1-Bulgaristan Vakıf Komisyonunun Çalışmaları ve Sonuçları.....	177
2- Komisyon Kararlarına Mütevellilerin Tepkisi.....	180
3- Komisyon Kararlarına Bâbiâli'nin Tepkisi.....	183
D-1913 Tarihli İstanbul Antlaşması Ve Protokolüne	
Göre Vakıflar.....	185
1-1913 Tarihli Protokol'e Göre Vakıflar.....	185
2-1913 Tarihli Müftüler Mukavelenamesine Göre Vakıflar.....	186
E-1913 Tarihli Protokol Ve Mukavelenamenin	
Vakıflarla İlgili Hükümlerinin Uygulanması Ve Sonuçları.....	188
F- 1919 Nizamnamesine Göre Vakıfların Durum.....	196
İLEĞİTİMİLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	198
A-Bulgar Hükümetinin Müslüman Mektepleriyle İlgili Kararları.....	198
1-Müslüman Okullarına Bütçeden Yardım Edilmesi Sorunu.....	204
2-Müslüman Okullarına Osmanlı Desteği.....	206
B-1909 Tarihli Sözleşmeye Göre Müslüman Mektepleri.....	207
C-1913 Tarihli Müftüler Mukavelenamesine Göre	
MüslümanMektepleri.....	209
D-1913 Tarihli Mukavelenamenin Eğitime İlişkin Hükümleri'nin	
Uygulanışı Ve Sonuçları.....	211
1-Müslüman Türk Okullarına Ayrılan Tahsisat Sorunu.....	211
2-Müslüman Milletvekillerinin Tutumu.....	214
3-Bulgar Maarif Nizamnamesinin Değiştirilmesi.....	215
4-Şumnu Devlet Türk Pedagoji Okulunun Açılması.....	217
5-Müslümanların Eğitim Seviyelerinin Düşmesi.....	220
E-Bulgaristan'daki Müslüman Muallimler Cemiyetinin	
Faaliyetleri Ve Sonuçları.....	223
F- Birinci Dünya Harbinden Sonra Müslümanların Durumu.....	226

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN GÖÇ
MESELESİ (1908 -1919)

A-Prenslik Döneminde Bulgaristan'daki

Müslümanların Göç Meselesi.....228

B-Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanından Balkan Savaşlarına

Kadar Müslümanların Göçü.....229

1-Bulgaristan'daki Müslümanların Göç Sebepleri.....229

a-Türk-Bulgar Sınırında Müslümanların Durumu.....229

b- Göçün Önlenmesi İçin Osmanlı Hükümetinin Aldığı Tedbirler.....232

c-Bulgar Hükümetlerinin Müslüman Azınlığına Karşı Tutumları 234

C- Balkan Savaşları Sırasında ve Sonrasında Müslümanlara

Yönelik Bulgarlaştırma ve Hıristiyanlaştırma Hareketi.....237

1-Bulgar Hükümetinin Yeni İlhak Ettiği Topraklardaki Ahaliye Bildirisi.....239

2-Bulgaristan'daki Müslüman Ahalinin Osmanlı Devletine Müracaatları.....241

3-Bulgar Hükümetinin Aldığı Tedbirler.....246

4-Zulüm ve Baskı Karşısında Sofya Elçisi ile Bâbıâli'nin Tutumu.....249

SONUÇ.....261

KAYNAKÇA.....265

ÖZGEÇMİŞ 277

ÖNSÖZ

Bulgaristan'daki Müslüman azınlıklar ve özellikle Türk nüfusu Türkiye ve dünya kamuoyunu en çok meşgul eden konular olmuştur. Bu ilgi genellikle Bulgar hükümetlerinin bu topraklarda yaşayan Türklere karşı izledikleri politikadan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkları statüleri, hakları, vakıf malları, dini yönetimleri ile Türk-Bulgar ilişkilerini etkileyen unsurların başında gelmeleri bakımından da önem arz etmektedirler.

Bulgaristan'ın 1878'de Osmanlı Devletinden ayrılma sürecine girmesiyle, bu topraklarda kalan Müslümanlar azınlık statüsüne geçmiştir. Bulgaristan Prensiği'nde Ortodoks Hristiyanlığın devlet dini kabul edilmesiyle Müslüman cemaat, büyüklük bakımından Ortodoks Bulgarlardan sonra ülkenin birinci dini azınlığı olmuştur. Bulgaristan'daki Müslümanların hak ve yükümlülükleri bundan böyle uluslararası antlaşma ve teminatların konusu olacaktır.

Bununla birlikte Bulgaristan'ın olduğu gibi Türkiye'nin de politikasından bir parça olan Bulgaristan'daki Müslüman ve Türk nüfusu iki devlet arasındaki ilişkilerde bir belirleyici olması bakımından da önem arz etmektedirler.

1878-1908'e kadar olan dönem ile ilgili Osmanlı Başbakanlık arşivindeki belge yoğunluğu ve zenginliği Bulgaristan'daki Müslümanlar ile ilgili pek çok konunun kaleme alınmasını ve aydınlatılmasını mümkün kılmıştır. Bunlardan özellikle Bulgaristan'daki Türklerin demografik, dini, toplumsal, eğitim, kültürel, sosyal ve siyasi durumlarını ele alan ve genelde Osmanlı ve İngiliz arşiv belgelerine başvuran Ömer Turan'ın, *The Turkish Minority in Bulgaria 1878-1908*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998) adlı çalışması dikkat çekmektedir. Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığını Bulgar arşiv belgeleri ile de destekleyerek inceleyen diğer bir çalışma ise İbrahim Yalımov'un *İstoriya na Turskata Obşnost v Bulgariya*, Sofya 2002. Yazar özellikle Türk nüfusunun Bulgar topraklarına yerleşmelerinden Komünizm dönemine kadar olan süreç içerisinde siyasi, eğitim ve kültürel durumlarını geniş bir çerçeveden kaleme almıştır.

Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın antlaşmalarla belirlenen hukuki statüleri çeşitli vesilelerle araştırma konusu olmuştur: İbrahim Kamil,

Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989; Hamza Eroğlu, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler*, Ankara 1992, gibi çalışmalarda ise Bulgaristan'daki Müslüman nüfusunun tarihi süreç içerisinde anlaşmalar ile hak ve hukukları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1878 Berlin antlaşmasıyla kurulan Bulgaristan Prensliğinden günümüze kadar Bulgaristan yönetimlerinin Müslüman Türk azınlığa yönelik uygulamalarını inceleyen Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005 adlı eserinde, bağlı bulunduğu insan ve azınlık hakları metinleri bakımından Bulgaristan'ın hukuki ve siyasi sorumluluklarını tartışmaktadır. Uluslararası insan ve azınlık hakları hukukundaki gelişmelere paralel olarak azınlığın haklarının ne olduğu, Bulgaristan yönetimlerinin bu haklara ne ölçüde saygı gösterdikleri 1878'den günümüze incelenmiştir. Ancak yazar Doğu blokunun yıkıldığı 1989 sonrası dönemde Bulgaristan'ın Batı dünyasıyla bütünleşmek ve başta AB olmak üzere uluslararası kuruluşlara üye olmak amacı çerçevesinde azınlıklar sorunu bu çalışmanın ana tezini oluşturmaktadır.

Bulgaristan 1908'de Osmanlı Devletinden tam bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu topraklarda kalan Müslüman azınlığının durumu ne şekilde belirlendiği ve değiştiğini incelemek bu çalışma konusunu seçmemize sebep olmuştur. Tez, Bulgaristan'ın 1908'de Osmanlı devletinden bağımsızlığını ilan etmesi ile başlamakta ve 1919 Neuilly antlaşmasıyla son bulmaktadır.

Çalışmamızın amacı 30 yıllık Prenslik dönemini sona erdiren Bulgaristan'ın tam bağımsızlık ilanından sonra bu topraklarda yaşayan Müslüman azınlıklarının anlaşmalarla belirlenen hak ve hukuklarını ortaya koyarak statülerinde ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini gün ışığına çıkarmaktır.

Tezin giriş kısmında 1878-1908 yılları arasında Osmanlı devleti Bulgaristan Prensliği ilişkilerinden bahsedilmektedir. Bu ilişkiler çerçevesinde Bulgaristan Prensliğinde bulunan Müslümanların durumuna da değinilmiştir.

Tezin birinci bölümünde, Bulgaristan'ın 1908'de Osmanlı devletinden tam bağımsızlık ilanı ve sonrasında iki devlet arasında gelişen siyasi ilişkiler ışığında Bulgaristan Müslümanlarının siyasi hakları incelenmiştir. Bu bölümde Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı sonrasında gerçekleştirilen Osmanlı- Bulgar müzakereleri ele alınarak Bulgaristan'daki Müslümanları ilgilendiren meselelere

yer verilmiştir. Talimatnameler çerçevesinde Bulgaristan Müslümanlarının vatandaşlık ve askerî hizmet konuları ortaya konulmuştur. Bu meselelerin gün ışığına çıkarılmasında özellikle Bulgar Meclis Zabıtlarına, yerel Türk basınına ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bazı tasniflere baş vurulmuştur. Ayrıca bu bölümde 1908’den 1919’a kadar Bulgar Parlamentosunda yer alan Müslüman mebuslarının Bulgaristan’ın siyasi hayatındaki fonksiyonları, sayıları, parti mensubiyetleri ve faaliyetlerine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise Bulgaristan Müslümanlarının Dini Durumlarına yer verilmiştir. Burada özellikle 1909 İstanbul Protokolü ve Müftülükler sözleşmesi, 1913 İstanbul anlaşması ve Müftülere ait protokolü ve 1919 Neuilly antlaşması çerçevesinde Bulgaristan’daki Müslümanların dini haklarına yer verilmiştir. Özellikle Bulgar Devlet Arşivindeki Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı Tasnifinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Ayrıca “Türk Sedası” ve “Balkan” gibi yerel Türk gazetelerinden de yararlanılmıştır. Müslümanların dini haklarının ne olduğu, Bulgaristan yönetimlerinin bu haklara ne ölçüde saygı gösterdikleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Bulgaristan’daki Müslümanlar için hayati önem arz eden vakıflar ve eğitim meseleleri ele alınmıştır. Osmanlı devletini çok uğraştıran, Bulgaristan’daki Müslümanları derinden etkileyen bu meselelere çözüm arayışlarına yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde Bulgaristan’daki Müslüman azınlıkların Osmanlı Devletine göç etme sebepleri, Bulgaristan hükümetlerinin Müslüman ahaliye tavır ve politikaları ele alınmıştır. Osmanlı Devletinin Bulgaristan’daki Müslümanlar üzerinde sahip olduğu hak ve hukuklara rağmen bunların korunmasında çektiği sıkıntı ve zorluklara yer verilmiştir. Gerek barış gerekse savaş koşullarında Bulgaristan’daki Müslüman azınlıkların maruz kaldıkları kötü muamele ve neticesinde siyasi, sosyal, ekonomi boyutu ile göç meselesi.

Bu çalışma danışman hocam Prof.Dr.Cevdet Küçük’ün çok değerli yönlendirmesi ve katkısı sayesinde meydana gelmiştir. Konuya yönlendirmesi ve tezin tamamlanmasında hocamın emeği büyüktür. Ayrıca maddi ve manevi olarak desteği dolayısıyla da teşekkür etmeyi borç bilirim. Çalışma boyunca gösterdikleri ilgi ve yardımlarından dolayı Prof.Dr. Ali Akyıldız ile Prof.Dr. Zekeriya Kurşun’a da müteşekkirim.

Emine Bayraktarova

ÖZET

BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN STATÜSÜ

(1908-1919)

Bulgaristan'ın 1878'de Osmanlı Devletinden ayrılma sürecine girmesiyle, bu topraklarda kalan Müslümanlar azınlık statüsüne geçmiştir. Bulgaristan Prensiği'nde Ortodoks Hristiyanlığın devlet dini kabul edilmesiyle Müslüman cemaat, büyüklük bakımından Bulgarlardan sonra ülkenin birinci dini azınlığı olmuştur. 1878'den sonra yapılan uluslar arası antlaşma ve teminatlarda Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkların siyasi, dini, eğitim, kültürel hak ve hukukları konu olmuştur.

Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkları statüleri, vakıf malları, dini yönetimleri ile Bulgaristan'ın olduğu gibi Türkiye'nin de politikasında yer alarak Türk-Bulgar ilişkilerinde bir belirleyen olmaları bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada anlaşma ve nizamnameler çerçevesinde 1908-1919 yılları arasında Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkların siyasi, dini ve eğitim hak ve hukukları gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz konusu 11 yıllık süreç içerisinde Bulgaristan'daki Müslüman azınlıklarına çok geniş haklar tanındığı, ancak bu hakların tam anlamıyla uygulanamadığı görülmektedir.

ABSTRACT

STATUS OF MUSLIM MINORITIES IN BULGARIA

(1908-1919)

Muslims of Bulgaria transformed into a status of muslim minority when Bulgaria went into a disintegration process from Ottoman Empire in 1878. By the acceptance of orthodox christianity as the state's official religion in Bulgarian Principality, muslim community became the most biggest religious minority in the country after the Bulgarians. After the 1878, the political, religious, educational and cultural rights of the muslim minority in Bulgaria had become an issue of the int'l agreements and guarantees.

Muslim minority in Bulgaria had become an crucial determining issue of Turkish – Bulgarian relations by its status, waqf property and religious administration not only taking a part in Bulgarian but also in Turkish politics as well. In this study, the political, religious and educational rights of muslim minority in Bulgaria are tried to be enlighten according to agreements and the regulations made between the years of 1908 and 1919. It became clear that, many rights had been given to the muslim minority of Bulgaria in this mentioned eleven-year time period, however these rights couldn't be appied at all.

KISALTMALAR

a.e.....	Arşiv birimi
a.g.e.....	Adı geçen eser
a.g.m.....	Adı geçen makale
a.g.t.....	Adı geçen tez
Bkz.....	Bakınız
BOA.....	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.....	Cilt
DİA.....	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
F.....	Fon adı
Haz.....	Hazırlayan
NBKM.....	Bulgar Milli Kütüphanesi, Sv .Sv Kiril i Metodiy Şarkiyat Bölümü.
Nr.....	Numara
op.....	Tasnif numarası
S.....	Sayı
s.....	Sahife
TDA.....	Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi
Vd.....	Ve devamı

GİRİŞ

Bugünkü Bulgaristan'ı oluşturan Rumeli toprakları I. Murad (1362–1389) zamanında fethedilmeye başlandı. Edirne'nin fethi sırasında Meriç vadisine hâkim bulunan Çirmen ve ardından da Yanbolu, Timurtaş Paşa, Zağra ve çevresi fethedildi. Bulgar başşehri Tırnova, Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi kumandasındaki kuvvetler tarafından 1393'te ele geçirilerek Bulgar Krallığı'na son verildi. Bölge, Çirmen, Hasköy, Çırpan, Akçakızanlık, Yenizağra, Ergene ve Eynepazarı'ndan oluşan ve ilk Osmanlı sancaklarından biri olan Çirmen sancağı teşkil edilerek Rumeli eyaletine bağlandı.¹

XIX. yüzyıla kadar Türk idaresinden herhangi bir şikâyetleri olmayan Bulgarlar², dinen bağlı oldukları Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Rumlaştırma politikasına karşı devamlı mücadele veriyorlardı. Ortodoksların koruyucu rolünü oynayan Rusya'nın yayılmacı politikasının da etkisiyle, Bulgaristan'da XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletine karşı bir takım isyan komiteleri kurulmaya başlandı. Bulgarlar, vergilerin ağırlığını ve memurların kötü muamelesini bahane ederek 1841'de Niş'te bir ayaklanma başlattıysa da kısa sürede bastırıldı. Ancak kendi denetimlerinde müstakil bir Bulgaristan kurmayı planlayan Rusların kışkırtmaları ve desteklemeleri yüzünden 1849'da Vidin'de yeniden patlak verdi ve iki yıl sürdü. Kırım harbi (1853–1856) dolayısıyla Balkanlara inme politikasını bir süre ertelemek zorunda kalan Rusya, savaştan sonra artık Slav Birliği politikasına yöneldi.³

Rusya'nın Bulgaristan dışında Eflâk'ta hazırladığı Bulgar çeteleri, 1867'de Tuna nehri üzerinden Bulgaristan'a girerek Zıştovi halkını isyan ettirdi. Mithat Paşa tarafından bastırılan isyanın elebaşları Rusçuk ve Tırnova'da yargılanarak idama mahkûm edildiler. Fakat Rusya, yeni isyan hazırlıkları yapmaya devam etti. Rusya'nın Filibe ve Rusçuk konsoloslarının yardımlarıyla kurulan terör örgütleri

¹ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), İstanbul 1992, VI, 396.

² Türk vesikalarda ilk defa olarak Bulgar tabiri, 1209 senesinde Dağlıların isyan ve tecavüzleri üzerine Boğdan taraflarına iltica eden Bulgarların memleketlerine iadesi için Boğdan voyvodası Mihail'e yazılan hükmünde zikredilmiştir. Bulgarlar voynuk ve doğancı olarak devlet hizmetinde bulunduklarından Bulgarlığı ancak Voynuk kelimesi ifade ediyordu. Bkz. Ahmet Refik, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

³ Bu konularda geniş bilgi için Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi(1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

1875'e ortaya çıkarıldığı halde, 1876'da büyük bir isyanın çıkması önlenemedi. Türk köyleri ve kasabaları yakılıp yıkılarak Müslüman halk katledildi. Rusya'nın da desteklediği isyan uluslar arası bir sorun haline geldi ve büyük zorluklarla bastırılabilirdi.⁴

Bulgarlar, bir taraftan da Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarından yararlanarak Osmanlı hükümetinden birtakım haklar elde etmeğe çalışıyorlardı. Kendi dillerinde eğitim hakkını elde eden Bulgarlar, Rusya'nın ve zengin tüccarların yardımlarıyla Bulgarca eğitim yapan yeni okullar açmağa, Bulgarca gazete ve kitaplar yayımlanmağa başladılar. Osmanlı hükümetinden, önce İstanbul'da bir papaz evi kurma izni alan Bulgarlar, 11 Mart 1870'te Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinden ayrı bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulması hakkını elde ettiler.⁵ Bulgar Kilisesini müstakil bir millî kilise olarak tanıyan ve 11 maddeden oluşan Eksarhlık beratında, Bulgar Kilisesinin dinî idaresine bırakılan yerler ayrı ayrı kaydedilerek âdetâ gelecekteki Bulgar devletinin sınırları belirlenmişti.⁶ Böylece millî dilde eğitim ve bağımsız millî kilise kurma hakkını elde eden Bulgarlar için artık sıra bağımsız bir Bulgar devletinin kurulmasına gelmişti. Önlerindeki tek engel ise, pek çok şehir ve kasabada halâ Müslüman Türk nüfusunun Bulgar nüfusundan fazla olmasıydı.

Bulgarlar, "93 Felaketi" olarak tarihe geçen bu savaş sırasında Ruslarla işbirliği yaparak, Müslüman-Türk halkına karşı büyük bir yok etme hareketine giriştiler. Öldürme ve yağma ile birlikte başta cami, mektep, medrese ve mezarlıklar olmak üzere Türklere ait her şeyi büyük çapta tahrip ettiler. Bu yüzden Türklerin büyük bir kısmı, asırlardır vatan olarak yaşadıkları bu toprakları terk etmek zorunda kaldılar. Aç ve bitkin bir halde Rumeli topraklarından göç ederek İstanbul'da toplanan Müslüman muhacirlerinin sayıları yüz binlerle ifade ediliyordu.⁷

⁴ Geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Bulgar İhtilâlinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 8-9, İstanbul 1980.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943.

⁶ Mahir Aydın, "XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1990, s.282. Eksarhlık hakkında geniş bilgi için Bkz. Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale 1998.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara 1989; Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 499.

Savaşı sona erdiren 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşmasıyla, sınırları kuzeyde Tuna nehri, doğuda Karadeniz, güneyde Ege Denizi ve batıda Arnavutluğa kadar uzanan bölgede Osmanlı Devletine vergi bağıyla bağlı muhtar bir Bulgaristan Prensliği kuruldu. Böylece Bulgarların “Büyük Bulgaristan” emelleri gerçekleşmiş oluyordu. Ancak bu durum uzun sürmedi ve Batılı devletlerin itirazı üzerine Berlin Konferansı toplandı. Avrupa ve Balkanlar’daki dengeleri sarsan Ayastefanos Antlaşmasının yerine 13 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması imzalandı.⁸

Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası oldu. Osmanlı Avrupa’sının büyük bir kısmı kaybedildi. Bosna-Hersek Avusturya’nın himayesine bırakıldı. Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlıklarını kazandı. 1830’da Osmanlı’dan ayrılan Yunanistan’a da bir miktar toprak verildi. Ayastefanos Antlaşmasıyla Bulgaristan’a verilen topraklar da üçe bölündü. Makedonya bölgesi ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devletine bırakıldı. Filibe, İslimye, Eski Zağra, Tatarpazarcığı, Burgaz ve Hasköy sancaklarından oluşan topraklar üzerinde muhtar Şarkî Rumeli vilayeti oluşturuldu. Sofya, Niğbolu, Zıstovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça ve Tırnova şehirlerini içine alan Tuna nehri ile Balkan Dağları arasındaki bölgede de, muhtar Bulgaristan Prensliği kuruldu.

Şarkî Rumeli vilayeti Hristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. Fakat siyasî ve askerî bakımdan Osmanlı Devletine bağlı olacaktı. Bulgaristan Prensliği ise, Berlin Antlaşmasına göre iç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı Devletine bağlı muhtar bir Emaret (Beylik) haline getiriliyordu. Prensliğin bir hükümeti ve milis askeri bulunacaktı. Bulgaristan Prensini halk seçecek ve büyük devletlerin muvafakatiyle Osmanlı Padişahı tarafından atanacaktı. Prensın seçiminden önce Tırnova’da Bulgaristan ileri gelenlerinden oluşan bir ayan meclisi toplanarak Prensliğin anayasasını hazırlayacaktı. Bulgarların Türk⁹, Romen, Rum ve diğer topluluklarla karışık olarak yaşadıkları yerlerde, seçimlere ve anayasanın hazırlanmasına ilişkin konularda bu toplulukların hak ve menfaatleri gözetilecekti.

⁸ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, s.373–424.

⁹ Berlin Antlaşmasının Bulgaristan Prensliğindeki azınlıkların siyasi haklarını düzenleyen maddelerinde geçen “Türk” kelimesiyle Müslümanlar kastedilmiştir. Müslümanlar, Türk, Pomak, Çingene ve Tatarlardan oluşmaktadır. Bkz. Hamza Eroğlu, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı, Bildiriler*, Ankara 1992, s. 28.

Ocak 1879'da Osmanlı Devleti, Bulgar anayasasının hazırlanmasında yer almak üzere Pertev Efendi'yi Komiser olarak atadı.¹⁰

Bulgaristan Prensliğinde yaşayanlar, hangi ırk, din ve mezhepten olurlarsa olsunlar ve ülkenin neresinde yaşarlarsa yaşasınlar aynı haklara sahip olacaklardı. Herkes mülkî ve siyasî haklardan eşit olarak yararlanacaktı. Berlin Antlaşmasının Bulgaristan Prensliğine yüklediği bu yükümlülükler, 1879'da kabul edilen ve Tırnova Anayasası adıyla anılan ilk Bulgar anayasayla da teyit edildi.

Berlin Antlaşmasına göre Osmanlı ve Bulgarlardan oluşan bir komisyon kurularak, Bulgaristan Prensliğinde bulunan vakıf ve miri arazilerin tespiti ve geleceğiyle ilgili sorunlara iki yıl içerisinde çözüm bulunacaktı.¹¹ Mirî ve vakıf mallarının tespiti konusunda kurulacak komisyona da Nihat Paşa ile Şura-yı devlet üyelerinden Fazıl Bey'i görevlendirdi.¹² Bulgar temsilcileriyle birlikte Bulgaristan Prensliği'nde bulunan vakıf ve miri arazilerle ilgilenmeleri dolayısıyla Bulgaristan Komiseri "evkaf komiseri" olarak anıldı.¹³

Ancak zamanla görevleri siyasi bir renge bürünen Bulgaristan Komiserleri, "evkaf komiseri" sıfatı ile Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri düzenlemişlerdir. Diğer yandan Bulgaristan'daki Müslümanları himaye ederek onların sosyal, kültürel ve siyasi hayatıyla ilgilenmişler, Müslümanlara tanınan hakların uygulanıp uygulanmadığını denetlemişler ve bilhassa Bulgar hükümeti ile Babıâli nezdinde gerekli girişimlerde bulunarak önemli işler başarmışlardır.¹⁴ Ancak vakıf mallarının korunması konusunda Bulgar temsilcilerinin tutumu yüzünden pek başarılı olamamışlardır. Bulgar hükümetleri, Müslümanlara ait vakıf mallarının tamamına yakın kısmını kontrolüne aldıkları için, Bulgarlar Türk vakıf gelirlerini istedikleri gibi kullanıyorlardı. Sayıları binlerle ifade edilen vakıfların çoğu mahalli küçük vakıflar olmakla birlikte

¹⁰ BOA, Yıldız Esas Evrakı Defterleri(YEE Defter), nr. 1175.

¹¹ Berlin Andlaşması, Md. 4-12, bkz. Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 407-409. Bu komisyon çalışmaları hakkında bkz. Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prensliğinde Türk Emlakı 1878-1908*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 1996.

¹² BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri(HR.SYS), nr. 310/1, lef.47; BOA, Yıldız Esas Evrakı Defterleri(YEE Defter), nr. 1175.

¹³ Bulgaristan Komiserliği hakkında geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVII, 21, Ankara 1997,.

¹⁴ Özellikle Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Beyin çalışmaları dikkat çekicidir. Ali Ferruh Bey, Bulgarların Sofya'daki Kara Mustafa Paşa Camiini kiliseye dönüştürme teşebbüslerini Sadaret'e bildirerek, iç ve dış teşebbüslere girişerek bu eski ve ünlü mabedi kurtarmıştır. Bkz. "Sadrazam Said Paşa", *Anılar*, (Haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul 1977, s.235.

özellikle büyük şehirlerde geniş gelir kaynaklarına sahip büyük vakıflar da bulunuyordu.¹⁵

Bulgar hükümeti, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasındaki siyasi ilişkileri düzenlemekle görevli olan ve görevlendirilirken Sadaret'ten Bulgar Prensine hitaben yazılmış resmi bir mektubu Prens'e sunan Bulgaristan Komiserini bir siyasi memur olarak görüyordu. Bu yüzden Komiserliğin Bulgaristan'daki ve Şarkî Rumeli'deki Müslümanların dini ve evkaf işleri ile ilgilenmeye hakkı olmadığını ileri sürüyordu.¹⁶ Aslında bu komiserin, elçi veya konsolos gibi herhangi bir siyasi sıfatı yoktu. Sadece Osmanlı Devleti ile ona bağlı Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevli bir kişiydi.¹⁷ Bulgaristan da imtiyazlı bir Osmanlı vilayeti idi. Bundan dolayıdır ki, Bulgaristan hükümetinin İstanbul'daki temsilcisine de elçi değil, Osmanlı idarî sisteminde valilerin merkezdeki temsilcileri için kullanılan "Kapı Kethüdası" deniliyordu.

Bâbîâlî, Bulgaristan hükümetinin azalarını, "nazır" olarak değil "müdür" olarak ve hükümet reisini de "başmüdür" olarak adlandırmıştır. Ancak bazen "başmüdür"e "başvekil" olarak da hitap edilmiştir. Diğer devletler ile yazışmalarda nazır ve başvekil sıfatlarını kullandıkları da görülmektedir. Böylece Berlin antlaşmasının Bulgaristan Prensliğinin hukukuyla ilgili olarak koymuş olduğu kaidelere riayet edilmediği anlaşılmaktadır.¹⁸ Ancak Mart 1896'da Ferdinand'ın İstanbul ziyareti sırasında Abdülhamid ile yaptığı görüşmeler neticesinde Bulgar hükümet üyeleri için müdir değil nazır unvanını almaları kararlaştırılmıştır.¹⁹

Osmanlı hükümeti, Bulgaristan Komiserliği yanında bir de "Osmanlı tüccar vekilliği" adıyla bir teşkilat kurarak Bulgaristan Prensliğini kontrol altında tutmaya ve Bulgaristan'ın bağımsız devlet gibi hareket etmesini engellemeye çalışıyordu. Bulgaristan'daki Müslümanların ticari hayatını canlandırmak

¹⁵ Bulgaristan'da 2356 cami-mescid, 142 medrese, 273 mektep, 174 tekke zaviye, 42 imaret, 116 han, 113 hamam-ılica-kaplıca, 27 türbe, 24 köprü, 75 çeşme, 16 kervansaray vb.den oluşan toplam 3339 İslami eser tespit edilmiştir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Bulgaristan Vakıfları", *DİA*, VI, 401-403.

¹⁶ BOA, YEE nr.136/33; "Pravo", S.44, 17 Eylül 1895, s.2. "Pravo" gazetesi Komiser Nebil Beyin Bulgaristan'ı yönettiğini yazmaktaydı.

¹⁷ BOA, HR.SYS nr. 310/1, lef.47; Başbakanlık Osmanlı Arşivi,(BOA), Bâbîâlî Evrak Odası, Mümtaze Kalemi, Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04), nr.73/29.

¹⁸ Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", s.73.

¹⁹ Bojidar Samardjiev, "Politikata na Osmanska Turtsiya Kim Knyajesvo Bulgariya (1888-1896)", *Institut po Balkanistika*, 16, Sofya 1982, s.132, 133.

amacıyla Rusçuk, Varna ve Vidin gibi bazı şehirlerde bulundurulmuş Osmanlı Tüccar Vekilleri, aynı zamanda Bulgaristan Prensliği'nde Berlin anlaşması hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını ve Osmanlı hükümetini ilgilendiren siyasi, askerî ve idarî konuları düzenli olarak Hariciye Nezaretine bildirmekle görevliydi.²⁰ Bâbîâlî, bu şekilde Bulgaristan Prensliğini kontrol altında tutmaya, bağımsız bir devlet gibi hareket etme girişimlerini zamanında engellemeye çalışıyordu.²¹ Ancak Prensliğin bağımsız hareket etme girişimleri çoğu zaman önlenememiş ve Berlin Antlaşması hükümleri tam olarak uygulanmamıştır.

Bulgaristan Berlin Antlaşması gereğince Osmanlı Devletine bağlı muhtar bir Prenslik olduğu halde, tamamen bağımsız bir devlet gibi hareket ediyordu. Prens ve partiler tam bağımsızlık istiyorlar ve Ayastefanos Antlaşmasıyla belirlenen sınırları ideal sınırlar olarak savunmaya devam ediyorlardı. Bunun için de dikkatleri Makedonya üzerinde idi.²²

Bulgar hükümetinin, Berlin antlaşmasına göre, Osmanlı Devletinden bağımsız bir dış politika izlemesi ve diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişki kurması yasaktı. Ancak uygulamada durum tamamen farklıydı. Hem Dış İşleri Bakanlığı hem de diplomatik bünye oluşturan Bulgarlar, 19 Temmuz 1879 tarihli bir genelge ile, yeni bağımsızlıklarını kazanan Sırbistan ve Romanya'ya ilk diplomatik ajanlarını tayin ettiler.²³ Bundan sonra tedrici bir şekilde diğer büyük devletlerin başkentlerine de diplomatik ajanlar gönderdiler.²⁴ Bununla birlikte bağlı oldukları Osmanlı Devleti nezdindeki Kapı Kethüdası ile Babıâli'nin Bulgaristan'a gönderdiği Komiseri de birer hariciye memuru olarak gösterme çabasıındaydılar.

²⁰ BOA, A.MTZ.04, nr.75/2; BOA, Yıldız Mütenevvi Evrakı(Y.MTV), nr.64/113; BOA YEE, Defter nr.1179; Osmanlı tüccar vekillerinin, Müslümanlar hakkında ayrıntılı raporları önem arz etmektedir.. Bkz. Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk'taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1972, I, 19-36.

²¹ Bulgarların bağımsız devlet gibi davranışlarına çok sık rastlanılmaktaydı. Bu konuda komiserlere büyük görevler düşmekteydi. Örneğin Ali Ferruh Bey komiserlik memuriyetine tayinini bildiren Sadaret mektubunu Prens Ferdinand'a sunarken Prens'in memnuniyetsizliğine rağmen, Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olmadığını, Osmanlı Devletine bağlı olduğunu hatırlatmayı ihmal etmemişti. Bkz. BOA, A.MTZ.04 nr.75/2.

²² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, 20. Yüzyıl, C.II, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 40. Diğer devletlerden borç para alınması, savaş gemilerinin sipariş edilmesi, Osmanlı parasının yerine 1880'de tedavüle çıkan Bulgar parasının kullanılması yada Türkçenin resmîyetten kaldırılması örnekleri için bkz. Yasemin Avcı, a.g.m., s. 292.

²³ Elena Stelova-Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bulgariya 1878-1944*, Sofya 1999, III, s.19; İstanbul'a Bulgar diplomatik ajanı olarak Dragan Tsankov tayin edilmiştir. Bkz. Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, s.115

²⁴ Sava Penkov, *Berlinskiyat Dogovor İ Balkanite*, Sofya 1985, s.39.

Bulgaristan Prenslığı tam bağımsızlığına kavuşmak için siyasi ve ekonomi alanında önemli adımlar atıyordu. Örneğin Bulgaristan Prenslığının 1889'da önce İngiltere ve daha sonraları Almanya, Fransa, İsviçre, Avusturya-Macaristan ile yaptığı gümrük antlaşmaları Berlin Antlaşmasının hükümlerine aykırı idi. Berlin antlaşmasına göre Osmanlı Devletinin aracılığı olmaksızın Bulgaristan'ın tek başına hareket etme hakkı yoktu. Bulgaristan Prenslığı'nin imzaladığı gümrük antlaşmaları bu anlamda siyasi bir başarı olmuştur.²⁵

Varna ve Burgaz limanlarıyla diğer Bulgar iskelelerine gelen Osmanlı gemilerinden liman vergisi alınmaması şartıyla bütün Osmanlı limanlarına gidecek Bulgar gemilerinden liman vergisi alınmaması kararlaştırılmıştı. Ancak Osmanlı hükümeti Bulgar gemilerinden liman vergisi almadığı halde Bulgar hükümeti Osmanlı gemilerinden vergi almaktaydı. Ayrıca yortu ve Pazar günleri Prenslık ve Eyalet limanlarındaki Osmanlı gemilerine Bulgar sancağı açtırılıyordu. Bu günlerde Müslümanların ticaret yapmalarına da izin verilmiyordu.²⁶

Osmanlı Devleti Bulgaristan Prenslığı ve Şarkî Rumeli Eyaleti ahalisini Osmanlı vatandaşı saymaktaydı ve bu yönde muamele yapmaktaydı. Prenslık ile Eyalet dahilindeki Osmanlı vatandaşlarının medeni ve ticari hukuktan istifade etmesi Osmanlı vatandaşlarından farklı olmamalı idi. Ancak Bulgar Prenslığı tarafından bu durum dikkate alınmayarak yabancı vatandaşlara uygulanmak üzere alınan bazı kararlar Osmanlı vatandaşları hakkında da uygulanmakta idi. Örneğin Bulgaristan Prenslığı veya Şarkî Rumeli ahalisinden biri aleyhine dava açacak olan Osmanlı vatandaşından yabancı vatandaş sıfatı ile nakdi kefalet talep ediliyordu. Bulgar ticaret odalarına Osmanlı vatandaşlarından üye kabul edilmiyor, alınan patent vergisinin en yüksek sınıfı Osmanlı vatandaşları hakkında uygulanıyordu. Hatta Prenslık Mezhepler Nezareti müftülerin yabancı memurlarla haberleşmemelerine dair karar verdiğinde bu uygulamaya Bulgaristan

²⁵ Stoyço Grınçarov, "Sotsialno İkonomiçesko i Politicesko Razvitie na Bılgariya, 1886-1903", *İstoriya na Bılgariya*, C.VII, Sofya 1991, s.265, 268.

²⁶ BOA, YEE nr.136/33. Komiserlik tarafından bu konuda yapılan girişime cevap olarak Bulgaristan ve Şarkî Rumeli limanlarına gelen bütün yabancı gemilerinden liman vergisi alındığı için bu limanlara gelen Osmanlı gemilerinden de muayen verginin alınmasına devam edileceği bildirilmiştir. Osmanlı hükümetinin Bulgar gemileri hakkında gösterdiği iyi niyetine karşı Prenslığın vergi almaya devam etmesi, hatta bu uygulamanın yabancılar hakkında yapılan muameleye istinaden tatbik ettiğini yazılı olarak bildirmeye çekinmemesi dikkat çekicidir. Bu tavır Osmanlı hükümetinin şanını zedelemekle beraber Osmanlı vatandaşlarının hukukuna da zarar vermekteydi. Bulgaristan Komiserliği mukabelede bulunularak bu olumsuz tavrın ortadan kaldırılmasını önermiştir.

Komiserliğinin de tabi olacağını bildirmiştir. Osmanlı Devletinden olup Bulgaristan ve şarkî Rumeli’de ikamet edenler ile Bulgaristanlı olarak Osmanlı memleketinde yerleşenlerin memleketlerinde olan mükellefiyetlerinin yerli memurlar tarafından tahsil edilmesi Türk- Bulgar hükümetleri arasında kararlaştırılmıştı. Ancak Bulgar memurları Rumeli vilayeti ahalisinden Bulgaristan’da bulunanlardan çoğunun askerlik bedeli ile diğer vergilerini alman karara uygun olarak tahsil etmiyordu. Bulgar hükümetinin sürdüğü bazı bahaneler ile bu kararın uygulamasından da geri durmakta idi.²⁷

Osmanlı ve Bulgar mahkemelerinden çıkacak olan ilâmların karşılıklı olarak iki taraf memurlarınca uygulanması Osmanlı hükümeti ile Bulgar hükümeti arasında kararlaştırılmışsa da Osmanlı vilayetlerinden olup Bulgaristan’da bulunan bazı kimseler aleyhinde Osmanlı mahkemelerinden verilen ilâmlar Bulgar memurları uygulamamakta idi. Bu konuda Komiserlikçe daha önce hükümet nezdinde yapılan itirazlara cevap olarak güya Osmanlı memurlarının da bu kararı uygulamadıkları iddia edilmiştir.²⁸

Diğer yandan Berlin antlaşmasının 9. maddesi²⁹ hükmünce Bulgaristan Prensliği yıllık vergi ödemekle mükellefti. Prens Ferdinand İstanbul’a ilk defa geldiğinde bu verginin ödeneceğini bildirmesine rağmen hiç bir şey ödenmemiş ve söz konusu madde hükmünce Duyun-u Umumiye’ye Bulgaristan’a düşen hisse de ödenmemiştir.³⁰

Bulgaristan Prenslerine nişan verme hakkının tanınması Bulgarlar için diğer önemli bir başarı idi. İlk başta Bulgar Prensi Battenberg’in nişan ihdas etmek ve vermek hakkının tanınması isteği Bulgaristan Prensliğinin bağımsızlığını onaylamak anlamına geldiği gerekçesiyle Sadrazam Said Paşa

²⁷ BOA,YEE nr.136/33.

²⁸ 1913 İstanbul antlaşmasına ek sözleşmede Baş müftü veya Meşihat tarafından tasdik edilen hüccet ve ilâmların ilgili Bulgar memurları tarafından icra edileceği ve bunlara Bulgarca birer tercüme ekleneceği belirtildi. Bkz. Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı 1878-1945*, Ankara 2006, s.81.

²⁹ 9 maddeye göre “Bulgaristan emaretinin canib-i Babıaliden muahharen gösterilecek bankaya teslim itmek suretiyle tediye eyleyeceği virgu-yı senevinin mikdarı teşkilat-ı cedidenin ilk icra olındığı senenin aherinde işbu muahedeyi imza iden devletler beyninde bil-ittifak tayin olunacaktır bu vergü erazi-i Emaretin varidat-ı mütevassıtası üzerine vazedilecektir. Bulgaristan Devleti Aliye’nin düyun-ı umumiyesinden bir hisse almak lazım geleceğinden devletler virgüyi tayin ettikleri vakit nisbet-i muhikkanede Emaretin üzerine bırakılabilecek kısm-ı düyun dahi piş-i nazar-ı itinaye alınacaktır. Bkz. Erim, *a.g.e*, s.408.

³⁰ BOA, YEE nr.136/33.

tarafından kabul edilmemişti.³¹ Ancak daha sonra Mısır Hidiv'i gibi isim yerleri açık bırakılmış “Osmaniye” ve “Mecidiye” nişanları verilebileceğine karar alınmış ve II. Abdülhamid kabul etmiştir. 1896'da Ferdinand'ın İstanbul'u ziyareti sırasında Abdülhamid, sadece Bulgar değil fakat Türk ve diğer yabancı vatandaşlarına nişan verme hakkını Bulgar Prensine tanımıştır.³² Siroz Bulgar mektebi muallimine Prens Ferdinand tarafından nişan verilmesi ve bu nişanın “taçlı” olarak adlandırılması dikkat çekicidir.³³

Bulgaristan Prenslığı, 1885'te Şarkî Rumeli vilayetini de topraklarına katması ile bağımsızlık ve büyük Bulgaristan'ın kurulması yolunda önemli bir adım attı.

Aslında Şarkî Rumeli statüsüne göre muhtar bir Osmanlı vilayeti olduğundan Türkler ve Müslümanlar burada Osmanlı Devletinin himayesi altında daha teminatlı bir hayat yaşıyordu, hatta Bulgar ordusunda 2 Müslüman zabıt bulunuyordu.³⁴ Ancak Bulgar hükümeti, Türklere yönelik yoğun bir baskı ve göç ettirme politikası uygulayarak Osmanlı izlerini silmeye çalıştı.³⁵ Balkan milliyetçiliğine has bir olgu olarak görülen etnik ve dini azınlıklardan arınmış, saf bir millet yaratma arzusu Bulgaristan'da da kendini gösterdi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı esnasında gerçekleştirilmek istenen fakat tamamlanamayan Türkler ve Müslümanlardan arınmış bir Bulgaristan yaratma çalışmaları Prenslik döneminde de devam ettirildi.³⁶ Ortodoks Bulgarların dışında kalanlar, “diğerleri” kategorisine yerleştirildi. Küçük etnik ve dini grupların asimilasyonu benimsenirken, Bulgaristan dışındaki Bulgarlarla entegrasyon Prenslığın temel politikası haline geldi. Bilhassa 1885'te Şarkî Rumeli'nin ilhakından sonra, bir taraftan Türkçe resmi yazışmalardan kaldırılırken³⁷, bir taraftan da Bulgarcanın

³¹ *Dokumenti za Bilgarskata İstoriya*, s.370.

³² Bojidar Samardjiev, “Politikata na Osmanska Turtsiya Kim Knyajesvo Bilgariya (1888-1896)”, *İnstitut po Balkanistika*, 16, Sofya 1982, s.132, 133.

³³ Said Paşa'nın Hatıratı, Dersaadet, C.I, Sabah Matbaası, 1328, s.135.

³⁴ Ali Kemal Balkanlı, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara 1986, s.269. Bu iki zabıt İsfendiyaroğlu Hakkı Bey ile Dospat Pomaklarından Ahmet Dospatski idi. Hakkı Bey hayatının sonlarına kadar emekliye çıkarılmış olmasına rağmen Bulgar uniformasını başlı fesli olarak taşımaya devam etmiştir.

³⁵ Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Kültürel Değişim: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, *Avrasya Etudleri*, Ankara 2003, s. 48, 69.

³⁶ Ömer Turan, “Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları”, *Belleten*, S.239, Ankara 2000, s.89.

³⁷ Eşref Eşrefoğlu, “Ali Ferruh Beyin Doğu Rumeli'de “Lisan-ı Osmanî ve Sikke-i Osmanî” Meselesine Ait 1903 Tarihli Bir Raporu”, *Tarih Dergisi*, XXXII/32, (İstanbul 1979).

Türkçeden arındırılması girişimlerine hız verildi ve pek çok Türkçe yer adları değiştirildi.³⁸

Halbuki Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan Prensiğinin resmi dili Türkçe ve Bulgarca idi. Şarkî Rumeli Vilayeti Dâhili Nizamnamesine göre Şarkî Rumeli'nin başlıca resmi dilleri de, Türkçe, Bulgarca ve Rumca idi. Halk din ve millet farkı gözetilmeksizin ana dilini serbestçe kullanma hakkına sahipti. 1885'te Şarkî Rumeli'nin ilhakından sonra, Türkçe ve Rumca mahkeme ve resmi dairelerde yasaklandı. Türk köylerine gönderilen resmi evrak Bulgarca yazılmaya başlandı. Bulgaristan'ın bu baskıcı asimilasyon politikasına dayanamayan ve psikolojik olarak Hıristiyan bir devlet ve toplumda yaşamaya hazır olmayan Müslümanlar, vatan ve mülklerini terk ederek göç etmek zorunda kalmışlardır.

Bunun yanısıra Şarkî Rumeli iç nizamnamesinde Şarkî Rumeli Eyaletinin resmi para birimi Osmanlı sikkesi olduğu belirtilmiş olmasına rağmen³⁹ 1880'de ilk defa Bulgar parası ihdas edilmiştir.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin siyasi bağımsızlık anlamını içeren Bulgaristan Prensiği'nin kendi para birimini ihdas etmesine büyük tepki göstermişse de Bulgar parasının tedavüle girmesi engellenememiştir.⁴¹

1885'te Şarkî Rumeli Bulgaristan Prensiği tarafından ilhak edilmişti, ancak Şarkî Rumeli bir Osmanlı vilayeti idi ve Bulgaristan Prensi bu vilayetin valisi unvanını taşıyordu. Buna rağmen Bulgarlar Bulgaristan Prensiği ile Şarkî Rumeli vilayetine ait uygulamalarının birleştirilmesine devam etti, hatta Şarkî Rumeli ittifadı adı altında her sene belirli günlerde şenlikler düzenlenledi. Bulgaristan Komiserliği bunun engellenmesi, Eyalet'te eskisi gibi Osmanlı lisanının kullanılmasının sağlanması Müslüman ahalinin hakkının muhafaza edilmesi gerektiğini Bâbîâlî'ye bildirdiyse de istenilen sonuç alınamadı.⁴²

³⁸ Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006. Mehmet Hacısalihioğlu, "Bulgaristan'da Bağımsızlıktan Günümüze Yer İsimlerinin Değiştirilmesi", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 2006, s.178-189.

³⁹ Eşrefoğlu, a.g.m, s.390.

⁴⁰ Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, s.160.

⁴¹ Samardjiev, "Turskata Politika Kim Knyajestvo Bılgariya", s.13, 14.

⁴² BOA, YEE nr.136/33.

Bulgaristan’da Türkler, Pomaklar, Tatarlar ve Müslüman Çingeneler olmak üzere 4 Müslüman grubu varlığını sürdürmekteydi.⁴³ Bulgaristan’ın 1878’de Osmanlı Devletinden ayrılma sürecine girmesiyle, bu topraklarda kalan Müslümanlar azınlık statüsüne geçmiştir. Bulgaristan Prensiği’nde Ortodoks Hristiyanlığın devlet dini kabul edilmesiyle⁴⁴, Müslüman cemaat, büyüklük bakımından Ortodoks Bulgarlardan sonra ülkenin birinci dini azınlığı olmuştur. Bulgaristan’daki Müslümanların hak ve yükümlülükleri bundan böyle uluslararası antlaşma ve teminatların konusu olacaktır. Osmanlı Devletinin Sünni mezhebi hükümlerine dayanması dolayısıyla, Bulgaristan’daki Müslüman dini teşkilat da bu mezhebin ilkelerine bağlıydı ve söz konusu uluslararası antlaşma ve teminatlar bu ülkedeki Sünni Müslümanları kapsıyordu. Bulgaristan’da Bektaşî mezhebine bağlı olanların içe kapanık ve devlet yönetiminden bağımsız cemaatleri, bu sebeple, söz konusu dini teşkilat çerçevesinde değerlendirilememektedir.⁴⁵

Bulgaristan’daki Türk nüfusu Osmanlı Devletinin Rumeli’de fütuhata başladığından itibaren köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerine Anadolu’dan nakledilmiş veya sürgün usulüyle iskan edilmiş Türk unsurundan meydana gelmiştir.⁴⁶ 1530’da Çirmen sancağı nüfusunun % 88’i (yaklaşık 35.000) Müslüman Türklerden, % 12’si de (yaklaşık 5.000) Bulgar, Rum ve diğer gayr-i müslimlerden meydana gelmekteydi. III. Murad (1574-1595) döneminde de nüfusun % 87’si (yaklaşık 59.000) Müslüman Türklerden, % 13’ü (yaklaşık 9.000) Bulgar ve diğer Müslüman olmayan unsurlardan oluşuyordu.⁴⁷

⁴³ Alexandre Popovic, “The Turks of Bulgaria(1878-1985)”, *Central Asian Survey*, C.5, S.2, Oxford 1986, s.1, 2.

⁴⁴ 1879 Tırnova anayasasının 37’ci maddesinde Ortodoks Hristiyanlığının Bulgaristan Prensiğinin hakim dini olduğu belirtiliyordu.

⁴⁵ Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 89, 90. Rumeli’ye 14 ve 15 yüzyıllarda geçen Sünni Türk ve Tatar aşiretlerin yanı sıra, Bulgaristan topraklarına Anadolu’dan gelen Alevi cemaat da yerleşmişti. Bkz. Aynı yer. Şii Müslümanlar Razgrad ve Rusçuk’ta Kızılbaş yada Aleviler Akkadınlar ve Silistre bölgesinde görülmektedir. Tutakan’ın güneyinde Köse Abdi civarında Bektaşiler bulunmakta idi. Bkz. Richard Crampton, “The Turks in Bulgaria, 1878-1944”, *International Journal of Turkish Studies*, 4(2), 1989, s.43; Dimitir Gadjanov, *Müslümanlıkta Naselenie v Novoosvobodenite Zemi*, Sofya 1916, s.6.

⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1949, s.524-569; Tayyip Gökbilgin, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1957. Osmanlılardan önce 482’den itibaren Kutrigir Bulgarlarının, 1036’da Peçeneklerin, 1060’da Kumanlar(Kıpçaklar)ın, 1064’te Uzların v.s gibi Türk boylarına mensup grupların Tuna boylarına yerleştiklerine dair bilgiler mevcuttur. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s.53, 63, 66, 73, 109.

⁴⁷ Halaçoğlu, “Bulgaristan”, s.396.

Bulgaristan bölgesinde, ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831’de, 197.027 Türk nüfusuna karşılık, 269.285 Bulgar, Rum ve Sırp erkek nüfus bulunuyordu. Bunlara kadınlar da eklendiğinde Türk nüfusu yaklaşık 394.054, Bulgar, Rum ve Sırp nüfusu da 538.570 dolaylarında olduğu tahmin ediliyordu.⁴⁸ Bugünkü Bulgaristan topraklarında oluşturulan Tuna Vilayeti’nde 1868 yılında 610.000 Hristiyan ve 412.417 Müslüman yaşamaktaydı. Bu nüfus içerisinde Bulgar asıllı olanların sayısı 490.467 ve Türk asıllı olanların sayısı da 359.907 idi. Bulgar hükümetinin 1888’de yayınladığı resmi istatistiğe göre, Şarkî Rumeli vilayeti ile birlikte bütün Bulgaristan Prensliği’nin toplam nüfusu 3.154.375 olarak kaydedilmiştir. Bulgarlar, 2.130.000 (%67.52) nüfusla birinci sırada gösterilirken Türkçe konuşan Müslümanlar, 607.375 (% 19.25) nüfusla ikinci sırada yer almıştır. Başta Rumlar ve Sırlar olmak üzere diğer milletlere ait nüfus ise, 417.000 (% 23.23) olarak tespit edilmiştir.⁴⁹ 1900’de Müslüman nüfusunun %82.5’ini oluşturarak en büyük Müslüman grubunu Türkler oluşturuyordu.⁵⁰ Yine resmi Bulgar istatistiklerine göre 1893-1902 arasında 72.524 Müslüman Türk Türkiye’ye göç etmiştir. Bu yüzden Bulgaristan Prensliği ve Şarkî Rumeli Vilayeti’ndeki Müslümanların sayısı 1908’de 600.000’e kadar düşmüştür.⁵¹

Pomaklar ise, anadil olarak Bulgarca konuşan Müslüman bir topluluktur. En yaygın açıklanış tarzına göre, “Pomak” kelimesi, muhtemelen Bulgarca “pomagam (yardım etmek)” fiilinden gelmekte ve “yardımcı” (pomagacı) gibi bir anlama gelmektedir. Pomaklar Makedonya’da bazen “Torbeşi” ve sıklıkla da “Poturi” olarak isimlendirilirler. Rodoplar’da Pomaklara “Agarjani” veya “Achrjani” dendiği de olur. Bulgar yazarlarının kullandıkları Bilgarite mohamedani veya Bilgaro-mohamedanite (Bulgar Müslümanları veya Müslüman Bulgarlar) gibi isimlendirmeler, 1870 öncesi hiçbir şekilde bilinmeyen, sonradan uydurulmuş terimlerdir.

Kemal Gözler’in bazı Türk yazarlarının kullandığı, “Pomak Türkleri” isminin sonradan imal edilmiş, bölge halkının hiçbir şekilde kullanmadığı bir

⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayım 1831*, Ankara 1943.

⁴⁹ Halaçoğlu, a.g.m., s.398-399.

⁵⁰ Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Ankara 1998, s. 99-104.

⁵¹ BOA, HR.SYS nr.310/2, lef. 39-41.

terim olduğunu belirtmektedir.⁵² Çalışmamızda bu topluluğu isimlendirmek için kendilerinin kullandığı ve arşiv belgelerinde geçen “Pomaklar” ismi tercih edilmiştir.

1878’e kadar Pomaklar’ın Türk etnik bilincine sahip olmaları dikkat çekicidir. Bu bilinçle 93 Harbinde Pomakların büyük bir kısmı Makedonya’ya göç etmiştir.⁵³ Bununla birlikte Rodoplar’daki Pomakların katılımı ile Bulgarlara karşı bir direniş başlamıştır. Ayrıca Bulgaristan’ın Şarkî Rumeli ile birleşmesinin engellenmesine çalışılmış, ayrı bir Müslüman devlet kurma girişimi yapılmıştır. 1903’te bu direniş Prensliğin askeri kuvvetleri tarafından bastırılmıştır.⁵⁴

Pomaklar bugün Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya’da yaşamaktadırlar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden önce ise sadece Rodoplar’da ve Lofça dolaylarında yaşıyorlardı: Buna paralel olarak da, Pomaklar iki gruba ayrılmaktadır. Rodop Pomakları ve Lofça Pomakları. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden önce, Rodop Pomaklarının sayısının 500 000 ve Lofça Pomaklarının ise 100 000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra, Pomakların önemli bir kısmı Trakya’ya ve Anadolu’ya göç ettiler ve Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Manisa, Eskişehir gibi illerde birçok köy kurdular.⁵⁵

Bulgar hükümetleri ve resmi Bulgar kurumları Pomaklara Müslüman dinine mensup Bulgarlar gözüyle bakmaktaydı.⁵⁶ Hristiyanlaştırılmaları için de daha 1881’de Lofça piskoposu Natanail misyonerler göndermiş, Bulgar hükümeti ise bu amaç için özel tahsisat ayırmıştır.⁵⁷

⁵² Gözler, Kemal, “XV ve XVI’ci Asırlarda Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri”, *XIII Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, Cilt III, Kısım III, s.1397-1437(Türk Tarih Kurumu Tarafından Düzenlenen 13.Türk Tarih Kongresinde Sunulan Tebliğ, Ankara, 4-8 Ekim 1999) (www.anayasa.gen.tr/pomteb.htm) Bulgar tarihçiler, dil unsurunun altını çizerek, Pomakların Hristiyan âdetlerini koruduğunu belirtmektedirler. Hatta, bazı Bulgar yazarlar, bazı Pomakların evlerinde İncil sakladıklarını ve gizli olarak Hristiyan ibadetleri yaptıklarını iddia edebilmişlerdir. Türk yazarlar ise, Pomakların dil ve kültür boyutuna ilişkin olan her şeyi gölgede bırakarak, ortak unsur olan din unsurunun, yani Pomakların Müslüman oluşunun altını çizmişlerdir. Hatta bazı Türk yazarlar, Pomakların anadil olarak Bulgarca konuştukları olgusunu bile inkar edebilmişlerdir.

⁵³ Jorjeta Nazırska, *Bilgarskata Dirjava i Neynite Maltsinstva(1879-1885)*, Sofya 1999, s.25.

⁵⁴ Stoyanov, a.g.m., s.194. Turan, Ömer, *Rodop Türklerinin 1878 Direnişi*, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Ankara.

⁵⁵ Gözler, a.g.m.,s.1397.

⁵⁶ Georgiev, Veliçko-Trifonov, Stayko, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani, 1912-1913, Dokumenti*, Sofya 1995, s.5.

⁵⁷ Nazırska, a.g.e., s. 26.

Osmanlı Devleti ise idaresi altında kalan Trakya, Rodoplar ve Makedonya'daki Pomaklara Müslüman Türkler olarak bakmış ve bunların Bulgarlarla hiç bir alakaları olmadığını savunmuştur.⁵⁸ İstanbul'dan gönderilen din adamları, Pomak nüfusunun göçünü artırıyor bahanesiyle Bulgar hükümeti tarafından Bulgaristan'dan sınır dışı edilmişlerdir. Bu şekilde başlayan Hıristiyanlaştırma sürecini engellemeleri sağlanmıştı, ki bu faaliyetlerde yerel idarenin yanı sıra kilise ve okul müfettişliği de yer almıştır.⁵⁹

XIX. yüzyılda Rusya'nın Kafkasları topraklarına katmasıyla Kırım'dan göçe zorlanan Tatarlar Bulgaristan'da Dobruca bölgesine, Karnobat, Yanbolu, Kotel v.s yerlere iskan edilmişlerdir.⁶⁰ Tatarların iskanı Dobruca ve Tuna boylarında askeri savunmanın sağlamlaştırması açıdan stratejik önem arz etmekteydi. Tatar nüfusuna Varna, Silistre, Şumnu bölgelerinde de sıkça rastlanmaktadır. 93 Harbinden sonra yapılan ilk istatistikler Tatarların 12 376 yada toplam nüfusun %0.6'ini oluşturduklarını göstermektedir.⁶¹ Başlangıçta Osmanlı Devleti Tatarlarla Türkmen Yörükleri için ayrı kayıt tutmuşsa da, sonraki devirlerde bu iki grubun kayıtları birleştirilmiştir. Prenslik döneminde Bulgar hükümetleri Tatarları ayrı bir azınlık olarak görmeye çalıştı⁶² fakat Müslümanlara ait bütün düzenlemeler Tatarlar için de geçerli sayılmıştır.⁶³

Çingeneler Bulgaristan'ın her bölgesinde dağınık olarak yaşamakta idiler.⁶⁴ 1881'de Bulgar sayımına göre 37 600 yada toplam nüfusun %1.87'sini teşkil etmektedirler. Müslüman Çingeneler daha ziyade Rahova, Silistre, Provadi, Şumnu, Razgrad, Dobriç bölgelerinde Türk, Tatar, Çerkez ve Pomaklar arasında yaşayanlar sayılabilir. Müslüman Çingenelerde Çingene yada Türk bilinci olup Çingenece yada Türkçe konuşurlar. 1881'de Bulgar hükümetinin yayınladığı "Geçici Talimatnamenin" kuralları Çingeneler için de geçerli sayılmıştı,⁶⁵ ancak 1895 tarihli "Müslüman İdare-i Ruhaniyelerine Dair Talimatname"de

⁵⁸ Georgiev-Trifonov, *a.g.e.*, s.5.

⁵⁹ Nazırska, *a.g.e.*, s.26.

⁶⁰ Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995, s.32, 33.

⁶¹ Nazırska, *aynı yer*.

⁶² Sevim Hacıoğlu, *a.g.t.*, s.24.

⁶³ Nazırska, *a.g.e.*, s.27.

⁶⁴ Crampton, *a.g.m.*, s. 44.

⁶⁵ Nazırska, *a.g.e.*, s.27.

Çingenelerin müftü seçimlerine katılamayacakları belirtilmiştir.⁶⁶ Müslüman Çingene erkekler diğer Müslümanlar gibi askerlik hizmetini yerine getirmekten muaf sayılmışlar ve askerlik bedeli ödemekle mükellef tutulmuşlardır.

Bulgaristan Prensliğinin Osmanlı Devletinden bağımsız hareket etme girişimleri Prenslik'te yaşayan Müslüman azınlığını doğrudan etkiliyordu. Müslümanları ilgilendiren pek çok mesele Osmanlı Devleti ile Bulgar Prensliği arasında çözüme bir türlü bağlanmıyor ve sürüncemede kalıyordu. Örneğin cami idarelerinden yalnız emlak vergisi alınırken 1895 yılından itibaren Bulgar hükümeti kira vergisinin birikimini talep etmiş ve Müslüman mekteplerinden de emlak vergisi istemeye başlamıştır. Ayrıca Berlin Antlaşmasına aykırı olarak, Pazar günleri ve Bulgarların dini bayramlarında Müslümanların iş yerleri kapatılarak dini hürriyetlerine de tecavüz ediliyordu.⁶⁷ Bâbîâlî, Osmanlı vatandaşlarının yanısıra yerli Müslüman ahalinin maruz kaldığı bu uygulamaya son vermeye çalışıyordu.⁶⁸

Yerli Müslümanların ve Osmanlı vilayetlerinden Bulgaristan'a gidenlerin hak ve hukuklarının Bulgaristan Prensliği tarafından ihlal olunuyordu. Osmanlı tüccar vekilleri Bulgar Prensliği ve Eyalet dahilinde vazifelerini yerine getiremiyorlardı. Buna karşılık Bulgar tüccar vekilleri vazifeleri dışında işlere karışıyorlardı. Bulgaristan Prensliği ve Eyalet'teki müftüler sebepsiz yere Bulgar hükümeti tarafından azil ediliyordu ve seçiliyorlardı. Müslüman vakıfları yok ediliyordu. İki hükümet arasında çözüme bağlanmayan bu sorunlar Osmanlı hükümeti ve Müslümanların hak ve hukukuna zarar vermekteydi.⁶⁹

Bâbîâlî Bulgaristan Komiserliği vasıtasıyla yazılı ve sözlü olarak Bulgar hükümeti nezdinde bir çok girişimde bulunmuştu. Bulgaristan Komiserliği müftüler, Müslüman vakıfları ve diğer düzenlenmemiş meseleler hakkında Bulgar hükümetine ayrıntılı bilgiler vermiştir. Hatta Naçoviç Bulgar hükümetine sunduğu bir muhtıradaki müftüler konusunda Osmanlı Devletinin taleplerinde haklı olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen Bulgar hükümeti müftüler konusunda görmemezlik tavrı takınıyordu. Bulgarların müftülerle ilgili Osmanlı isteklerini anlayamadıkları

⁶⁶ Zilyabid, Basri Bahri, 1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanların Dini Yönetimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2003, s.18.

⁶⁷ BOA, HR. SYS, nr.310/2, lef. 39-41; BOA, YEE, nr.136/33.

⁶⁸ BOA, YEE nr.136/33.

⁶⁹ BOA, A.MTZ.04 nr.164/45.

ve ya anlamak istemedikleri anlaşılıyordu. Bâbîâlî, Bulgar memurlarının bir an önce komisyonda hazır bulunmaları için İstanbul'daki Bulgar Diplomatik Ajansı Geşov'a bildirilmesi talimatını verdi.⁷⁰

1907 yılında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prenslığı arasında bir Ticaret Anlaşması imzalanması iki hükümet arasında çözüm bekleyen meselelerinin düzenlenmesi için fırsat yaratmıştır. İstanbul'da toplanacak bir Türk-Bulgar komisyonunda iki hükümet arasında çözüm bekleyen diğer sorunlar ile birlikte⁷¹ Müslüman ahalinin hak ve hukuklarının da müzakere edilmesi gündeme gelmiştir.⁷² Komisyon özellikle Bulgaristan'daki Müslümanların vakıf ve müftülük işlerini inceleyecekti. 1907 yılında Rusumat Eminî Hasan Fehmi Paşa ile Bâbîâlî hukuk müşaviri Hakkı Bey Efendi'den ve Bulgaristan Prenslığı tarafından görevlendirilen memurlardan oluşan komisyon bu meseleler üzerinde uzun uzadıya müzakere etmiştir. Müzakereler sonucunda yerlilik, tüccar vekillerinin vazifeleri, müftülük ve vakıf işleri, suçluların iadesi meseleleri anlaşmaya bağlanmıştır.⁷³ Nitekim anlaşmalar yapılmıştır, ancak iradesi çıkmadığından yürürlüğe girememiştir.

⁷⁰ Bulgaristan Komiseri Sadık El-Muayyed Paşa'dan Sadaret'e: 17 Zilhicce 1324/1 Şubat 1907.

⁷¹ İki hükümet arasında düzenlenmemiş diğer meseleler olarak Karadeniz sahillerinde Osmanlı Devletine ait fenerler idaresinin Prenslığa terk edilmek istenilmesi, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki komitelerin lağv edilmesi, sıhhiye memurlarının durumu, suçluların iadesi, Osmanlı vatandaşlarının mirası, posta pulları bedeli, Telgraf anlaşması; Vilayetlerle Şifreli Telgraf Haberleşilmesi; Belovo-Vakarel hatt-ı icarı meseleleri yer almıştır. Bkz.BOA, YEE nr.136/33.

⁷² Bu komisyonun müzakerelerinin çok yavaş ilerlemesinden dolayı bunların hızlandırılmasına ve neticelendirilmesine ilişkin 24 Mart 1907 tarihli irade çıkmıştır. BOA, A.MTZ.04 nr. 154/41, 24 Mart 1907; BOA, Bulgaristan İradeleri, İ.MTZ.04, nr.27/1741, 9 Safer 1325(24 Mart 1907).

⁷³ BOA, A.MTZ.04, nr.164/45.Dahiliye Nazırından Sadaret'e: 24 Mart 1908 Bulgar hükümeti ise Osmanlı ve Bulgar demiryollarının iltisakı meselesine önem vermemekteydi. Bu meselenin de komisyon tarafından çözüme bağlanması için Bulgar memurları tarafından bildirilmiştir. (21 Temmuz 1907'de Sadaret'e bildirilmiş) Bulgar Kapıkethüdası Geşov Nezarete gelerek demiryolları hatlarının iltisakı meselesi için daha sonra müracaatta bulunulacağı şimdilik anlaşmaların tasdikinin sağlanmasını sözlü olarak rica etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMANLARIN SİYASİ DURUMU (1908-1919)

I-TÜRK-BULGAR SİYASİ İLİŞKİLERİ (1908-1919)

A-Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı Ve Osmanlı-Bulgar Müzakereleri.

1-Bulgaristan Prensliğinin Bağımsızlığını İlan Etmesi.

Ferdinand Saxe-Cobourg 1897'de Bulgaristan Prensi olarak tasdik edilmeden önce¹ Bulgaristan'ın tam bağımsızlığının ilan edilmesi konusunda düşüncelerini hissettirmişti.² Devletlerarası dengelerden yararlanmayı bilen ve çok hırslı bir devlet adamı olan Ferdinand bu konuda bir yandan Rusya ve Avusturya'nın yardımına başvurmuş, diğer yandan da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerinin bozulmamasına dikkat etmiştir.³

Nitekim 16 Ocak 1908'de Bulgar Prensine hükümet kurma yetkisi veren Tırnova anayasası gereğince Ferdinand Demokratik Partisini iktidara getirdi. Aleksandır Malinov başkanlığında kurulan bu hükümette St.Paprikov Dışişleri ve Mezhepler Bakanı, Mihail Takev İçişleri Bakanı, İv. Salabaşev Maliye Bakanı, Todor Krıstev Adliye Bakanı, Andrey Lyapçev Ticaret ve Ziraat Bakanı, Nikola Muşanov Eğitim Bakanı, Danail Nikolaev Harbiye Bakanı olarak yer aldı. Malinov Hükümeti Bulgaristan'ın bağımsızlığının Osmanlı Devleti ile büyük devletler tarafından tanınmasını başaracaktır.⁴

¹ Ferdinand'ın Bulgaristan Prensi olarak tasdik edilmesi hakkında Bkz. Bojidar Samardjiev, "Ottoman Policy With Regard To Ferdinand's Election To The Throne Of The Bulgarian Principality", *Bulgarian Historical Review*, 2, Sofya 1978.

² BOA, A.MTZ.04, nr. 23/37, 15 Şevval 1307(4 Haziran 1890). Ferdinand'ın iki büyük ihtirası vardı: Biri Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandırmak ve kendisinin de Çar unvanını alması, diğeri de bütün Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması suretiyle, Bulgaristan'ın Ayastefanos'taki sınırlarına kavuşturulmasıydı. Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914*, Ankara 1997, s. 626.

³ Ferdinand'ın iç ve dış siyasette izlediği ikili politika ona "tilki" lakabının takılmasına sebep olmuştur. 1895'te Prens Ferdinand Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlerinin karşılıklı dostluk çerçevesinde yürütülmesinde gösterdiği başarı ve hizmetlerinden dolayı Padişahın Müşirlik ve Yaver-i Ekrem ünvanlarına layık görülmüştür. Bkz. BOA, A.MTZ.04, nr. 33/46, 19 Za 1313(2 Mayıs 1896). Ferdinand'ın aslında II. Abdülhamid'in en büyük düşmanı olduğunu, amacının İstanbul'u ele geçirip, kendisini bir Şark İmparatoru ilan etmek olduğunu Tevfik Bey hatıralarında ifade etmektedir. Bkz. *Bir Devlet Adamın Mehmet Tevfik Beyin II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C.I., Hazırlayan Rezan Hürmen, İstanbul 1993, s.60.

⁴ Elena Statelova-Stoyço Grınçarov, *İstoriya Na Nova Bulgariya 1878-1944*, C.3, Sofya 2006, s.214, 215. Parlamento seçimleri 25 Mayıs 1908'de gerçekleştirilmiştir. Toplam milletvekili sayısı 205 olup hükümet 174 sandalye kazanmıştır.

26 Eylül 1908'den itibaren Londra ve Viyana'daki Osmanlı elçileri Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edeceğini bildirirken⁵ Osmanlı basınında da bu konuya yer verildi. *Tanin* gazetesi Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin büyük bir hata ve Berlin Antlaşmasına yapılacak bir saldırı olacağını yazdı. Sadrazam Kamil Paşa ise gazetelere verdiği bir bildiride Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine imkan vermiyordu.⁶

Ancak Avusturya-Macaristan'ın 1878'den beri işgali altında bulunan Bosna ve Hersek'i ilhak edeceğine dair Viyana hükümetinin kararını önceden fark eden Bulgaristan bu fırsattan istifade etme fırsatını kaçırmadı.⁷ Osmanlı Devletinin yabancı sefirlere verdiği resmi ziyafete İstanbul'da bulunan Bulgar Kapıkethüdası'nın⁸ davet edilmemesini bahane eden Bulgaristan Prensliği, 5 Ekim 1908'de⁹ Tırnova'da krallık unvanı ile bağımsızlığını ilan etti.¹⁰ Aynı gün Ferdinand II. Abdülhamid'e gönderdiği bir telgrafla Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanını bildirirken, bir yandan da Padişah'a şahsi bağlılığını dile getirdi.¹¹

2-Bulgaristan Bağımsızlığı Karşısında Osmanlı Hükümetinin Tutumu.

Bulgar hükümetinin bağımsızlık ilanı öncesi savaş hazırlıklarına giriştiği haberleri ile iki ülke arasında savaş ihtimalinin ortaya çıkması Bulgaristan meselesini Avusturya-Macaristan meselesinden çok daha önemli bir konuma getirdi.¹² Çünkü Bâbıâli Bulgaristan Prensliği'nin bağımsızlık ilanını savaş yoluyla Osmanlı Devletine kabul ettirmek için giriştiği savaş hazırlıklarına karşılık vermek için hazırlıklı değildi.¹³

Osmanlı Devleti ilk tepki olarak Bulgaristan Prensliği'nin bağımsızlığını ilan etmesini protesto etti ve Bulgaristan üzerindeki hukukunun korunması için bir konferans ile bu meselenin düzenlenmesini Büyük devletlerden talep etti.¹⁴ Diğer

⁵ BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Tasnifi, (HR.HMŞ.İŞO), nr.21/11.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX Cilt, Ankara 1996, s.228.

⁷ Hasan Ünal "Balkan Diplomasinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası, 1908-1909", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, İstanbul 1997, s. 54, 55.

⁸ Bulgaristan Kapıkethüdası Elçi sıfatını taşımıyordu. Bulgaristan Osmanlı devletine bağlı bir Prenslik olması dolayısıyla diğer diplomatlarla birlikte davet edilmemiştir. Bulgaristan Kapıkethüdası ise Bâbıâli'yi protesto edip Sofya'ya dönmüş ve bu bahane ile 23 gün sonra Bulgaristan Prensliği bağımsızlığını ilan etmiştir. Bkz. Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul 1992, s. 366. Stelova-Grınçarov, a.g.e., s.217.

⁹ Rumi takvime göre 22 Eylül 1324, Miladi takvime göre 5 Ekim 1908.

¹⁰ Ali Fuad Türkğeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1949, s. 13.

¹¹ Stelova-Grınçarov, a.g.e., s.222.

¹² Ünal, a.g.m, s.55.

¹³ BOA, Yıldız Evrakı Hususi Kısmı Belgeleri(Y.A.HUS) nr.525/121.

¹⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.21/10.

yandan başta Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak arayışları içine girerek Bulgaristan ile de olası bir savaşı engellemenin yollarını aradı.¹⁵

Bulgaristan'ın tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmesi dolayısıyla yaşanan gerginlik iki devletin aydınlarını da harekete geçirdi. Sofya'da bir Türk-Bulgar komitesi toplandı. Komite 5 Ekim 1908'de gelişmeleri göz önünde bulundurarak, İttihat ve Terakki delegeleri (mensupları) ile fikir alışverişinde bulunduktan sonra genel bir bildiri yayınladı. Sofya'ya İttihat ve Terakki delegeleri olarak gelen Yarbey Faik Bey ve Fethi Bey ile Bulgar aydınların(siyasi parti temsilcileri ve profesörler) hazırladıkları bildiri 8 Ekim 1908'de *Dnevnik* gazetesinde yer aldı. Komite Bulgaristan ve Türkiye halkının iki ülke arasında gerçekleşecek bir askeri müdahaleye karşı çıktığını belirtiyordu. İki ülkenin çıkarları ve isteklerine aykırı olarak barışı bozacak bir gelişmeye her iki hükümetin de karar vermeyeceği ümit edildiğini, savaşa tutuşulması için hiç bir nedenin bulunmadığı ifade ediliyordu. Komite her iki hükümet delegelerin Bulgaristan ile Türkiye arasında yakınlaşma müzakerelerine başlamalarını talep etmekte idi. Faik Bey ayrıca iki hükümet arasındaki anlaşmazlığın barış yoluyla çözülmesi yönünde konuşma yapmıştır.¹⁶

Diğer yandan Prens Ferdinand bağımsızlık ilanı vesilesiyle söylediği nutukta Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında dostluk ilişkilerin gelişmesinden söz ederek durumu yumuşatmaya çalıştı;¹⁷ ancak muhtemel bir Türk-Bulgar savaşın engellenmesi Büyük devletlerin Prens üzerinde yapacakları baskıya bağlı idi. Nitekim Büyük devletlerin baskısıyla savaş ihtimali ortadan kaldırılmış ve meselenin iki hükümet arasında barışçıl bir şekilde çözülmesine gidilmiştir.

Bağımsızlık ilanı ile birlikte Bulgaristan'daki Müslüman nüfusunun durumu da gündeme gelmiştir. Bulgar parlamentosunda Türk-Bulgar ilişkileri üzerinde konuşma yapan Bulgaristan Başbakanı Malinov: "Bulgar halkının arzusu Türkiye ile her yönlü dostluk ve iyi ilişkilerde bulunmaktır. Biz Türklere şunu söyleyebiliriz ki, Bulgaristan'daki Türklere gösterdiğimiz aynı muameleyi Makedonya'daki Bulgar vatandaşlarımıza uygulayınız. Balkan devletlerinden en fazla Müslüman nüfus Bulgaristan'da bulunmaktadır. Bizim Müslüman

¹⁵Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri:1878-1908", *Osmanlı*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.326. Geniş bilgi için ayrıca Ünal, a.g.m.s.55.

¹⁶ Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi (TDA), Gizli Kabine Fonu, (F.3k), op.8, a.e.1348, s.3. Bildiriyi imzalayanlar: Komite başkanı Grigor Naçoviç, D.Mitev, Fethi Bey ve Faik Bey idi.

¹⁷ Enver Ziya Karal, a.g.e, s. 228, 229; Statelova-Grınçarov, a.g.e., s.221.

milletvekillerimiz var, Müslüman ahaliye eğitim ve dini bağımsızlık tanıyoruz. Bu ahalinin memnun kalması için herşey yapılıyor. Türk-Bulgar ayrımcılığı yapılmıyor. Bizim arzumuz Türk devlet adamlarının Bulgarlara bakış açısının bizim Bulgaristan'daki Türklere bakış açımız gibi olmasıdır. Kültürel, dini, sosyal hakları aynı olsun o zaman iki komşu devlet arasında daimi bir dostluk için hiç bir engel kalmayacaktır".¹⁸ Bulgaristan Başbakanının bu sözlerinden Bulgaristan'daki Müslümanların durumunun Makedonya'daki Bulgarların durumu ile kıyaslanarak değerlendirilmek istendiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Bulgarların Makedonya'daki sürekli müdahalesine sebep olan ve bu yüzden de önem arz eden Eksarhlık konusu da Bulgaristan'daki Müslümanların durumu hakkında bir koz olarak değerlendiriliyordu. Bu bağlamda *Balkan* gazetesinde Bulgaristan'ın eski politikacılarından birinin yorumu dikkat çekicidir: "Bağımsızlık ilanımızdan dolayı Eksarhlık İstanbul'dan kalkamaz. Çünkü Bulgaristan'da bulunan 600 bin Müslüman elimizde. Bu mesele üzerine bunları rehin addederiz." Bu şekilde Bulgar politikacı, Bulgaristan'daki Müslümanları öne sürerek Osmanlı Devletinin Bulgaristan ile anlaşmaya girişeceğini iddia ediyordu.²⁰

Nitekim 18 Ekim 1908'de Ticaret ve Tarım Bakanı Lyapçev Bâbiâlî ile yapılacak müzakerelere katılmak üzere İstanbul'a hareket etmiştir. Bulgar hükümeti bağımsızlığın tanınması karşılığında Rumeli vergisini ödemeyi ve Şark demiryolları hattının kullanım hakkının satın almayı kabul ediyordu. Bununla birlikte Lyapçev İstanbul'daki Eksarhlık'ın eski teşkilat ve yerinin değişmemesi, Makedonya'daki Bulgarları himaye etmek haklarını savunmakla da görevlendirilmişti.²¹ 20 Ekim 1908'de başlayan Osmanlı-Bulgar müzakereleri esnasında "çetin pazarlığa" girildi.²²

Sadrazam Kamil Paşa Meclis-i Vükela'da muhtelit komisyon müzakerelerinde Osmanlı murahhasları olarak Nafia Nazırı Gabriel Noradungian

¹⁸ Stenografski Dnevniitsi na XIV OHC, I PC, III 3, 20.X.1908, s. 17, 18.

¹⁹ Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini kapsayan Makedonya'nın bu üç vilayetin başında bulunan müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa tarafından 1904 yılında yapılan bir istatistiğe göre Bulgarlar 896,497 kişi idi. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I., Kısım I, Ankara 1991, s.164.

²⁰ *Balkan*, S.564, 25 Eylül 1324 (6 Ekim 1908).

²¹ Stelova-Grinçarov, *a.g.e.*, s.224: Müzakereler esnasında Eksarhlık maddesi Bâbiâlî'yi rahatsız etmiştir çünkü Bulgarların Makedonya'daki sürekli müdahalesine sebep olmaktaydı. Esasen Bulgarlar Eksarh'ın bütün Bulgarların ruhani önderi olarak tanınmasını istiyorlardı. Bkz. Hüseyin Kazım Kadri, *Balkanlar'dan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 1992, s.78.

²² *İstoriya Na Bulgariya, 1908-1918, Kulturno Razvitie, 1878-1918*, C.8, Sofya 1999, s.105.

Efendi ile Hariciye Müsteşarı Fethi Franko Bey'in görevlendirilmelerini teklif etmişti. Ancak Maliye Nazırı Ziya Paşa tayin edilecek iki temsilcinin de Hristiyan olması olumsuz etki yaratacağından dolayı Fethi Beyin yerine Hakkı Bey'in tayini uygun görülmüştür. Kamil Paşa Hakkı Beyi de uygun görmemesi üzerine Tahrirat-ı Hariciye Katibi Lutfi Beyin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.²³ Bu şekilde müzakerelere Gabriel Efendi ile Lutfi Bey murahhas olarak katılmıştır.²⁴ Fakat bu seçimin de başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Türkgeldi'ye göre komisyonda, Bulgaristan'da bulunan İslam evkafı müzakere edildiğinde evkaf uygulamalarına Lutfi Bey'in Fethi Bey'den fazla vakıf olmadığından evkaf meselesi söz konusu edilmemiş ve Bulgaristan'daki evkaf hukuku bu şekilde yok edilmiştir.²⁵

Aslında İstanbul'da gerçekleşen müzakereler esnasında Bulgaristan'daki İslam evkafı ve cemaat-ı İslamiye konuları gündeme getirilmiştir. Türk ve Bulgar murahhasları bu meseleleri tartışmışlardı.²⁶ Hatta Bulgar basını müzakereler esnasında Bâbîâlî murahhaslarının Bulgaristan'daki müftülerin Şeyhülislam tarafından seçilmeleri ve tayin edilmelerini, Evkaf Nezareti'nden idare edilmelerini teklif ve talep ettiklerini yazmıştır. Şüphesiz Türk murahhaslarının bu talepleri Bulgaristan'daki Müslümanların hukukunun sağlanmasını amaçlıyordu. Bu açıdan da Bulgaristan'da çıkan Türk gazetesi *Balkan* bu taleplerin Bulgar murahhasları tarafından kabul edilmesini büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir.²⁷

İkdam gazetesi ise, Bulgar belediyeleri tarafından 30 yıldan beri yağmalanmakta olan Müslüman evkafın değerinin Bulgar hükümeti tarafından ödenmesi gerektiğini vurguluyordu. Gazeteye göre Bulgaristan, Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmek istiyorsa Bulgaristan'daki Müslümanların Halife ve Şeyhülislam ile olan bağları muhafaza edilmeli idi. Ayrıca şeri mahkemelerinin reorganizasyonu, bu mahkemelerin gelecekteki kararlarının Bulgaristan

²³ Türkgeldi, *a.g.e.*, s.15-16

²⁴ BOA, A.MTZ.04 nr.172/49.

²⁵ Türkgeldi, *aynı yer*.

²⁶ Balkan, S. 601, 14 Teşrin-i Sani 1324(26 Kasım 1908).

²⁷ Balkan, S.587, 29 Teşrin-i Evvel 1324(11 Kasım 1908) .

Başbakanı adına ve Bulgar devlet arması olmaksızın çıkarılması, Müslüman belediyeleri için daha fazla kredi verilmesi gerekiyordu.²⁸

3-Osmanlı-Bulgar Müzakerelerinde Tazminat Meselesi.

Bâbîâlî, İngiltere'nin tavsiyesi üzerine Bosna-Hersek konusunda olduğu gibi bazı tavizler karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımayı kabul etti.²⁹ Böylece bir aydan fazla devam eden ve ağır giden Osmanlı-Bulgar müzakereleri ve pazarlıkları Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine vereceği tazminat üzerinde yoğunlaştı. Osmanlı Devletinin Bulgaristan'dan istediği tazminat 10 noktada belirlenmişti.³⁰ 9 Aralık 1908'de Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı Büyük devletlerin elçilerine gönderdiği bir genelgede Osmanlı istekleri konusunda görüşlerini ortaya koydu. Osmanlı Devletinin Bulgaristan'dan istediği tazminat miktarı 125 milyon leva değerinde idi. Bulgar hükümeti ise bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından hemen tanınması halinde 82-83 milyon leva³¹ tazminat ödeyeceğini bildirdi. Bulgarlar vakıflar meselesinin düzenlenmesini de kabul ettiler. Bulgar murahhasları 1907'de vakıflar meselesine çözüm getirmek üzere kurulan Türk-Bulgar muhtelit komisyonunun hazırladığı taslağı temel saydıklarını bildirdiler.³² Bayur'un, 6 Aralık 1908'de Bâbîâlî Osmanlı büyükelçiliklerine gönderdiği bir genelgede Bulgarların, Bulgaristan'da Müslümanlardan meydana gelen komisyonlar teşkili ile evkaf meselesinin düzenlenmesi için bir komisyonun kurulmasını esasen kabul ettikleri bildirildiğini ifade etmesi dikkat çekicidir.³³ Bulgar basınında da Bâbîâlî'nin özellikle evkaf konusundaki istekleri üzerinde ısrar edeceğine yer veriliyordu.³⁴ Müzakereler esnasında Bulgar hükümeti tazminat meselesinin çözülmesi halinde vakıflar,

²⁸ TDA, F.3k, op.8, a.e. 1348, lef.434, Müslüman belediyeler okul vergisi olarak 1 milyon levadan fazla vergi vermekte idiler. Bulgar gazetesi *Vreme* ise 18 Ekim 1908 tarihli sayısında "Türkiye'ye Tazminat" adı altındaki makalede *İkdam* 'ın haberini "yanlış tasavvurlar" olarak yorumluyordu.

²⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.627.

³⁰ TDA, F.3k, op.8, a.e.1224, s. 8, Stelova-Grınçarov, *a.g.e.*, s.224.

³¹ Bulgarların teklif ettikleri tutar tahminen 4 milyon Osmanlı lirası idi. Bkz.Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım II, Ankara 1991, s.156,157. Enver Ziya Karal da Bulgar teklifinin 4 milyon liraya denk geldiğini yazmaktadır. Karal, *a.g.e.*, s.230. Diğer yandan Bayura göre Osmanlı devletinin Bulgaristan'dan istediği tazminat 28 milyon Osmanlı lirasına(alтын) denk gelmekteydi.

³² TDA, F.3k, op.8, a.e.1224, s. 14. Ancak Osmanlı devletinin istediği tazminat Bulgaristan'ın Osmanlı devletine ödediği yıllık vergiyi, Bulgaristan'da Osmanlı emlakını ve Osmanlı devletinin Bulgaristan'daki 310 kilometrelik demiryollarının bedellerini içermekteydi. Bkz.Armaoğlu, *a.g.e.*, s.627. Her ne kadar bu görüşmelerin sonucunda Kamil Paşa'nın istediği kadar tazminatı Bulgar tarafı veremeyeceğini ifade etmişse de, bu aynı zamanda Sofya hükümetinin bir miktar tazminat vereceği anlamına geliyordu. İki ülke arasındaki mesele tazminat miktarının belirlenmesine dönüşmesi ile savaş tehlikesi ortadan kalkmıştı. Bkz. Ünal, a.g.m, s.61.

³³ Bayur, *a.g.e.*, C.I, Kısım II, s.156, 157.

³⁴ TDA, F.3k, op.8, a.e.1348, lef.555. 23 Ekim 1908 tarihli "Veçerna Posta" gazetesi Türkiye'nin Bulgaristan'dan aşağı yukarı 15 isteğinin olduğunu yazıyordu.

fenerler ve sıhhiye meselelerinin ilgili daireler tarafından kolayca halledileceğini öne sürüyordu.³⁵

Ancak Türk-Bulgar müzakerelerinin uzaması, bağımsızlığının bir an önce tanınması için acele eden Bulgarlarda tepki yarattı. Bulgaristan Başbakanı Malinov Sofya’da bulunan Bulgaristan Komiseri Refik Bey ile bir görüşmesinde bu durumdan memnuniyetsizliğini dile getirdi.³⁶ Bâbîâlî de müzakerelerin olumlu bir sonuca bağlanmasını istiyordu,³⁷ ancak tazminat miktarı hakkında Türk ve Bulgar tarafları arasında anlaşma sağlanamıyordu. Bunun üzerine 17 Ocak 1909’da Rusya devreye girerek Bulgarların verecekleri tazminatın 93 Harbi’nden olan borç bakiyesi ile takas ve kapatılmasını teklif etti.³⁸ Bu gelişmeden sonra Hüseyin Hilmi Paşa Sadaretinde İngiltere Büyük Elçiliği’nden³⁹ Hariciye Nezareti’ne tayin edilen Rifat Paşa’nın Petersburg’a gönderilip müzakerelere yeniden başlanması uygun görüldü.⁴⁰ Rifat Paşa 12 Şubat 1909’da Petersburg’a hareket etti⁴¹ ve burada Rusya Hariciye Nazırı İswolsky ile birlikte anlaşmanın mali konularını görüştü. 3 Mart 1909’da Osmanlı ve Rusya Hariciye Nazırları bir ön anlaşma imzaladılar.⁴² Hariciye Nazırı Rifat Paşa, Hariciye Nezareti vekaletine bildirdiğine göre Rusya hükümeti Bâbîâlî’nin Bulgaristan’dan talep ettiği 125 milyon Frank’ın Osmanlı hükümetine verilmesini sağlamak için 27 Ocak 1879 tarihli muahedename ve 14 Mayıs 1882 tarihli mukavelename ile tayin edilen savaş tazminatından dolayı Rusya’ya borçlu olduğu 74 senelik taksitlerinden geri kalan 40 seneliğini Osmanlı Devletine tamamen ve katien terk ediyordu(1 madde). Osmanlı hükümeti savaş tazminatından vermesi gereken tüm yıllık taksitlerini 21 Aralık 1908 tarihine kadar ödediğinden şimdiki terk ve ferag muamelesi 1 Ocak 1909 tarihinden geçerli sayılacaktı.⁴³ Bu şekilde 8 Aralık 1909’da Petersburg’da Hariciye Nazırı İswolsky ile Petersburg Elçisi Turhan

³⁵ Stelova-Grınçarov, *a.g.e.*, s.225.

³⁶ Balkan, S.585, 26 Teşrin Evvel 1324(8 Kasım 1908).

³⁷ BOA, HR.SYS, nr.335/3, lef.8, 12 Kasım 1908.

³⁸ *İstoriya na Bulgariya*, s.107.

³⁹ Rifat Paşa 1908-1909 yılları arasında İngiltere’de Osmanlı büyük elçisi olarak görevde bulunmuştur.

Bkz.Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yayınları, Ankara 1968, s.238.

⁴⁰ Türkgeldi, *a.g.e.*, s.13. Rusya, Osmanlı devletinden nakdi olarak 1 milyon lira verilirse 40 sene sonraya ait tazminat bakiyesinden de vazgeçeceklerini gayr-i resmi olarak bildirmiş ancak Meclis-i Vükela’da yapılan müzakere neticesinde 40 seneye kadar durumun neden ibaret olacağı bilinmediğinden devletin bulunduğu mali sıkıntı esnasında 1 milyon liranın nakdi olarak verilmesi göze alınamayarak mukavelenamenin kararlaştırıldığı suretiyle kabulü uygun görülmüştür. Bu şekilde Bulgaristan’ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmiştir.

⁴¹ Stelova-Grınçarov, *a.g.e.*, s.228.

⁴² *İstoriya na Bulgariya*, C.8, s.107.

⁴³ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.21/10, lef.15. 29. Ra.1327, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında anlaşma metni için bkz. HR.HMŞ.İŞO nr.28/17.

Paşa⁴⁴ tarafından kesin olarak imzalanan ve mali konuları düzenleyen protokolle Osmanlı Devleti Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdığını ilan etmiş, buna karşılık da Rusya 125 milyon Frank (5.5 milyon Osmanlı lirası)⁴⁵ ödemeyi kabul etmiştir. Bu 125 milyon Frank'tan 40 milyon Frank Şarkî Rumeli vergisi mukabili, diğer 40 milyon Şarkî Rumeli'de bulunup Bulgaristan hükümeti tarafından müsadere edilen Şark demiryollarının 310 kilometrelik kısmının bedeli, 2 milyon Frank ise Belovo-Vakarel hattının inşasının bedeli ve 43 milyon⁴⁶ da Bulgaristan'daki Osmanlı emlakı bedeli idi.⁴⁷

4-Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Bulgar Müzakerelerinde Vakıflar Meselesi.

Ali Fuat Türkgeldi, Petersburg'da Rusya Hariciye Nazırı İswolsky ile Osmanlı Hariciye Nazırı Rifat Paşa tarafından gerçekleştirilen müzakereler esnasında İslam evkafının dikkate alınmadığını ifade etmektedir.⁴⁸ Ancak bu mesele Osmanlı-Rus protokolünün üçüncü maddesine bağlı üçüncü beyannamesi ile şu hükme bağlanmıştır: “Bulgaristan hükümeti bugün Rusya ile devlet-i Osmaniyye beyinde imza olunan protokol ahkâmını sened ittihaz ederek Berlin muahedenamesinin Rusçuk-Varna şimendüferine mütealîk olan üçüncü maddesinden münbais bil-cümle metâlip Hükümet-i Osmaniyye karşı feragat ettiğini ve bir de evkaf ile cemaat-ı mezhebiyyeye ve posta ve telgraf ve fenerlerle idare-i sıhhiyyeye aid mesail ve metâlip hakkında kendisiyle Hükümet-i Osmaniyye beyinde doğrudan doğruya bir itilaf akd olunacağı beyan eder.”

Ayrıca 5. maddede de: “Şurası mukarrerdir ki evkaf ile cemaat-ı mezhebiyyeye ve posta ve telgraf ve fenerler ile idare-i sıhhiyyeye aid mesail ve metâlip tamamıyla mahfuz olup bunlar hakkında hükümet-i Osmaniyye ile Bulgaristan beyinde doğrudan doğruya akd-ı itilaf olunacaktır” deniliyordu. Canib-i hükümet-i seniyyeden Bulgaristan'a karşı dermiyan olup işbu beyanname ile bir vakti zamanda Petersburg'da imza kılınan protokolün üçüncü

⁴⁴ Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki müzakereler Hariciye Nazırı Rifat Paşa ile Rusya Hariciye Nazırı İswolsky arasında gerçekleştirilmiştir ve daha sonra İswolsky ile Petersburg Elçisi Turhan Paşa tarafından anlaşma imzalanmıştır. Bkz. Bulgaristan İradeleri (İMTZ.04), nr.1770, 2 Mayıs 1325(15 Mayıs 1909). İswolsky ile Turhan Paşa'nın imzalanan anlaşma 7 Nisan 1909 protokolünü tasdik eder. Bu anlaşma için bkz. Düstur, II Tertip, C.2, İstanbul 1330.

⁴⁵Erim, *a.g.e.*, s. 448: Erim tazminat miktarını 125 bin Frank olarak vermiştir. İsmail Hamdi Danişmend:125 milyon altın Frank(5 milyon İngiliz altını), “*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*”, C.4, İstanbul 1972, s.367.

⁴⁶Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.176.

⁴⁷ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.21/10, Bağımsızlığın mali kısmını halletmek için 14 Mart 1909'da Paprikov ve Salabaşev Petersburg'a hareket etmişlerdir. Bkz. *İstoriya na Bulgariya*, C.8, s.108.

⁴⁸ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 13.

maddesinde zikr ve tadad edilmiş metâlibin kafesi ve bir de devlet-i Osmaniyye ile Bulgaristan beyninde muallakta kalan ve mezkûr protokolün beşinci maddesinde zikr ve tadad olunan mesail fazilet-pezir olur olmaz hükümet-i seniyye Bulgaristan'ın mevk-i cedidesini tanımaktan imtina etmeyecektir".⁴⁹

Osmanlı-Rus protokolünün bu hükümleri ile Bulgaristan'ın bağımsızlığının Osmanlı Devletinden resmen tanınması Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslümanların dini ve vakıf meselelerinin çözüme bağlanması şartına bağlanmıştır. Bu bağlamda Müslümanların dini ve vakıf meseleleri Osmanlı ve Bulgar murahhasları tarafından doğrudan doğruya müzakere edilecekti.

23 Mart 1909'da Sadaret, Bulgaristan meselesinin malî kısmının Osmanlı-Rus protokolü ile halledildiğini ve protokolün Meclis-i Vükela tarafından uygun görüldüğünü Bulgaristan Komiserliği'ne bildirdi. Ayrıca vakıflar, cemaat-ı İslamiye, posta, telgraf, fenerler, sıhhiye maddeleri ile diğer meselelerin Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında doğrudan doğruya düzenlemesini öngören madde uyarınca müzakerelerin bir an önce başlaması ve Bulgar murahhasların İstanbul'a gelmesi için talimat verdi. İstanbul'a Bulgar murahhasları olarak Tarım ve Ziraat Bakanı Lyapçev ile postaneler müdürü Stoyanoviç'in gönderilmesi gündeme gelmiştir. Daha önce Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında muallakta kalan meseleleri düzenlemek için Dahiliye Nezaretinde kurulmuş olan muhtelit komisyon tarafından bazı kararlar alınmıştı, dolayısıyla bu defa meseleler uzatılmayacaktı. Osmanlı hükümetinin taleplerine karşılık Bulgarların da bazı isteklerde bulunacakları ve inşaatı bitmiş Sofya-Köstendil demiryolu hattının Selanik Osmanlı demiryolu hattıyla birleştirilmesi hususunun Osmanlı Devleti tarafından taahhüt edilmesi teklif edileceği duyumları da alınmıştır. Bulgaristan ve Bosna-Hersek meselelerinin ortaya çıkışından sonra genel barışı bozacak hareketlerden sakınan Bâbîâlî Bulgaristan ile müzakere edilecek meseleleri bir an önce neticeye bağlamak istiyordu. Komiserliğe gönderilen bir talimat ile bu konuda Bulgaristan Dışişleri Bakanı nezdinde gerekli girişimlerin yapılması istendi.⁵⁰

Bulgaristan'da bulunan İslam vakıfları hakkında Bulgaristan Prensliği ile doğrudan doğruya kararlaştırılacak sözleşmenin müzakereleri için Adliye Nazırı

⁴⁹BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.28/17, lef.4. Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın Petersburg'tan Hariciye Nezareti vekaletine gönderdiği 16 Mart 1909 tarihli telgraf.

⁵⁰BOA, A.MTZ.04, nr.174/41.

başkanlığında Adliye dairesinde Maarif Nazırı, Evkaf-ı Hümayun Nazırı ve Evkaf Müfettişinden bir komisyon oluşturuldu. Bu amaçla da Müslümanların vakıfları ile ilgili Hariciye Nezareti'nde bulunan evrakın alınması, incelenmesi ve yetkili kişilerden de bilgi alınarak bir an önce karar alınması Meclis-i Vükela tarafından uygun görüldü.⁵¹

Vakıflar meselesi Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanacak protokolün temel noktaları arasında yer alacaktı. Bulgar tarafı bu meselenin 1907 tarihli mukavelenameye göre düzenlenmesini kabul ettiğini yineledi ve vakıflar konusundaki isteklerin bir Bulgar komisyonu tarafından incelenmesini önerdi. Bu arada 5 Nisan 1909'da Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Paprikov'dan Başbakan Malinov'a gönderilen bir şifreli telgrafta Osmanlı Hükümetinin iktidarda kalmasının şüpheli olduğundan bahsle bağımsızlığın tanınması için acele edilmesi gerektiği bildirildi.⁵²

Türk tarafı bakımından genel olarak Müslümanların mezhep hukuku ile evkaf idaresini sağlayacak maddeler yeterli görüldü. Ancak Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında 26 Şubat 1909'da imzalanan protokolde yer verilen dini serbesti ve ibadet özgürlüğüne ait dördüncü maddenin⁵³ Osmanlı-Bulgar antlaşmasına birinci madde suretinde ilave edilmesine karar verildi. Diğer yandan müstesna vakıf mütevellilerin istekleri Osmanlı Hükümeti tarafından ihmal edilemeyeceği önemli görüldü. Bununla birlikte Bâbîâlî, Bulgarlar tarafından yok edilen ve ya kullanılan vakıf emlakı meselelerini de çözüme bağlamak istiyordu. Bu yüzden evkaf işlerinde vakıf olan Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi'nin müzakerelere katılması uygun görüldü. Ayrıca daha önce Bulgaristan Komiserliği'nden bildirilen⁵⁴ esaslar çerçevesinde anlaşma sağlanmak için gayret edilmesi hususları Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi kararlaştırıldı.⁵⁵

⁵¹ BOA, A.MTZ.04, nr.174/53. Müzakerelerden alınacak neticelerinin bildirilmesi adı geçen nezaretlere iletilmiştir. 4 Nisan 1909.

⁵² TDA, F.3k, op.8, a.e.1461, lef.10. Tarım ve Ziraat Bakanı Lyapçev'ten Başbakan Malinov'a. 4 Nisan 1909:

⁵³ "Osmanlı devleti ile Avusturya-Macarsitan arasında imzalanan protokolün 4. maddesine göre" Bosna ve Hersek'te sakin olan veya muvakkaten ikamet eden ahali-i İslamiyye kemakan serbesti-i mezhep ve serbesti-i ayın ve ibadet temin edilecektir. Bircümle nüfus-ı İslamiyye mezahib-i saireye mensup bircümle Bosna ve Hersek ahalisinin haiz oldukları aynı hukuk-ı mülkiye ve siyasiyeden istifadede devam edeceklerdir. Cevami-i şerifede Halife-i Müslümeyn sıfatıyla nam-ı namı Hazreti padişahiye hutbe kıratine devam edilecektir. Hukuk-ı evkafa kemakan riayet olunacak ve ahali-i İslamiyyenin ruesa-yı diniyeleri ile olan münasebatına asla İka-yı mevani edilmeyecektir. Ruesa-yı muma-ileyhim kemafis-sabık makam-ı meşihat-ı İslamiyyeye tabi olacaklar ve reis-i ulemanın menşuru canib-i Meşihatten ita kılınacaktır". Bkz. Düstur, II. Tertip, C.I, İstanbul 1329, s.152.

⁵⁴ Bulgaristan Komiserliğinin 13 Cemaziyü'l Evvel 1320(18.08.1902) tarihli tahrirati.

⁵⁵ BOA, Meclis-i Vükela,(MV), nr.126/44, 17 Rabiyyü'l Evvel 1327(8 Nisan 1909).

5-“Rumeli Muhacirin İttihadı Cemiyeti”nin Talepleri.

Bulgaristan’daki Müslüman vakıfları ile ilgili gerçekleştirilen müzakerelerden netice alınamaması Osmanlı Devletindeki kamuoyunu harekete geçirdi ve 9 Nisan 1909 tarihinde Fatih camiinde bir miting gerçekleştirildi.⁵⁶

Yirmi binden fazla katılımcı, Bulgaristan’daki Müslümanların dini ve eğitim kurumlarını ayakta tutan evkafın, bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan mahkemelerin keyfi idaresine bırakılmasının doğru olamayacağından Osmanlı hükümeti nezdinde girişimde bulunmak üzere toplandıklarını Sadaret’e bildirerek şu isteklerde bulundular:

1. Bulgaristan bağımsızlığının tasdik edilmeden önce Petersburg protokolünde neticelendirilmesi şart koşulmuş muallakta kalan meselelerden Bulgaristan ve Şarkî Rumeli’deki İslam vakıfları meselesinin öncelikle dikkate alınıp Müslümanların menfaatlerini sağlayacak şekilde hal edilmesi, Şarkî Rumeli ve Bulgaristan’da bulunan müstesna evkafın Berlin Antlaşması ve Şarkî Rumeli nizamnamesinin verdiği hak ve yetki dairesinde muhafaza ve himaye edilmesi.

2. Berlin Antlaşması ve Şarkî Rumeli nizamnamesinin 486. maddesinin birinci fıkrasında yazıldığı üzere mektep ve medreseler ve diğer İslam vakıfları doğrudan doğruya dini cemaatler tarafından idare edilmesi ve Müslümanlar tarafından tamamen terk edilen yerlerdeki vakıfların, şeriata uygun olarak yeniden canlandırılmasında kolaylık gösterilmesi.

Bulgar delegeleri ile yapılan müzakerelerde medeni devletlerde olduğu gibi Bulgaristan ve Şarkî Rumeli’deki Müslümanların hukukunun, şeri hükümlerinin temin ve muhafazası, Müslümanların Tırnova anayasası hükümlerinden yararlanmaları ve bu ciddi esaslar üzerinde dikkat edilmesi Osmanlı Hükümetinden talep edilmekteydi. Bulgaristan ve Şarkî Rumeli ahalisine Berlin Antlaşması hükmünce mezhebi hürriyetlerinin, medeni ve siyasi hukuklarının tekrar bir uluslararası güvence altına alınması da bildiriliyordu. Ayrıca Sadaret’e sunulan yazıda şöyle deniliyordu: “Ümid ve arzu ederiz ki Bulgaristan ile muallakta kalan meselelerin halli esnasında bu konuda Osmanlı

⁵⁶ BOA, HR.SYS nr.310/2, 1ef.48, 3 Nisan 1325(16 Nisan 1909). Rumeli Muhacirin İttihadı Cemiyeti’nden Hariciye Nezareti’ne.

hükümeti tarafından Bulgaristan'daki din kardeşlerine hayat ve namus temin edilmeden yapılacak bir anlaşmayı tasvip etmeyecektir".⁵⁷

Müzakerelere katılan Bulgar delegeleri özellikle müstesna evkaf konusunda Osmanlı taleplerini reddetmekte idiler. Osmanlı kamuoyu ise Bâbiâlî'den her ne şekilde olursa olsun İslam evkaf hukukunun savunmasını ve korunmasını bekliyordu. Mitingten sonra eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Rusya Sefiri Zinoviyev'e: "Protokol Bulgar delegeleriyle bizim aramızda imzalanıp bitmeyecek ki hukuk-ı vakfiye-i İslamiyeden vazgeçelim. Görmüyor musunuz efkar-ı umumiye bu konuda galeyana gelmiştir. Mitingler akd ediyorlar. Gazetelerde gürültü çıkarıyorlar. Eğer biz şimdi bu protokole evkaf meselelerini Müslümanlar menfaatine muvâfık surette halini derç etmezsek yarın öbür gün protokol Meclis-i Mebusan'a geldiği vakit efkar-ı umumiyenin tesiri altında bulunan mebuslar bunu reddedecekler ve Bulgaristan'la itilaf hasıl olmayacak" demiştir. "Rumeli Muhacirin İttihadı Cemiyeti" miting kararlarını Hilmi Paşa'ya sunduğunda Hilmi Paşa evkaf meselesinin Bulgarlar tarafından tamamen kabul edildiğini, yani Bulgaristan'da cemaat-ı İslamiyenin vakıfları bağımsız bir şekilde idare edeceklerini bildirmiştir. Hilmi Paşa müstesna vakıflar hakkında mitingin etkisi ve özellikle Rus elçisinin aracılığı üzerine Bulgar hükümetinden bir miktar para almak mümkün olacağını da ifade etmiştir.⁵⁸

Vakıflar meselesi hakkında Osmanlı ve Bulgar delegeleri arasında anlaşmaya varılamaması Bulgar bağımsızlığının tanınması için Bulgaristan ile gerçekleştirilen müzakerelerin uzamasına sebep olmuştu. 13 Nisan 1909'da Petersburg'daki Osmanlı Elçisi, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta Rusya Hariciye Nazırı İswolsky'nin bu durumdan memnuniyetsizliğini dile getirdi. İswolsky'ye göre müstesna vakıflar meselesi şahsi menfaati kapsayan bir

⁵⁷ BOA, HR.SYS nr.310/2, lef. 39-41, 28 Mart 1325(10 Nisan 1909) Sadaret'e bu talepler iletilirken, bir yandan da miting heyeti Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki Müslümanların durumu hakkında bilgiler sunulmuştur.

⁵⁸ BOA, HR.SYS nr.310/2, lef.48, 3 Nisan 1325(16 Nisan 1909), Hariciye Nezareti'ne "Rumeli Muhacirini İttihadı Cemiyetinden": Ahval-i hazıranın şekli-i kati ne olursa olsun ileride Bulgar delegeleri ile müzakerata yine devam edildiği takdirde işbu tafsilatın istifadeden hali olmayacağı cemaatimizce nazar-ı itibara alınarak takdim-i ihtiramata vesile ittihaz kılındı. 17 Mart 1909 Bulgaristan'da bulunan İslam evkafı için Osmanlı devletinin 8 milyon Frank talep ettiği, Duyun-u Umumiye müdürlerinden biri Sofya'ya giderek Hariciye Nazırı Paprikov'la görüştüğü ve bu paranın Bulgaristan hükümeti tarafından verilmesi halinde Osmanlı devletinin Bulgaristan'la alıp vereceği kalmayacağı, bütün hesap kapanacağı haberi *Balkan* gazetesinde yer almıştır. Bkz. *Balkan*, S.690, 4 Mart 1325(17 Mart 1909).

mesele idi, dolayısıyla siyasi bir meselenin halledilmesinin bu meseleye bağlanmaması gerekiyordu.⁵⁹

15 Nisan 1909'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında doğrudan doğruya müzakere edilen konulardan Fenerler, Posta ve Telgraflar ile ilgili Bâbîâlî'nin isteği kısmen, sıhhiye ile ilgili ise tamamen yerine getirilmesi Bulgar memurları tarafından kabul edildi. Ancak vakıflar konusundaki istekler ve müftüler konusu daha önce Dahiliye Nezaretiyle Bulgar memurları arasında kararlaştırılmış olan anlaşmanın kabulü tasvip edildiğinden dolayı müstesna evkafa dair olan ve vakıf sahiplerine Bulgaristan'dan belirli bir meblağın verilmesine bağlı olduğu Dahiliye Nazırı tarafından gündeme getirilmiş ve bu meselenin evveliyatına ait bilgiler, eski hükümet tarafından alınan kararlar gözden geçirilmiştir. Bununla birlikte Bulgaristan meselesinin bir an önce bitirilmesi için bazı yabancı elçiler ile Petersburg ve Viyana'daki Osmanlı elçileri tarafından bildiriliyordu. Ne var ki vakıflar meselesini bir an önce çözüme bağlamak isteyen Bâbîâlî Bulgarların ilgisizliği ve göz yummalarıyla karşı karşıya kaldı. Çıkarları gereğince hareket eden Osmanlı hükümeti İstanbul'da Bulgar memurlarıyla birleşerek meselenin karara bağlanmasını uygun gördü.⁶⁰

Neticede Bâbîâlî Petersburg'ta malî konuların görüşülmesi başarıyla tamamlanmasından sonra vakıflar meselesi üzerinde ısrar etmeye devam etti. Bulgar murahhasları da vakıflar hukukunun düzenlenmesini kabul etti. İş yalnız mütevellilere verilecek tazminat miktarının tayinine kalmıştır. Ancak 13 Nisan 1909'da "31 Mart vakasının" meydana gelmesiyle Bulgar murahhasları müzakerelerden çekildi ve mesele yine çözüme bağlanamadı.⁶¹ İswolsky Bulgarlara İstanbul'da yeni hükümetin kurulmasına kadar beklemelelerini tavsiye etti.⁶²

Bu arada İstanbul'daki Rusya, İngiltere, Fransa Elçileri Bulgaristan'la görüşülen müstesna vakıflar meselesinin ilerde müzakere edilmek üzere bırakılmasını ve bu aşamada ele alınmaması için Bâbîâlî'ye teklifte

⁵⁹ BOA, HR.SYS nr.310/2, lef.46.

⁶⁰ BOA, MV, nr.127/47, 2 Nisan 1325(15 Nisan 1909). Müzakereler Hariciye Nazırı Rifat Paşa ile Bulgar memurları tarafından komisyon-ı mahsus tarafından gerçekleştirilmekteydi.

⁶¹ *İstoriya Na Bulgariya*, C.8, s.108, BOA, HR.SYS, nr.311/1, lef.16. 31 Mart vakası hakkında *Balkan* gazetesinde çıkan yoruma göre Osmanlı Bulgar müzakerelerinin son bulacağı bir sırada 31 Mart vakasının çıkması çok önemli hak ve hukukunun kaybına yol açmıştır. Kaybedilen hukukunun en önemlisi Bulgaristan Müslümanlarının hukuku idi". Bkz. *Balkan*, S.739, 3 Mayıs 1325(16 Mayıs 1909).

⁶² *İstoriya na Bulgariya*, C.8, s.108.

bulunuyorlardı. 1909-1912 yılları arasında İstanbul'da Rus Elçisi olarak bulunan Nikolas Çarikov⁶³ Osmanlı Devletinin Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkiler geliştirmesinden yana olduğunu belirtirken bunun için tek engelin vakıflar meselesinin olduğunu ileri sürüyordu. Petersburg'daki Osmanlı Elçisi ise yabancı elçilerin bu konudaki tavsiyelerinin Bâbîâlî tarafından acilen tereddütsüz ve direniş gösterilmeden kabul edilmesi gerektiğine inanıyordu. Rusya Osmanlı hükümetine bu meselenin daha fazla geciktirilmeksizin halledilmesi için ısrarlarında devam ediyordu.⁶⁴

Bulgar basınında bu konuda Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın beyanına yer verildi. Vakıflar meselesi üzerine çok az konu hakkında anlaşma sağlandığı, ancak bu meselenin çözüme kavuşturulacağı ifadesine yer verilirken⁶⁵ 19 Nisan 1909'da İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında iki antlaşma imzalandı. Birincisi, Bulgaristan'ın 16 Mart 1909'da Petersburg'da imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşmasını kabul ettiğini, yani mali yükümlülük karşılığında bağımsızlığının tanındığına aitti.⁶⁶ “Devlet-i aliyye ile Rusya hükümeti beyninde 3 Mart 1909 tarihinde “ad referendum”⁶⁷ suretiyle Petersburg'da imza olunan protokol ahkâmını icraen bir taraftan hükümet-i seniyye namına hareket eden Hariciye Nazırı Rifat Paşa hazretleri ve diğer taraftan Bulgaristan hükümeti namına hareket eyleyen Ticaret ve Ziraat Nazırı mösü Lyapçev arasında” bir anlaşma imzalanmıştır.⁶⁸

Bulgaristan'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınması yapılacak Türk-Bulgar müzakerelerinde Bulgaristan'daki Müslümanların dini işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini ve İslam vakıflarının korunmasını sağlayacak bir sözleşmenin kabul edilmesi halinde mümkün olacağı şartına⁶⁹ uygun olarak Bulgaristan'la yapılan ikinci anlaşmada siyasi konular düzenlenmiş, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de kalan Müslümanların hakları ile müftülükler ve vakıflar hakkında hükümler yer almıştır. 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da

⁶³ Ömer Turan, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi, 200 Yıllık Süreç*, Sempozyuma Sunulan Bilgiler, Ankara 1999, s.245.

⁶⁴ BOA, HR.SYS nr.310/2, lef.44, 15 Nisan 1909 tarihli Petersburg'daki Osmanlı Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne telgrafname.

⁶⁵ *Balkan*, S.716, 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909).

⁶⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s.363.

⁶⁷ “Ad referendum” hükümetlerin kabulüne bağlı olmak anlamına gelmektedir. Bkz. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, Kısım 2, Ankara 1964, s.172.

⁶⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 28/5, Ayrıca Düstur II Tertip, Cilt 1, İstanbul 1329.

⁶⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.206/11, lef.1.

Osmanlı hükümeti adına Hariciye Nazırı Rifat Paşa, Bulgaristan hükümeti adına Ticaret ve Ziraat Bakanı A.Lyapçev tarafından imzalanan protokolle birlikte Bulgaristan'daki Başmüftü ve müftülerin seçimini, görevlerini ayrıntılarıyla düzenleyen sekiz maddelik bir müftülükler sözleşmesi de imzalanmıştır. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan mukavelenin 8. maddesinde 1907 senesinde Osmanlı ve Bulgar hükümetleri arasında Naçoviç'in vakıflar hakkında tanzim ettiği mukavele kabul ve tasdik edilmiştir.⁷⁰

Bâbiâlî ile Bulgaristan hükümeti arasında imzalanan protokolün 2. maddesine göre “Cemaat-ı İslamiyenin ve evkafın suret-i tensikine müteallik olan melfuf suret-i tesviye işbu mukavelenamenin cüzi-i gayr-i mukaratı ad olunacak ve aynı zamanda imza edilecektir. Ahali-i İslamiyeye kemagan serbest-i mezheb ve serbest-i ayin ve ibadet temin edilecektir. Bunlar mezahib-i saireye mensup ahalinin haiz oldukları aynı hukuk-ı medeniye ve siyasiyeden istifadede devam edeceklerdir. Cevami-i şerifede Halife-i Müslimin sıfatıyla nam-ı nami-i Hazret-i Padişahiye hutbe kıraatine devam edilecektir. Evkaf-ı müstesnaya gelince Bulgaristan hükümeti nihayet üç ay müddet zarfında bir idare komisyonu teşkil edecek ve bu komisyon alakadaran tarafından dermiyan olunacak metâlip ve müdayatın hak ve mukaretini tedkik eyleyecektir”.⁷¹

19 Mayıs 1909'da Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında meydana gelen ihtilafın çözümüne dair Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan mukavelename ile Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan protokol ve ona bağlı sözleşmenin tercümeleri Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından incelenerek kabul ve tasdik edilmiştir.⁷²

3 Kasım 1909'da ise Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından XIV. Meclis Başkanına Türk-Bulgar protokolü, Müftüler sözleşmesi ve Şark demiryolları kumpanyası sözleşmesi onaya sunulduğu layihada şöyle deniliyordu: “Müftülükler sözleşmesiyle Bulgaristan'daki müftülerin durumu düzenlenmektedir. Bu sözleşme ile müftüler Bulgar devletindeki memurlarla aynı statüde değerlendirileceklerdir. Şimdiye kadar durumlarının karara bağlanmaması bir çok yanlış anlaşmalara sebep olmuştur. Bu sözleşmeyi kabul eden komisyonlar

⁷⁰ Balkan, S.720, 10 Nisan 1325(23 Nisan 1909) 1909 Protokolün metni için bkz. Sırat-ı Müstakim, S.126, 20 Kanun-i Evvel 1326, V.363 vd; BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.28/5.

⁷¹ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.21/10,

⁷² BOA, İ.MTZ.04, nr.1770, 27 Rabiül ahır 1327, (19 Mayıs 1909) tarihli irade. Heyet-i umumi'ce 34 oya karşı 121 oy ile kabulüne karar verilmiştir.

ümit ediyorlar ki, Osmanlı İmparatorluk hükümeti, iki devletin ekonomik, siyasi, kültürel çıkarlarını göz önünde bulundurup, Osmanlı Devletinde bulunan Bulgarların hak ve imtiyazlarına riayet edilmesi için elinden geleni yapacaktır”.⁷³

B-Bağımsızlık Sonrası Osmanlı Devleti-Bulgaristan Arasında Siyasi Gelişmeler.

1-Türk-Bulgar Diplomatik İlişkilerinin Kurulması.

Osmanlı Devletinin Bulgaristan’ın bağımsızlığını tanimasından sonra karşılıklı konsolosluklar teşkiline dair geçici bir anlaşma imzalandı.⁷⁴ İstanbul’da imzalanan 18 Kasım 1909 tarihli konsolosluk beyannamesi ile Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Başkonsolosluklar (Baş şebenderlikler), konsolosluklar (şebenderlikler) ve konsolos vekaletleri (şebender vekaletleri) kuruldu. Hariciye Nazırı Rifat Paşa ve Bulgaristan murahhası orta elçi Sarafov’un kararlaştırdıkları 1. maddeye göre Filibe’deki Osmanlı tüccar vekaleti(Osmanlı komiserlik kitabeti) Osmanlı Baş şebenderliğine ve Sofya ile Varna, Rusçuk, Burgaz tüccar vekaletleri şebenderliğe ve Vidin tüccar vekaleti şebender vekaletine dönüştürüldü. Karşılıklı olarak İstanbul ile Selanik’teki Bulgar tüccar vekaletleri Başkonsolosluk ve Edirne ile Manastır’daki tüccar vekaletleri konsolosluk haline getiriliyordu. 3. maddeye göre ise “general konsoloslar (baş şebenderler), konsoloslar (şebenderler)ve konsolos vekilleri (şebender vekilleri) Avrupa hukuk-ı umumiyye-i düveliyyesi ile musaddak olan aynı kaffe-i vezaifi mukabele-i bil-müsl esasına tevfikân icra edecekleri gibi hukuk-ı mezkûre ile musaddak kafke-i imtiyazat ve müsaadat ve muafiyatı bu esasa binaen haiz olacaklar ve uhud-ı atike iktizasınca hükûmat-ı ecnebiyye konsoloslarının haiz oldukları muamele-i istisnaiyyeyi kendileri için hiç bir vechle talep edemeyeceklerdir”.⁷⁵

Böylece Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında eşit egemenlik ve diplomatik dokunulmazlık ilkeleri doğrultusunda şekillenecek olan “modern

⁷³ TDA, F.173k, op.2, a.e.2664. Osmanlı devletinde yaşayan Bulgarlar hakkında Bkz. Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, s.175-209. Devletin resmi rakamlarına göre 1897’de Osmanlı devletindeki Bulgar nüfusu toplam nüfusunun %4.36 olup 830.189 kişi idi. Bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s. 50-51.

⁷⁴ Yasemin Avcı, “Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında “Modern Diplomasi (1908-1912)”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005*, Eskişehir 2005, s.292, 293.

⁷⁵ Bulgaristan Konsolosluk Defteri, N.8, 18 Kasım 1909; Düstur, II Tertip, C. 2, İstanbul 1330, s.48-50.

diplomasi” resmen başlamış oluyordu. Bundan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler, Avrupa devletler hukuku ilkelerine uygun olarak yürütülecekti.⁷⁶

Babîlî Sofya Elçisi olarak Stokholm Elçisi Asım Bey’i uygun görmüştür. 8 Haziran 1909’da Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, Ferdinand’ın gizli kabine sekreteri Dobroviç’e yazarak, Bâbîalî’nin Stokholm elçisi Asım Bey’in Sofya elçisi olarak tayin etmek fikrinde olduğunu bildirmiştir. Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı ise Asım Beyin Avrupalı olduğu, eşinin de Hristiyan olması dolayısıyla Çarın onayının alınabileceği görüşündeydi.⁷⁷ 23 Haziran 1909’da Osmanlı Komiser vekili Refik Bey Dışişleri Bakanı Paprikov’a Asım Beyin Sofya Elçiliğine adaylığını resmen bildirmiştir.⁷⁸ 21 Haziran 1909’da ise Mihail Sarafov’un muvafakatnamesi İstanbul’dan gelmiştir.⁷⁹ 17 Temmuz 1909’da Bulgar Elçisi Sarafov İstanbul’a, Türk Büyük Elçisi Asım Bey ise 14 Eylül 1909’da Sofya’ya güven mektuplarını sunmuşlardı. Asım Bey’den sonra 2 Aralık 1913’te Ali Fethi Bey Sofya’daki güven mektubunu sunarak Osmanlı Elçisi olarak göreve başlamıştır.⁸⁰ Fethi Bey 4 Aralık 1917’ye kadar görevde kalmış, 6 Ocak 1918’den 8 Şubat 1920’ye kadar Safa Bey Sofya Elçiliğine devam etmiştir.⁸¹

2-Balkan Savaşları (1912-1913)

21 Nisan 1908’de Başbakan Malinov Varna’da yaptığı seçim kampanyasında Tırnova anayasasında yer alan hükümlere ve esaslara bağlılığını dile getirerek, Makedonya meselesinin dış politikanın en önemli Bulgar meselesi olduğunu vurgulamıştır.⁸² Esasen 1885 yılında Şarkî Rumeli’nin ilhakından sonra Büyük Bulgaristan emelini gerçekleştirmek düşüncesi ile hareket eden Bulgarlar Makedonya ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamışlardı. Kurdukları komiteler

⁷⁶ Yasemin Avcı, a.g.m, s.73.

⁷⁷ TDA, F.3k, op.8, a.e.1461, lef 34. Asım Bey daha sonra Hariciye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Bulgarların ve Balkanların durumunu hem elçi olarak hem de Hariciye Nazırı olarak çok iyi bilmesi gerekirken Balkan devletlerinin Osmanlı devleti aleyhine birleşmesine kesinlikle ihtimal vermemiş “Balkanlar’dan imanı kadar emin” olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Nuri Yılmaz, Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s.261.

⁷⁸ Balkan, S.771, 10 Haziran 1325,(23 Haziran 1909). İlginçtir ki Asım Bey Sofya Elçiliğinden Hariciye Nazırlığına getirilmiştir. Bkz. Nesimi Yazıcı, “Ahmed Hamdi Akseki’nin Bulgaristan Muhabirliği”, *Diyanet Dergisi*, C.31, S.1, Ankara 1995, s. 49.

⁷⁹ TDA, F.3k, op.8, a.e.1461, lef.36.

⁸⁰ Ömer Turan, “Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar Uzanan Süreçte Türk- Bulgar İlişkileri(1912-1920)”, *XX.yüzyılın İlk Yarısında Türk- Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2005, s.95, 97.

⁸¹ Tuğlacı, a.g.e., s.129.

⁸² *İstoriya na Bulgariya*, s.215.

vasıtasıyla Makedonya’da karışıklıklar çıkarmışlar ve propaganda ile de Avrupa’nın dikkatini çekmeyi başarmışlardır.⁸³ Meşrutiyetin ilk günlerinde ise Ferdinand kendi adamlarından Binbaşı Savof’u özel bir görevle Selanik’e göndermişti. Bulgarlar burada birleşip Bulgar meşrutiyet kulüplerini teşkil etti. Manastır’da ve Ohri’de açılan kulüpler Bulgaristan lehinde propaganda başladılar.⁸⁴

Osmanlı Devleti tarafından bağımsızlığının tanınmasıyla Makedonya Bulgar hükümetinin iç ve dış politikasına hakim bir mesele oldu.⁸⁵ Makedonya meselesinin ya uluslararası diplomasiyle ya da modern orduların gerçekleştireceği askeri bir hareketle çözüleceği kanısına varan Bulgarlar, modern ve etkili bir ordunun oluşturulması için çaba sarf etmişlerdir.⁸⁶ Bağımsızlık sonrasındaki dönemde Bulgarlar, bu emellerini takip etmekten vazgeçmemiş ve büyük askeri hazırlıklara girişmişlerdir. 1909 senesi harp bütçeleri, nispeten bütün Avrupa devletlerinin harp bütçelerinden yüksek bir raddeye varmıştır.⁸⁷

Türk-Bulgar ilişkilerinde diğer önemli bir mesele Makedonya’daki Bulgarların durumu idi. 5 Kasım 1909’da Dışişleri Bakanı Paprikov Bulgar meclisinde Bâbîâlî’nin tepkisini çeken bir beyanda bulundu. Paprikov Türk-Bulgar ilişkilerinin özellikle Avrupa Türkiye’sinde yaşayan Bulgar soydaşlarının durumuna bağlı olarak gelişeceğinin altını çizmiştir.⁸⁸ Bulgarlar Makedonya’da emellerine ulaşmak için bir yandan bu topraklarda yaşayan Bulgar soydaşlarını öne sürerken, diğer yandan da Bulgaristan’daki Müslümanları bir koz olarak kullanmak istiyorlardı. Bulgarlar Bulgaristan’daki Müslümanların durumunu Makedonya’daki Bulgarların durumu ile eşit olarak değerlendirilmesini talep ediyorlardı.⁸⁹

Balkan devletlerin tamamı, ulusal birliklerini giderek yıpranan Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhine, Sırp ve Karadağlıların durumunda ise aynı

⁸³ Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri, *Osmanlı Araştırmaları*, C.IX, İstanbul 1989, s.208.

⁸⁴ Hüseyin Kazım Kadri, *Balkanlar’dan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 1992, s.68.

⁸⁵ Jelavich, *a.g.e.*, s.41; Makedonya meselesi hakkında bkz. Gül Tokay, *Makedonya sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri: 1903-1908*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

⁸⁶ R.J.Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul 2007, s.114 vd.

⁸⁷ Rauf Ahmet Hotinli, “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C.II, İstanbul 1961, s.802. 1909 senesi askeri bütçesi 39.710.353 Frank olup buna nazaren tahsisat-ı askeriye masarafat-ı umumiyyenin takriben 3,5 de birini teşkil etmektedir. Bkz. Bulgaristan Ordusu, Ahval ve Tensikat-ı Askeriyesi, Mart 1325. Bulgar ordusu Osmanlılarla ileride yapacağı savaş için daha fazla güçlenme gayretine girmiştir. Richard C.Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı’nın Provası*, Çev. Tanju Akad, İstanbul 2003, s.9.

⁸⁸ *İstoriya na Bilgariya*, s.235.

⁸⁹ Stenografski Dnevniitsi na XIV OHC, I PC, III 3, 20.X.1908, s. 17, 18.

zamanda Habsburg İmparatorluğunun aleyhine genişletme peşindeydiler. Bu birliğin elde edilmesi için önemli bir engel bu devletlerin kendi aralarındaki rekabetin ve iddiaların üstesinden gelememeleriydi. Ancak 1878 yılından beri Berlin Antlaşmasının düzenlemeleri sayesinde Balkan Yarımadasında barışı korumuş olan Büyük Güçler 1912'ye gelindiğinde bunu Balkan Birliği karşısında zorlayacak kararlardan yoksun hale gelmişlerdir.⁹⁰ Osmanlı Devletinin iç ve dış gailelerle meşgul olduğu bir sırada Rusya, Balkan devletlerinin bir birlik içinde bulunmalarını engelleyen Türkiye'ye ait Makedonya'nın taksimini ele aldı. Rusya'nın bu kışkırtmaları sonunda Osmanlı Devletine ait toprakların taksimi esasları üzerinde 13 Mart 1912'de Bulgaristan-Yunanistan, Ağustos 1912'de Karadağ-Sırbistan arasında ittifak antlaşmaları yapıldı. Böylece II.Abdülhamid'in büyük bir maharetle önlemeye çalıştığı Balkan ittifakı ortaya çıkmış oldu.⁹¹

I. Balkan Savaşında önemli başarılar elde eden Bulgarlar, Batı Trakya dahil bütün Trakya'yı ele geçirerek Çatalca'ya kadar geldiler. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşmasıyla Selanik, Güney Makedonya, Girit Yunanistan'a, Kavala, Dedeağaç ve bütün Trakya (Midye-Enes hattı) Bulgaristan'a orta ve kuzey Makedonya Sırbistan'a verildi.⁹² Bu şekilde Edirne Bulgaristan'a geçiyor ve Bulgaristan Kavala ve Dedeağaç arasındaki toprakları alarak Ege denizine çıkıyordu.⁹³ Silistre de Romanya'ya bırakıldı.⁹⁴

Balkanlı müttefikler Osmanlı mirasını aralarında bölüşemedikleri için, Londra Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay sonra kendi aralarında İkinci Balkan Savaşını başlattılar. Bulgaristan'ı dört bir yanından saran Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Yunanistan, Bulgarları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bu durumdan yararlanan Osmanlı Devleti de 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri aldı. Yenilgiyi kabul eden Bulgaristan 10 Ağustos 1913'te Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile Bükreş Antlaşmasını imzalamıştır.⁹⁵ Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında ise anlaşma sağlanmak üzere İstanbul'da müzakereler başlatıldı.

⁹⁰ Hall, *a.g.e.*, s.28, 29.

⁹¹ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, İstanbul 1992, C.5, 23. Sultan Abdülhamid'in saltanatı süresince uyguladığı ve Balkanlar'da toprak bütünlüğünün korunmasını temin eden değişmez dış siyasi prensiplerden bir tanesi Romanya, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan'ın Osmanlı devletine karşı birleşmesi konusunda uyanık bulunmaktır. Bkz. Nuri Yavuz, *Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s.28.

⁹² Erim, *a.g.e.*, s.450.

⁹³ Metin Ayışığı, "Dünden Bugüne Batı Trakya Meselesi", *Osmanlı*, C.2, Ankara 1999, s. 507.

⁹⁴ Küçük, *a.g.m.*, s.24.

⁹⁵ *İstoriya na Bilgariya*, C.8, s.74.

3-Balkan Savaşları Sonunda Osmanlı-Bulgar Müzakereleri.

21 Ağustos 1913'te İstanbul'a gelen Bulgar delegasyonu, başında General Savov⁹⁶ olmak üzere diplomatlar Andrey Toshev ve Grigor Naçoviç tarafından temsil ediliyordu. Osmanlı murahhasları olarak ise Talat Paşa, Bahriye Nazırı Mahmud Paşa ve Kurul Reisi Halil Bey bulunmaktaydı.

Bulgaristan Bükreş Antlaşmasıyla I. Balkan savaşından sonra kazandığı topraklardan önemli bir kısmını Sırplarla Yunanlılara kaptırmıştı. Bundan başka büyük devletlerin desteğini alamamıştı. Bu yüzden müzakereler esnasında Bulgar delegasyonu kendini zayıf hissetmekte idi ve Bulgaristan'ın kaybettiği topraklara Türkiye ile yapacağı bir ittifak sayesinde kavuşacağını düşünüyordu.⁹⁷ Bulgar murahhaslarda endişe yaratan yeni sınır meselesi⁹⁸ 26 Ağustos 1913'te Bâbiâlî'de ilk toplantı açılışında tartışıldı.⁹⁹

Bununla birlikte Bâbiâlî Bulgaristan tarafından ilhak edilen topraklardaki Müslümanların hak ve hukukları meselesini de müzakereye koydu. Bulgar murahhaslarının endişeleri yeni sınır ve Bulgaristan Müslümanlarının hakları meselelerini acil olarak çözüme bağlamak için zorluyordu.

Bâbiâlî Bulgaristan'ın ilhak ettiği Trakya bölgesinin geleceğini yeni sınır meselesinin çözüme bağlanması ve Bulgaristan'daki Müslümanların hak ve hukukunun sağlanması çerçevesinde değerlendiriyordu. Osmanlı murahhasları net ve kesin bir şekilde bu iki sonunun çözüme kavuşmaması durumunda yerel ahalinin şiddetli tepkisine yol açılacağını ve Osmanlı

⁹⁶General Savov I. Balkan savaşında Bulgar ordularını zafere ulaştırmıştır. Talat Paşa ise II. Balkan savaşında Edirne'nin geri alınmasında başlıca rolü oynamıştı.

⁹⁷Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, s.345, 346. Bunun bir tasarısı meydana getirilmiş, ancak olumlu bir sonuca ulaştırılması mümkün olmamış. Aynı yer.

⁹⁸ Bulgar Milli Kütüphanesi "Sv.Sv.Kiril i Metodiy", Şarkiyat Bölümü (NBKM), Grigor Naçoviç Fonu (F.14), a.e.3227, lef.6-31, 22 Ağustos 1913 İstanbul Savov 23 Ağustos 1913'te Bulgar Dışişleri Bakanlığına yazarak müzakereleri başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için yerel basının bir kısmını kendilerine çekmeleri gerektiği, bunu için de özel bir kuriye ile gönderilecek 70.000 levaya ihtiyaç duyulduğunu bildirmesi ilgi çekicidir. Ayrıca bkz. Bayur, *a.g.e*; Hall, *a.g.e*, s.166,167.

⁹⁹NBKM, F.14, a.e.3227, lef.11, General Savov'dan Bulgar Dışişleri Bakanlığına; Bulgar belgelerinde 26 Ağustos 1913 tarihi geçmektedir. Bayur'un Bâbiâlî Hazine-i Evrak belgelerinde Bulgar murahhaslarının 2 Eylül 1913'te yola çıktıklarını, 8 Eylül'de İstanbul'da ilk toplantıyı yaptıkları, 13Eylül'de bir anlaşmaya varılacağı belirtildiği, 15 Eylül'de sınır işinin başlıca noktaları üzerinde anlaşıldığı, 17 Eylülde sınır meselesi bittiğini ve 29 Eylül'de anlaşma imzalandığı şeklindedir. Bkz. Bayur, *a.g.e*, C.II, Kısım II, Ankara 1943, s.482.

hükümetinin desteğini alan bu ahalinin karşı koymak için örgütlenmiş durumunda bulunduğu belirttiler.¹⁰⁰

Müzakerelerde Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın Ege denizine çıkış meselesini tamamen yeni Bulgar-Türk sınır sorunun çözümü ve Bulgaristan' da Müslümanların haklarını koruma bağlamında ele alındı. Ege denizine çıkmak isteyen Bulgaristan yeni Türk-Bulgar hududunun tespit edilmesi için yapılan görüşmelerin bir an önce sonuca kavuşturulması için acele ediyordu. Bu sebeple de Bâbıâî'nin Bulgaristan'daki Müslümanlara geniş haklar tanınmasını kabul ediyordu.¹⁰¹

Müzakerelere katılan Bulgar murahhaslarının amacı, Bulgaristan'daki Müslümanların durumunun gayet iyi olduğunu, hatta Romanya'daki Müslüman ve Yahudilerden ya da Türkiye'deki Hristiyanlardan çok daha iyi durumda olduklarını ispatlayacak deliller sunmaktı. Bu nedenle müzakereler sürerken Bulgaristan'daki Bulgaristan'daki Müslümanların bulunduğu durum hakkında Bulgaristan Başbakanından bazı bilgiler istendi. Özellikle karışık bölgelerde Müslüman ve Bulgar nüfusu arasında sosyal, ticari ve diğer ilişkiler ne şekilde olduğu; karışık belediyelerde (Rusçuk, Razgrad, Şumnu'da) belediye meclislerinde Müslümanların yeterli temsili olup olmadığı; Rusçuk, Şumnu, Varna il meclislerinde ne kadar Müslüman üye bulunduğu; Bulgar Millet Meclisinde kaç tane Müslüman milletvekili olduğu; polis, posta ve telgrafta, demiryolu, belediye kurumları gibi devlet, il ve belediye idarelerinde Müslüman memurları olup olmadığı; devlet bütçesinde son 5 yıl içerisinde camiler ve Türk okulları için yapılan yardımların mahiyeti; Türkçe olarak çıkartılan gazete ve diğer süreli yayınların olup olmadığı; Balkan Savaşları esnasında Müslüman nüfusunun tutumu ne olduğu ve Ortodoks ile Müslüman nüfus arasında çatışma yaşanıp yaşanmadığı soruldu.¹⁰²

¹⁰⁰ NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31. lef.14. Savov'tan Bulgar Dışişleri Bakanlığına: 28 Ağustos 1913.

¹⁰¹ Cengiz Hakov, "1913'de İstanbul'da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan'da Türk-Müslman Nüfusun Hakları", *Osmanlı*, C.2, Ankara 1999, s.475.

¹⁰² NBKM, F.14, a.e.2509, lef.1-14, İstanbul 24.09-7.10.1913

a-Osmanlı Devletinin Tutumu.

Bâbîâlî, Bulgaristan ile yapılacak antlaşmaya ek bir mukavelename ile müftüler, vatandaşlık, emlak, vakıflar ve devlet mülkleri meselelerini güvence altına almak istiyordu.¹⁰³

Bulgaristan'ın Prenslik olarak kurulmasından sonra Müslüman vakıfları Bulgar hükümetinin eline geçmişti. Bundan dolayı Balkan Savaşlarından sonra Bulgaristan'a terk edilen topraklarda kalan Müslümanların dini kurum ve işlerine ait bütün meselelerinin Başmüftülük makamının sorumluluğuna verilmesi öngörüldü. Sofya Elçiliğinden de bildirildiğine göre vakıfların korunması için bu hususun anlaşma metninde yer alması gerekiyordu. 20 Mayıs 1913 tarihli bir tahriratında Sofya Elçiliği, Bulgaristan'ın kuruluşundan beri vakıflar hakkında meydana gelen gasp uygulamalarına ve Bulgaristan'daki cemaat-ı İslamiye idarelerine yapılan müdahaleye son vermek için Müslümanlara ait müesseseler, cami, mescit ve diğer hayır müesseseleri ile bunlara bağlı işlerin Başmüftülük sorumluluğunda görülmesini bildirildi. Yapılacak barış antlaşmasına 7 madde halinde, belirlenen şartları içeren bir bendin ilave ettirilmesi uygun görüldü. Bu 7 maddede şu hususlar yer aldı:

1. madde: Müftülerin seçimi cemaat-ı İslamiye meclisleri tarafından gerçekleştirilecektir. Seçim evrağı Başmüftülük'te incelenerek ondan sonra Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı tarafından onaylanacaktır.

2. madde: Müftü vekillerinin seçim, azil ve değişimleri cemaat-ı İslamiye meclislerinin rızasıyla Başmüftülük tarafından gerçekleştirilecektir.

3. madde: Evkaf encümenlerinin seçim evrakı Başmüftülük maiyetindeki cemaat-ı İslamiyye meclisleriyle müşterek olarak Başmüftülükte tetkik edilecektir. Gerekğinde evkaf encümenlerinin azilleri de Başmüftülük tarafından gerçekleştirilecektir.

4. madde: Hayrat ve meberratı Bulgaristan'da bulunan ve gelir sağlayan vakıf yapı ve binaların emanete bırakılması, kira müzayedeleri, bütçe ve diğer hususlar hakkındaki hüccet ve kararlar, cemaat-ı İslamiyye meclisleri aracılığı ile incelendikten sonra Başmüftülük tarafından tasdik edilecektir. Hayrat ve

¹⁰³ NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31.

meberratı Osmanlı Devletinde bulunan akarat-ı vakfiyeye hiç bir şekilde müdahale edilmeyecektir. Bunlar Evkaf Nezaretiyle mütevellilerin idaresi altında bulunacaktır.

5. madde: Müslümanların göç ettikleri yerlerde kalan cami, mescit, tekke, zaviyeler ve bunların evkafı şeri maddelerin incelenmesi ile beraber cemaat-ı İslamiye meclislerinin oyu ile tanzim edildikten sonra Başmüftülük izniyle müftülük ve evkaf encümenleri tarafından nakl ile istibdal(bir vakfı mülk ile mübadele edilmeleri) engellenecektir.

6. madde: Başmüftülük, mekatib-i İslamiye encümenlerinin seçim evrakını tetkik ve tasdik edecektir. Gerekğinde bu encümenlerin azli cemaat-ı İslamiye meclislerinin onayı ile Başmüftülüğe ait olacaktır.

7. madde: Başmüftülüğün bütün cemaat-ı İslamiyye idare heyetleri ve emvali üzerinde teftiş ve denetim hakkı olacaktır.¹⁰⁴

Sofya Elçisi, Başmüftülük tarafından düzenlenen ve Bulgaristan hükümetine kabul ettirilmesi düşünülen bu maddeleri Hariciye Nezaretine gönderdi. Hariciye Nezareti ise müzakerelerde bulunan Osmanlı murahhaslarına gerekli talimatı verebilmek için Meşihat'a ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretine durumu bildirerek görüşlerini talep etti.¹⁰⁵

Meşihat makamı cevabında Bulgaristan'a terk edilecek topraklarda bulunan ve Müslümanlara ait mülk, müessese, dini teşkilatları ve dini hukuklarıyla diğer haklarının korunması için itina edilmesine ve bu topraklarda Müslüman nüfusunun çoğunlukta bulunması sebebiyle buralara Meşihat makamı tarafından uygun görülecek bir şeri memurun tayin edilmesi gibi bazı hükümlerin barış antlaşmasında yer almasını gerekli görüyordu. Bunun sağlanamaması halinde Müslümanların hukukunu ve vakıfların korunması için düzenlenen maddeler doğrultusunda ciddi tedbirlerin alınması öngörülecekti.¹⁰⁶

30 Haziran 1913'te Evkaf Nazırı adına Şura-yı Evkaf Reisinden Hariciye'ye gönderilen cevapta ise 1909 tarihli müftüler sözleşmesinin ikinci maddesinde müftü seçiminin tetkik edilmesi Başmüftüye bırakıldığı vurgulandı.

¹⁰⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.29/1, lef.12.

¹⁰⁵ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.191. Hariciye Nezareti'nden Meşihat ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne: 7 Haziran 1913.

¹⁰⁶ BOA, HR.SYS nr. 312/2, lef.190.

Müftü seçimlerinin Başmüftülük tarafından uygun görülmesi halinde menşurun alınması için Meşihat'e baş vurulacağı hükmü de aynı sözleşmede yer aldığı hatırlatıldı. Asıl mesele 1909 müftüler sözleşmesi hükümlerinin Bulgar murahhaslar tarafından yerine getirilmesinin kabul ettirilmesi idi. Şura-yı Evkaf Reisi, Başmüftülük makamı tarafından savunulması istenilen esasların bunun dışında olup olmadığının kestirilemediğini belirtti. Ayrıca söz konusu sözleşmenin uygulanmasında engeller meydana geldiyse de bu engellerin neden ibaret olduğu ve bu gibi şartların kabul ettirilmesiyle bunların ortadan kaldırılacağı bildirilmemiştir. Bu nedenle ilk teklif hakkında görüş bildirmenin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Mezhepler Bakanlığı tarafından tasvip esası sözleşmede belirtilmemiş bırakılmasına göre bunun belirtilmesi için ne gibi şartların gerekeceği anlaşılamamıştır. Bununla beraber anlaşmanın “müftüler daire-i memuriyetleri dahilinde ve lüzum görülen mahallerde işbu mukavelenamede muayyen vezaifi mahalli müftülerinin doğrudan doğruya nezareti altında ifa etmek üzere müftü tayinlerini teklif edebiliyorlar. Şu kadar ki bu intihabatı Başmüftüye tatbik ettirmeleri meşruttur. Müftülerle vekillerinin azli memurin-i hükümet hakkındaki kanuna tevfi kan vuku bulacaktır. Başmüftü veya tevkil ve terhis edeceği memur bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli hakkında tedkik-i ahval memurin komisyonunca karar verileceği zaman ¹⁰⁷komisyon-ı mezkürde bulunmağa davet edilecektir. Maheze Başmüftülük veya memurinin rayi ve mütalaası meclis-i mezkürde sırf bir mahiyet-i diniyyeyi haiz olan şikayatin takdirince esas teşkil edecektir. Bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli varakasında halefinin yevm-i intihabı dahi tayin kılınacaktır” fıkralarında müftü ile müftü vekilleri açısından Müslümanların hak ve hukukun sağlandığına karar verilmiştir. Ancak müftü vekillerinin seçim hakkı ve azillerinin vekaletlerini teklif eden müftülere bırakılması murahhaslar tarafından sağlanması ikinci madde ile teklif edilen şekilden daha uygun bir hareket tarzı olarak görülmüştür. Şüphesiz bu konuda Osmanlı murahhaslarının başarı sağlamaları büyük önem arz ediyordu.

Başmüftülük Bulgaristan'daki evkaf encümenlerinin teşkil şekilleri ve vazifeleri hakkında uygulanmakta olan hükümlerin neden ibaret olduğu ve uygulamalarında ne gibi engellere rastlandığını da belirtmemiştir. Şura-yı Evkaf

¹⁰⁷ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.189.

Reisi uygulanan bir durumun mahiyeti belirtilmeden öne sürülecek bir görüşün isabetli olamayacağı dolayısıyla üçüncü teklif hakkında da görüş bildirmemiştir. Söz konusu antlaşmanın” müftüler tarafından tetkik olunacak ve Başmüftü bunları ahkam-ı şeriyyeye muvaffak bulduğu takdirde de tasdik ile mevki icraya konulmak üzere aid olduğu daireye tevdi edecektir. Ahkam-ı şeriyyeye tevaffik etmediği anlaşılan veya bab-ı fetvaca tedkiki alakadaran tarafından talep edilen hüccet ve ilâmlar Başmüftü tarafından makam-ı meşihata gönderilecektir” ibaresini içeren özel madde hükmünce akarat-ı vakfiyyenin istibdal, terhin-i icar, müzayedeleri ve bilhassa umur ve hususu esasen müftüler tarafından hüccet ve ilama bağlandığı ve bu mukavelenamenin geri çevrilmek üzere hükümleri sağlandığı halde 4. madde ile teklif edilen şekil doğal olarak meydana gelecekti. Akarat-ı vakfiyyenin istibdal, terhin ve icarı gibi maddeler hakkında müftülerin ilam ve hüccet düzenleyemeyecekleri ihtimali ise mukavelenamenin 5. maddesi ve diğer şeri maddeleri ile engellenecekti. Bu maddenin uygulanmasında engeller görülmüş ise şekil ve sureti açıklandığı takdirde maddenin daha geniş bir surette yazımına Osmanlı murahhasları tarafından dikkat edileceği bildirildi. Murahhasların bu konuda başarı sağlamayı elde ettikleri takdirde bu konudaki teklifin Müslümanların hukuk ve menfaati için daha uygun bir şekil alacağı da vurgulandı. Mekatib-i İslamiye encümenlerinin seçim evraklarının tetkik ve tasdik, gerektiğinde azilleri müftülüğe ait olmak hususlarını içeren 6. maddenin usuller ve sakıncıları hakkında da Müslümanların hak ve hukukunu korumak için Maarif Nezaretiyle danışmak uygun görülüyordu. Ve bilhassa cemaat-ı İslamiyye idare heyetlerinin emvali hakkında Başmüftülük teftiş ve denetim hakkını öngören 7’ci teklifte ise mukavelenamenin 1 maddesinde Başmüftülük şeri hükümler dairesinde Bulgaristan müftülerinin faaliyetlerini, dini ve hayır müesseselerini ve bu müesseselerde hademe ve vekillerini denetim ve teftiş altında bulunduracağı açıkça yazılmasına rağmen bu antlaşmanın iade-i ahkamı ve Bulgaristan’ın hududu dahilinde yürürlüğe girmesiyle bu konudaki amacının yerine getirilmiş olacağı doğaldı. Müslümanların karşılaştıkları engellerin neden ibaret olduğu bildirilmeden bu konunun incelenmesi doğru bulunmuyordu. Ancak dini hususlardan başka konularda toplanacak cemaat-ı İslamiye üzerinde de Başmüftülük makamının mutlak surette denetleme hakkının olması önem arzietmekteydi. Bulgaristan cemiyetler kanunu hükmünce denetleme hakkından istifade ile Başmüftü vasıtasıyla Müslümanlar hakkında ihlal edilmesi

düşünülebilirdi. Bu yüzden denetim hakkının mutlak surette kabulünden iyi netice çıkabileceği bekleniyordu. Bu durum göz önünde bulundurularak hareket tarzı belirlenmeliydi.¹⁰⁸

b-Bulgar Murahhaslarının Bulgar Hükümetine Raporu.

Bulgar murahhasları Bulgar hükümetine bir rapor sunarak gerçekleştirilen müzakereler esnasında Eski Bulgaristan'daki müftüler sözleşmesinin esas alındığını ve yeni ilhak edilen topraklarda da Türkiye'deki Rum Patrikhanesinin sahip olduğu hak ve yetkiler misali bir Türk dini örgütünün kurulması öngörüldüğü bildirildi. Bu raporda şahsi ve gerçek hakların Şeyhülislam ve müftülerin fevkalade yetkisinde bulunduğu vurgulanıyordu. Ayrıca Türkçe olarak hazırlanmalarına rağmen Şeyhülislam ve müftüler tarafından verilen kararlar, Bulgar yetkilileri tarafından yerine getirilmeleri zorunlu görülüyordu. Bulgar murahhasları Türkiye'deki gayr-i müslim dinî cemaatlerin hak ve yetkileri misali Eski Bulgaristan'daki Müslüman belediyelerde cemaat örgütleri kurulacağını dile getiriyorlardı. Müslüman belediyelerinde Türk ilk ve ortaokulların masraflarının devlet tarafından karşılanacağını, devlet tarafından desteklenen bir pedagoji okulunun, naip yetiştiren bir Nüvva okulunun kurulması da öngörüldüğü açıklanıyordu. Türk okul ve müftülük personelinin emeklilik hakkının olacağına, bunların azil ve tayinlerinin Başmüftü teklifi ile yapılacağına yer veriliyordu. Başmüftünün seçim ve tayini 1907'de¹⁰⁹ hazırlanan fakat 1909'da Lyapçev tarafından imzalanan müftü sözleşmesine göre gerçekleştirileceğini, Başmüftülüğün gelecekte bir nevi Bulgaristan'daki Türk Mezhepler, Eğitim ve Evkaf Bakanlığı mevkiinde olacağı vurgulanıyordu.

Müzakerelerde tartışılan diğer önemli husus, vatandaşlık konusu idi. Bulgar murahhaslarının bu konuda verdikleri bilgiye göre Bulgaristan vatandaşı olanlar, 5 yıl süre içerisinde mahallinde yerel Bulgar yetkililerine bir dilekçe ile Türk vatandaşlığını alabileceklerdi. Bu dilekçe Osmanlı konsoloslukları tarafından da kayıt edilecekti. Bulgaristan dışından dilekçeler Bulgar konsololuğunda yapılacak ve Osmanlı konsololuğunda kayıt

¹⁰⁸ BOA, HR.SYS nr.312/2, 1ef.189.

¹⁰⁹ Bulgaristan'da müftüler ile evkaf hukukunun korunması, suçluların geri gönderilmesi gibi meseleleri incelemek için bir komisyon kurulmuştur. Prenslik tarafından iki memur tayin edilmiştir. İstanbul'da toplanan komisyona Hariciye Nezareti Hukuk Müşaviri Hakkı Beyefendi komisyona üye olarak tayin edilmesi uygun görülmüştür. Bkz. BOA, A.MTZ.04 nr.153/6.

ettirilecekti. Osmanlı Devletine göç etmeleri için Müslümanların baskı ve şiddet uygulamalarına maruz kalmaması da anlaşmaya bağlanmıştır. Bu konuda Bulgaristan'a terk edilen topraklardaki Türklerin, Müslüman olmayanların can, namus, mülk, din ve geleneklerine riayet edileceği ve vicdan özgürlüğünün sağlanacağı da yer almıştır. Bu bağlamda zorla Hıristiyanlaştırılmış olanlar dinlerine dönebilmelerine, kaçırılan Müslüman kadınların serbest bırakılmalarına, baskı altında kıyılan nikahların iptal edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Terk edilen topraklardaki vatandaşlar Eski Bulgaristan'daki Bulgar vatandaşları ile aynı sivil ve siyasi haklara sahip olması, Müslümanlar ve Müslüman belediyelerin otonomisi ve hiyerarşisinin hiç bir şekilde ihlal edilmeyeceği belirtiliyordu. Ayrıca Müslüman belediyelerin sahip oldukları fon ve emlakın bağımsız organizasyonuna hiçbir şekilde müdahale söz konusu olmayacağı ifade ediliyordu. Müslümanların İstanbul'daki Şeyhülislam'la olan bağlantının müdahale olmaksızın devam edeceği dile getiriliyordu. Başmüftü, müftü ve müftü vekillerinin tayin ve azli, Eski Bulgaristan için geçerli müftülük sözleşmesine göre yapılacağına yer veriliyordu. Bulgar murahhasları raporda, Osmanlı Devletinden Bulgaristan'a terk edilen topraklarda Bulgar idaresi altında Türk konsoloslukların bulunduğu otonom bir bölge kurulduğu şeklinde yorumda bulunuyorlardı.

Ayrıca Bulgar hükümetinin müstesna ve benzeri vakıfların mütevellilerine gecikmeden tazminat ödemeye mecbur tutulması dikkat çekicidir. Terk edilen topraklarda evkaf ile ilgili olarak tazminatsız bir şekilde değişiklik yapılamaması, bu tazminatın Eski Bulgaristan'ın müftülük sözleşmesinde belirtildiği üzere yapılması hükümlerinin yer alması¹¹⁰ vakıf mütevellilerine büyük ümitler vermiştir. Ne var ki bu ümitler boşa çıkmıştır.

4-İstanbul Antlaşmasına Göre Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığı.

a-İstanbul Antlaşmasının İmzalanması(29 Eylül 1913).

5 Eylül 1913'te gerçekleşen toplantıda sınırları belirleyen protokol imzalanmıştır. Bu toplantıda müftü, vakıflar, emlak, hakemlik meselelerinin

¹¹⁰ NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31.

iki devlet müsteşarlarından oluşan bir alt komisyon tarafından müzakere edilmesine bırakılmıştır.¹¹¹

16 Eylül 1913'te Bulgar hükümeti, Savov'a gönderdiği acil bir telgrafla müftüler, vakıflar, devlet mülkleri ile ilgili sözleşmenin imzalanmasını kabul ettiğini bildirmiştir. Bu amaçla sözleşmenin ayrıntılarını görüşecek özel komisyonların oluşturulmasının öngörüldüğü de vurgulanmıştır. Sınırlar ile ilgili anlaşmadan hemen sonra sözleşmelerin hazırlanmasına başlanabilirdi. Bulgar tarafı sınırlar ile ilgili anlaşmanın, sözleşmelerin imzalanmasına bağlı olamayacağı ve olmaması üzerinde durmaktaydı. Anlaşmada iki hükümetin söz konusu sözleşmeleri belirli bir süre içerisinde hazırlamaları gerektiği belirtilebilirdi. Oluşturulacak komisyonlar bu sözleşmelerin prensip ve uygulama ayrıntılarını belirleyeceklerdi. Bulgar tarafı, gerekli kolaylığı ve iyi niyetini göstereceğini bildiriyordu.¹¹² Nitekim 29 Eylül 1913'te Osmanlı temsilcileri Talat Paşa, Mahmut Bey, Halil Bey, Bulgaristan temsilcileri General Savov, Naçeviç, Toşev tarafından İstanbul Antlaşması imzalanmıştır.¹¹³

b-İstanbul Antlaşmasının Müslüman Azınlığı Hakkında Hükümleri.

Antlaşmanın 8.maddesi ile gerek eski Bulgaristan gerekse terk edilen topraklarda kalan Müslümanların siyasi, dinî, sosyal hakları güvence altına alınıyordu: “Bulgaristan’ın bilcümle memalikinde Bulgar tebasından bulunan Müslümanlar an-asıl Bulgar olan tebaanın haiz oldukları aynı hukuk-ı milkiye ve siyasiyeyi haiz ve serbesti-i vicdana, hürriyet-i diniyeye ve ayin-i dininin alenen icrası hususunda serbestiye malik olacaklardır. Müslümanların adatına riayet olunacaktır. Zat-ı hazret-i padişahinin nam-ı nami-i hilafetpenahilerinin hutbelerde zikrine devam olunacaktır. Elyevm teessüs etmiş olan veya atiyen teessüs edecek bulunan cemaat-ı İslamiyye ile anların silsile-i meratip itibariyle

¹¹¹ NBKM, F.14, a.e.3227, lef.29. Müsteşarlar konuları inceledikten sonra murahhaslara tamamlanmış şekliyle teslim edeceklerdi. Savov’dan Bulgar Hariciye Nezaretine Osmanlı devletine ait menkul ve gayr-i menkuller ile Sultana ya da ailesine ait mülkler kesinlikle kendilerine ait olup bunları vekilleri tarafından satabilirler ve kullanabilirler. Bu antlaşmanın ayrı ayrı maddelerinin yorumu ve uygulanmasında ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlıklar ve tartışmalı sorunlar Lahey Hakem mahkemesi aracılığıyla çözüme kavuşturulacaktı. 17. Madde. Bu antlaşmayla ortadan kaldırılan maddeler hariç Londra antlaşmasının maddeleri geçerli sayılacaktır.

¹¹²NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31. lef.30.

¹¹³ Erim, *a.g.e.*, s.466.

teşkilatı ve emvali tanınacak ve mazhar-ı riayet olacaktır. Cemaat-ı mezkûre bila-mevani kendi rüesayı diniyelerine tabi bulunacaktır”.¹¹⁴

9. maddede ise Osmanlı Devletindeki Bulgar cemaatinin hak ve hukukları güvence altına alınmıştır. Şöyle ki:“Memalik-i Osmaniyyedeki Bulgar cemaati memalik-i mezkûredeki cemaat-ı saire-i hıristiyanienin elyevm haiz oldukları aynı hukuku haiz olacaklardır”. Teba-yı Osmaniyyeden olan Bulgarlar emval-i menkule ve gayr-i menkulelerini muhafaza edecekler ve hukuk-ı şahsiye ve tasarrufiyelerinin istimal ve intifai hususunda zerrece izaç edilmeyeceklerdir. Vaka-yı ahire esnasında mesken ve mevalarını terk etmiş olanlar nihayet iki sene zarfında avdet edebileceklerdir”.¹¹⁵

Bayur’a göre bu şekilde Bulgaristan’daki Müslümanlara tanınan hakların karşılığını Osmanlı Bulgarlarına sağlanmıştır. Bulgarların hakları eskiden beri vardı. Halbuki Bulgaristan’daki Müslümanlara tanınan haklar büyük ölçüde yeni olmakla birlikte Bulgaristan Müslümanları Osmanlı Bulgarlarından daha kalabalık bir nüfus teşkil etmekteydiler. Bayur güçlü bir Osmanlı Devletinin elde edilen bu haklar sayesinde Türkleri güçlü bir birlik olarak yaşatabileceğini ifade etmektedir. Ne var ki devletin meşgul olduğu iç ve dış sorunlar bu gibi hakların gölgede kalması ve unutulması kaçınılmazdı. Osmanlı devletinin zayıf durumda olması Türk azınlığının Bulgar hükümetince sıkıştırılmasına ve yok edilmeye çalışılmasına yol açmıştır. Nitekim Bulgarların Pomakları zorla Hıristiyanlaştırması bunun en iyi örneği idi. Bayur, Osmanlı ülkesinde herhangi bir azınlık sıkışık bir duruma girecek olursa veya kurnazca bir propaganda yok yere bunu yaymaya koyulsa ateş püsküren ve işe karışmaya kalkışan Büyük devletler Türkler toptan kırılırlar da aldırış etmemeyi bir gelenek edindiklerini de vurgulamaktadır.¹¹⁶

Nitekim 25 Kasım 1913’te *Türk Sedası*’nın 31’ci sayısında Ahmet Fazıl Çar Ferdinand’a bir açık mektup yayınladı. Bu mektupta Bulgaristan’daki Müslümanların XX. yüzyılın getirdiği medeni hak ve özgürlüklerden yararlanamadığı dile getiriliyordu. Ahmet Fazıl’a göre anlaşmalarda yer alan hükümler kâğıt üzerinde kalmıştır. Bulgar hükümetinin bu hükümleri uygulayarak Osmanlı halifesine karşı aldığı sorumluluğun yerine getirilmesini istemiştir.

¹¹⁴ Erim, *a.g.e*, s.463.

¹¹⁵ Erim, *a.g.e*, s.463-464.

¹¹⁶ Bayur, *a.g.e*, C.II, Kısım II, Ankara 1943, s.485, 489.

Bulgaristan Müslümanlarının devlete düzenli olarak vergi ödediklerini ancak Bulgar partilerin elinde maşa olduklarını ifade ediliyordu. Ahmet Fazıl, aydın, uyanık kişilerin devlet işlerinden uzaklaştırıldıkları (devlet dairesinde bir Türk memurunun görülemediği), memur olamadıklarını, ticaret ve sanayide de destek görmediklerini belirtmiştir. Ahmet Fazıl Bulgaristan'da Türklere yabancı gözüyle bakıldığını, genel nüfusunun dörtte birini oluşturmalarına rağmen, kabinede bir Türk Bakan bile olmadığı gibi sancak ve bölge müdüriyeti de olmadığını yazıyordu. Bu durum protesto edildiği halde, Bulgar hükümeti Türklerin hazır kadrosu olmadığını ileri sürdüğü vurgulanıyordu. Bulgarca bildikleri halde, lise hatta üniversite mezunları sırf Türk olmalarından dolayı Bulgaristan'da iş bulamamış ve Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardı. Ticaret ve tarım alanında da kolaylık sağlanmamıştır. Ahmet Fazıl İstanbul anlaşmasının uygulanması, müftülüğün bağımsız idaresi, evkafın dokunulmazlığı, mekteplerin maddi olarak desteklenmesi, Medresetün-Nüvvap'ın ve Pedagoji okulunun bir an önce açılması, Müslümanlardan da memur tayin edilmesi, ziraat ve ticaretle uğraşan Müslümanlara kolaylık sağlanması, Müslümanların Bulgar partilerin elinde birer maşa olarak kullanılmasının önlenmesi talebinde bulunuyordu.¹¹⁷

c-İstanbul Antlaşmasına Göre Türk-Bulgar Sınırı.

İstanbul Antlaşması hükmünce Doğu Trakya'da Mustafa Paşa, Tsarevo, Malko Tırnova Bulgaristan'a dahil edildi. Ayrıca Nevrokop, Razlık, Petriç, Cuma-yı Bala, Ustrumca'yı da topraklarına kattı. Bu şekilde Bulgaristan'ın Ege denizine çıkışı sağlandı.¹¹⁸

29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması ve bu antlaşmaya ek olarak göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili olarak 15 Kasım 1913'de Edirne'de bir protokol imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Edirne, Kırklareli, Dimetoka, Osmanlı Devletine kalırken, Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmış, genel olarak Meriç nehri Türk-Bulgar sınırı olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹ Batı Trakya 1918 yılına kadar Bulgar idaresinde kaldı. 1913'de nüfusunun %80'i Türk olan Batı

¹¹⁷ *Türk Sedası*, S.31, 25 Kasım 1914.

¹¹⁸ *İstoriya na Bulgariya*, C.8, s.74

¹¹⁹ Yusuf Sarıınay, "Osmanlı Devletinin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)", *Osmangazi Üniversitesi, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri, Bildiriler*, Eskişehir 2005, s.133-137.

Trakya'nın %5 nüfus oranına sahip Bulgaristan'a teslim edilmesi, son devir Osmanlı politikasındaki çekingenliğin ve yılgınlığın açık bir göstergesiydi.¹²⁰

Antlaşmayla Bulgaristan'a bırakılan bölgenin, 25 Ekim 1913'e kadar Bulgaristan'a teslimi şart koşuldu. Buna karşılık Bulgarlar, Bulgaristan ve Batı Trakya Türklerine önemli ve geniş haklar tanınacağı vaadinde bulunmuşlardır. Fakat bu bir Bulgar vaadi olmaktan ileriye gidememiştir.¹²¹

5-Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türk-Bulgar İlişkileri(1914-1919)

İkinci Balkan Savaşından sonra Bulgaristan'ın Sırbistan, Yunanistan ve Romanya karşısında aldığı büyük yenilgi ve bu savaşta Rusya'nın bile Romanya'nın yanında yer alarak Bulgaristan'ın karşısına geçmenin yarattığı hayal kırıklığı, bu ülkenin tekrar Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak istemesinin önemli nedenlerindedir.¹²²

İstanbul Antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'da 1 ay boyunca devam eden müzakerelerde Genadiev ve Talat Bey arasında bir askeri anlaşma yapılması görüşüldü. Yunanistan ve Sırbistan'a karşı yapılacak bir savaşta Türkiye Batı Trakya'yı alacaktı, Bulgaristan ise Mesta ve Struma arasındaki toprakları alacaktı. Ancak müzakerelerin son aşamasında İttihat ve Terakki hükümeti Pomaklara yapılan zulüm olaylarını son derece şiddetli bir protesto notası verdi.¹²³ Bulgarlar Müslümanlara daha yumuşak davranılacağını vaadetmekle birlikte¹²⁴ bu olaya bağlı olmamak üzere sonuçta ittifak anlaşmanın imzalanması belirsiz bir süre ile ertelendi. 19 Ağustos 1914'te Türkiye ve Bulgaristan arasında ittifak ve dostluk anlaşması imzalandı.¹²⁵

İkinci Balkan Savaşından sonra "Büyük Bulgaristan" idealini gerçekleştirmekten büyük ölçüde uzaklaşan Bulgaristan bu idealini gerçekleştirmek amacıyla 6 Eylül 1915'te Almanya ve Avusturya ile bir anlaşma imzalayarak I Dünya Savaşına bu devletlerin yanında katıldı. Bulgaristan'ın 3

¹²⁰ Hikmet Öksüz, "Batı Trakya Türkleri", *Balkanlar El Kitabı*, C.2, Çağdaş Balkanlar, Ankara 2007, s.424.

¹²¹ Ayışığı, a.g.m, s.509. Bulgarlar Osmanlı hükümetine batıya doğru Batı Trakya'da genişleme vaadinde de bulunmuşlardı. I. Dünya Savaşında Osmanlı Bulgar işbirliği Karaağaç ve Meriç'in batısındaki Dimetoka bölgesinin elden çıkmasına ve Bulgarların Meriç'in 3 km. doğusuna kadar genişlemelerine neden olmuştur. Aynı yer.

¹²² Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri", s.96.

¹²³ Vlahov, a.g.m, s.29, 30.

¹²⁴ Turan, a.g.m, s.99.

¹²⁵ Vlahov, aynı yer.

Eylül 1915'te Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşma uyarınca Bulgaristan'ın Sırbistan Makedonya'sının yanısıra, Romanya ve Yunanistan'ın müttefiklerin katılmaları durumunda, Yunan Makedonyası ile Romanya'nın elinde bulunan Dobruca toprakları verilecekti. Böylece Bulgaristan Ayastefanos Antlaşmasıyla çizilen "Büyük Bulgaristan" topraklarına yeniden kavuşabilecekti.¹²⁶

a-Türk-Bulgar Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi.

Birinci Dünya Savaşında müttefik olan Bulgaristan ile Osmanlı Devletinin savaştan yenik çıkmaları bu planları suya düşürdü. 25 Eylül 1918'de Bulgaristan mütareke istedi. Osmanlı hükümeti, Bulgaristan'ın mütareke yapması ve Suriye cephesinde işlerin ters gitmesi üzerine, harbe devamının faydasızlığını kabul ederek mütareke istemeyi uygun buldu. Mütareke 30 Ekim 1918'de Çanakkale boğazı civarında Mondros koyunda imzalandı.¹²⁷

29 Eylül 1918 Selanik ateşkesin 3. maddesi hükmünce Bulgaristan da Türkiye ile olan diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda idi. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros ateşkesin 23. maddesi ile Türkiye müttefikleriyle olan diplomatik ilişkilerini kesmekle yükümlü kılınmıştır. 28 Kasım 1918'de Hariciye Nazırı Mehmed Reşid Paşa İstanbul'daki Bulgaristan elçisi Nedyalko Koluşev'e bir nota ile İzmir, Edirne ve İstanbul'daki Bulgar diplomasi temsilcilerinin Türkiye'yi terk etmelerini bildirdi.¹²⁸ 17 Aralık 1918 tarihli bir nota ile Sofya'daki Osmanlı Elçisi Sefa Bey'in Varna, Rusçuk ve Burgaz konsoloslarının Bulgaristan'ı terk edecekleri bildirildi. Bulgar çıkarlarının Osmanlı Devletinde korunması, Sofya'daki İsveç delegasyonuna,¹²⁹ Bulgaristan'daki Türk çıkarlarının korunması ise İspanya delegasyonuna verildi.¹³⁰

b-Paris Barış Konferansı(18 Ocak 1919)

Stamoliyski'nin dahil olduğu Bulgaristan heyeti, Paris'e Temmuz 1919'da çağırıldı.¹³¹ Paris Barış konferansında Geşov Makedonya'daki Bulgar iddialarını sürdürmeye çalıştı. Makedonya'da nüfusun genelinde Bulgar kökenli olduğuna

¹²⁶ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s.214.

¹²⁷ Erim, a.g.e., s.501, 502.

¹²⁸ Stefan Velikov, *Kemalistkata Revolütsiya i Bulgarskata Obştestvenost 1918-1922*, Sofya 1966, s.59.

¹²⁹ Tuğlacı, a.g.e, s.118.

¹³⁰ Milen Kumanov, "Vızstanovyavane na Diplomatıçeskite Otnoşeniya Mejdu Bılgariya i Turtsiya (1823-1926)", *İstoriçeski Pregled, Kniga 1, Sofya 1971*, s.69.

¹³¹ Margaret Macmillan, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, Çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2004, s.143.

dair bilgiler sunarak Bulgar milli çıkarlarını savunmaya girişti. 15 Nisan 1919'da İtalyan devlet adamı Sonino'ya başvurarak İtalyan hükümetinin Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın ısrar ettiği Batı Trakya'daki hakkını desteklemesini istemiştir. Gönderdiği mektupta Yunanlıların bu bölgede azınlık olduğu, Bulgarların halk oylamasını kabul ettikleri belirtilmiştir.¹³²

Bulgaristan topraklarının %10 kadarını kaybediyor, Güney Dobruca elden çıkıyor, Batı Trakya da elden çıkınca Ege denizine çıkışları kalmıyor.¹³³

c-Neuilly Antlaşması (27 Kasım 1919).

Bulgaristan müttefiklerle 27 Kasım 1919'da çok ağır hükümler içeren Neuilly Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşma uyarınca Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Batı Trakya'da Gümölcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a Tsaribrod ile Strumitsa bölgelerini de Yugoslavya'ya verdi. Böylece, Bulgaristan için hayati önemi bulunan Ege Denizi ile bağlantı da ortadan kalkmış oldu. Neuilly Antlaşmasında Bulgaristan'ın sınırlarıyla ilgili düzenlemelerin yanı sıra, antlaşmanın "azınlıkların korunması" başlıklı bölümünde Bulgaristan'daki azınlıklarla, bu arada da Müslüman-Türk azınlıkla ilgili hükümlere yer verilerek ülkedeki azınlık hakları güvence altına alınmaya çalışıldı.¹³⁴

II-BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMANLARIN DURUMU (1908-1919)

A-Bulgaristan'daki Müslümanların Nüfus Durumu.

30 yıllık Prenslik döneminden sonra göç sebebiyle azalan Müslüman nüfusun demografik durumu hakkında güvenilir istatistiklerin zor bulunması dolayısıyla literatürde de pek çok farklı bilgilere ulaşılmaktadır.¹³⁵

¹³² *İstoriya na Bulgariya*, s. 330, 331.

¹³³ Macmillan, *a.g.e.*, s.143.

¹³⁴ Dayıoğlu, *a.g.e.*, s.214 vd.

¹³⁵ Popovic'e göre ise 1910 sayımına göre, Bulgaristan'da 601.999 Müslüman vardı. Bunların 484.144'ü Türk, 21.146'sı Pomak, 100.000'i Çingene olmak üzere toplam nüfusunun % 13.88'ini oluşturuyorlardı. Bkz. Aleksandre Popovic, *Balkanlar'da İslam*, İstanbul 1995, s.74. İlker Alp 1910'da Müslüman Türk nüfusunun genel nüfus oranının % 13,9 teşkil ettiğini, sayı olarak da 602.078 olduğunu göstermektedir. Bkz. İlker Alp, *Bulgar Mezalimi*, s.4. "Bulgarie revue du monde musulmane" dergisinde yer alan bilgiye göre 1910'da Bulgaristan'da 488.010 Türk nüfusu bulunmaktaydı. Bkz. Bulgarie revue du monde Musulmane, Paris 1921, s.53. Ali Eminov 1910'da toplam nüfusun 4,337,513, Türk nüfusunun ise 465,641 olduğunu ifade etmektedir. 1920'de Türk nüfusu 520,339. Bkz. Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*, London 1997, s.81.

1880’de Bulgar nüfusu 1 920 000 idi. Türk nüfus ise 650 000 olup genel nüfusunun % 23’den fazlasını oluştuyordu. Osmanlı-Rus Savaşından sonra Bulgaristan’dan yapılan Müslüman göçleri Türk nüfusunun azalmasına neden olmuştur. 1910 yılında Türk nüfusu % 10.07’ye düştü. Bir yandan Türk nüfusu azalırken diğer devletlerdeki Bulgarların Bulgaristan’a göç etmeleri neticesinde Bulgar nüfusu arttı.¹³⁶

1884-1910 yıllar arasında en hızlı gelişen 10 şehirde: Sofya, Burgas, Pleven, Varna, Yambol, Stara Zagora,(Eski Zağra) Plovdiv,(Filibe) Köstendil, Rusçuk, Vratsa’da Türk nüfus değişikliğini inceleyen Crampton bu 6 şehirde Türk nüfusunun %50 azaldığını, Bulgar nüfusunun ise Vratsa hariç arttığını tespit etmektedir.¹³⁷

1910’da Burgas’da¹³⁸ Bulgar nüfusu genel nüfusunun % 61.49’nu oluştururken, % 8.65 Türk, % 0.01 Pomak, % 0.50 Tatar, % 173 Çingene nüfusu bulunmaktaydı.

Çırpan’da Bulgarlar genel nüfusunun % 94.44’ünü teşkil ediyordu. % 1.46 Türk ve % 2.08 Çingene nüfusu bulunmaktaydı, Pomak ve Tatar nüfusu yoktu.

Köstendil’de % 84,29 Bulgar nüfusu vardı. Türkler % 0.76 ve % 5. 27 Çingene nüfusu vardı, Pomak ve Tatar nüfusu bulunmuyordu.

Haskova’da¹³⁹ % 80.15 Bulgar nüfusuna karşılık % 8.59 Türk nüfusu varlığını sürdürüyordu. % 6.01 Çingene nüfusu vardı. Pomak ve Tatar nüfusu yoktu.

Plevne’de¹⁴⁰ toplam nüfus 23.049, % 85.73 Bulgar, % 8.25 Türk, % 2.44 Çingene vardı. Tatar nüfusu yoktu.¹⁴¹

1910 yılında Bulgaristan’da toplam nüfus 4 337 513 olup¹⁴², aynı yıl yapılan Bulgar resmi sayımlarına göre Türk nüfusu 504.560 idi.¹⁴³ Müslüman nüfusunun ise 603.084 olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.¹⁴⁴

¹³⁶ *İstoriya na Bulgariya*, s.53

¹³⁷ Crampton, a.g.m., s.57.

¹³⁸ Burgas’da toplam nüfus 14.897 kişi idi. Türk nüfusu olarak 1,287 kişi bulunmaktaydı.

¹³⁹ Haskova’da toplam nüfus 15.067 kişi idi.

¹⁴⁰ Plevne’de toplam nüfus 23.049 kişi idi.

¹⁴¹ Glavna Direktsiya na Statistika, “Liste des Localites, 1879-1910, aperçu comparative, historique, ethnographique” Sofya 1920.

¹⁴² *İstoriya na Bulgariya*, s.53.

1912-1913 Balkan Savaşları sonunda Bulgaristan Türk nüfusunun oran olarak %90'lara varan Batı Trakya ve Rodop bölgesinde: Kırcaali, Eğridere (Ardino), Koşukavak (Krumovgrad), Darıdere (Zlatograd), Mestanlı (Momçilgrad), Ortaköy (İvaylovgrad), Dövlén, Paşmaklı (Smolyan) ve Nevrokop (Gotse Delçev) illerini topraklarına katarak 103.000 daha sonra ise 111.000 km²lik devlet olmuştur.¹⁴⁵

1912 yılı öncesine ait salnamelerden sağlanan istatistiki bilgilere göre Gümülcine 49.803, Kırcaali 31.968, Ahi-çelebi 6.035, İskeçe 24.068, Darı dere 3.378, Eğri dere 16.030, Dedeagaç 11.785, Sofulu 11.985, Ortaköy 7.065, Dimetoka 5.640, Edirne 24.977, Mustafa Paşa 4.955¹⁴⁶ olmak üzere toplam 197.863 Türk nüfusu bulunmaktaydı. Türk istatistiklerine göre Bulgarların ortalama hane nüfusu 2-6'dır, Türk hanelerinde ortalama nüfus ise 6-7'dir. Bunun göz önünde bulundurulması halinde 1912'den itibaren Türk nüfusunun artmış olduğu tahmin edilebilirdi.¹⁴⁷ Nitekim bu bölgelerin Bulgaristan'a katılmasıyla Bulgar topraklarında Türk ve Müslüman nüfusu artmıştı. Ancak Balkan savaşları esnasında ve sonrasında özellikle Dövlén, Paşmaklı, Nevrokop bölgelerinde Pomak Müslümanlarına yapılan baskı ve zulüm Müslümanların göç etmelerine sebep olmuştur. 115.883 kişi Hicret ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne başvurarak iskanını istemiştir. 1913'te Batı Trakya bölümü önce Bulgarların, 1919'da Bulgaristan ve Yunanistan'ın idaresine geçince Bulgaristan Batı Trakyasında 10 Türk ilçesi ve burada yaşayan 333.321 Türk Bulgar idaresine girmiştir. Bu nüfusun 3800'ü öldürülmüş, 34.000'i de baskılar karşısında göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu sırada bölgede ancak 10.720 Rum ve 50.967 Bulgar bulunuyordu. Bulgaristan'a kalan kısımda sadece Pomaklar 121.000 nüfusa sahipti. Yusuf Halaçoğlu, 1916'daki resmi Bulgar istatistiğine dayanarak Bulgaristan'ın Batı Trakya bölümünde 209.618 Türk nüfus bulunduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁸

¹⁴³Valeri Stoyanov, "Turskoto Naselenie na Bılgaria i Ofitsialnata Maltsinstvena Politika (1878-1944)", *Stranitsi ot Bılgarskata İstoriya, Sibitiya Razmisli, Liçnosti*, C.2, Sofya 1993, s.193.

¹⁴⁴Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri" *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s.1071.

¹⁴⁵İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi(1878-1989)*, Ankara 1990, s.1.

¹⁴⁶NBKM, F. 273, a.e. 2754, lef. 96-105.

¹⁴⁷TDA, F.176k, op.4, a.e.9.

¹⁴⁸Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", s.398.

Pomak nüfusu ise Gümülcine ili 34 köy 10 625, Ahi Çelebi ili 32 köy 35 000 civarı, Dövlën ili 30 köy 26 810 kişi, Darıdere ili 26 köy 16 990 kişi, Eğridere ili 24 köy 20 000 civarı, Koşukavak ili 13 köy 3757 kişi, Uzunköprü ili 11 köy 1200 kişi, Soflu ili 7 köy 3570, Hayrıbolu ili 7 köy 3205, İskeçe ili 6 köy 4500, Babevski ili 5 köy 3385 kişi olarak tespit edilmektedir. Makedonya’da Pomaklar Nevrokop’da 74 köy 26 962, Drama’da 31 köy 11 179, Razlık’da 7 köy 8870, Cuma-yı Bala’da 6 köy 3900, Kavala’da 6 köy 2710, Petriç’de 3 köy 865, Melnik’de 3 köy 700, Doyran’da 2 köy 1270 idi.¹⁴⁹

1914’te Trakya’da ise 275.498 Türk, Bulgaristan’da 16.000, Trakya’da 75.337 Pomak nüfusunun varlığından bahsedilmektedir. Trakya’da Çingene nüfusu ise 40 000’dir.¹⁵⁰

B-Bulgaristan’daki Müslümanların Vatandaşlık Ve Askerlik Meselesi.

1-Bulgaristan’daki Müslümanların Vatandaşlık Meselesi.

a-Bağımsızlıktan Önce Bulgaristan’daki Müslümanların Vatandaşlığı.

1879 Tırnova anayasasının 54. maddesine göre başka vatandaşlığı bulunmayıp Bulgaristan’da doğmuş olanlar Bulgar vatandaşı sayılırdı. Anayasanın 71. maddesi ile de her Bulgar vatandaşının askeri hizmetini yerine getirmekle mükellef olduğu belirtiliyordu.¹⁵¹ Babiâlî ise Berlin Antlaşmasının 12. maddesine¹⁵² dayanarak Bulgarları Osmanlı vatandaşı sayıyordu ve Osmanlı Devletine girişlerinde ellerindeki Bulgar pasaportları Türk mürur tezkereleri ile değiştiriyordu.¹⁵³ Bu durum Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensiği arasında gerginlik yaratıyordu ve iki hükümet arasında çözüm bekleyen bir sorunu teşkil ediyordu.¹⁵⁴

9 Mayıs 1893’te Dahiliye Nezareti, Bulgaristan’da 3 sene ikamet ettikten sonra buraya tamamen yerleşmiş Osmanlı vatandaşlarının Bulgaristan vatandaşı

¹⁴⁹ NBKM, F. 273, a.e. 2754, lef. 96-105.

¹⁵⁰ Bulgarie revue du monde Musulmane, Paris 1921, s.53.

¹⁵¹ 3 Ocak 1904’te *Dirjaven Vestnik’in*(Resmi Gazete) 3’cü sayısında çıkan vatandaşlık kanununa göre Bulgaristan Prensiği’nin kuruluşu esnasında bu topraklarda ikameti bulunan ve doğmuş olanlar Bulgar vatandaşı sayılacaklardır.

¹⁵² Berlin Antlaşmasının 12. maddesine göre “Bulgaristan ehalsinin memalik-i saire-i şahanede seyahat veya ikamet edecekleri memurin ve kavanin-i Osmaniyyeye tabi olacaklardır”. Bkz. Erim, a.g.e, s. 409.

¹⁵³ Bojidar Samardjiev, “Turskata Politika Kim Knyajestvo Bilgariya i İztočna Rumeliya vıv Vrıзка s Osmanskiya Süzerenitet(1878-1886)”, *İnstitut za Balkanistika*, 12, Sofya 1976, s.15.

¹⁵⁴ Bulgaristan Prensiği ile Osmanlı devleti arasında muallakta kalan sorunlar hakkında Bkz. BOA, YEE nr.136/33.

olarak sayılmalarına dair olan Bâbîâli'nin kararını Bulgar Kapıkethüdalığına resmen bildirdi.¹⁵⁵

b-Bağımsızlıktan Sonra Bulgaristan'daki Müslümanların Vatandaşlığı.

1909 İstanbul protokolünde vatandaşlık meselesi yer almadığı gibi daha sonra da bu konuda Bulgaristan hükümetiyle bir anlaşma yapılmamıştır. Bundan dolayı her hangi bir din ve millete mensup olursa olsun Bulgaristan ahalisinden olup İstanbul protokolünün tasdik tarihi olan 19 Mayıs 1909 tarihinden önce Osmanlı Devletine göç edenler Osmanlı vatandaşı sayılmışlardır. Bu sıfatla da Osmanlı Devletinde askerlik hizmeti ile mükellef tutulmuşlardır.¹⁵⁶

Ancak Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından önce Osmanlı Devletine göç edenler ve burada ikamet etmeyi seçenler Bulgar hükümeti tarafından Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiyordu ve bu durum özellikle askerlik görevini yerine getirecek Müslüman erkekler için sorun teşkil ediyordu.¹⁵⁷

Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınmasından sonra 8 Mart 1910'da Ferdinand'ın İstanbul ziyareti sırasında bir vatandaşlık anlaşmasının düzenlenmesi gündeme gelmiştir¹⁵⁸ ancak Bulgar vatandaşlığın şartlarının tayin edilmesi ve devletlerarası vatandaşlık meselesinin düzenlemesi hakkında Bulgaristan hükümetiyle bir anlaşma yapılmamıştır. Bu konuda bir karar olmadığından dolayı Osmanlı hükümeti usul olarak Bulgaristan ahalisinden olup Bulgaristan bağımsızlığının tasdiki esnasında orada yerleşmiş olanları genel olarak Bulgar vatandaşı saydı. Bu nedenle de Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında vatandaşlık hakkında bir anlaşmanın yapılmasına kadar kabul edilen ve uygulanan usule göre yani aslen Bulgaristan ahalisinden olup da bağımsızlığın tasdiki esnasında orada yerleşmiş kişilerin Bulgar vatandaşı sayılması uygun görüldü. Bulgar vatandaşı olan Müslümanlar askerlik bedeli ile mükellef tutuldu.¹⁵⁹

¹⁵⁵ BOA, A.MTZ.04, nr.28/128.

¹⁵⁶ BOA, HR.SYS nr.312/1, lef.54.

¹⁵⁷ BOA, HR.SYS nr.312/1, lef.23.

¹⁵⁸ *İstoriya na Bulgariya*, C.8, s.110.

¹⁵⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.25/10, 6 Teşrin-i Sani/Kasım 1912.

c-Balkan Savaşlarından Sonra Vatandaşlık Meselesinin Düzenlenmesi.

Balkan Savaşını müteakip Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan'a bırakılan topraklar ahalisinden olup Osmanlı Devletine gelenler hakkında yerine getirilecek uygulamayı açıklayan bir talimatname hazırlandı. Bu talimatnameye göre Bulgaristan'ın bağımsızlık tasdiknamelerinin değişim tarihi olan 9 Mayıs 1909 tarihinde Bulgaristan'da ikamet eden ve burada doğmuş olanlar Bulgar vatandaşı sayılıyordu. 9 Mayıs 1909 tarihinde Bulgaristan'da ikamet etmelerine rağmen Bulgaristan'da doğmayanlar Osmanlı vatandaşı, Bulgaristan'da doğmuş ancak bu tarihte Bulgaristan'dan çıkmış ve Osmanlı Devletinde ya da yabancı bir devlette yerleşmiş olanlar ise Osmanlı vatandaşı sayılacaklardı. Bunlar bulundukları yerde nüfus siciline kayıt olacaklar ve Osmanlı tezkeresi alacaklardı.

Ayrıca Balkan savaşı üzerine Bulgaristan'a terk edilen topraklardan olup da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan hükümeti arasında imzalanan anlaşma tarihi olan 29 Eylül 1913'te Bulgaristan'da yerleştikleri sabit olan ve usul olarak Osmanlı vatandaşlığını seçmemiş olanlar Bulgar vatandaşı sayılacaktı. Bunlar mahzur yoksa 16 Eylül 1917 tarihine kadar Osmanlı vatandaşlığını seçerek, usulen Bulgar memurlarına beyanname vermeleri halinde kendilerini nüfusa kayıt ettirebileceklerdi.

Bulgaristan'a terk edilen topraklardan olup 16 Eylül 1917 tarihine kadar Osmanlı vatandaşlığını seçmeyip Osmanlı Devletine gelenler ise 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla Bulgaristan'a terk edilen topraklardan olmayanlar antlaşma tarihinde terk edilmiş topraklarda yaşıyor olsalar da yine Osmanlı vatandaşı sayılacaklardı. Bunlar ikamet ettikleri yerde nüfus siciline kayıt edilecek ve Osmanlı tezkeresi alacaklardı.

İstanbul Antlaşmasıyla Bulgaristan'a terk edilen topraklar ahalisinden olup da bu tarihte Osmanlı Devletine ya da yabancı bir devlete çıkmış olanlar Osmanlı vatandaşı sayılacaklardı.¹⁶⁰

¹⁶⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti (DH.EUM.ECB), nr.26/63. 29 Z 1337: Balkan harbini müteakip Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan Arnavutluk ve Sırbistan'a bırakılan arazi ahalisinden olup memalik-i osmaniyyeye gelenlerle Romanya ve Rusya'dan gelen muhacirin-i islamiyye ve mülteciler hakkında yapılacak muamelata dair talimatname.

d-Bulgaristan'a Terk Edilen Topraklardaki Osmanlı Vatandaşlığını Seçenlerin Durumu.

1913 İstanbul Antlaşmasının 7. maddesi hükmünce Bulgaristan'a terk edilen topraklar ahalisinden olup da orada ikamet etmeyi seçmiş kişiler Bulgar vatandaşlığına geçecekti. Ancak bu topraklarda yerleşmeyen ahali ve terk edilen topraklar ahalisinden olmayıp da orada yerleşenler Osmanlı vatandaşlığını muhafaza edeceklerdi. İstanbul Antlaşmasının 7. maddesi hükmünce Bulgar vatandaşlığına geçmeyenler antlaşmanın 10. ve 11.maddelerinin hükümlerinden yararlanacaklardır Osmanlı Devletinin Bulgaristan'a terk ettiği topraklarda ikamet eden ahali 4 yıl zarfında Türk vatandaşlığını seçme hakkına sahip olacaktı. Bu müddet zarfında Bulgar vatandaşlığını seçenler askerlik hizmetine ve askerlik bedel ödemeye hiç bir şekilde tabi tutulmayacaklardı. Türk vatandaşlığını tercih edenler 4 sene içinde göç edebileceklerdi. Menkullerini ihracat vergisinden muaf olarak kullanacaklardı. Ayrıca şehir ve köylerdeki her çeşit gayr-i menkullerini muhafaza edebilirler ve bunları üçüncü şahıslar vasıtasıyla idare ettirebileceklerdi.¹⁶¹

Balkan Savaşları esnasında baskıya maruz kalan Bulgaristan'a terk edilen topraklar ahalisinden bir kısmı yerlerini terk ederek Bulgaristan'ın veya Batı Trakya'nın bazı şehirlerine iltica etmişti. Binlerce Müslüman ise devam eden zulüm dolayısıyla perişan bir halde Osmanlı Şehbenderhanelere müracaat ile Osmanlı Devletine göç etmek için mürur tezkereleri almaya çalışıyordu. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı nezdinde yapılan sürekli girişimlere rağmen İstanbul Antlaşmasının 7. maddesine göre yerel idareye sadece bir beyanname verilmesiyle Osmanlı vatandaşlığını seçmelerine izin verildiği halde bu madde uygulanmıyordu. Müslüman ahali çeşitli engellerle karşı karşıya kalmıştır. Elleriindeki Osmanlı tezkereleri üzerine mürur tezkereleri ele geçirmelerine rağmen hudutta Bulgar jandarmalarının çeşitli tehditleri altında ezilmişlerdir. Şiddetli hava koşulları durumlarını daha da kötüleştirmiştir. Bu konuda yapılan girişime rağmen etkili bir tedbir alınamıyordu. Sofya elçisi iki devlet arasındaki iyi ilişkiler kurulması uğruna ırz ve namuslarını korumak için mal ve mülklerini terk ederek Şehbenderhanelerden aldıkları pasaportlar ile Osmanlı Devletine

¹⁶¹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri 1913-1938*, Ankara 2002, s.42, 43. Nihat Erim, a.g.e., s.462, 463.

ilticaya başlayan bu ahalinin durumunu sessizlik ile geçiştirmeyi siyasi ve insani boyutu bakımından doğru bulmadığını Sadaret’e bildirdi. Ayrıca Bulgaristan’daki Müslümanlara uygulanan vahşet siyaseti karşısında Osmanlı hükümetinin kayıtsız kalamayacağını öne sürerek hudutta muhacirlere zorluk çıkarılmaya devam edildiği takdirde “Dedeâğaç” a gidecek Bulgarların da aynı uygulamayla tabi tutulmalarını Hariciye Nezaretine önerdi. Sofya elçisi bunun da bir netice vermemesi halinde benzeri tedbirlere girişilmesi için durumun Edirne vilayetine bildirilmesi Osmanlı hükümeti ve Müslümanların çıkarlarının sağlanması adına talep etmiştir.¹⁶²

Gerek eski Bulgaristan ahalisinden gerekse Bulgarlar tarafından yeni işgal edilen arazi ahalisinden olsun bu topraklardaki Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılıyordu. Maruz kaldıkları zulüm ve baskıya dayanamayarak Osmanlı Devletine bir an önce can atmak için uğraşıyorlardı. Bulundukları yerlerde durumlarının düzelmesini beklemek için dayanacak güçleri kalmamıştır. Bundan dolayı memleketlerini feda etmeyi şöyle dursun Osmanlı memleketine göç etmek için herşeyi göze almışlardı. Eski Bulgaristan ahalisinden olanlara Bulgar idaresi pasaport vermediğinden bunlar çeşitli yollardan ellerine geçirdikleri nüfus cüzdanlarıyla Şehbenderlikten Osmanlı pasaportu almaya çalışmakta idiler. Yeni işgal edilen topraklardaki ahali için İstanbul Antlaşmasının 7. maddesi hükmünce muamele görmelerini daha pratik görüldüğünden genellikle bu topraklar ahalisinden elde ettikleri nüfus tezkerelerinden istifadeye çalışmakta idiler. Bunun sonucunda nüfus tezkeresi elde etmek hususu ticarete dönüşmüştür. Müslümanlar bu nüfus tezkerelerini elde etmek için hiç bir fedakarlıktan kaçınmıyorlardı. Yalnız nüfus tezkeresi ibraz edenlerin mahalli müftülükten onaylanmış bir şehadetname temin etmeleri gibi bazı tedbirler alınmasına mecburiyet görülmüşse de bu ticareti ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Diğer taraftan Müslüman ahalinin durumunda bir değişiklik söz konusu değildi.¹⁶³ Osmanlı Devletine göç etmek isteyen Müslümanların Osmanlı vatandaşlığını seçtiklerine dair Sofya’daki memurlara verdikleri beyannameler kabul

¹⁶² BOA, HR.SYS nr.2018/5, lef.1. Sofya Elçisinden Sadaret’e: 10 Ocak 1914. 1913 İstanbul Antlaşmasının 7’ci maddesine göre Bulgaristan’a terk edilen topraklardaki ahali 4 yıl içinde Osmanlı vatandaşlığında kalmayı seçebilirdi. Osmanlı vatandaşlığını seçecek olanlar Bulgar konsolosluğuna bir beyanname ile müracaat edecekler ve Osmanlı Şehbenderleri tarafından kayıt ettirileceklerdi. Terk edilen arazideki Müslümanlardan Bulgar vatandaşlığına geçenler 4 yıl askere alınmayacak ve bedel-i askeri vermeyeceklerdir. Erim, *a.g.e*, s. 463.

¹⁶³ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.21. 3 Aralık 1913: Hariciye Naziri Said Halim Paşa’ya Şehbenderden: Bu konuda Şehbenderlik Sadaret’in talimatı istenmekteydi.

edilmeyince zor durumda kalmışlardır. Sofya’da bu beyanmelerin kabul edileceği Hariciye Nezareti ile müzakereler sonucunda kararlaştırılmış ve gerekli emirlerin verildiği bildirilmesine rağmen bu tacizin ve tecavüzlerin devam etmesine bir türlü anlam verilemiyordu.¹⁶⁴

29 Eylül 1913 tarihinden önce Eski Bulgaristan’da ve ya yabancı devlette oturan terk edilmiş topraklar ahalisi Osmanlı vatandaşı olarak kalacaklardı. Bu tarihten sonra Bulgaristan’a gelenlerin Bulgar vatandaşlığında kalmadıkları takdirde 4 sene müddetle Bulgaristan hükümetince askere alınmayacaklardı. Bundan dolayı bu kabilden olup da usul olarak yerel idareye beyanname vermek suretiyle Osmanlı vatandaşlığını elde etmek isteyenler muhacirler gibi 6 sene askeri hizmetten muaf tutulmaktaydı. Ancak orada kalanlar hakkında nasıl bir uygulama yapılacağına dair bir açıklamanın olmaması bu konuda bir izah gerektirmiştir. Bu gibilerden gerek Osmanlı Devletine gelen ve gerek orada ikamet edenler hakkında nasıl bir uygulama yapılması gerektiği Dahiliye Nezaretine Edirne Valisi’nden sorulmuştur.¹⁶⁵

Bulgaristan’a terk edilen topraklarda yaşayan Müslümanlardan seçim hakkını kullanarak Osmanlı vatandaşlığını tercih edenler orada kalsalar da İstanbul Antlaşmasının 7. maddesinin açıklamasına göre antlaşmanın imzalandığı tarihinden itibaren 4 sene zarfında mecburi olmaksızın oralarından ayrılacaklarına ve son zamanlarda yürürlüğe girmiş askeri mükellefiyet kanunu önceden gelmiş ve sonradan gelecek bütün muhacirler ancak göç tarihlerinden itibaren 6 sene sonra senelerine göre askeri uygulamaya tabi tutulmakta olduğundan dolayı söz konusu kişilerin ayrılmaları ve göç ile Osmanlı Devletinin bir yerine kayıt edilmezden önce askerlik noktasından haklarında bir muamele yapılmaması uygun görülmüştür.¹⁶⁶

1913 tarihli iskan nizamnamesinde Osmanlı Devletine gelen göçmenlerin 6 sene müddetle askerlik hizmetinden muafiyeti devletçe kabul edilmiş ve bu muamelenin tüm göçmenlere uygulanacağı belirtilmiştir. Nisan 1914’te Meclis-i Vükela, Rumeli’den göç etmiş ve edecek olan Müslümanların askerlik

¹⁶⁴ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.24.

¹⁶⁵ BOA, Dahiliye Nezareti İdari Kısım Belgeleri, (DH.İD), nr.21-2/41, 21 Mayıs 1914 Dahiliye Nezareti’ne Edirne Valisi’nden.

¹⁶⁶ BOA, DH.İD nr.21-2/41, 1 Haziran 1914. Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine: Bulgaristan’a terk edilmiş topraklar ahalisinden Osmanlı vatandaşlığını kabul ettikleri halde oralarda kalanların askeri hizmetlerine dair.

hizmetinden ve mir-i tekaliften muafiyetlerini kararlaştırıyordu. Aynı yılın Ağustos ayında Meclis-i Vükela anlaşmalarla terk edilen yerlerden gelenlerin yani Balkan göçmenlerinin askerlikten istisna olamayacağını belirtiyor ve harp esnasında ve sonrasında Rumeli, Trablusgarp, Bingazi’de göç edenlerin istisnasını uygun buluyordu.¹⁶⁷

Terk edilen topraklar ahalisinden Osmanlı vatandaşlığını seçenler Osmanlı Devletine göç etmek için mürur belgeleri elde etmek için Şehbenderliklere müracaat etmekteydiler. Bulgarca yazılı beyannameler ile Filibe mutasarrıflığına sevk edildiklerinde ise mutasarrıflık tarafından gerekli işlem yerine getirilmemekteydi. Bu şekilde işlem görmemiş beyannameler Şehbenderlikte kalmaktaydı. Bu beyannameler Şehbenderlik katibi aracılığıyla Filibe mutasarrıflığına gönderilip gerekli işlemlerin yapılması için sözlü girişimlerde bulunulmuş ancak mutasarrıflık böyle bir talimat almadığını, belediyeler ve müdürlerden tasdik edilmiş ilmühaberleri kabul edeceğini bildirmiştir. Büyük baskı altında olanlardan kaçma imkanı bulan Müslümanların Şehbenderliklere ulaşan evrakları Bulgar makamları tarafından işlem görmüyordu. Bu şekilde geri dönmek için mecbur bırakılıyorlardı. Filibe Şehbenderliğinin gösterdiği kolaylık diğer bölgelerden Müslümanların da buraya akın etmelerine sebep olmaktaydı. İlhak edilmeyen topraklar ahalisi de gördüğü baskı dolayısıyla yer ve yurtlarını terk etmek için tereddüt etmiyordu. Gerek vaktiyle Türkiye’ye gitmiş akrabalarından gerekse başka yol ile elde ettikleri nüfus tezkereleri üzerine Şehbenderliklerden mürur belgeleri almaya çalışmakta idiler. Şehbenderlik bu nüfus tezkereleri üzerine Osmanlı vatandaşlığı hakkını gördüğü kişilerin isteklerini yerine getirmekle mükellefi. Ancak hücum eden ahali arasında bu hakka sahip olmayanlar da olabilirdi. Filibe mutasarrıflığı yüklendiği vazifesini yerine getirmiş olsaydı, yani beyannameleri kabul edip gerekli işlemi yapsaydı Filibe civarından gelen ahali müracaat etme cesareti olmayacaktı. Diğer taraftan maruz kaldıkları şiddet olayları sırasında nüfus tezkereleri yanan Müslümanların evrakları tam olan hemşehirlerin şehadeti üzerine gerekli evraklar vermek zorunluluğu da hissedilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası(1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.198.

¹⁶⁸ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.30, Filibe Şehbenderliğinden gelen 16 Şubat 1914 tarihli tahrirat suretidir.

3 Şubat 1914'te "Rumeli Muhacirini İslamiyye Cemiyeti" merkez komisyonu Sadaret'e yazarak Balkan Savaşı esnasında zorla Hristiyanlaştırılan Pomaklar ile Müslümanların maruz kaldıkları baskının ortadan kaldırılmasını ve göç etmelerinin önlenmesini talep etmiştir. Ayrıca Bulgaristan'a terk edilen topraklardaki Müslümanların İstanbul Antlaşmasının 7. maddesi uyarınca Osmanlı vatandaşlığını seçme hakkı bulunuyordu. Bu gibilere göç etmelerinde gerekli kolaylığın sağlanması ve gerekli evrakların verilmesi Şehbenderliklere bildirilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁹

e- 24 Ağustos 1915 Tarihli Tashih-i Hudut Mukavelesi ile Düzenlenen Vatandaşlık Meselesi.

Talimatta Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 24 Ağustos 1915 tarihli tashih-i hudut mukavelesi ile Bulgaristan'a terk edilen topraklardaki ahaliden Osmanlı Devletine gelenlerin durumu da ele alınmıştır. 24 Ağustos 1915 tarihli mukavelename ile Bulgaristan'a terk edilen arazi ahalisinden olup da 24 Ağustos 1915 tarihinde terk edilmiş arazide yerleşmiş olduğu tespit edilen ve usul olarak Osmanlı vatandaşlığını seçmemiş olanlar Bulgar vatandaşı sayılacaktı. Bu gibiler mahzur yoksa 24 Ağustos 1919 tarihine kadar Bulgar memurlarına bir beyanname ile kendilerini nüfusa kayıt ettirerek Osmanlı vatandaşlığını seçebileceklerdi. Fakat söz konusu tarihe kadar Osmanlı vatandaşlığını seçmeyip Osmanlı Devletine gelenler kendilerine uyarı yapıldıktan itibaren 1 ay içinde Osmanlı vatandaşlığını almayanlar Osmanlı Devletinden ihraç edileceklerdi. 24 Ağustos 1915 tarihli mukavelename ile Bulgaristan'a terk edilen arazi ahalisinden olmayanlar 24 Ağustos 1915 tarihinde terk edilmiş arazide yaşasalar da yine Osmanlı vatandaşı sayılacaklardı. Bunlara da tezkire-i Osmaniyye verilecekti. 24 Ağustos 1915 tarihli mukavelename ile terk edilen arazi ahalisinden olup da söz konusu tarihte Osmanlı Devletine ya da yabancı bir devlete yerleşenler de Osmanlı vatandaşı sayılacaklardı. Bunlara da tezkire-i Osmaniyye verilecekti.¹⁷⁰

Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine göç edenler ve Osmanlı vatandaşlığına girenler Bulgaristan hükümeti tarafından Bulgar vatandaşı olarak görülmeye devam edilmiş ve kendilerinden düzenli olarak askerlik bedeli talep edilmiştir.

¹⁶⁹ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.4, Sadaret'ten Sofya Elçisi Fethi Bey'e tahrirat 12 Şubat 1914. Müslümanların antlaşma ve talimat-ı mahsusa hükümlerine uygun olarak gerekli kolaylığın gösterilmesi için şehbenderlere talimat verilmesi Sofya sefaretine bildirilmiştir: 14 Şubat 1914. Bkz. BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.3.

¹⁷⁰ BOA, DH.EUM.ECB nr.26/63, 29 Z 1337.

Bulgar vatandaşlık kanununa uygun olarak Bulgar vatandaşlığından ihraçları ve nüfus sicillerinden kayıtlarının silinmesi gerekiyordu.¹⁷¹

İstanbul anlaşmasının 15. maddesi ile ise iki devlet arasında seyahat serbestisi hükme bağlanmıştır. Maddeye göre “hükümeteyn-i âkıdeynden her birinin tebaası diğer hükümet akde memlekette kemafi-sabık serbestçe ikamet ve geşt-ü güzar edebilecektir”.¹⁷² Bu şekilde Türk vatandaşları Bulgaristan’da eskisi gibi serbestçe ikamet edebilecekler ve giriş yapabilecekler, Bulgar vatandaşları ise Osmanlı Devletinde serbestçe ikamet edebilecekler ve giriş yapabileceklerdir. Ancak Bulgar hükümetinin daha önce Sırbistan’a terk edilip sonra işgal ettiği yerlerle diğer bazı bölge ahalisinden olup da hariçte bulunanların memleketlerine dönmelerine müsaade etmemeye başlamıştır. Bu ahali memleketlerine gidememekte idi, bundan dolayı işleri yüzüstü kalıp zarara uğramakla beraber tasarruf senetlerini de ibraz ve kayıt ettirememekte idi. Bulgaristan’a girişleri hakkındaki engellerin ortadan kaldırılmasını talep etmekteydiler. İstanbul Antlaşmasının 15. maddesine rağmen Bulgaristan hükümetinin seyahat serbestisini engellemesi esasen antlaşmaya aykırı idi. Savaş durumlarında olağanüstü tedbirler her hükümetin doğal hakkı idi. Ancak Bulgar hükümetinin bu uygulamasının geneli kapsaması ve Osmanlı vatandaşlarının hukukunu çiğnendiğinden Osmanlı hükümeti bunu uygun görmemekteydi. Ancak memleketine gitmek isteyenlerin pasaportunu vize etmek için konsolosluga müracaat edenler arasında şüphe uyandıranlar varsa durumlarının incelenmesiyle neticenin belli olmasına kadar pasaportlarının vize edilmemesi Müslümanların ve Osmanlı Devletinin menfaatlerinin korunmuş olacağından bu konuda da girişimlerin yapılması gerekli bulunmuştur.¹⁷³

Bulgaristan ahalisinden olup da Osmanlı-Bulgar protokolün tasdik tarihinden önce Bulgaristan’da ikamet alanlar hariç olanların Bulgaristan vatandaşı sayılacağı merkezinde olan esastan Nezaretçe ayrı bir tutum alamazdı. Söz konusu esas hakkında istisna kabul etmek uygun görülmemiştir. Aksi takdirde Osmanlı vatandaşlığı hakkındaki kanun tadili edilmeksizin Bulgaristan ile vatandaşlık meselesini de hal etmek doğru değildi. Bu kanunun tadili ise diğer

¹⁷¹ BOA, Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri, (DH.MB.HPS.M), nr.6/11 24 Temmuz 1912, (11 Temmuz 1328)

¹⁷² BOA, HR.SYS nr.2065/4, lef.3.

¹⁷³ BOA, HR.SYS nr.2065/9.

devletlerin vatandaşlarının vatandaşlık sıfatları bir takım müşkilatın doğmasına sebebiyet vereceğinden dolayı uygun değildi. Bulgaristan'a yerleşmiş kişilerin Bulgaristan vatandaşlığından ve istisnasız Osmanlı vilayeti sakinesinden olup söz konusu tarihten önce Bulgaristan'da bulunan ve keza protokolün imza tarihinden sonra Bulgaristan'a gelmiş ve hatta orada Bulgar vatandaşlığını alanlar Osmanlı vatandaşı sayılmaları gerekmektedir.¹⁷⁴

2-Bulgaristan'daki Müslümanların Askerlik Meselesi.

a-Bağımsızlıktan Önce Müslümanların Askerlik Durumu.

Bulgaristan'daki Müslümanları en fazla etkileyen sorunlardan biri askerlik hizmetinin yerine getirilmesi meselesi idi. Prenslik döneminde Bulgar hükümeti, Berlin Antlaşmasıyla kaybettiği toprakları geri almak için Osmanlı Devleti ile yapacağı bir savaşta Bulgar ordusunda Müslüman askerlerine ne derece güvenilebileceği sorusu ile karşı karşıya kalmıştır ve bu konuda farklı kararlar alınmıştır.¹⁷⁵

Berlin Antlaşmasına göre Bulgaristan Prensliğinde yaşayan halkın başka ülkelerde seyahat ederken Osmanlı vatandaşı olarak muamele görmesi gerekiyordu. Fakat Bulgar hükümeti 20 Aralık 1880'de Bulgar vatandaşlık kanununu yayınlarak Bulgaristan Prensliği'nde doğmuş ve başka bir vatandaşlığı bulunmayanların artık bundan sonra Bulgar vatandaşı sayılacağını açıklamıştır. Bir hafta sonra yapılan nüfus sayımında Müslümanlar kendilerini Osmanlı uyruğunda gösterdikleri halde¹⁷⁶ Bulgar hükümeti, Bulgaristan sınırları içinde yaşayan 19–23 yaş grubu erkeklerin askerlik yapmalarını zorunlu kılan anayasanın 71. maddesine dayanarak Bulgaristan'daki Müslümanları 1880'de askere almıştır.¹⁷⁷ Bulgar Prensliğinin hukuk dışı davranışları konusunda Osmanlı hükümetinin girişimleri hiçbir sonuç vermeyince, durum Berlin Antlaşmasını imzalayan büyük devletlere bildirilmiştir. Ancak Müslümanların zorunlu olarak askere alınmasını öngören kanun, 1888'e kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁷⁸

Bu tarihten sonra Bulgar hükümeti Müslümanların 500 leva karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutulma kararı almıştır. 1889 bütçesinde askerlik

¹⁷⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.25/8.

¹⁷⁵ Bernard Lory, *Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo v Bulgaria, Bulgarskata Gradska Kultura 1878-1900g.*, Sofya 2002, s.61.

¹⁷⁶ İbrahim Yalimov, *İstoriya na Turskata Obşnost v Bulgariya*, Sofya 2002, s.57.

¹⁷⁷ Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler(1878–1908)", *Akademik Açık*, S.2 (Samsun 1996), s.258.

¹⁷⁸ BOA, Y.A.HUS, nr.166/26.

bedelinden elde edilen 965 000 levalık gelir kaydedilmiştir.¹⁷⁹ Osmanlı vatandaşlarından olup ticaret için Bulgaristan'a gelmiş olanlar Harbiye Bakanlığı tarafından kararlaştırılan ve Bulgar meclisinin onayından geçmeyen özel bir talimata göre: Prenslikte askerlik hizmet ile mükellef edilmek veya belediye hizmet ve memuriyetlerinde veya mektep muallimliklerinde bulunanlar; daimi surette Bulgaristan'da yaşamak üzere ailesi ile beraber Bulgaristan'a gelenler; iki seneden fazla Prenslikte ikamet eden ve belediyelerden birinde çalışanlar; Osmanlı pasaportunu hamil olmayarak veya pasaportunun müddeti bitmiş olduğu halde Bulgaristan dahilinde bulunanlar; Bulgaristan'a firar etmiş olanlar gibi askerlik hizmetini ya bizzat yerine getirmeğe veya buna bedel yıllık bir vergi vermeğe mecbur tutulmaktaydı.¹⁸⁰

b-Bağımsızlıktan Sonra Müslümanların Askerlik Durumu.

Askerlik hizmetinden muaf tutulan Müslüman erkekler muaf durumda olan Bulgarlardan daha fazla bedel ödemekteydiler. 31 Aralık 1910'da Resmi Gazetede yayınlanan askerlik bedeli kanunu hükmünce askerlik hizmetini yerine getiremeyecek ve ya ailevi nedenlerle muaf olan Bulgarlar 10 leva askeri vergi ile mükellef tutulurken, Müslümanların 20 leva bedel-i askeri ödemeleri gerekiyordu.¹⁸¹ Bu kanun 28 Mart 1911'de Resmi Gazete'de yayınlanan askerlik bedeli uygulanmasına ilişkin talimat ile pekiştirilmiştir. Bu talimatta askerlik bedelinin 2 kısımdan meydana geldiği belirtilmiştir. Temel vergi kişi başına yıllık 10 leva olarak belirlenmiştir. Ancak Müslüman erkekler yıllık 20 leva askerlik bedeli ödeyeceklerdi.¹⁸²

1909 İstanbul protokolünde vatandaşlık meselesi yer almadığı gibi daha sonra da bu konuda Bulgaristan hükümetiyle bir anlaşma yapılmamıştır. Bundan dolayı her hangi bir din ve millete mensup olursa olsun Bulgaristan ahalisinden olup protokolün tasdik tarihi olan 19 Mayıs 1909 tarihinden önce Osmanlı Devletine göç edenler Osmanlı vatandaşı sayılmışlardır. Bu sıfatla da burada

¹⁷⁹ Bernard Lory, *a.g.e.*, s.61. Aslında Müslüman askerler 1885 yılında Bulgaristan'ın Sırbistan ile yaptığı savaşta kahramanlıklar göstermişlerdir. 100 gümüş madalya dan askerlerin seçtiği 15 madalya Müslüman askere verilmiştir. Tek altın madalya bir Müslüman askere verilmiştir. Lory, aynı yer. 14 Mayıs 1890'da yayınlanan 102 sayılı *Dirjaven Vestnik*'te (*Resmi Gazete*) askeri verginin 10 kısıma ayrıldığı görülmektedir. En yüksek tutar 200 leva olup en düşük 10 leva idi. Müslümanların ödedikleri 500 levanın oldukça yüksek bir tutar olduğu açıktır.

¹⁸⁰ BOA, YEE nr.136/33. Bu uygulamaya devam edilmekte olduğundan 15 Ekim 1897/23 Eylül 1313 ve 12 Aralık 1898/30 Teşrin-i sani 1314 tarihlerinde arz olunduğu üzere bu hususa dair Osmanlı hükümeti ile Prenslik arasında kesin bir kararın alınmasıyla devam etmekte olan yolsuzluğa nihayet verilmesi .

¹⁸¹ *Dirjaven Vestnik*, S. 286, 31 Aralık 1910.

¹⁸² *Dirjaven Vestnik*, S.67, 28 Mart 1911.

askerlik hizmeti ile mükellef tutulmuşlardır. Diğer yandan Osmanlı Devletinde yerleşerek Osmanlı vatandaşı sıfatıyla nüfus siciline kayıt edilen bir kişi Bulgaristan'daki askerlik hizmetinin daha az olmasından istifade ederek Bulgaristan'a gidip orada askerliğini yaptıktan sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür. Edirne'ye geldikten sonra Edirne redif dairesinden Osmanlı vatandaşlığından dolayı Osmanlı ordusunda askerlik hizmetini yapmak için çağırılması üzerine Bulgaristan'ın Edirne konsolosu bu kişinin Bulgaristan'da askerlik yaptığından dolayı tekrar askerlik yaptırılmasının doğru olmayacağını ve kendisinin esasen Bulgar vatandaşı sayılması gerektiğinden dolayı bu gibi meselelerin Hariciye Nezareti ile Bulgaristan Sefareti arasında bir anlaşma yapılınca kadar bu kişi hakkında askerlik uygulamasının geciktirilmesi talep edilmiştir.¹⁸³

Ancak Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından önce Osmanlı Devletine göç edenler ve burada ikamet etmeyi seçenler Bulgar hükümeti tarafından Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmemekteydi. Bu durumda olan Müslümanlar Bulgaristan'a döndüklerinde Bulgar vatandaşı olarak muamele görerek burada askerlik hizmetini yerine getirdikten sonra Osmanlı Devletine gittiklerinde bu sefer Osmanlı vatandaşı olarak yine askerlik yapmaları gerekiyordu. Bu uygulamanın doğru olamayacağından bu durumda olanlar hakkında bir karar alınca kadar Bulgaristan'a gidecek olanlara Bulgar konsolosları tarafından pasaport verilmemesi ve Osmanlı hükümetince de Bulgar ordusunda askerlik ettiği tespit edilenlerin tekrar askerlik hizmeti ile mükellef tutulmamasını kabul edilmesi ve bunlar hakkında askerlik muamelesi yapılmasından geri durulmasını Bulgar konsolosu tarafından teklif etmiştir. Osmanlı Devleti açısından Bulgar konsolosunun belirttiği kişiler Osmanlı vatandaşı sayılıyordu. Onlar bu statüde muamele görüyorlardı. Bu kişilerin Bulgaristan'da yerine getirdikleri ve ya getirecekleri askerlik hizmet ise Osmanlı Devletinde geçersiz hüküm sayıldığından konsolos tarafından yapılan teklif kabul edilemezdi. Bu kişilerin Osmanlı sayılacağına dair hükümleri içerecek Bulgaristan hükümetiyle bir vatandaşlık beyannamesi imzalanınca kadar şimdilik bu kişilerin eskisi gibi Osmanlı askerlik hizmeti ile mükellef tutulması zaruri olduğu Hariciye Nezareti tarafından Edirne Vilayetine bildirilmiştir.¹⁸⁴

¹⁸³ BOA, HR.SYS nr.312/1, lef.54.

¹⁸⁴ BOA, HR.SYS nr.312/1, lef.23.

1912-1913'te Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine karşı savaştığı Balkan savaşları sırasında Müslümanlar orduya asker olarak alınmamıştır¹⁸⁵ fakat 29 Eylül 1912'de çıkan askerlik bedelinin artırılmasına ilişkin kanunun 2. maddesi uyarınca seferberlik esnasında orduya katılmayan erkeklerin ödeyecekleri askeri bedel 1 yıllık süre için 1912 yılı için belirlenmiş bedelin bir katı arttırıldı.¹⁸⁶

Buna rağmen Müslüman erkeklerin daha fazla askerlik bedeli ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulmaları Bulgar Meclisinde tartışma konusu olmuştur.

1 Mart 1913 tarihli meclis oturumunda Tırnova milletvekili K.Popkrıstev Müslümanların askerlik hizmetinden muaf tutulmaması gerektiğini öne sürmüştür. Popkrıstev, köylerde ilk bahar ekimlerini yapacak işçi gücünün yetersiz olduğundan 20-30 yaş arası tüm Müslümanların Bulgar ordusuna katılmaları ve köylere dağıtılmalarını talep etmiştir. Bu şekilde ordu iaşesinin garanti altına alınmasını önermiştir. 11 Mart 1913 tarihli meclis oturumunda Harbiye Bakanı General Nikiforov'un bu öneriye cevabı kısa ve nettir. Nikiforov kanunların bunu müsaade etmediği, dolayısıyla bu talebinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını açıklamıştır.¹⁸⁷ Diğer yandan Belogradçik milletvekili Kiro Panev ise Çingenelerinin Müslüman olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ve askerlik hizmetini yerine getirmelerinin daha uygun olacağını öne sürmüştür. Vidin bölgesinde ve Bulgar çarlığın bir çok bölgesinde Çingene nüfusu vardı. Panev Çingenelerin İslam diniyle hiç bir alakaları olmadığı halde Müslüman sayılmalarını ve askerlik hizmetinden muaf tutulmalarını doğru bulmamaktaydı. Bunlar ayrıca fakir olmalarından dolayı hiçbir zaman ödemeyecekleri askerlik bedeli ile mükellef tutulmuşlardır. Askere alınacakların listeleri belediye idareleri tarafından hazırlanmaktaydı. Bu listeler, askere alınacakların dini durumu da belirtilip hazırlanıyordu ve askeri makamlara gönderiliyordu. Askeri makamlar ise buna göre uygulamada bulunuyorlardı. Nikiforov, bu listede Müslüman olarak yazılan bir Çingene hakkındaki uygulamanın Müslümanlar hakkında askerlik hizmetinden muafiyet olmaktan başka bir şey olamayacağını belirtmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Popoviç, "The Turks of Bulgaria (1878-1985)", *Central Asian Survey*, s.6.

¹⁸⁶ *Dirjaven Vestnik*, S.220, 29 Eylül 1912.

¹⁸⁷ Stenografski Dnevniitsi, XV OHC, II PC, Sofya 1913, s.396, 532.

¹⁸⁸ Stenografski Dnevniitsi, XV OHC, II PC, Sofya 1913, 1 Mart 1913, s.398, 399.

13 Kasım 1913'te Harbiye Bakanının teklifi üzerine Bulgaristan Müslümanları da istisnasız askerlik hizmetlerini yerine getirmeleri Bakanlar meclisi tarafından kararlaştırıldığı haberi *Türk Sedası*'nda yer aldı. İlk etapta sadece eski Bulgaristan dahilinde yaşayan ve henüz askerlik mükellefiyetini tamamlamayan Müslümanların silah altına davet edileceği yazıldı. Yeni topraklardaki Müslümanlar ise İstanbul Antlaşması hükmüne 4 sene sonra askerlik hizmetini yerine getireceklerine yer verildi.¹⁸⁹

5 Mart 1914 tarihli *Balkan* gazetesinde çıkan bir habere göre meclisin birinci oturumunda Bulgaristan'da Türklerin askere alınmalarına dair yeni bir nizamname tartışılacağı, Türkiye ile Bulgaristan arasında bir savaşın ortaya çıkmasına ihtimal olmadığından alınacak askerler ile birlikte Müslümanların da asker alınmasına emir verildiği haberine yer verildi.¹⁹⁰ 11 Temmuz 1914'te ise yine *Türk Sedası*'nda Müslümanların da askere alınmasını öngören bir kanunun yapılışından bahsedilmektedir.¹⁹¹ Nitekim buna dair bir kanun 21 Temmuz 1914'te *Dirjaven Vestnik'te*(*Resmi Gazete*) yayınlanmıştır. Bu kanuna göre yeni ilhak edilen topraklar da dahil olmak üzere 26-46 yaş arası gençlerin belirli dönemlerde askeri eğitim görmek üzere askeri hizmete çağırılacaklardı. Müslüman gençler hariç tutulmuştu.¹⁹² Ancak 1914 aynı yıl yapılan bir kanun değişikliği ile genel savaş ilanı durumunda askerliğini yerine getirmemiş tüm Bulgar vatandaşlarının gerektiğinde askere çağırılacağı hükmü getirilmiştir. Genel seferberlik ilanı yapıldığında ise tüm vatandaşlar askere çağırılmış ve görevlerini yerine getirmişlerdir.¹⁹³ I. Dünya Savaşı'nda Türkiye ile müttefik olan Bulgaristan'da yaşayan Türkler bir çok cephelerde Bulgar askerleri ile birlikte omuz omuza vatani görevini yapmışlardır. Bu bağlamda Pars Tuğlacı, Türkleri Bulgar devletinin en sadık vatandaşı olarak değerlendirmektedir.¹⁹⁴

Seferberlik ilanında müftü ve müftü vekilleri askerlikten muaf tutulmuştur. Bu durum Bulgar Parlamentosunda tartışmalara yol açmıştır. Askere alınmamak için din adamlarının sahte evrak düzenledikleri ileri sürülmüştür. Sevlievo

¹⁸⁹ *Türk Sedası*, S.21-256, 24 Zilhicce 1331 (13 Kasım 1913).

¹⁹⁰ *Balkan*, S.1866, 20 Şubat 1329(5 Mart 1914).

¹⁹¹ *Türk Sedası*, S.410, 17 Şaban 1332(11 Temmuz 1914). "İslam mebuslarına mühim bir vazife daha", Türkiye ile savaş beklenmediğinden bu sene Müslümanların da askere alınmasına dair emir verilmiş. Aynı gazetede yer alan bir haber.

¹⁹² *Dirjaven Vestnik*, S.162, 21 Temmuz 1914, s.1.

¹⁹³ Stenografski Dnevni, 17 OHC, IV İS, 31.XII.1918, s.615, 616.

¹⁹⁴ Tuğlacı, a.g.e., s.215.

bölgesinde savaş öncesi 15 hoca olduğu halde, savaş esnasında sayılarının 200'e çıktığı ifade ediliyordu. Harbiye Bakanı askerlik kanunun 22. maddesine dayanarak savaş zamanlarında din görevlilerinin kesinlikle askerlikten muaf tutulacaklarını belirtmiştir. Ancak Hristiyanlıkta din görevlisi denilince papazların kast edildiği anlaşılmakta ise de İslam'da din görevlisi çok farklı yorumlanabilmekteydi. Bu yüzden Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı müdürü, Başmüftü ve bir Türk milletvekili, bir kaç subaydan oluşan komisyon kurulmuştur. Bu komisyon kimin din görevlisi olduğu ile ilgili ve gerekli evraklara dair bir talimat hazırlamıştır ve bu talimat uygulanmaya konulmuştur.

195

c-Osmanlı Devletine Göç Eden Müslüman Erkeklerin Askerlik Bedeli.

Bulgar hükümeti, Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine göç etmelerine rağmen Müslüman erkeklerden askerlik bedeli talep etmeye devam etmiştir.

Bulgaristan'ın Hezargrad kasabasından Osmanlı Devletine göç ederek jandarma karakol kumandanlığında işe başlayan Hüseyin oğlu Mustafa adlı bir kişi hakkında Bulgar hükümeti askerlik bedeli talebinde bulunmuştur. Hüseyin oğlu Mustafa 1888 yılında Kalovo köyünde doğmuş ve kura defterine kayıtlı idi. 1908 yılında yıllık 20 Frank askerlik bedeli ile mükellef tutulmuştur. Ancak Bulgar askerlik kanunun 101. maddesi askerlik bedelinin ödenmemesi durumunda bu tutarın akrabalarından alınmasını öngörmekteydi. Bu maddeye dayanarak Bulgar memurları bu bedeli Hezargrad'da yaşayan babasından almışlardır. Sofya Elçiliğin girişimlerine rağmen bu bedelin ödenmemesinin sağlanması mümkün görülmediği anlaşılmıştır.¹⁹⁶

Diğer yandan Osmanlı Devletine göç eden muhacirlerden Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı öncesi vermiş oldukları askerlik bedelinin dikkate alınıp alınmayacağı meselesi Osmanlı hükümetinin de gündemine gelmiştir. Bu mesele hakkında bir kararın alınması gerekmiştir. 20 Eylül 1912'de Sadaret Bulgaristan vatandaşlarının askerliğine dair bir kanun layıhasının düzenlenmesini istemiştir. Bu konularda Mısır ordusunda askerlik yapmış olanların askerlikten muaf tutulmaları hakkında çıkan iradenin bağımsızlığın tanınmasıyla Bulgar ordusunda askerlik hizmetini yerine getirenler için de geçerli sayılması, bağımsızlığın tasdiki

¹⁹⁵ Stenografski Dnevni, 17 ONC, IV RS, 29, 27 Aralık 1917, s.512, 513.

¹⁹⁶ BOA, HR.SYS, nr.312/1, lef.37.Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine: 29 Ekim 1911.

ile Bulgaristan'da askerliğini yapanlar veya bedel vermiş olanların Osmanlı Devletinde askerlik hizmetinden ve bedelden muaf tutulmaları kararı alınmıştır.¹⁹⁷

C-Bulgaristan'da Müslüman Milletvekillerinin Seçimi Ve Faaliyetleri.

Makedonya'daki emelleri dolayısıyla çeşitli faaliyetlerle Avrupa'nın desteğini elde etmeyi başaran Bulgarlar Meşrutiyetin ilanından sonra da Selanik'te "Kanun-i Esasi" kulübü adı altında siyasi bir faaliyete girişmişlerdi. Buna rağmen Bulgaristan Prensliği'nde ve Şarkî Rumeli'de bulunan 600 bin Müslüman tarafından hala bir faaliyet görülemiyordu. Bulgaristan Müslümanlarından tahsilli olanlar Prenslik'te ve Şarkî Rumeli'de şehir ve kasabalarına giderek buralardaki Müslüman unsurunun da bir milli teşkilat altına alınmalarına, kulüpler kurulmasına, kıraathaneler açılışına ve Bulgar anayasasının verdiği haklardan istifade ile ayaklar altında alınan milli çıkarlarına ve eğitimlerine ait meşru taleplerini Bulgar hükümetine bildirilmesinin sağlanması gündeme gelmiştir. Komiserliğin Filibe ikinci kitabetinden bildirildiğine göre bu şekilde Prenslik'teki Müslüman nüfusunun Osmanlı Devletinde Bulgar unsurunun sahip olduğu hakların elde edilmesi için çalışılması gerekiyordu. Mantov ve Çakalov gibi ünlü liderler Bulgar hükümetinden 10-15 bin Franklık yardım alarak Osmanlı vilayetlerindeki Bulgar soydaşlarına göndermekte iken başsız kalan, hak ve hukuklarını savunmaktan aciz Prenslik'teki ve Eyalet'teki Müslümanların hürriyet ve eşitlikten mahrum kaldıktan sonra göç edecekleri açıktı. Müslüman ahalinin bu topraklardan göç etmesi Osmanlı hükümetinin 600 bin Müslüman vasıtasıyla buralarda kolaylıkla sağlayacağı siyasi çıkarların heba olması anlamına gelmekteydi.¹⁹⁸

1-Bulgar Millet Meclisinde Müslüman Milletvekillerinin Seçimi.

Yoğun göç nedeniyle bir taraftan Müslümanlar Bulgaristan'ın iç politik hayatında ciddi bir varlık gösteremeyecek raddeye düşerken, bir taraftan da Bulgaristan ekonomik gücü önemli derecede sarsıldı.¹⁹⁹ Esasen Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli'de Türkçe eğitimin kasıtlı olarak engellenmesi sonucu Müslümanların eğitimsiz kalmaları, siyasetten de uzak kalmalarının başlıca sebeplerden biriydi. Müslüman nüfus, eğitimsizlik yüzünden telkinlere daha kolay

¹⁹⁷ BOA, HR.HMS.İŞO nr.25/10.

¹⁹⁸ BOA, A.MTZ.04 nr.130/23, Bulgaristan Komiserliği'nden 4 Ağustos 1324(17 Ağustos 1908).

¹⁹⁹ Ömer Turan, "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları", *Belleten*, C.LXIV, S.239, Ankara 2000, s.90.

kanmaktaydı. Bu da Müslümanların daha kolay bir birine düşmelerine ve dolayısıyla bölünmelerine neden olmaktaydı.²⁰⁰ Bu yüzden Bulgar hükümeti de, Bulgaristan'ın iktisadi gücünü sarsan Müslüman göçünü önlemeye çalışıyordu. Bu düşünceyle 1883'te 20 Türk'ü il müdür yardımcılığına tayin etmişti. Bu şekilde Türklerin güvenliğini sağlayarak göçü engellemeyi amaçlamaktaydı.²⁰¹

Diğer taraftan Bulgarların, Müslüman milletvekillerinin mümkün olduğu kadar Müslümanların çıkarlarını takdir etmekten ve savunmaktan aciz olan adaylardan seçilmesine özen gösterdikleri görüşü de mevcuttu.²⁰²

Sahip oldukları siyasi haklara²⁰³ rağmen Türkler ve Müslümanlar pasif bir unsurdu, oylarını genelde hükümet partisine vermek zorunda idiler ve Müslüman milletvekilleri Bulgar hükümetlerin elinde birer oyuncak olmuşlardır.²⁰⁴ Bulgar partileri çoğu kez, Türklerin oyları sayesinde seçimleri kazanabilmişlerdir.²⁰⁵

1902'de Bulgar Meclisinde 12 Müslüman milletvekili bulunmaktaydı. Bulgaristan Komiserliğinin 8 Mayıs 1902'de Sadaret'e gönderdiği bir yazısından, bu 12 mebusun mecliste önemli kilit rol oynadıkları kaydediliyordu. Müslüman milletvekillerine, meclis başkanının seçiminde hükümete destek vermeleri halinde cami ve mekteplere önemli bir tahsisat ayrılacağı sözünün verildiği açıklanıyordu. Hatta Bulgar hükümetinin iktidarda kalmasının, bu 12 Müslüman milletvekilinin oyuna bağlı olduğu yazılıyordu. Ayrıca Müslüman milletvekillerinin birlik ve beraberlik içerisinde hareket ettikleri ve Osmanlı Padişahının mukaddes hukuku ile Müslüman halkın menfaatlerinin korunmasına ilişkin düşüncelerini Komiserliğe bildirdikleri ifade ediliyordu.²⁰⁶

Müslümanların Bulgar hükümetlerinin elinde maşa olmaktan kurtulmak ve kendi milletvekillerini seçtirmek girişimlerinin olduğu 6 Mayıs 1908'de Şumnu

²⁰⁰ BOA, YEE nr.136/32.

²⁰¹ Valeri Stoyanov, "Turskoto Naselenie Na Bulgariya İ Ofitsialnata Maltstinstvena Politika 1878-1944", *Stranitsi ot Bılgarskata İstoriya, Sıbitiya Razmisli, Liçnosti*, C.2, Sofya 1993, s.196.

²⁰² BOA, HR.SYS nr.39-41.

²⁰³ Tırnova anayasasına göre 30 yaşını aşmış siyasi ve medeni haklara sahip her bir Bulgar vatandaşı Meclis-i mebusana mebus olarak seçilebilirdi; 21 üstünde siyasi ve medeni haklara sahip her Bulgar vatandaşının ise seçim hakkı vardı. (86'cı madde)

²⁰⁴ Crampton, a.g.m,s.69.

²⁰⁵ Tuğlacı, a.g.e., s.215.

²⁰⁶ BOA, A.MTZ.04 nr.76/75.

Bölge müdüriyetinin Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bildirdiği Esad Ahmed ve Mustafa Dospatski'nin²⁰⁷ bu yöndeki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.

Esad Ahmed ve Mustafa Dospatski²⁰⁸ imzalı ve Şumnu ileri gelenlerine hitaben 25 Nisan 1908 tarihli bir mektupta yapılacak milletvekilleri seçiminde Müslüman ahalinin haklarını ihlale çalışacak olanlara meydan vermemek için yüksek tahsilli, Şumnu'lu Kesimzade'nin milletvekili olarak seçilmesi önerilmekteydi. Kesimzade'nin 30 yıldan fazla Halife adına çalıştığı, Müslüman ahalinin haklarını savunmak için uğraştığı vurgulanıyordu. Kendisi herkes tarafından iyi tanınıyordu, Müslüman okul ve camilerin muhafazası için çaba sarf etmiştir. Kesimzade'nin güvenilir ve akıllı bir kişi olması dolayısıyla Müslümanların çıkarlarını gözetileceği belirtiliyordu. Şahsi menfaatlerin ortadan kalkması ve el ele verilmesi halinde seçim kazanılacaktı. Kesimzade'nin seçilmesi Müslüman menfaatlerinin savunulması açısından büyük önem arz etmekte idi.²⁰⁹ Esad Ahmed ve Mustafa Dospatski tarafından dağıtılan mektuplardan haberdar olan Şumnu Bölge müdürü 6 Mayıs 1908'de Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderdiği gizli yazısında bu mektuplarla Müslüman ahalinin bazı sözlerle hükümete karşı tahrik edildiğini bildirmiştir. Esad Ahmed Şeyhülislamlık makamında Yüce divan üyesi, Mustafa Dospatski ise Şura-yı devlet üyesi idi. Mektuplardan bir tanesi Osmanlı komiserine, diğeri ise İstanbul'daki Bulgaristan Kapıkethüdası (diplomatik ajanı) Geşov'a gönderilmesini, söz konusu memurların Bulgaristan'ın işlerine müdahale etmekten kaçınılması için Bâbiâlî'den talepte bulunulması Şumnu bölge müdürü tarafından Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bildirilmiştir. Şumnu bölge müdürü D.Tsankov'a göre Esad Ahmed ve Mustafa Dospatski Padişah'ın adıyla suistimal ediyorlardı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık haklarını zedelemekte idiler.²¹⁰

²⁰⁷ Danev hükümeti zamanında Bulgar meclisinde Müslüman mebuslardan olmak salahiyetiyle bazı haksızlıkları dile getirerek şikayette bulunan Dospatlı Mustafa Efendi meclisten çıktıktan sonra iki Makedonyalı tarafından vurulmuş, yaralanarak tramvay yoluna düşen Mustafa Efendi aylarca hastahane de kaldıktan sonar malül olarak Türkiye'ye can atmıştır. Bkz. *İlan-ı Harbten Mukkadem İslamlara Karşı İcra Edilen Mezalimin Bir Kısmı*, İstanbul 28 Teşrin Evvel 1328 /10 Kasım 1912?, Balkan, S.661, 28 Kanun-i Sani 1324/ 10 Şubat 1909. "Yazsak da bağırsak da işiten olmadı". s.1-2.

²⁰⁸ Esad Ahmed eski Tırnova milletvekili idi. Dospatski Mustafa ise eski Şumnu milletvekili idi. Bkz. Stenografski Dnevni, 2.VII. 1908, s.577.

²⁰⁹ Stenografski Dnevni na XIV OHC, I IS, XV 3, 2.VII. 1908, Sofya 1908, s.565, TDA, F.176k, op.2, a.e.132, lef.2. Esad Ahmed daha önceleri Şumnu'da mahkeme üyesi, sonra Tırnova müftüsü idi. Mustafa Dospatski Şurayı Devlet üyesi, avukat, milletvekili idi. 1895'te rüştiyelerin sayısı 15 olmuş, mebus bulunan Kesimzade'nin Bulgaristan'da Müslüman rüştiyelerin açılmasında büyük emeği olmuştur. Bkz. Osman Kesioğlu, *Bulgaristan Türkleri, Tarih ve Kültür*, Ankara 1985, s.60, 61.

²¹⁰ TDA, F.176k, op.2, a.e.132, lef.1, Bölge müdürü D.Tsankov. 6 Mayıs 1908: Şumnu Bölge Müdüriyetinden Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına Gizli.

9 Mayıs 1908’de ise Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığı Siyasi Bölümünden İstanbul’daki diplomatik ajanlığına gönderilen bir yazıda söz konusu Türk memurların faaliyetleri “müdahaleci” ve “utanç verici” hareketler olarak nitelendirilmiş, “Bulgar vatandaşlarının haklarını zedelemelerine bir daha meydan verilmemesi için” Osmanlı hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulması istenmiştir.²¹¹ 19 Mayıs 1908’de İstanbul Diplomatik Ajanlığından Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderilen gizli cevapta Esad Ahmed ve Mustafa Dospatski’nin orijinal mektuplarının Sadrazam’a teslim edildiği, Sadrazam’ın bu kişilerin Prensliğin içişlerine müdahale etmeye tekrar karşılaştıklarında görevlerinden hemen alınacaklarını ve idari yolla cezalandırılacaklarına dair acil talimat verdiği bildirilmiştir.²¹² 23 Mayıs 1908’de Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığından Şumnu Bölge Müdüriyetine yazılarak gelecekte tekrar Prensliğin içişlerine müdahalede bulunmaları halinde görevlerine son verileceğini ve cezalandırılacakları konusunda uyarılmaları istenmiştir.²¹³ 27 Mayıs 1908’de ise Şumnu Bölge Müdüriyeti Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığına yazdığı cevabında Osmanlı hükümetinin tavrı söz konusu üst düzey memurlarının gelecekteki hareketlerine dikkat etmeleri için sadece bir uyarı mahiyetinde olduğundan Sadrazamın cevabının yetersiz bulduğunu bildirmekteydi. Bölge müdürüne göre davranışları resmen kınanmamıştı, tam tersi sessizce tasdik edilmişti. Bulgar idarecileri bu mektupların seçmenler üzerinde büyük etki yaratacağından korkuyordu. Bir yandan da durumu uluslararası hukuk açısından bir ihlal olarak değerlendirmekteydiler. Olayı Bulgaristan’ın bağımsızlık haklarını ihlal eder mahiyette olduğunu ileri sürerek Bâbîâlî’nin resmi olarak olayı kınaması için gerekli girişimlerde bulunulmasını talep ediliyordu.²¹⁴

Neticede Kesimzade milletvekili olarak seçilmişti, ancak bu defa 2 Temmuz 1908 Bulgar Meclis-i Mebusan oturumunda Kesimzade seçiminin fesih edilmesi için iki neden ileri sürülmüştür. Birinci neden olarak seçim kanunun 47. maddesi gereğince dini görevde bulunanların milletvekili olarak seçilemeyeceği gösterilmiştir. Kesimzade’nin dini görevini belgeleyen “Edirne payele”si vardı. İkinci neden olarak ise seçim kampanyasının İstanbul’dan yapıldığı ileri

²¹¹ TDA, F.176k, op.2, a.e.132, lef. 3 Gerekli girişim yapıldıktan sonra Bakanlığa neticesinin bildirilmesi istenmiş. Müsteşar P.Dimitrov.

²¹² TDA, F.176k, op.2, a.e.132, lef.4. Aynı cevap Şumnu bölge müdürüne de yazılması bildirilmiştir..

²¹³ TDA, F.176k, op.2, a.e.132, lef.5. Müsteşar Dimitrov.

²¹⁴ TDA, F.176k, op.21, a.e.6, 23 Mayıs tarihli yazınız üzerinde durmak isterim.

sürülmüştür. Ancak Dışişleri Bakanlığı Kesimzade'nin 1903'ten beri dini görevini yerine getirmediğinden dolayı milletvekili olarak seçilme hakkı olduğuna karar vermiştir.²¹⁵ Mecliste konuşma yapan İçişleri Bakanı Takev, seçim kampanyasının daha iyi yapıldığı için Kesimzade'nin Şumnu milletvekili olarak seçildiğini ifade etmiştir. Seçiminin fesh edilmesi için öne sürülen görüşlere rağmen Takev ve diğer milletvekilleri tarafından iddia üzerine Kesimzade'nin vekilliği Bulgar meclisinde kabul ve tasdik edilmiştir.²¹⁶ Bu şekilde 1908 yılında 10 Müslüman milletvekili Bulgar Millet Meclisinde yer almıştır²¹⁷. Bunlardan yedisi hükümette olan Demokrat Partisine mensup, biri Radoslavov yani Liberal Partisine mensup, biri Çiftçi Partisinden, biri de tarafsızdı.²¹⁸

Bulgaristan'ın önde gelen hukukçularından olan Demokrat partisine mensup İç İşleri Bakanı Takev 1908'de Bulgar Parlamentosundaki yeni seçim nizamnamesi tartışmalarında Bulgaristan meclisinde milletvekili olacak kimselerin Bulgarca okur yazar olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Takev bazı Türk gazetelerinde yer alan Türklerin Bulgaristan'da tehdit ve takip olunduklarına da değinmiş ve çıkan haberleri yalanlamıştır. Bunu da Müslüman milletvekillerinin suskunluğu ile desteklemiştir. Takev'e göre Müslüman mekteplerine destek verilerek, Müslüman erkekler askerlik hizmetinden muaf tutularak Bulgaristan'daki Müslümanların huzuru temin edilmiştir. Takev sözlerine şöyle devam ediyordu: "Beş ila altıyüz binden ibaret olan Türk ahalisinden 10-12 milletvekili seçiliyordu. Türkiye'de ise 2 milyona yakın Bulgar mevcut iken 2 ila 3 milletvekili çıkıyor. Türkiye'nin işine karışılmayacağı ancak bundan böyle Bulgaristan'daki Müslüman milletvekillerinden yukarıdaki şartları taşımaları talep edilecektir. "Madem ki Türkiye Meclis-i Mebusan'ında bu hak

²¹⁵ Stenografski Dnevniitsi na XIV OHC, I, XV, 2 Temmuz 1908, s.565. Bulgaristan Emareti kurulduğu zaman Kurucu mecliste Bulgar piskoposu, Grek metropolitani, Yahudi hahamı, Vidin müftüsü gibi din adamları yer almıştır. Her ne kadar bu mecliste Vidin, Varna, Rusçuk, Sofya ve Tırnovo müftülerinin yer alması şart koşulmuşsa da bu bölge müftüleri göç etmesi sebebiyle mecliste temsilci olarak bulunamamışlardır.

²¹⁶ Balkan, S.499, 6 Temmuz 1324. Stenografski Dnevniitsi na XIV OHC, I, XV, 2 Temmuz 1908, s.576.

²¹⁷ Stenografski Dnevniitsi Na XIV'to Obiknovenno Narodno Sıbranie, Sofya 1908. Popoviç 1908 yılında Bulgar Parlamentosunda yaklaşık 15 Müslüman temsilcinin bulunduğunu yazmaktadır. Ancak Bulgar meclis tutanaklarından 10 Müslüman mebusun varlığı tespit edilmiştir.

²¹⁸ Balkan, S.511, 20 Temmuz 1324(2 Ağustos 1908). Ethem Ruhi Müslüman mebusları sayısının 20-30 olması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz "Balkan", S.558, 18 Eylül 1324,(1 Ekim 1908),s.1-2. Müslüman milletvekillerinin Meclisteki yerleri ise şöyledir: 8'i sağ tarafta, 1'i solda ve biri kenar soldadır. Uzun tartışmalardan sonra Prens nutkuna verilen cevap kabul edilmiş, mecliste seçilen bir komisyon-ı mahsus bu cevabı Prense takdim etmek üzere görevlendirilmiştir. Bu komisyonda yer alan milletvekillerin arasında bir Müslüman milletvekili da yer almıştır.

aranıyor biz de aynı hakkı aradığımızdan dolayı kimsenin darılmağa hakkı olamaz”.²¹⁹

Takev’in bu önerisinin yürürlüğe geçtiği anlaşıyor. 5 Haziran 1911’de²²⁰ gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde Eski Cuma seçim bölgesinde İsmail Ekmekçi Aliev 2.757 oy, Ali Meyzunov ise 2.725 oy alarak seçimi kazanmışlardı. Ancak seçimler meclisin tasdikine sunulduğunda haklarında itiraz dilekçesi verilmiştir. Gerekçe olarak ise her ikisinin de Bulgarca okuma-yazma, konuşma bilmedikleri gösterilmiştir. Bu seçim kanunun 46. maddesi, 4. fıkrasına aykırı bulunmuş ve bunu desteklemek için Eski Cuma belediyesinden gerekli evrak temin edilmiştir.²²¹

Bulgar Meclisindeki Müslüman milletvekilleri Bulgaristan’daki Müslümanların kültürel gelişimi için Müslümanların siyasi, ticari, mülki haklarının güvencesi idi. Bu nedenle Bulgaristan’ın durumuna vakıf, Bulgarca yazma okuma bilen milletin çıkarı için çalışacak hamiyetli kişiler olmaları önemli idi.²²² Bulgaristan Müslümanları Bulgarca bilmediklerinden dolayı Tırnova anayasasının getirdiği eşitlik ve adalet hükümlerinden haberdar değildi. Sahip oldukları hak ve hukuklarını bilmiyorlardı. Haklarını savunacak milletvekillerinin Bulgarcaya aşina olmaları bu yönden önem arz etmekte idi.²²³

Diğer yandan Takev’in Meclis’teki önerisine açık cevap yazan *Balkan* gazetesi Müslüman milletvekillerinin Bulgar meclisinde Müslümanların hukukunu savunmaya giriştiklerinde çeşitli hakaretlere hedef olduklarını, hatta Banya başı cami önünde komitacıların silahlı saldırısı sonucu hayatını zor kurtaranların olduğunu yazmıştır.²²⁴ Bu milletvekillerden Dospatlı Mustafa Efendi Bulgar meclisinde Müslümanların hakkını aradığı için Sofya’da komitacılar tarafından vurulmuştu. Bu nedenle Bulgar meclisindeki Müslüman milletvekilleri korkudan “kapı bekçisi gibi nöbet beklemekten başka bir şey yapamıyorlardı”.²²⁵

²¹⁹ *Balkan*, S.617, 3 Kanun-i Evvel 1324,(16 Aralık 1908), s.1.

²²⁰ *İstoriya na Bulgariya*, s.249.

²²¹ Stenografski Dnevniitsi, V BHC, XII

²²² *Balkan*, S.568, 30 Eylül 1324, (13 Ekim 1908), s.2.

²²³ *Türk Sedası*, S.1199, 10 Kasım 1917. Bulgaristan’daki Müslümanlar arasında baş gösteren bozulmalardan bahsedilmektedir. Müslüman mebusların hak ve hukuku savunamadıkları dile getirilmiştir. Müslüman köylerde ahali adeta bir yabancı misafir gibi oturuyordu

²²⁴ *Balkan*, S.617, 3 Kanun-i Evvel 1324(16 Aralık 1908).Bulgaristan’da Hukuk-ı İslam veya Dahilye Nazırına Açık Cevap.

²²⁵ *Balkan*, S.647, 11 Kanun-i Sani 1324(24 Ocak 1909).

Nitekim *Balkan* gazetesinde yayınlanan, Rusçuk'lu Mehmed Hasan tarafından kaleme alınan ve Bulgar Parlamentosundaki Müslüman milletvekillerine hitaben açık bir mektupta eğitim nizamnamesinin Bulgar meclisinde okunduğu, göze batan maddelerin her taraftan protesto edildiği dile getiriliyordu. Eğitim nizamnamesinin ikinci okunuşunda Müslüman mekteplerine 60 bin Frank iane vermek istenildiğinde Bulgar milletvekillerinden Haciev 60 bin yerine 200 bin Frank, Şumnu milletvekili Mantov'un Müslümanlardan eğitim ücreti 100/24'ten 400 bin Frank alınageldiğinden Müslüman mekteplerine mutlaka 100 bin Frank verilmesi gerektiği dile getirmişlerdi. Bu konuda Müslüman milletvekillerinden hiç birinin söz almadığı belirtiliyordu. Parlamentoda eğitim nizamnamesinin üçüncü defa okunacağından Müslüman milletvekilleri görevlerini yerine getirmeye davet ediliyordu. Mektepler konusunda Bulgarca bilen Müslüman vekiller isteklerini mecliste açıkça ortaya koymaları bekleniyordu. Müslüman milletvekillerinin meselelerin hallini Bulgar bakanlarına bırakmamaları, Bulgar milletvekillerinden örnek alınarak Müslümanların haklarının Parlamentonun ortasında çıkıp savunmaları isteniyordu.²²⁶

Bulgar Parlamentosunda Müslümanların haklarını daha iyi savunabilmeleri için Müslüman milletvekillerinin Bulgarca bilmeleri gerektiği açıktı. Hatta *İttifak* gazetesi “Biz resmi lisanı(Bulgarca) bilmeyen, orada(Sıbraniye) bir iş beceremeyecek İslam mebuslar yerine İslamların mekteplerine iane ve hal ü ahvallerini mümkün mertebe söyleyebilecek Bulgarların seçimi daha iyi olur”²²⁷ yorumunu getirmiş, bu konuda Müslüman milletvekillerinin acizliğini ortaya koymuştu.²²⁸ Bu acizlik Köstendil'deki “Bulgar” camii ile yakınındaki binaların müze olarak kullanılmak üzere Köstendil belediyesine terk edileceği kararının Bulgar Meclisi onayından geçmesinde Müslüman milletvekillerinin her hangi bir müdahalede bulunmaması örneğinde de görülmektedir.²²⁹

²²⁶ *Balkan*, S.648, 14 Kanun-i Evvel 1324(27 Aralık 1908). “Ta ki gospodin ministerler düşünsün, Macaristan'da yalnız macarca konuşulmasından zevk alan Muşanov'lar, Türkiye'ye Varna'dan Bulgar demokratizmasını götürmemizi nasihat eden Mirskiler, yaptıklarının demokratlıktan ne kadar uzak olduğunu anlasınlar.

²²⁷ Ömer Turan, “Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Kurumlaşması” s.92.

²²⁸ Bkz. Hacı Kalcov'un “Stenografski Dnevniç”de konuşması.

²²⁹ *Dirjaven Vestnik* (Resmi gazete), S.54, 11 Mart 1909. 24 Ocak 1909'da sıbraniyenin 1'ci devresi, LXI oturumunda alınan karardır. *Balkan* gazetesinin bu konuda yorumu: “Bizim Türk mebuslarımız o zaman nerede imiş? Orada olsalar kaç para eder?” *Balkan*, S.708, 25 Mart 1325(7 Nisan 1909), s.3.

Seçim ncesi Bulgar siyasi partileri Müslüman seçmenlere genelde Müslüman okullarına destek verecekleri vaatinde bulunmaktaydılar²³⁰, ancak bu vaatler yerine getirilmemekteydi. Ethem Ruhi de *Balkan* gazetesinde Müslüman seçmenlerine herseyden önce evkafın, camilerin, mekteplerin muhafaza ve gelişmesini hedef tutarak, hukuka riayet eden partinin programına çalışmalarını tavsiye ederken²³¹, Ahmet Fazıl İstanbul Antlaşması hükümlerinin uygulanmayacağını hatta 1909 protokolünden çok daha az rağbet göreceğini dile getirerek Bulgaristan Müslümanlarının Bulgar diplomatların vaatlerinden vazgeçip Bulgar meclisine girecek Müslüman milletvekillerin ciddi girişimler yapmaları gerektiği ifade ediyordu.²³²

Bulgaristan'daki Müslümanlarının en büyük sorunlarından biri olarak birlik ve beraberlik içinde hareket etme başarısını gösterememeleri idi. Bunun neticesinde şumnu'da Kurtbunar kazasında seçmenler genelde Müslüman olmasına rağmen buradan çıkan iki Müslüman mebusluğun da Bulgarlar tarafından kazanmıştı.²³³ Karlova'da belediye seçimlerinde ise Müslümanların kanunen 4 ye çıkarmaları gerekirken tefrikacılık sebebiyle bir kişi ye ıkarabilmişlerdir.²³⁴

Bulgaristan'daki Müslüman oylarının bir partiyi iktidara getirmek için yeterli olması bu nüfusu önemli bir güç haline getiriyordu, ancak Müslümanlar beraberlik içerisinde hareket etmedikleri için bu glerini kullanamamaktaydılar. Ahmet Fazıl *Türk Sedası*'nda Müslümanların seçimlerde birleşmesi için sürekli ağrı yapıyordu. Yeni seçim kanununa göre listede n sırada olanlar kazanacaktı. 1913 seçimleri öncesinde listenin baş sırasına daha fazla Müslüman milletvekili adayını koyan partiye oy verilmesi için tavsiyede bulunuyordu. Bulgar meclisinde Müslüman milletvekili sayısının fazla olması Müslümanlara büyük yararlar sağlayacağı ve bu milletvekilleri iş bilen, dil bilen olanlardan seçildiğinde bu yararların artacağı dile getiriliyordu. Birlik ve beraberlik içinde hareket

²³⁰ NBKM, Teodor Todorov Evrakı, F. 273, a.e. 2304, 26 Haziran 1908, Muşanov'un seçim ncesi Ermenilere ve Türlere okulları için 3000 leva, Yahudilere ise altın vadinde bulunduğuna dair.

²³¹ *Balkan*, S.735, 29 Nisan 1325. Ethem Ruhi Stambolov Partisinden Petkov'un emri ile Bulgaristan'dan iki kez ihraç edilmiştir.Ethem Ruhi hakkında Bkz.Necmettin Deliorman, *Bulgaristan Türkleri, Yakın Tarih ve Hatıralar*; Halil Bal, "Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002

²³² *Türk Sedası*, S.84(316), 17 Rabil ahır 1332(15 Mart 1914).

²³³ *Balkan*, S.725,s.3. "Balkan"ın yorumu: "...Yakın günde hiçe ineceğine de şüphe yok. İstanbul ihtilalcileri bütün alem-i islami elem etmeselerdi bu taş atlarsa Müslümanların elinden çıkmayacaktı".

²³⁴ Akseki, a.g.e, s.55.

edilmediğinde, yeni seçim kanunu göz önünde bulundurularak Müslüman mebus çıkarma ihtimali görülmüyordu.²³⁵ Nitekim gerçekleştirilecek olan seçimlerde Müslümanların bilinçli ve hazırlıklı olması için gerek Türk gazeteleri gerekse diğer bazı yollarla bu yönde çalışmalara girişilmiştir. *Türk Sedası*’nda “Seçimi unutmayalım” başlığıyla seçim usulü ve adaylarını öğrenmek için Halil Zeki Beyin “Hakkımızı Öğrenelim” adlı eseri tavsiye ediliyordu. Gayet net bir şekilde yazılan bu kitap yalnız seçimleri değil bir Bulgaristan Müslümanının bütün siyasi hayatını da öğreten bir rehber olduğu vurgulanıyordu.²³⁶

Diğer yandan Bulgaristan’daki Türkler Bulgaristan vatandaşı olarak Müslüman Pomaklar hakkında Balkan savaşları sırasında yapılan zulüm olaylarını protesto ederek, Bulgar hükümetinin gerekli tedbirleri almaması durumunda oylarını hükümete vermeyeceklerini bildirmekteydiler. Radoslavov’un yeni ilhak edilen topraklardaki ahaliye hitabında bir çok serbesti vaad etmekle birlikte Pomakların Hristiyanlaştırmasına devam edilmekte idi.²³⁷

6 Kasım 1913’te *Türk Sedası*’nda yayınlanan “Hükümet ve Biz” adı altında yayınlanan bir yazıda Bulgaristan’daki Türkler adına seçim öncesi bazı istekler sıralanmıştır. İsteklerin özünü Pomaklar oluşturmaktaydı. Bir yandan Balkan savaşları sırasında Hristiyanlaştırılan Pomaklar hakkında Bulgar hükümetinin Hristiyanlaştırmalarına devam edip etmeyeceği sorusu yöneltirken bir yandan da açlık tehlikesi ve çetin hava koşulları ile karşı karşıya kalan Pomaklara sahip çıkılması talep ediliyordu. Bulgar hükümetinden yiyecek, giyecek yardımının yapılması bekleniyordu. Pomakların Hristiyanlaştırılmasına son verileceğine dair deliller sunulması, Hristiyanlaştırma olayları hakkında soruşturma açılması ve suçluların cezalandırılması şartlarının yerine getirilmesi halinde Bulgar hükümetinin Türklerin seçimlerde desteğini alabileceğini bildiriliyordu.²³⁸

Bulgar partileri ise Pomak meselesi seçim propagandasında kullanmışlardı. Filibe il idarecisi Dimitrov eski Demokrat Nazırı Takev’i Pomak köylerinde yaptığı seçim kampanyası sırasında Takev’in Rakitovo’daki Pomakların

²³⁵ *Türk Sedası*, S.16/248, 8 Kasım 1913, s.1.

²³⁶ *Türk Sedası*, S.13, 18 Zilhicce 1331, (18 Kasım 1913), s.2.

²³⁷ *Türk Sedası*, S.17/249, 9 Kasım 1913. Eski Cuma’ya bağlı Tsarevo köyündeki Müslüman ahaliye zulüm edilmesi Sofya Elçisi tarafından protesto edilerek bu tür olaylara son verilmesi istenmiş, Türk ahali bu protestoya katıldığını bildirmiştir: Sofya 8 Kasım 1913.

²³⁸ *Türk Sedası*, S.14, 6 Kasım 1913, s.4. Bulgaristan’daki Türkler Bulgar vatandaşları idi ancak Bulgaristan’ı ikinci vatan olarak görmekteydiler.

Demokrat partisine oy verdikleri halinde İslam dinlerine dönebilecekleri vaad ettiğini ileri sürmüştür.²³⁹ Her ne kadar Takev bu haberleri yalanlamışsa da Dimitrov *Trakya* adlı Bulgar gazetesine gönderdiği bir bildiride Takev'in Pomakların İslam dinine dönmelerini vaadettiğinin altı çiziliyordu. Dimitrov, Takev'i milli bir gayeye ihanet etmekle suçluyordu. Filibe metropoliti Takev'in din aleyhinde yaptığı propagandaya devam ederse kendisinin Bulgar kilisesi tarafından aforoz edileceğini söylüyordu.²⁴⁰

Türk Sedası gazetesinde seçimin önemli bir hak olduğunu Kurtbunar örneği hatalara meydan vermemek için Müslümanlar ölüm döşeginde bile seçime katılmaları için çağrı yapılıyordu. Oylar milletin hakiki dostu olan Müslümanlara verilmeliydi. Müslüman mebusları ne kadar hamiyetli, ne kadar tarafsız olursa olsun her halukarda kendi milli çıkarları gözetip gözetmeyeceğine bakılmalıydı. Müslümanlar tarafından seçilen kişinin mebusluğa getirilmemesi önemli değildi, birlik ve beraberliğin önemi vurgulanıyordu. Bu birliğin sağlanması gelecek seçimler açısından çok faydalı olacağının altı çiziliyordu. Beklentiler Müslüman milletvekillerinin Bulgar hatipleri gibi meclisteki kürsüye çıkmaları yönünde idi. Bulgar meclisinde Müslümanların hukukunu savunacak Bulgarca bilen gençlerin seçilmesi sağlanmalıydı. Müslümanların ayrı bir parti ile seçime gitmeleri mümkün görünmediğinden Bulgar partilerle anlaşmaya gidilmeliydi. Türk menfaatini savunacak ve Müslümanların hakkı kadar milletvekili sağlayacak partilerle pazarlığa girilmeliydi. Listelerin ikinci isim olarak Müslümanlardan olursa o parti ile çalışılmalıydı.²⁴¹

Seçimlerde Müslüman milletvekillerin seçilmesi için Müslümanların birlik içinde hareket etmelerini sağlayacak bir toplantının düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır. Gerek hükümet partisinden ve gerek muhalefetten olsun Müslüman olmak itibarıyla Bulgaristan'ın her tarafındaki Müslümanlardan kasaba ve belediyelerden 1 veya 2 kişinin Sofya Banya Başı cami bitişiğinde Müslüman kıraathanesinde toplanıp Müslüman milletvekili adaylarını belirleyecekti.²⁴²

Türk Sedası'nın 30 Ocak 1914 tarihli ve 51(284)'ci sayısında Bulgaristan'daki Müslümanlara birleşme çağırısını yenileyen Ahmet Fazıl,

²³⁹ BOA, HR.SYS nr. 2018/2, lef.9.

²⁴⁰ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.20.

²⁴¹ *Türk Sedası*, S.17/249, 21 Zilhice 1331 (21 Kasım 1913).

²⁴² *Türk Sedası*, S.49/282, 29 Safer 1332 (27 Ocak 1914)

seçimlerde Bulgaristan'daki Müslümanların yle bir mevcudiyet gsterilmelerini dile getirmiştir ki, sadece Bulgarları değil, Bulgaristan'da bulunan büyük devletlerin elçileri bile hayret içinde kalmalıydı. Sofya'da yapılacak olan toplantıda neden, kaç ve hangi Müslümanların milletvekili seçilebileceğine karar verilmesini önermekteydi. Bulgaristan Müslümanlarının en az 27 milletvekili hakkı olduğunu istatistiki bilgilere dayanarak ifade eden Ahmet Fazıl, 12'sinin değil 20'sinin seçilmesi için çalışmaların yapılması için davet ediyordu. Mevcut Müslüman nüfusa göre Varna'dan 3 milletvekili(ki o tarihte 1 milletvekili bile yok), şumnu'dan 9, Lakel'den 5, Rusçuk'tan 7, Burgaz'dan 2, Filibe'den 2, Eski Zağra'dan 2, Tırnova'dan 2 ve Plevne'den 2 milletvekili hakkı olmasına rağmen bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Bulgaristan'da Müslümanların hakkını savunacak, himaye edecek milletvekillerin seçilmesi çağrısında bulunan Fazıl bunun ancak birlik ve beraberlik sayesinde olabileceğini vurguluyordu.²⁴³

Seçimlerde Müslümanların hakkını muhafaza edebilecek bir program düzenlemek amacıyla Sofya'da gerçekleştirilecek toplantı için milletvekili Hafız Sıdkı Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Fakat bazı beklenmedik sebepler ile bu toplantı gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte gazetede Eski Bulgaristan'dan Bulgar meclisinde milletvekili olabilecek nitelikte bir çok aday gösterilmiştir. Örneğin Varna sancağından 3 aday gösterilmiştir. Bunlar-Zümrüzade şakir Bey, Hamdi Süleyman, Hacı Recepzade Mehmed Efendi, Hazret Nuh, Hazırcalı Ahmed Efendi ve Provadya'dan-Arnavudoğlu İsmail Efendi, Mustafa Bey. şumnu sancağı adına-Talat Bey, Süleyman Sırrı Efendi, Ahmed Tevfikov, eczacı Ali Rıza, ve Hüsnü Hacı Hsniev Efendiler, Osman Pazarından-Sultan Efendi, Yeni Pazardan Sabri Bey, Ömer Ağa, Eski Cuma'dan-Kartoğlu Ahmed Efendi, Hacı Hüseyin Efendi Zade Mustafa Efendi, Ali şakir Efendi ve onlar gibi Bulgarcaya aşına olanlar vardır. Rusçuk için Hafız Sadık şevki, Raif Hakkı Beyler ve Hüseyin Efendilerle Razgrad'dan - Ahmed bey, İzzet ağa zade Mehmed Efendi, Vetovo köyünden Hacı Ali Efendi, Razgrad'dan Bostancı zade Mehmed Efendi, Kemallar'dan Maınli Osman Ağa, Balbunar'dan Karasleyman Efendi uygun görülmekteydi Burgaz'dan eşraftan Mehmed Ali Bey ve Salih Nuri Efendiler ve avukat İsmail Celilov, Aydos'tan Hamamcı Ali Efendi, müftü Mderiszade Ahmed Hamdi Efendiler, Filibe'den Edhem Ruhi ile Hafız

²⁴³ *Türk Sedası*, S.51/284, 3 Rabil Evvel 1332, (30 Ocak 1914), s.1. Toplam milletvekili sayısı 34.

Sıdkı Efendiler, Hacı İsmail Beyzade Hakkı Bey, Vehbi Bey zade Mehmed bey, Eski Zağra'dan doktor Şefik ve Hüsnü Beyler, Tırnova'dan Mehmed Nedim ve Zıştovi'den Hilmi Efendiler, Plevne'den Bejanovalı Arnavutoğlu ve Kastarlak Mustafa Efendiler ve Niğbolu'dan Star Ağa ve Haskova Kırcaali'nin Eski Zağra sancağına gireceğine göre oraya daha 5-6 milletvekili gerekli görüleceğinden Vidinli Saadettin Efendi, Rasim ve Ali Beylerle Ömer Şükri Efendi uygun görülmekteydi. Ahmet Fazıl bu adayların seçimini fazlasıyla Müslümanların hakkı iken bölücülük, particilik, takdirsizlik dolayısıyla gerçekleşmemiş hakkiki haklar olarak değerlendirilmekteydi.²⁴⁴

Bulgar meclisine girecek Müslüman milletvekillerin gerekli sayıda olmaması İstanbul gazetelerine de konu olmuş ve Bulgaristan Müslümanları uyanacak yerde adeta milli haklarını bile müdafaa edemeyecek bir gaflete dalmış olmakla suçlanmışlardır. Bu bağlamda Müslümanları uyaracak, onlara rehberlik edecek Bulgaristan'daki *Balkan* ve *Türk Sedası*'nın başarısız oldukları da ifade edilmiştir. Ancak *Türk Sedası*'nın yaptığı bütün uyarılara rağmen istenilen neticenin alınmadığı anlaşıyor. Bazı bölgelerde en faal Radoslavist olarak tanınan Müslüman gençlerin ancak listenin 10-12 sırasında yer almışlardı.²⁴⁵

Bu arada Balkan savaşlarında başlayan ve İstanbul Antlaşmasından sonra da devam eden Pomakların zorla Hristiyanlaştırması Bâbıâlf'nin sürekli girişimlerine rağmen son bulmuyordu. Bulgar hükümeti yapılacak seçimleri ileri sürerek gerekli tedbirleri almıyordu. Nitekim Radoslavov hükümeti liberal adaylarına oy vermeleri halinde Pomaklara Müslüman adlarını geri almaları, fes ve ferace takmalarına izin verileceği vaadinde bulundu.²⁴⁶ Seçim arifesinde Radoslavov hükümeti Pomakların zorla Hristiyanlaştırılmasına son vermiş, Türk-Müslüman adlarının geri almalarına izin vermiştir. Bu liberal hükümetinin Müslüman ahali arasında olumlu etki sağlamış, 23 Şubat 1914'te gerçekleştirilen XVII. Bulgar Millet Meclisi seçimlerinde Radoslavov başkanlığındaki Liberal Partisi Gümülcine ilinde²⁴⁷ en fazla oy almıştır. Toplam Müslüman milletvekili sayısı 16 olmak üzere Gümülcine'den 4 Türk ve Müslüman millletvekili

²⁴⁴ *Türk Sedası*, S.58/291, 12 Rabiül Evvel 1332 (8 Şubat 1914).

²⁴⁵ *Türk Sedası*, S.49, 29 Safer 1332,(27 Ocak 1914).

²⁴⁶ Valeri Stoyanov, a.g.m.,s.205.

²⁴⁷ Georgiev-Trifonov, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani, 1912-1913, Dokumenti*, Sofya 1995, s.9. Georgiev-Trifonov Müslüman mebusların Türk hükümetinin politikası doğrultusunda Bulgaristan'ı I.Dünya Savaşına Türkiye ve Üçlü ittifak tarafına sürükleyen Çar Ferdinand'ı ve Radoslavov'u desteklediklerini öne sürmektedirler.

seçilmiştir. Diğer Akdeniz ilçelerinden 6 milletvekili, Kuzeydoğu Bulgaristan'dan 6 milletvekili çıkmıştır.²⁴⁸ Radoslavov'un seçimleri kazanmasında Bulgaristan'a yeni ilhak edilen topraklardaki Müslümanların oyu ve Türkiye'den gelen misyonerlerin hükümet aleyhinde yaptıkları propaganda etkili olmuştur.²⁴⁹ Seçilen Müslüman milletvekilleri güvenoyunda Radoslavov'u desteklemeleri Bulgar hükümetinin I.Dünya savaşında Osmanlı Devletinin yanında yer almasında etkili olması bu vekillerin kilit bir pozisyonda bulunduklarını da açıklamaktadır.²⁵⁰

Genelde oylarını iktidarda bulunan partiye veren Türklerin bağımsız parti kurma girişimi 1919 yılında Edhem Ruhi “yeniden doğuş” adı altında bir parti kurmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu parti Müslümanların partisi olacaktı. Türk milletvekilleri adayları Bulgaristan'daki Türk ahalisinin çıkarlarını gözetecek bir ilerici partinin gereği üzerinde propaganda yapacaklardı. “Yeniden doğuş” partisi eski Bulgar Bakanlarından olan Popov'un desteği ile kurulmuştur. Popov'un kendisi de listelerinde yer alacaktı. Edhem Ruhi Enver Paşa'nın genç Türk komitesine sadık olduğu gibi kendisinin de (Edhem Ruhi) Radoslavov'a sadık kaldığını ifade etmiştir. Oy pusulası siyah dikey çizgili olup beyaz olacaktır. Bu da seçimlerde ayrı bir liste ile çıkacakları anlamına gelmekte idi. Hasan Fehmi partiye kayıt olmuştur. Peşteralı Tevfik Çiftçi Partisine kayıt olmuştur. Toplantıda Ethem Ruhi, Hafız Sıdkı'nın Rusçuk, Mehmed Ali Giray'ın Yeni Pazarı'nda çalışmalarda bulunacaklarını ifade etmiştir. “Bunlar Müslüman azınlığı, bana ve “yeniden doğuş” partisi için çalışacaklar”. 1 ay önce Filibe'de Ruhi, Şakir, Tevfik ve İstanbul'dan bir subay parti toplantısı yapmışlardır.²⁵¹ Bu parti hakkında daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak aynı yıl 1919'da eski milletvekili Hafız Sadık Deliorman bölgesinde bir süre faaliyet gösteren Müslüman Çiftçi Partisini kurmuştur. Bu parti Türk aydınların desteğini elde edememiştir. Türk aydınları ayrı bir Türk partisinin eski güvensizlik ve çekememezliği tetikleyeceğini düşünüyorlar. Bulgar Çiftçi Partisi ile Bulgar komünist parti de ayrı bir Türk partisinin kuruluşuna karşı çıkmış ve sonuç itibarı ile birlikte siyasi çalışma yönünde gidilmesi zorunlu kılınmıştır. Bulgar partilerinden hiçbiri Türk ahalisinin tam desteğini kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra kentlerde yaşayan

²⁴⁸ Yalimov, a.g.e., s.112, Stenografski Dnevni, XVII OHC, Sofya 1929.

²⁴⁹ Georgiev-Trifonov, Pokristvaneto, s.9.

²⁵⁰ İhsan Balkaya, “Balkanlar'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Bulgar Münasebetlerinin Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Boyutları(1913-1918)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.150, İstanbul 2004, s.36.

²⁵¹ NBKM, Teodor Todorov Evrakı, F.273, a.e.1626, 23 Mayıs 1919, AlbayIN ismi okunmuyor; Ayrıca para da söz konusu. 23 Mayıs 1919

daha zengin Türk kesimi sağ partilerine destek vermişler, Türk köylülerin büyük kısmı Çiftçi partisinin etkisinde, İşçi ve genç aydın kesimi Komünist partiye yönelmişlerdir.²⁵²

2-Bulgar Parlamentosunda Müslüman Milletvekillerinin Faaliyetleri.

Bulgarcaya aşına, kanunlardan haberdar olan Müslüman milletvekillerinin de olmasına rağmen Bulgar Parlamentosunda söz almaları pek nadir görülmekte idi.

Türk Sedası Müslüman ahalinin Müslüman milletvekillerinden beklentilerini getirmeye devam ediyordu. Örneğin gazetede Müslümanlara yapılan zulüm ve baskıdan sıkça bahsediliyordu. Makedonya'dan Bulgaristan'a iltica eden Bulgar muhacirlerini hükümet Batı Trakya'ya iskan ettiğini ve bu göçmenlerin bazı Türk köylerine iskanında yapılan haksızlık olaylarına da yer veriliyordu. Bulgar meclisinde hükümetin bu muhacirlerin iskan masrafı olarak 1 milyon 300 bin Frank üzerine talep etti. Usturumca ve Gümülcine havalisinde Müslümanların bir çok haksızlıklara kurban oldukları da gazetede açıklanıyordu. Pomakların dini serbestiye sahip olmadığı, evlerini ve arazisini terk ederek göç ettikleri dile getiriliyordu. Bilhassa Razlık, Yakoruda, Nevrokop havalisindeki durumun vahimiyetinden söz ediliyordu. Bu durumun devam etmesi halinde Gümülcine ve Usturumca sancaklarında Müslüman kalmayacağı vurgulanıyordu. Deli Orman Müslümanları da göç ediyorlardı. Müslüman milletvekillerinden göç meselesine bir çare bulmaları çağrısında bulunuluyordu.²⁵³

Bulgar Meclisindeki Müslüman milletvekillerinin kürsüye çıkıp Müslümanların hak ve hukukunu savunmaları beklentisi nihayet Hafız Sıdkı, Mehmed Celal ve Zümrüzade Şakir Beylerin söz almaları ile gerçekleşmiştir. Bulgar meclisinde 1914 senesi bütçesine muhacirler için bir milyon iki yüz bin Franklık tahsisat tartışmaları Müslüman milletvekillerini harekete geçirmişti. Sırbistan'dan, Yunanistan'dan, Türkiye'den hatta Anadolu'dan gelen muhacirler Yeni Bulgaristan'daki boş yerlere yerleştiriliyordu, bunun için paraya ihtiyaç hissediliyordu. Bulgar milletvekili Turlakov Türkiye'den gelen Bulgarların kovulduklarını ileri sürerek Türkiye nezdinde girişimlerin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine söz alan Hafız Sıdkı Efendi hükümetin istediği paranın muhacirler

²⁵² İbrahim Yalimov, *a.g.e.*, s.124 vd.

²⁵³ *Türk Sedası*, S.362, 15 Cemaziyül ahır 1332(11 Mayıs 1914).

için yeterli olmadığı, savaştan olumsuz etkilenen ve mağdur durumunda olan Bulgaristan vatandaşı Müslüman muhacirlere de destek verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Bulgarların Osmanlı Devleti tarafından kovulması iddiasına karşı çıkarak bir çok köyde Türk ve Bulgarların beraber yaşadıklarını dile getirmiştir. Muhacir komisyonlarına tayin edilenlerin yerel durum ve şartlara vakıf kimseler olmalarını da ilave etmiştir. Hafız Sıdkı Efendi, Batı Trakya’da Yunanlıların zulmüne maruz kalmış Müslüman ahaliye yardım talebinde bulunarak Bulgaristan vatandaşı olan Müslüman muhacirlerin yardıma muhtaç olmalarından ayrılacak tutarın artırılmasını talep etti. Müslüman vekillerin gündeme getirdikleri diğer bir mesele de Pomak meselesi idi. Bu mesele Bulgar Meclisindeki Müslüman milletvekilleri(Hafız Sıdkı) ile Bulgar milletvekilleri arasında tartışma yarattı. Bulgar vekilleri savaş esnasında Bulgarların Müslümanlara zulüm yapmadığı iddiasında bulundu ancak sözü alan Celal Bey Müslümanların zorla Hristiyanlaştırdıklarına dair özellikle Nevrokop’ta 4 köyün yakıldığı ve insanların idam edildiğini dile getirerek yapılan zulümlerden deliller getirebileceğini de belirtti. Bulgar milletvekili Todorov ise Balkan savaşları sırasında Osmanlı Devletinde bulunan Bulgarlara zulüm yapıldığını öne sürmüştür. Buna cevap veren Varna milletvekili Zümrüzade Şakir Bey her zaman Bulgarlarla omuz omuza hareket edildiği müteffikler arasındaki savaşta Türklerin kendi arabaları ile Çatalca’ya kadar cephane ve erzak taşıdığı,Yunan ve Sırlara karşı en büyük fedakarlıkları gösteren Türklerin olduğunu dile getirmiştir. Zümrüzade Todorov’un Rusya’dan aldığı talimat ile hareket ederek Müslümanlara yapılan mezalimdeki rolünü açıklayarak bunun hesabını meclis kürsüsünde isteyeceğini ifade etmesi Bulgar meclisinde milletvekilleri arasında heyecan yarattı.²⁵⁴

Terhis edilen Müslüman erkeklerden askeri vergi talep olaylarına rastlanmıştır. Özellikle Varna bölgesinde meydana gelen bu uygulama Müslüman milletvekillerinden Zümrüzade tarafından tespit edilmiş ve meclis oturumunda gündeme getirilmiştir. Danev ise bu yönde şikayetlerin gelmediğini, bu uygulamaların kanuna aykırı olup tespit edildiklerinde gerekli tedbirlerin alınacağını vaad etmiştir. Bu verginin kanun dışı alınmaması talebinde bulunan

²⁵⁴ *Türk Sedası*, S.358, 10 Cemaziyül ahır 1332(6 Mayıs 1914).

Zümrüzade Lyapçev ile de görüşmüş ve bu duruma son verilmesi için gerekli yetkililere talimat verileceği teminatını almıştır.²⁵⁵

Yine 1914 yılında Müslüman milletvekilleri Bulgar Meclisi'nde bütçe tartışmaları esnasında Müslüman mektepleri için ayrılan tahsisatın 75 bin Franktan 1.5-2 milyon Franka artırılması talep etmişlerdi. Hükümetin bu isteklerini kabul etmemesi üzerine biri Bulgaristan Başbakanına diğeri ise meclis başkanına yazılı olarak iki ultimatoma verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ultimatolarda 75 bin Frankın bundan sonra Bulgar mekteplerine olduğu gibi Müslüman mekteplerine de yardım(iane) şeklinde değil, bütçede düzenli tahsisat olarak gösterilmesi istenmiştir.²⁵⁶

1915'te Hafız Sıdkı Mehmedov Bulgar meclisinde yapılan kanun dışı bir uygulamayı gündeme getirmektedir. Meclise verilen dilekçeler komisyon tarafından incelenmektedir ve karar verdikten sonra milletvekillerin onayına sunulmaktaydı. Bu şekilde bir cami yeri okul encümenine devredilmişti. Hafız Mehmedov vakıf malı olan yerlerin devir edilmesine komisyon tarafından karar verilmesinin kanun dışı olduğunu bildirmiştir. Çünkü bu şekilde komisyonun verdiği karar milletvekilleri tarafından zaman darlığı nedeniyle sorgulanamıyordu. Örneğin Fındıklı köyü okul encümeni Bulgar meclisine yazdığı bir dilekçede okul binası olarak kullanmak üzere 1.500m² civarında avlu alanına sahip bir caminin devredilmesini talep etmekteydi. Ne var ki bu konuda mecliste mutabakat sağlanamamış ve oturum kapatılmıştı.²⁵⁷

Müslüman milletvekillerinden Sabri Bey Salimov, 22 Kasım 1917 tarihinde mecliste bir teklif sundu. Bu teklifte Müslüman Türk öğretmenlerinin aylık 20-30 leva maaş aldıkları ve bunun son derece yetersiz olduğu belirtiyordu. Çarlıktaki Müslüman köy okullarına ait Bulgar Milli Eğitim kanunun 371. maddesine bir fıkra eklenerek maaşların arttırılması isteniyordu. Bu öneri 16 Eylül 1918'de tekrar gündeme getirilmiştir ancak bu önerinin sonuca bağlanamadığı anlaşıyor. Müslüman milletvekilleri tarafından gündeme getirilip cevap alınamayan diğer bazı hususlardan 23 Aralık 1918'de Hafız Sıdkı Mehmedov'un Eski Cuma'da bir Müslüman okulunun 31'ci ordu komutanı

²⁵⁵ Stenografski Dnevni, 17 OHC, IV İS, 31.XII.1918, s.615, 616. Zümrüzade ayrıca İskeçe'den bazı (5) Müslüman vatandaşlarının sürgün edildiklerini de gündeme getirerek bu konuda izah istemiştir.

²⁵⁶ *Türk Sedası*, S.411, s.2, 18 Şaban 1332(12 Temmuz 1914): "Ümit ederiz ki mebus beyler, bu kere, artık Başmüftülüğün meselesiyle cemaat-ı İslamiye teşkilatına felane hep nihayet vermek azminde bulunacaklar.

²⁵⁷ Stenografski Dnevni, 17 OHC, I PC, 69, 14 Şubat 1915, s.2376.

Salabaşev'in işgal edilmesi ve zarar verilmesi hakkında Harbiye ve Eğitim Bakanlarından istediği açıklamaya cevap alınamamıştır.²⁵⁸

Türk milletvekillerinden Hafız Sıdkı Efendi Eski Cuma'ya giderek Müslüman mektebini ziyaret ve teftiş etmiş, acınacak bir halde bulunan mektebin camlarının tamiri için 100 Frank yardımda bulunmuştur.²⁵⁹

22 Aralık 1917'de Mehmed Celal Bey Müslüman milletvekillerinin vergiden muaf olmaları için Meclis-i Mebusan'a bir kanun layihası vermiştir.²⁶⁰ Ethem Ruhi ise sansür ile ilgili bir soruyu Bulgar Başbakanına yöneltmiştir.²⁶¹

a-Bulgarların Makedonya ve Batı Trakya'daki Müslümanlara Yaptıkları mezalim ile ilgili Bulgar Meclisindeki Müslüman Milletvekillerin Yazısı.

Makedonya ve Batı Trakya'daki Müslümanlara yapılan mezalim ile ilgili olarak Bulgar meclisindeki Müslüman milletvekilleri tarafından Bulgar meclisinde bir yazı okunmuştur. Bu yazı gerek hükümet gerek muhalefet arasında büyük bir tartışmaya yol açmıştır. Yapılan mezalimin bir tarihçesinden ibaret olan ve zalimlerle mazlumların isimlerini ve cinayet yerini içeren bu yazının okunmasından sonra İçişleri Bakanın mecliste bulunmaması sebebiyle söz alan Bulgar Eğitim Bakanının yazı içeriğinin çoğunun gerçek dışı olduğunu ve olayların ıspatından sonra hükümetin cevap verebileceğini ifade etmiştir. Bu yazının siyasi bir maksatla ve Bulgar ordusunu kötülemek niyetiyle verilmiş olduğu söylemesi üzerine Müslüman milletvekillerinden Celal Bey ve Şakir Bey derhal söz almışlardır. Eğitim Bakanı ile kendisi gibi düşünen Liberallerden Görçev'in bu husustaki açıklamalarının doğru olmadığını ve yazının verilmesinden maksat ne hükümeti ne de Bulgar ordusunu kötülemek olduğunu ifade etmişlerdir. Amaçlarının Müslümanların durumunun iyileştirilmesini sağlamak için mezalime artık bir nihayet verilmesi ve suç işleyen memurların cezalandırılmasına yönelik olduğunu vurgulamışlardır. Yazının okunuş ve müzakeresinde Sosyalistlerden başka bütün muhalefet ile fırkalarda görülen öfke Müslüman milletvekillerinin böyle bir yazı vermelerinden memnun olmadıklarını

²⁵⁸ Stenografski Dnevni, 17 OHC, III, IV PC, 22 Aralık 1917,s.407; 30 Eylül 1918, s.389, 23 Aralık 1918, s.480.

²⁵⁹ *Türk Sedası*, S.1213, 8 Aralık 1917.

²⁶⁰ *Türk Sedası*, S.1220, 22 Aralık 1917.

²⁶¹ Stenografski Dnevni, 17 OHC, 23 Aralık 1918, s.907.

göstermiştir. Yazıdaki isim ve olay yeri belirtilmiş olması üzerine inceleme yapılmasına ve alınacak netice hakkında bir hafta sonra mecliste Harbiye ve İçişleri Bakanları tarafından açıklama yapılmasına karar verildiği ve meclisin 8 ve 10 Aralık 1917 tarihli oturumları ve bütçe kanunu müzakereleri esnasında Drama, Siroz, Kavala havalisi ile bütün Dobriç'in Bulgaristan'a ilhakı gereği hakkında tartışmalar meydana gelmiştir. Narodnyak(Halk) fırkası başkanlarından söz alan eski Maliye Bakanı T.Todorov'un 6-7 milyona varan Duyun-u Umumiye'nin yavaş yavaş imhası için her halde Siroz, Drama, Kavala havalisinin ilhakı suretiyle Bulgaristan'ın Adalar denizi üzerinde bir sahile sahip olması gerektiğini bildirdikten sonra 28 Eylül 1917 tarihinde Başbakanın farklı fırkaların başkanlarını kabul ederek bu havali hakkında açıklama yaptığı sırada Siroz, Drama havalisinin kayıtsız şartsız Bulgaristan'a ilhak edileceğini temin etmiştir.²⁶²

b-Başmüftülük Sekreteri Figani Bey Ahmedov'un Türk Milletvekillerinin Faaliyetleri ile İlgili Raporu.

21 Mayıs 1919'da Başmüftülükte sekreter olarak görevli Figani Bey Ahmedov'un Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderdiği bir raporunda dikkat çekici bilgiler bulunmaktaydı. Figani Beye göre Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının Müslümanlar ile ilgili faaliyetleri Türk milletvekillerinin müdahalesi dolayısıyla neticesiz kalmaktaydı. Figani Bey Çarlıktaki müftülükleri ve Başmüftülüğü idare eden Müslüman milletvekilleri İstanbul'daki Genç Türk komitesinin etkisi altında hareket ettiklerini ileri sürmekteydi. Balkan savaşına kadar Kuzey Bulgaristan'daki Müslümanların Bulgaristan'a büyük ölçüde bağlı oldukları, Türkiye'nin onların üzerinde yalnızca dini nüfuz edebildiği ifade ediliyordu. Raporda, Balkan savaşından sonra, Bulgar topraklarına Akdeniz de dahil edilince Bulgaristan'da Panturanizm ve Panislamizm etkisinin görülmeye başlandığını, bu propagandanın ülkede zararlı bir şekilde yayıldığı belirtiliyordu. Genç Türkler'in bu fikirleri yaymak için Radoslavov'a kabul ettirilen Türk milletvekillerini kullandıkları, Kuzey Bulgaristan'da Panislamizm propagandası yapmak için Şakir Zümriyev, Sabri Bey ve Talat Bey, Güney Bulgaristan için Ethem Ruhi, Salim ve Tevfik Beyler görevlendirildiği vurgulanıyordu. Bu

²⁶² BOA, A.MTZ.04, nr.175/49. Hariciye Nezaretinden Sadaret'e 7 Rabiül Evvel 1336(21 Aralık 1917).Dobriç hakkında Bulgar istekleri için bkz.aynı yer. Siroz, Drama, Kavala'nın Bulgaristan'a ilhak niyetleri hakkında.

milletvekillerinin Genç Türk komitesinden maddi destek gördükleri ²⁶³ bildiriliyordu. Salim Bey Kırcaali'de Müslüman ahaliyi isyana teşvik edeceği, Peştera Pomaklarını Tevfik Bey kışkırtacağı, Gümülcine'deki Türkleri ise Ethem Ruhi'nin teşvik edeceğine değiniliyordu. Figani Bey Bulgaristan için kritik bir dönemde Trakya'yı Bulgaristan'dan koparmalarının mümkün olabileceği uyarısında bulunuyordu. Bu milletvekilleri Edirne'deki Trakya komitesi ile bağlantıda olup Genç Türk komitesinden aldıkları para ile Yunanlılarla işbirliği yapmakta ve Bulgaristan'da bir vakıf kisvesi altında zararlı faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Ethem Ruhi'in Filibe'deki evkaf encümeninden uzaklaştırılması, Filibe müftüsü Şükrü Efendi'nin ki onun pederidir, görevinden alınması(bir çok su istimal olayına karışmış, sahte evrak düzenlemiş) ve Ethem Ruhi'ye propagandasını yapması engellenmesi ile kendisinin yeniden milletvekili seçilmesi olanaksızdır. *Balkan* gazetesini çıkarmasına da imkan kalmayacak, ki bu gazete Bulgaristan'a hiç iyi bir şey getirmemektedir. Başmüftü Saadettin Bey de onları akrabası ve su istimleri bulunmaktadır. Ethem Ruhi Şakir Zümriyev'in Dışişleri Bakanı ile sık sık görüşmeleri oluyordu. Bakanın gösterdiği ilgi Figani Beyde şaşkınlık yaratıyordu. Figani Bey şunları öneriyordu: İki Türk, bir Türkçe bilen Bulgar Bakanlığın temsilcisi Türklerin yaşadığı şehri teftiş etmesi, ahaliye Bulgar hükümetinin iyi niyetini bildirmeleri ve özellikle de 1919 nizamnamesinin Çarlıktaki Müslümanlarının iyi yaşamalarını amaçladığı, bu temsilcilerden ikisinin ileri gelen Türklerle görüşerek Genç Türklerin etkisinde kalanlar ile kalmayanları tespit edilmesi. Bu teftiştten sonra iki netice elde edilecekti: 1. Bulgar hükümetine yakınlık duyan Müslümanlar Bulgaristan'da gerçek milletvekillerin seçilmesi için bürolar düzenleyecekler. 2. Radoslavov tarafından seçilen Genç Türk ajanları ortadan kaldırılacak, Bulgaristan'a karşı düzenledikleri planlar yok edilecektir. ²⁶⁴

²⁶³ Başmüftülük sekreteri Figani Bey Türk milletvekillerinin 800 bin levalık bir maddi destek aldıkları, 200 bin leva daha gönderileceğini bildiriyordu.

²⁶⁴ NBKM, F.273, a.e. 99, lef.1-2. Figani Bey'in Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanının talimatlarını talep etmesi.kendisinin Bulgar hükümeti ile işbirliği içerisinde olduğunu göstermektedir.

c-Türk Milletvekillerinin Trakya Konusunda Savundukları Tez.

Figani Bey'in Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığına sunduğu raporda Türk milletvekillerinin Trakya'yı Bulgaristan'dan koparabileceklerine dair uyarı dile getiriliyordu. 17 Nisan 1918'de Sofya Sefiri Trakya konusunda Bulgar iddialarını Hariciye Nezaretine bildirmişti. Liberal partisinin yayın organı "Narodno Pravo" gazetesinde "Balkanlar'da Bulgaristan" başlığı ile çıkan bir makalesinde bütün Trakya Müslümanlarının Bulgar olduğunu ve Bulgaristan'ın milli birliği düsturuna bağlı olarak bunları ana vatana ilhak etmek Bulgaristan'ın meşru hakkı olduğu yer almıştır.²⁶⁵ 19 Haziran 1919'da Türk milletvekillerinin Trakya konusundaki görüşleri ve faaliyetleri Bulgar İçişleri Bakanlığı'ndan Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığına bildiriliyordu. Sofya'daki Türk ileri gelenler arasında, hükümetin Bulgar murahhasları yanı sıra Varna milletvekili Şakir Bey Zümriev ile İskeçe milletvekili İbrahim Bey Mehmed Paşov'un da Paris Barış konferansına gönderileceği söylentileri yayılmıştı. Peştera'dan Salim Ata, Tevfik Efendi, Edhem Ruhi, Bekir Sıdkı (eski Rusçuk müftüsü) ve Dede Galip *Balkan* gazetesinin eski redaktörü Zümriyev'in evinde toplanmışlar ve Zümriev'in konferansa Bulgar murahhası olarak gönderilmesi halinde Türkiye hakimiyeti altında Trakya ya da en son ihtimal Trakya Cumhuriyeti, fakat hiçbir şekilde Bulgar veya Yunan idaresinde bir Trakya tezini savunması için yemin ettirdikleri öğrenildiği belirtiliyordu.²⁶⁶ Bu konuda 5 Mart 1919'da Türk milletvekilleri Sali Mehmedov, Hüsnü Bey Hüsniev, Edhem Ruhi, Hacı Yusuf İbrahimov, Hacı Tevfik Ahmedov, Şerif Zümriev, Talat Takalev, Sıdkı Mehmedov, Sabri Bey Salimov, İbrahim Ömerov Bulgar meclisinde bir beyannameyle çıkmışlardı. Beyannamede şöyle deniliyordu: "Yunanlıların Balkanlar'da topraklarını genişletmek amacıyla ve Avrupa'daki kamuoyunu yanılgıya düşürmek için Doğu Trakya'daki Müslümanların Bulgar zulmünden şikayetçi olduğu haberlerini yaymaktadırlar. Yunan iddialarını şaşkınlık ve teesüfle karşılıyoruz. Gerçekten Müslümanlar savaş esnasında hükümetin bazı tavırlarından şikayetlerini gizlemiyorlar, ancak Yunan idaresini tercih etmeleri için her hangi bir sebep yoktur. Bulgaristan'daki Müslümanlar Tırnova anayasasının verdiği haklardan istifade etmektedirler ve bunun sayesinde de dini ve milli hukuklarını muhafaza etmişlerdir". Yunan iddiaları tamamen asılsız olduğu bildiriliyordu. Diğer yandan

²⁶⁵ BOA, HR.SYS, nr.2451/11.

²⁶⁶ NBKM, F.273, a.e.2752, 19 Haziran 1919.

Sofya'daki Büyük güçlerin temsilcilerine Batı Trakya'dan iki Müslüman Türk milletvekili tarafından bir muhtıra teslim edilmişti. Muhtırada “Rodoplarda kesif bir kitle halinde bulunan Pomaklar Bulgar değil en asıl Turan ırkına mensup olup oldukça eski bir tarihte Balkanlara gelerek kendilerinden evvel o taraflara yerleşip Islavlaşmış olan kavimlerin lisanını almışlardır...”.²⁶⁷ Bu muhtıra Yunanlıların Doğu ve Batı Trakya'daki nüfusun genelde Rum olduğu, diğer yandan Bulgar komitesi “Edirne Trakyası” ise Bulgar nüfusunun daha fazla olduğu iddiasında bulunmalarına karşın hazırlanmıştır. Batı Trakyalı iki milletvekili de Batı Trakya'da Müslüman nüfusunun daha fazla olduğunu bildirmek gereği duymuşlardı. Ancak bundan Müslümanların Bulgar idaresine Yunan idaresini tercih ettikleri anlamını çıkarmak doğru değildir. Müslümanlar Bulgaristan'ın sadık vatandaşdır ve vatanları uğruna savaş alanında döktükleri kan ile ispatlamışlardır. Yunan iddiaları reddedilerek Romanya idaresinde kalan Dobruca'daki Müslümanların da Bulgaristan'a katılmayı en içten dilekleri ile istedikleri de belirtiliyordu.²⁶⁸

Neuilly Barış Antlaşması müzakerelerine Türk delegesi olarak Şefik Bey Şefkibeev bulunmuştur. Şefik Bey Eski Zağra'dan büyük toprak sahibi idi. Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumu hakkında Bulgar meclisindeki Müslüman milletvekilleri tarafından imzalı bir beyanname T. Teodorov tarafından gönderilebilir. Bu beyannameyi hazırlayan Ethem Ruhi olmalı idi. Yunanlıların Batı Trakya Müslümanlarının Bulgar zulümlerinden şikayet ederek Yunan idaresine geçmek istedikleri iddiasına Türk milletvekilleri şu cevabı vermektedir. Yahudi Dr. Kalev ise Romanya, Yunanistan, Sırbistan'a nazaren Bulgaristan'daki Müslüman, Ermeni, Yahudi dini ve kültürel cemaatlerin en parlak halde bulunduklarını dile getirmiştir. Bunlar hükümet ve belediyeler tarafından destek görmektedir. Azınlıkların bütün müesseseleri tüzel kişi olarak tanınmıştır. Kalev azınlıkların adına konuşarak gerek Dobruca'nın gerekse Trakya veya Makedonya'nın Yahudiler, Ermeniler ve Türkler adına Bulgaristan'a katılmasını arzu ettiğini açıklıyordu.²⁶⁹

²⁶⁷ Memişoğlu, “Pomaklar”, s.528.

²⁶⁸ NBKM, F.273, a.e.2754, lef.96-105; Stenografski Dnevnik, 17 OHC, IV İS, 42, 5 Mart 1919, s.746. Ayrıca TDA, F.176k, op.4, a.e.9, lef.67.

²⁶⁹ Şefik Bey Şevkibeev Türklerin temsilcisi olarak bulunmaktaydı. Bir de Yahudi azınlığın temsilcisi olan dr.Eşua Kalev bulunmuştur. Bkz. Konstantin Muraviev, *Dogovorit za Mir v Neuilly*, Universitetsko İzdatelstvo, Sofya 1992, s.143-146.

Neuilly barış Antlaşmasını imzalamadan önce Paris'teki Bulgar delegeleri kendilerine azınlıkların korunmasına ilişkin maddelerin yüklenmesine gerek olmadığını savunmuşlardır. Bulgaristan'ın 681 yılında kuruluşundan beri azınlıklara karşı hoşgörülü ve saygılı olduğunu, bu konuda uzun bir geleneğinin söz konusu olduğunu iddia etmişlerdir. I. Dünya Savaşı öncesi Bulgaristan Rusya ve Romanya'dan Yahudi nüfusu kabul etmiştir ve bunlar Bulgaristan'da büyük güvenlik altında yaşadıklarını ifade etmişlerdir. 25 000 kadar Ermeni de Bulgaristan'a kabul edilmiştir. Yabancı gözlemciler I. Dünya savaşı öncesi ve sonrasında Bulgaristan'daki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında her hangi bir çatışmanın olmadığını bunların dengeli bir hayat sürdüklerini bildiriyorlardı.²⁷⁰

Şüphesiz Çiftçi hükümetinin Türk azınlığına karşı gösterdiği olumlu tavır önemli rol oynamıştır. Bu tavır iki etkene bağlı idi. Birincisi çiftçilerin ideolojik yapısından kaynaklanmaktaydı: köylülerin siyasi bir güç haline gelmesi ve çıkarlarının gözetilmesinin sağlanması amaçlıyordu. Diğeri ise Bulgaristan'ın I. Dünya savaşı sonrası düştüğü izolasyondan çıkmaya çalışmasıdır. Bu hedeflere ulaşmak büyük ölçüde Türkiye ile işbirliğine bağlıydı. I. Dünya savaşı iki müttefik olan Bulgaristan ile Türkiye'nin ortak çıkarları bulunuyordu. Bulgaristan Neuilly Antlaşması hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesini amaçlıyordu, Ankara hükümeti ise Mondros ateşkesi ile Sevr Antlaşmasının hükümlerine karşı mücadele ediyordu. Bulgar parlamentosundaki Türk milletvekilleri de İstiklal savaşında önemli rol oynamışlardır. 18 Aralık 1919'da Sofya'daki büyük devletlerin diplomatik temsilcilerine Türk halkının bağımsızlık için mücadele hakkı olduğuna dair bir bildiri göndermişlerdir. Bulgar devlet adamları ile kamuoyunu Kemalistlere destek vermeleri için teşvik etmişlerdir. Varna doğumlu milletvekili Şakir Zümriev 50.000kg dinamit vermiştir. Batı Trakya'daki bağımsızlık savaşının organizasyonunda aktif olarak yer alan bazı eski ve yeni milletvekilleri de vardı.²⁷¹

²⁷⁰ Crampton, a.g.m, s.63, 64. Milletler Cemiyeti sistemi içerisinde Bulgaristan'daki Müslüman azınlığın hakları başlıca iki anlaşma ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır. İlki başlıca müttefik ve ortak devletleri ile Bulgaristan arasında imzalanan Neuilly Antlaşması, ikincisi Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan 18 Ekim 1925 tarihli Dostluk anlaşması.

²⁷¹ Yalimov, a.g.e., s.126, 127, 128:

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜFTÜLERİN STATÜSÜ

(1908-1919)

I-BULGARİSTAN'DAKİ MÜFTÜLERİN DURUMU.

A-Bulgaristan Müftülerinin Hukuki Statüleri

1-Osmanlı İdarî Teşkilatında Müftülerin Görev Ve Yetkileri.

Bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi, Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin de en büyük ve en kapsamlı kuruluşları olan müftülükler Meşihat (Şeyhülislamlik) makamına bağlıydı. Meşihat makamı da, Osmanlı devletinde idarî teşkilatlanmanın en üst kurumu sayılan Hilafet (Halifelik) makamına bağlı idi. Halifeliğin dini fonksiyonları, Halife-Padişah adına Meşihat makamı tarafından icra ediliyordu. Meşihat makamı, müftülükler, kadılıklar, medreseler ve vakıflar gibi dini örgütlenmenin merkez teşkilatıydı. Bütün Müslümanları ilgilendiren her türlü din, hukuk ve eğitimle ilgili meselelerde, nihaî karar verme yetkisine sahip olan kurum Meşihat makamı idi. Şeyhülislam, dini konuları çözmekle görevli müftüleri, hukuk davalarını halletmekle görevli kadıları ve eğitim kurumlarında görev yapan müderrisleri Halife adına tayin ediyor ve onlar tarafından alınan kararları yine Halife adına onaylıyordu. Bu bakımdan Müftülükler, bir din, eğitim ve hukuk yönetiminin merkez örgütü olan İstanbul'daki Meşihat makamının vilayet ve kazalardaki taşra örgütleri idi.¹

Türk Tarihinde “Doksanüç Felaketi” olarak anılan ve ağır yenilgiyle sonuçlanan 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rumeli'deki Osmanlı topraklarının büyük kısmı kaybedildiği halde, buralardaki Müftülük teşkilatlarının İstanbul'daki Meşihat makamıyla olan organik bağları korundu. 1878 tarihli Berlin Antlaşmasına göre, din, eğitim ve hukuk işleri başta olmak üzere bu topraklarda kalan Müslümanların bütün hizmetleri İstanbul'daki Meşihat makamına bağlı olarak çalışan Müftülükler tarafından görülmeye devam edilecekti. Bölgelerindeki Müslümanların dini meselelerini çözmekle vazifeli olan müftüler, aynı zamanda Müslümanların eğitim, hukuk ve vakıf işlerinden de

¹ İlhami Yurdakul, “ Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Beyefendi ile Şeyhülislam Madeni Mehmet Nuri Efendi'nin Hilafet Hakkında Muhtıraları”, *Divan*, S.6 (İstanbul 1999), s.235.

sorumlu olacaklardı. Berlin Antlaşması gereğince, Bulgaristan Prenslığının kurulduğu 1878 yılında, Bulgaristan’da mevcut bütün müftülükler, kadılıklar, camiler, tekkeler, mektepler, medreseler ve vakıflar da eskiden olduğu gibi İstanbul’daki Meşihat makamına bağlı olarak çalışan müftülerin yönetiminde bırakıldı. Böylece Osmanlı devletinin Bulgaristan Müslümanları üzerindeki egemenlik hakları korunmuş oluyordu.

2-Bulgaristan Hükümeti’nin 1880 Tarihli Talimatnamesine Göre Müftülüklerin Yeniden Düzenlenmesi.

Bulgaristan hükümeti, 2 Temmuz 1880’de Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin dini organizasyonuna dair geçici bir talimatname yayınlayarak, müftülerin seçim, görev ve yetkilerini yeniden düzenledi.² Beş yıl boyunca yürürlükte kalan bu talimatnamenin 32-39’ncu maddelerine göre, Bulgaristan’daki müftüler Şeyhülislam tarafından verilmiş menşur veya icazetnameye sahip adaylar arasından Müslüman halk tarafından seçilecekti. İstanbul’daki Meşihat makamı tarafından onaylandıktan sonra görevlerine başlayabileceklerdi. Ayrıca Meşihat makamına bağlı olarak görev yapan Bulgaristan’daki kadılıklar da kaldırılarak görevleri müftülere devriliyordu. Müftüler, dini görevleri yanında Bulgaristan Prenslığı’nin çıkardığı Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu hükümlerine uygun olarak, şeriat hukukuna göre Müslüman ahalinin davalarına da bakacaklardı.³

Bu uygulama ile, müftü ve müftü vekillerine şeriat mahkemelerinde hâkimlik yapma görevi de verilmiş oluyordu. Müftülerin görev ve yetki alanlarının bu şekilde genişletilip hukuk işleriyle görevli hale getirilmeleri, Meşihat makamından menşur ile birlikte kadılık icazetnamesi almalarını da gerektiriyordu. Böylece Bulgaristan’daki şeriat mahkemeleriyle, bu mahkemelerde hâkimlik yapacak olan müftülerin İstanbul’daki Meşihat makamı ile olan organik bağlarının sürdürülmesini Bulgar hükümeti de kabul etmiş oluyordu.⁴

Talimata göre, Bulgaristan müftülerinin Bulgar memuru sayılmaları ve maaşlarının da Bulgaristan Prenslığı bütçesinden ödenmesi, Bulgaristan

² Jorjeta Nazırska, a.g.e, s.14.

³ Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria*, s.168.

⁴ H.Mehmet Günay, “Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şeriye Mahkemeleri: Tarihi Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, IRCICA, İstanbul 2006*, s.397-419, Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı 1878-1945*, İstanbul 2006.

hükümetinin müftülüklerin işlerine doğrudan müdahale etmelerine yol açıyordu. Nitekim talimatın yayınlanmasından bir ay sonra Rusçuk Müftüsü İbiş Efendi Bulgar hükümeti tarafından görevinden alınarak yerine Razgrad'lı Ahmed Efendi atandı. Rusçuk Müslüman halkının İbiş Efendinin görevde kalması için yaptığı talepler dikkate alınmadı.⁵ Aynı şekilde Bulgar Liberal hükümeti, Eylül 1883'te Rusçuk müftüsü Hafız Şahab Efendi'yi "muhafazakâr" görüşlerinden dolayı görevinden alarak, yerine liberal görüşlü Ahmed Efendi'yi atadı.⁶ Silistre müftüsü Hafız Bilal Efendi de, "fesatlık ve kabiliyetsizlik" bahanesiyle görevinden uzaklaştırıldı.⁷

Bulgar hükümeti, müftü ve müftü vekillerinin seçim, tayin ve görevden alınmalarıyla ilgili hususlar anlaşma ve talimatlarda ayrıntılı olarak açıkça belirtildiği halde, müftülerin serbestçe seçilmelerinde, görevlerini yapmalarında ve Meşihat makamı ile olan ilişkilerinde devamlı problemler çıkarıyordu. Bir taraftan her müftünün yanına bir Bulgar kâtip tayin ederek dini meselelere müdahale ediyor, bir taraftan da mahkeme ilamlarını zorla Bulgarca yazdırıyor ve şer'i hükümlere aykırı olarak temyiz ve tetkik ettirmeden ve Meşihat makamının onayını almadan uygulamaya koyuyordu. İstemediği müftüleri görevden alarak, kendi emellerine hizmet edecek kimseleri baskıyla müftü seçtiriyor veya doğrudan kendisi tayin ediyordu.⁸

Diğer taraftan Berlin antlaşması gereğince, Bâbîâlî ile birlikte Şarkî Rumeli'nin dâhili nizamnamesini düzenlemek üzere oluşturulan Avrupa komisyonu, vilayetdeki dini organizasyonu belirlemekle de görevliydi. Bu komisyon, 24 Eylül 1881'de 120 maddeden oluşan bir talimatname hazırladı. Aynı gün, İstanbul'da da Şarkî Rumeli'deki imam, müderris ve diğer personelin tayinine dair 18 maddelik bir talimatname daha hazırlandı. Her iki talimatnamede de, Şarkî Rumeli'deki Müslüman cemaat meclis üyelerinin seçimleri, tayinleri ve görevleri, müftülerin görevleri, seçimleri ve tayinleri, vakıf şubelerinin vazifeleri ayrı ayrı tespit ediliyordu. En küçük dini birimden en büyük dini birime kadar bir hiyerarşi sistemi kuruluyordu.⁹ Ancak Bulgaristan hükümeti, 1885'te Şarkî Rumeli'yi topraklarına ilhak ettikten sonra bu talimatın hükümlerini de tanımadı.

⁵ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s.66.

⁶ *Sırat-ı Müstakim*, C.4, 1325/1326, s. 125-127.

⁷ Nazırska, *a.g.e.*, s. 16 vd.

⁸ BOA, HR. SYS nr.310/2, lef. 39-41.

⁹ BOA, YEE, nr. 136/32.

Filibe müftüsü 1890'da Bulgar Prensi Ferdinand tarafından görevinden alındı. Müslüman halkın olayı protesto ederek durumu Bulgar yetkililerine iletmelerinden bir sonuç alınamadı. Müslümanların İstanbul'a bir temsilci gönderme çabaları da engellendi.¹⁰

3-Meşihatın 1884 Tarihli Talimatnamesine Göre Müftülerin Görev ve Yetkileri.

Meşihat makamı, Osmanlı devletinden 1830'da ayrılan Yunanistan ve 1878'de ayrılan Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle Bulgaristan Prenslğinde yaşayan Müslümanları da kapsayan bir talimatname yayınladı.¹¹ 1884 tarihli bu talimatnamede, bütün Rumeli'deki İslam cemaatlerinin teşkilatları ve teşkilat başkanlarının seçimleri başta olmak üzere pek çok konu ayrıntılı olarak açıklanmaktaydı.

Osmanlı egemenliğinin ve Hilafet makamının dini nüfuzunun delili sayılan Halifenin isminin hutbelerde okunmasına devam edileceği bilhassa vurgulanıyordu. Müftüler, Halife ile Müslüman ahali arasındaki irtibatı sağlayan vasıtalar olarak değerlendiriliyordu.

Talimatnameye göre, Müftülük memuriyeti, mutlaka Şeyhülislam tarafından verilecek menşur üzerine tasdik edilecekti. Müftüler, cemaat meclisleri ile encümenler tarafından, ayrıca şubelerin oyuna da başvurularak seçileceklerdi. Müftülük görevi için uygun bir adayın bulunmaması halinde, Babiâlî müftünün seçilmesi ve tayini için aracılık etmek üzere en büyük müftülük bölgesinde görevli olan Kaymakama bir mazbata ile başvuracaktı. Bölge kaymakamı da neticeyi Meşihat'a bildirecekti.

Bulgaristan hükümeti, müftülerin Müslüman ahali tarafından seçilmesi ve Şeyhülislamın göndereceği menşur ile tasdik edildikten sonra görevlerine başlaması yönündeki bu talimatnameye de uymadı. Nitekim Filibe müftüsü 1890'da Bulgar Prensi Ferdinand tarafından görevinden alındı. Müslüman halkın olayı protesto ederek durumu Bulgar yetkililerine iletmelerinden bir sonuç

¹⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 170-172.

¹¹ *Yunanistan ve Romanya ve Sırbıya ve Bulgaristan ve Karadağ'da Bulunan Cemaat-ı İslamiyyenin Hususat-ı Mezhebiyeleri Hakkında Canib-i Şeyhülislamiden Kaleme Alınan Talimatname*, İstanbul 1302.

alınamadı. Müslümanların İstanbul'a bir temsilci gönderme çabaları da engellendi.¹²

Babîâlî, bu durum karşısında müftülerin seçim ve tayin işlerini düzenli bir şekilde yürütecek, aynı zamanda tetkik ve teftiş görevini üstlenecek Meşihat makamı adına geniş yetkilere sahip bir Baş müftünün Sofya'da bulundurulmasını kararlaştırdı. Meşihat makamı da, Osmanlı ve Bulgar kanunlarına uygun yeni bir talimatname hazırlanması için Sofya müftüsü Bilal Efendi'yi görevlendirdi. Bilal Efendi'nin hazırladığı ve şeriat mahkemelerinin yetkileri, müftülerin görevleri ve vakıfların idaresi konularını içine alan talimatname, 10 Haziran 1894'te Meşihat makamına sunuldu.¹³ Burada değerlendirildikten sonra 24 Ağustos'ta geri gönderildi. Bu talimatın Bulgar Meclisinde kabul edilip edilmediği ise bilinmemektedir.

4-Bulgaristan Prensliği'nin 1895 Tarihli Talimatnamesi Ve Müftülüklerin Görev Ve Yetkileri.

Bulgar Prensi Ferdinand, bir heyetle birlikte 1895'te ilk defa İstanbul'u ziyaret etti. Heyette bulunan Sofya müftüsü Bilal Efendi ile Silistre milletvekili Hacı Yahya Paşa, Bulgaristan'daki Müslüman kuruluşların düzenlenmesi konusunu Şeyhülislamla görüştüler. Bunun sonucunda da Bulgar hükümeti Bulgaristan'daki Müslümanların dini örgütleri hakkında 3 ana bölüm ve 33 maddelik geçici bir talimatname hazırladı. Babîâlî'nin karşı çıkmasına rağmen Prens Ferdinand tarafından 15 Eylül 1895 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren "Müslümanların Dini İdarelerine Dair Talimatname" ile; Bulgaristan'da Baş müftü, sancak müftüleri ve müftü vekillerinden oluşan bir dini örgütlenme öngörülüyordu.¹⁴ Müftü ve müftü vekillerinin sayısı Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından belirlenir.(md.1) Baş müftü, Prens onayıyla tayin edilir ve merkezi Sofya'dır. Baş müftü Bulgaristan Müslümanlarının dini lideri olup bu talimatnamenin sınırları dahilinde bütün müftülerin, cami ve diğer hayır müesseselerinin ve buralarda görevli bulunanlar ile cemaatlerin üzerinde yüksek nezareti vardır(md.2-3). Müftüler seçim hakkı olan Müslümanlar tarafından seçilir. Çingeneler, müftü seçimine katılamazlar.

¹² Turan, *a.g.e.*, s. 170-172.

¹³ BOA, AMTZ.04, nr.26/100; BOA, B.E.O. N.GG Def. Nr.957.

¹⁴ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Müftülükleri ve Şer'iyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara 1998, s.214.

Baş müftü ve sancak müftülerinde şu nitelikler aranır: a) Bulgaristan vatandaşı olmak, b) Meşihat tarafından verilmiş “icazetname” ve “menşur” sahibi olmak, c) ahlak ve şahsiyet sahibi olmak. (md.5)

Usulüne uygun olarak seçilen müftüler, sahip oldukları evrak incelendikten sonra Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının önerisi üzerine Prens tarafından tayin edilirler. Belirlenen günde müftü seçimi yapılmadığı takdirde, öngörülen nitelikleri haiz olan bir şahıs Nezaretçe müftü tayin edilir. İstikamet ve dirayetle 6 sene hizmet eden müftü vekilleri de müftü seçilebilirler(md.4-6).

Sancak müftülerinin önerisi ve sorumluluğu altında müftü vekilleri Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının onayıyla tayin olunurlar. Müftü vekillerinin mümkün oldukça müftüler için öngörülen nitelikleri taşıması gerekir. Sofya, Varna, Rusçuk ve Filibe müftüleri huzurunda İslami hükümlere göre imtihan veren zatlar müftü vekilliği için tercih olunacaktır(md.7).

Baş müftü, sancak müftüleri ve onların vekilleri ile onların dairesinde çalışanların maaşları Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından belirlenir(md.8).

Müftü ve müftü vekilleri, tayin edildikten sonra 500 leva teminat verirler(md.9).

Müftüler, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı ile doğrudan doğruya, diğer sancak ve kaza daireleri ile sancak mutasarrıfları ve kaza kaymakamları aracılığıyla iletişim kurarlar. Müftü vekiller ise mercii olan müftü ile mahalli sancak mutasarrıfı ve kaza kaymakamı ile iletişim kurarlar(md.10).

Talimatnamenin 11-13. Maddelerini kapsayan ikinci bölümü de müftülerin aldığı harçlar, gelir gider listeleri ve bunların denetimleri konusunu düzenlemektedir. Üçüncü ve son bölüm ise esas olarak, cemaat-ı islamiyeleri, onların görevlerini, sorumluluklarını, üyelerini, seçim yöntemini, azillerini, gelir ve giderleri ile denetimlerini düzenlemektedir. Talimatnameye göre, Müslümanların cami, medrese, diğer hayır kurumları ve ibadethaneleri ile bunların mal varlıklarının idareleri için her bir köy muhtarlıklarında 3-5, kazalar ve diğer kasabalarda 5-8, sancaklarda ise 7-10 üyeden oluşan bir Cemaat-ı islamiye teşkil olunacaktır. Üyeler aralarından birisini sandık emini tayin ederler. Müftü ve müftü vekili bulunan kasaba cemaatinin başkanı müftü ve müftü vekili

olup, bunların bulunmadığı kasabalarda cemaat üyelerinden birisi müftü tarafından başkan tayin edilir(md.14).

Cemaat-ı islamiye üyelerinde aranan nitelikler, cami ve diğer hayır kurumlarının bulunduğu yerleşim biriminde ikamet ediyor olması Bulgaristan sınırları içinde gayri menkul malları bulunması, okuma yazma bilmesi ve ehl-i namustan olması idi. (md.15)

Cemaat-ı İslamiyeler'in seçimi, yerleşim birimi dahilinde daimi ikamet eden ve seçme hakkı bulunan Müslümanlar tarafından her senenin başında yapılır. Müslümanların dini idarelerinde Çingeneler hiç bir şekilde yer almayıp seçmen ve aday olarak seçime de katılamazlar.¹⁵

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da yürürlükte kalan bu geçici talimatname, müftü seçimlerinin iki dereceli olmasını öngörüyordu. Birinci seçmen sayılan Müslüman halk, her 400 hane için bir kişiyi ikinci seçmen olarak seçecekti. İkinci seçmenler de sancak müftülerini seçeceklerdi. İkinci seçmen olacak kişinin 30 yaşını tamamlamış, okur yazar, namuslu ve halk arasında itibarlı bir kimse olması gerekiyordu.¹⁶

Talimatnamede, Baş müftü ve sancak müftüsü olacak bir kişinin seçilme şartları arasında, 35 yaşını doldurmuş olmak ve Meşihat makamı tarafından verilmiş "icazetname" ve "menşur" sahibi olmak şartları da bulunuyordu. Böylece müftülerin Meşihat makamıyla organik bağları Bulgar hükümetince de resmen teyit edilmiş oluyordu. Ancak müftülerin resmen tasdik edilmeleri işlemi Bulgaristan Prensi'nin onayına bırakılmıştı¹⁷. Geçici talimatnamenin altıncı maddesine göre, usulüne uygun olarak seçilen müftülerin sahip oldukları evrak, Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından incelenecekti. Uygun görülen müftülerin kararnameleleri Bulgaristan Prens'i tarafından onaylandıktan sonra tayin edileceklerdi.¹⁸

Bulgaristan'daki müftülerle Meşihat makamı arasındaki ilişkileri düzenleyen bu talimatname, değerlendirilmek üzere Bulgaristan Komiseri Ali Haydar Efendi tarafından Ekim 1895'te Sadaret'e gönderildi. Sadaret komisyonu, Ali Haydar Efendi'nin eleştirisi ve yorumlarını da dikkate alarak, 1 Şubat 1896'da

¹⁵ Zilyabid, a.g.t., s.18, 19, 20.

¹⁶ Bkz. *Balkan*, S.1025, 6 Nisan 1326(19 Nisan 1910).

¹⁷ Günay,a.g.m, s.167. Talimatnamenin tam metni için İttifak Gazetesi, S.60/9, Teşrin-i Evvel 1311/1895, s.4.

¹⁸ Zilyabid, a.g.t., s.18.

bu geçici talimatnameyi yeniden düzenledi. Ancak Bulgar hükümeti kendi hazırlamış olduğu talimatnameyi Bulgar meclisinde tartışılmasına bile imkân vermeden uygulamaya koydu. Osmanlı devletinin bunu engelleme girişimleri de sonuçsuz kaldı.¹⁹ Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını kazanmasından sonra da yürürlükten kaldırılmayan 1895 tarihli bu geçici talimatname, ancak 1919'da "Müslümanların Dinî ve İdârî Teşkilatları Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra yürürlükten kaldırılabilirdi.²⁰

Bu arada bir taraftan Bulgaristan hükümeti bir taraftan da Müslümanlar, farklı nizamname taslakları hazırlayarak kanunlaştırmak istedilerse de, hiç biri kanunlaştırılmadı. Müslümanlar, müftülerin en üst makamları olan Şeyhülislamlik ile şeriat mahkemelerinin kararlarının temyizi, müftülerin bu makamdan menşur sahibi olanlarından seçilmesi ve müftülerin seçiminin bu makamca tasdiki gibi hususlarda irtibatlarını sürdürmek isterlerken, Bulgarlar mümkün olduğunca bunu engellemeye gayret ettiler. Bulgar makamları, kanunlaşmamış dahi olsa, kendi hazırladıkları taslakları kanunlaşmış gibi uyguladılar. Hatta çoğu kez hiç bir kayda tabi olmadan istedikleri müftüleri tayin ettiler istemediklerini de azlettiler.²¹ Müftülerin Meşihat makamından icazetli olup olmadığına bakılmadan ve hatta okuma yazma bilmeyecek kadar cahil olan kişileri müftü olarak atadılar.²²

Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Bey, Bulgaristan'daki bu acı durumu ve Müslümanların eğitim, siyasi ve dini durumlarını 4 Mayıs 1903'te Sadaret'e sunduğu ayrıntılı raporunda açıklamaktaydı. Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de, müftülerin tayin, azil ve görevlerini belirleyen geçerli bir nizamnamenin olmadığını belirten Ali Ferruh Bey, 1881 tarihli Şarkî Rumeli Müslüman Cemaati Hakkındaki talimatın uygulanmasını ve bunun Bulgaristan Prensliği'ndeki Müslümanlarla müftüler için de geçerli sayılmasını istemekteydi.

Ali Ferruh Bey, Bulgar hükümetinin müftüleri kendi amaçları doğrultusunda bir "maşa" olarak kullandığını hatırlatarak, bu olumsuz tutumuna karşı acilen tedbir alınması gerektiğini savunmaktaydı. Öncelikle müftü ve naip maaşlarının Osmanlı hükümeti tarafından ödenmesini istemekteydi. Müftü

¹⁹ Turan, *a.g.e.*, s.182-184.

²⁰ Zilyabid, *a.g.t.*, s.41.

²¹ Turan, *a.g.e.*, s.310.

²² Türk Sedası, S.17/249, 21 Zilhice 1331(9 Kasım 1913).

seçileceklerden aranması gereken ilk şartın icazetname sahibi olmaları olduğunu ve icazetnamesi olmayan adayların ellerinde Meşihat makamından resmen verilmiş bir yetki belgesinin bulunması gerektiğini hatırlatmaktaydı. Ayrıca müftüler tarafından düzenlenen mahkeme ilamlarının mutlaka Meşihat makamı tarafından tasdik edilmesini istiyordu.²³

Ali Ferruh Bey, Bulgaristan hükümetinin Şumnu müftüsünü görevden alarak yerine başka birini tayin etmesi üzerine, Bulgar Baş Nazırı Petrov ile görüştü. Bulgar hükümetinin bu keyfi davranışını protesto ederek, Makedonya'daki Bulgar papazlarının da aynı uygulamaya tabi tutulacağını söyledi. Petrov, Makedonya'daki Bulgar papazların maaşlarının Bulgaristan Prensliği tarafından ödendiğini hatırlattı. Bunun üzerine tekrar Sadaret'e yazan Ali Ferruh Bey, müftüleri Bulgar hükümetinin kötü emellerine alet olmaktan kurtarmak için maaşlarının mutlaka Babıâli tarafından ödenmesi gerektiğini bildirdi. Osmanlı hükümeti de müftülere maaş tahsisini uygun gördü ve hatta özel bir defterin düzenlenmesi kararlaştırıldı.²⁴ Ancak bu uygulama, bilinmeyen nedenlerle gerçekleşemedi. İstisnaî olarak yalnızca Filibe müftüsü Meşihat tarafından da maaş aldı.²⁵

Bulgaristan hükümetinin müftülere ve Müslüman cemaate karşı uyguladığı hukuk dışı davranışlar yüzünden Bâbiâli ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti. Bulgar Prensi Ferdinand, hem Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı devleti arasında meydana gelen gerginliği yumuşatmak ve hem de ihtilafli konuları çözmek için Naçoviç'i özel bir görevle Bâbiâli nezdinde görevlendirdi. Bu vesileyle müftülük meselesi de tekrar gündeme geldi.²⁶

Bulgar Kapıkethüdası Naçoviç ile Tophane Nazırı Zeki Paşa arasında 1 Mart 1904'te yapılan müzakereler sonucunda, Bulgaristan'daki Müslümanların dini idarelerinin korunması ve kanunlar uyarınca müftü vazifelerinin düzenli bir şekilde yerine getirilmesinin sağlanması, Sofya müftüsünün değişmesi halinde durumun Babıâli'ye bildirilmesi kararlaştırıldı.²⁷ Ancak Meşihat makamı buna karşı çıktı.

²³ BOA, YEE, nr.136/32.

²⁴ BOA, YEE nr. 136/9.

²⁵ Turan, *a.g.e.*, s.188.

²⁶ BOA, YEE nr. 63/46

²⁷ BOA, YEE nr.50/67

Meşihat makamı, Bulgaristan Prenslığı ve Şarkî Rumeli'deki Müslüman ahalinin Berlin antlaşmasıyla garanti edilen haklarının en önemlisinin seçilen müftülerin Meşihat makamı tarafından tasdik edilmeleri olduğunu hatırlatarak, bu husus üzerinde ısrar edilmesi gerektiğini bildirdi.

Babîâli, Meşihat'ın bu uyarısı üzerine, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki Müslüman ahalinin Berlin antlaşmasıyla garanti edilen dinî ve medenî haklarının korunması ve müftülerin Meşihat makamı tarafından tasdik edilmesi konularındaki ısrarını sürdürdü. Müslümanların hukukunun korunması, Halifenin yetkisinde bulunduğu için bu konuda Bulgaristan'la yeni bir uzlaşmaya girmekten kaçındı. Berlin antlaşması hükümlerini esas kabul ederek, bu esasların uygulanmasının sağlanması için gerekli teşebbüslerin yapılmasını daha önemli gördü.²⁸

Babîâli'nin bu kararlı tutumunun faydaları hemen görülmeğe başladı. Nitekim Bulgar hükümeti, 9 Nisan 1904 tarihinde Müslüman ahali tarafından seçilen müftülerin Şeyhülislam tarafından tasdik edilmeleri hususunda gerekli tedbirlerin alınacağını bildirdi.²⁹

Bulgar hükümetlerinin elinde birer oyuncak durumuna düşen müftülerin nizamname-i mahsus hükmünce Müslümanlar tarafından seçilmeleri ve Meşihat makamı tarafından kendilerine menşur verilmesiyle Hilafete bağlı bulunmaları gerekirken müftülerin Bulgar idarecileri tarafından keyfi olarak seçilmekte ve azil edildi. Bu duruma son verecek tedbir ise Şarkî Rumeli'deki cemaat-ı İslamiyyesi hakkında daha önce düzenlenmiş olan talimat hükümlerinin gerek Şarkî Rumeli'de ve gerek Bulgaristan Prenslığında uygulanmasının sağlanması idi.³⁰ Ancak bu tedbirin de uygulanması sağlanamamış müftüler hakkında keyfi muamele Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra da aynen devam etmiştir.

²⁸ BOA, A.MTZ.04 nr. 129/59

²⁹ BOA, B.E.O, NGG, Def. nr. 961, lef.152.

³⁰ BOA, YEE nr.136/33.

5-1909 Tarihli Protokol Ve müftüler Sözleşmesine Göre Müftülerin Görev Ve Yetkileri.

a-1909 Tarihli Protokol'e Göre Müslümanların Dini ve Sosyal Hakları.

Bulgaristan,5 Ekim 1908'de tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan edip Osmanlı devletiyle olan bağlarını tamamen kopardıktan sonra, Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan hükümeti arasında 19 Nisan 1909 tarihinde³¹ İstanbul protokolü imzalandı. Protokolün ikinci maddesine göre, Müslümanlar, her türlü din, mezhep ve ibadet etme hürriyetine sahip olacaklardı. Diğer din ve mezheplere mensup halkların sahip oldukları medeni ve siyasi haklardan da aynı şekilde yararlanmaya devam edeceklerdi. Camilerde, Müslümanların Halifesi sıfatıyla Padişah adına hutbe okunmasına devam edilecekti. Bulgaristan hükümeti, Müstesna vakıflar konusunda en geç üç ay içinde bir idare komisyonu kuracaktı. Bu komisyon ilgililer tarafından ortaya konulacak talepleri ve iddiaları inceleyerek karara bağlayacaktı.³²

b-1909 Tarihli Sözleşmeye Göre Müftülerin Seçimi Görev ve Yetkileri.

İstanbul protokolünün eki olarak aynı tarihte imzalanan mukavelename ile de, Bulgaristan'daki müftülüklerle Baş müftülük kurumu yeniden düzenleniyordu.³³ Sekiz maddeden oluşan Müftüler sözleşmesine göre, Baş müftü Sofya'da oturacaktı. Baş müftünün görevi, Bulgaristan'daki Müslümanların dinî, medenî ve hukuk işlerini halletmekle görevli diğer müftüleri koordine etmek ve İstanbul'daki Meşihat makamı ile Bulgaristan'daki Mezhepler Bakanlığı arasındaki ilişkilerinde aracılık etmektir. Baş müftü, seçim yapmak için özel olarak toplanacak olan Bulgaristan'daki müftüler tarafından ve onların arasından seçilecekti. Müftü vekilleri bu toplantıya ancak seçmen sıfatıyla katılabileceklerdi. Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, Baş müftünün seçimini, Sofya'daki Osmanlı devleti Komiserliği vasıtasıyla İstanbul'daki Meşihat makamına bildirecekti. Meşihat makamı da, adı geçen müftüye bir menşur ve görevini yapması ve bu konuda kendisi de, Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı izni verebilmesi için bir mürasele gönderecekti. Baş müftü, şariat hükümleri çerçevesinde Bulgaristan

³¹ Eski Rumi takvime göre 6 ve yeni Rumi'ye göre 16 Nisan.

³² BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.28/5, lef.1.

³³ BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef.192.

müftülerinin muamelatını, Müslümanların dini ve hayır kurumlarını, bu kurumların çalışanlarıyla mütevellilerini bakmak ve kontrol altında bulundurmak hakkına sahip olacaktı (md.1).

Müftüler, Bulgaristan Müslüman seçmenleri tarafından seçilecekti. Baş müftü, seçilen müftünün şeriat açısından aranılan vasıflara sahip olup olmadığını inceleyecekti. Uygun bulduğu takdirde, adı geçen müftü adına fetva verme iznini ihtiva eden menşur verilmesi lüzumunu Meşihat makamına bildirecekti. Yeni müftüye, menşur ile birlikte Müslüman halk arasında şer'i hükümleri uygulamasına izin veren gerekli mürasele de verilecekti. Müftüler, görev bölgeleri dahilinde ve lüzum görülen yerlerde, bu mukavelenamede belirlenen görevleri yapmak ve mahalli müftülerin doğrudan doğruya denetimi altında olmak üzere müftü vekilleri tayinini teklif edebileceklerdi. Ancak bu müftü vekili seçimini Baş müftüye tasdik ettirmeleri şarttı (md.2).

Müftülerle vekillerinin azli, devlet memurları hakkındaki kanuna uygun olarak yapılacaktı. Memurların durumunu inceleyen tahkikat komisyonu, bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli hakkında karar vereceği zaman, Baş müftüyü veya onun tayin edeceği bir vekili ve izin vereceği bir memuru komisyona davet edecekti. Bununla birlikte komisyona katılacak Baş müftünün veya gönderdiği memurunun görüşü ve oyu sadece dini konularla ilgili şikayetlerin takdirinde esas teşkil edecekti. Bir müftü veya müftü vekilinin azli yazısında halefinin seçim günü de belirlenecekti (md.3).

Müftüler tarafından verilen hüccet ve ilamlar Baş müftü tarafından tetkik edilecekti. Baş müftü, bunları Şer'i hükümlere uygun bulduğu takdirde tasdik ederek işleme konulmak üzere ait olduğu daireye verecekti. Şer'i hükümlere uygun olmadığı için onaylanmayan hüccet ve ilamları da, bunları veren müftülere iade edecek ve şer'i hükümlere göre yeniden incelenmesini ve karara bağlanmasını isteyecekti. Şer'i hükümlere uygun olmadığı anlaşılan veya ilgili taraflarca fetva makamı tarafından yeniden tetkiki istenen hüccet ve ilamlar, Baş müftü tarafından Meşihat makamına gönderilecekti (md.4).

Baş müftü, gerektiğinde nikah, talak, vasiyet, veraset, vesayet ve diğer şer'i konularla yetim mallarının yönetimine dair meselelerde diğer müftülere gerekli tavsiyelerde ve tebligatta bulunabilecekti. Baş müftü, bundan başka adı

geçen konularla ilgili şikayet ve iddiaları inceleyecek ve şer'i hükümlere göre ne yapılması gerektiğini ilgili dairesine yazıyla bildirecekti. Müftüler evkaf idaresinden de sorumlu oldukları için, Baş müftünün başlıca görevlerinden biri de onlardan hesap istemek ve evkaf mallarına dair hesap defterlerini hazırlatmaktı. Evkaf hesaplarına dair defterler Türkçe tutulabilecekti (md.5).

Baş müftü ve müftüler, gerektiğinde Bulgaristan'daki genel maarif meclislerini ve Müslüman mektepleriyle medreseleri teftiş edeceklerdi. Lüzum görülen yerlerde mektepler açılması için gerekli girişimlerde bulunacaklardı. Baş müftü, gerekirse Müslümanların genel eğitimiyle ilgili konular için, ilgili dairesine müracaat edecekti. Bulgaristan'da bulunan Müslümanlara ait mektep ve camilerin korunması ve idaresi için Bulgaristan bütçesinde کافی miktarda bir paranın ayrılmasına devam edilecekti (md.6).

Bulgaristan'da bulunan vakıfların iyi bir şekilde korunmasına dikkat edilecekti. Zaruri bir mecburiyet olmadıkça ve yürürlükteki kanun ve nizamlara uygun olmadıkça dine ve hayır kurumlarına ait binalardan hiçbirini yıkılamayacaktı. Mecburi sebeplerden dolayı vakıf binalarından biri istimlak gerektiği takdirde, bu binanın inşa edilmiş bulunduğu yere nispetle aynı kıymete sahip diğer bir arsa verilmedikçe ve bir de binanın kıymeti ödenmedikçe buna (istimlake) teşebbüs olunamayacaktı. Mecburi sebeplerden dolayı istimlak edilecek olan vakıf emlakinin kıymetleri olarak ödenecek olan paralar, Bulgaristan'daki vakıf binalarının tamirine ve lüzum görülecek yerlerde diğer dini kurumların inşasına harcanacaktı. Baş müftü, bunlarla ilgili hesapları tetkik etmek ve herhangi bir suiistimal yapılmasını önlemek vazifesiyle mükellef olacaktı (md.7).

Bulgaristan hükümeti, bu mukavelename imzalandığı tarihten itibaren altı ay içinde baş müftünün de dahil olacağı özel bir komisyon kuracaktı. Bu komisyon, kurulduğu andan itibaren üç yıl içinde bu zamana kadar mütevelliler veya onlara mensup hak sahipleri tarafından yapılan müracaatları ve talepleri incelemek ve araştırmakla yükümlü olacaktı. Bu komisyonun vereceği kararlardan memnun olmayan taraftarlar, mahallindeki ilgili mahkemelere müracaat edebileceklerdi (md.8).

c-1909 Tarihli Protokol ve Müftüler Sözleşmenin Uygulanması ve Sonuçları.

Yukarıda sadeleştirerek özetlediğimiz 1909 tarihli protokol ve onun eki olan Müftüler Sözleşmesi ile, Bulgaristan'daki müftülerin görevlerinin belirlenmesi, tayin ve kararlarının onaylanması yetkisi, Bulgaristan hükümetine değil Halife-Padişah adına hüküm veren İstanbul'daki Meşihat makamına verilmiş oluyordu. Bilhassa protokol ile, müftülerin verdiği kararlar açısından Meşihat'la olan bağılılıkları garanti altına alınmaktaydı. Baş müftülük, Meşihat makamının onaylamasından sonra, yeni müftüye Müslüman ahalinin şer'i davalarına bakmaya yetkili olduğunu bildiren bir mürasele verecekti.³⁴

Bulgaristan'daki müftüler, eskiden olduğu gibi Müslüman cemaatinin nikah, boşanma, vesayet, vasiyet, miras ve yetim mallarının yönetimi gibi medeni hukuk alanına giren bütün meselelerle ilgileneceklerdi. Meşihat ile ilişkilerde takip edilecek usule göre müftüler tarafından verilen hüccet ve ilamlar, Baş müftü tarafından tetkik edilecek ve şer'i hükümlere uygun bulunduğu takdirde tasdik edilip yürürlüğe konulmak üzere ilgili daireye gönderilecekti. Şer'i hükümlere uygun olmadığından dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilamlar ise, bunları veren müftülere iade edilerek şer'i hükümlere göre yeniden tetkik edilip karara bağlanması istenecekti. Şer'i hükümlere uygun olmadığı anlaşılan veya ilgili taraflarca Meşihat tarafından tetkiki talep edilen hüccet ve ilamlar ise, Baş müftü tarafından Meşihat'a gönderilecekti.³⁵ En önemlisi hâkimiyetin önemli unsurlarından biri kabul edilen hutbe, Bulgaristan'daki camilerde Osmanlı Padişahı adına okunmasına devam edilecekti.

Halife-Padişah adına hüküm veren Meşihat makamına tanınan bu haklar yanında hutbenin Padişah adına okunması da dikkate alındığında, Bulgaristan Müslümanları üzerindeki Osmanlı nüfuzunun Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam edeceğinin bir işaretiydi. Ancak Müftüler Sözleşmesinin üçüncü maddesi, müftü ve müftü vekillerinin görevden alınmaları yetkisini Bulgar hükümetine veriyordu. Müftüler, Bulgar memurları hakkında yürürlükte olan kanunlara tabi olacaklardı. Müftülerin görevden alınmaları ve

³⁴ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şer'iyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara 1998, 216.

³⁵ Mehmet Günay, "Bulgaristan Baş müftülüğüne Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şer'iyye Mahkemelerinde Uygulanışı", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, Adapazarı 2001, s.168.

seçilmeleri Mezhepler Bakanlığında oluşturulacak bir komisyon vasıtasıyla yapılacaktı. Baş müftü, sadece dini konularla ilgili şikayetler olduğunda, Mezhepler Bakanlığında toplanacak bu komisyona bir üye olarak katılabilecekti.³⁶ Bulgar hükümeti, bu maddeye dayanarak protokol maddelerini kendi çıkarlarına uygun şekilde uygulatabilir ve Müslümanların Müftüler Sözleşmesinden beklentilerini boşa çıkarabilirdi.

Bu nedenle Bulgaristan Müslümanları, müftülerin azil ve seçimlerinin Sofya müftüsünün başkanlığında oluşturulacak bir komisyon tarafından yapılması konusunda ısrar ediyorlardı. Osmanlı devletinin Sofya Elçisi de, 7 Eylül 1909'da Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazısında; Müftüler sözleşmesinin üçüncü maddesinin uygulanmaya başlanmasından dolayı müftülerin faaliyetlerini takip edecek bir memurun bulunmadığından şikayet ediyordu. Ayrıca Bulgar Dışişleri müsteşarı Dimitrov ile Mezhepler müdürü Vakarelski ve Şumnu müftüsü ile Sofya müftüsü görevlerini yürüten Hocasade Muhiddin Efendi'den oluşan bir komisyon teşkil edildiğini de bildiriyordu.³⁷

Elçinin iddiasına göre komisyon üyesi müftüler, hükümetin istediği müftülerle ilgili kararları onaylıyor istemediklerini geri çeviriyorlardı. Komisyon üyesi Muhiddin Efendi kendisini Baş müftülük makamına hazırlıyordu. Bunun için hükümetin her isteğine boyun eğiyordu. Sofya Elçisinin de belirttiği gibi, Müftüler sözleşmesine göre müftü ve müftü vekillerinin görevden alınmaları Bulgar memurları için geçerli olan kanunlara göre yapılması gerekirken, Bulgaristan'daki müftülerin azil ve tayinleri Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının keyfi tasarruflarıyla yapılıyordu. Hala antlaşmalarda belirtildiği şekilde bir kaideye ve bir usule göre yapılmıyordu.

Bulgar hükümeti, antlaşma hükümlerine göre Müslüman ahali tarafından seçilmesi gereken müftüleri, Müslümanlar arasındaki fırkacılık ve particilik kavgasından da yararlanarak oy çokluğu ile istediği kişiyi müftülük makamına seçtirebiliyordu.³⁸ Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, bu yolla istediği müftüyü sorgulamadan azlediyor ve istediğini de müftülüğe getiriyordu. Bulgar çıkarlarına uygun bir müftü adayı bulunmadığı zaman bazen Bulgar müftü katibini de vekaleten müftülük makamına atıyordu.

³⁶ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5; Sırat-ı Müstakim, C.4, s. 126.

³⁷ Sofya Elçisine göre Vakarelski İslam evkafının en büyük düşmanlarından biriydi.

³⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/5.

Bu durum, Bulgaristan'daki Müslümanların dinî işlerini aksattığı gibi İslâm vakıflarının zarara uğramasına da neden oluyordu. Babiâli, Sofya sefaretine bir takım talimatnameler göndererek, hem müftülerin seçilmesi hem de seçilmiş müftülerin keyfi olarak azledilmelerinin önlenmesi konusunda Bulgaristan hükümeti nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulmasına rağmen sonuç alınamıyordu.

Bulgar yetkililer, müftü azillerinin kanuni sebeplere dayandığını ve Müslüman ahalinin isteklerinin göz önünde bulundurularak yapıldığını ileri sürüyorlardı.³⁹

Bulgaristan hükümeti gerek İslam vakıfların gerekse Müslümanların hukukunu ihlal etmeye devam etmesi karşısında Bulgaristan Müslümanları *Tanin* gazetesine bir mektup göndererek Osmanlı gazeteleri ile Osmanlı hükümetinden destek beklediklerini ifade etmişlerdir. Bu destek beklentisi Bulgaristan hükümetinin iç işlerine karışmak şeklinde değildi. Müslümanlar, hukuklarının korunması için antlaşma hükümlerinin yürürlüğe girmesini sağlayacak girişimlerde bulunulmasını talep ediyorlardı.⁴⁰

Aslında Bulgar hükümetlerinin politikası, Müslüman toplumunun lideri mevkiindeki müftüleri hep cahil ve çıkarıcı kişilerden atayarak, Müslümanları cehalet ve tefrika içinde bırakmak ve birlik içinde hareket etmelerini önlemektir. Nitekim 1912'de Bulgaristan'ı ziyaret eden Ahmet Akseki de Müslümanlar arasındaki tefrikacılığa üzülen şahit olmuştu. Tefrikacılığın Müslümanların geri kalmalarına sebep olduğunu vurgulayan Ahmet Akseki, Müslümanların uyanmalarının Bulgarların işlerine gelmediğini ve bundan kesinlikle rahatsız olduklarını daha 1912 yılında açıklamıştı.⁴¹

6-1913 Tarihli Mukavelenameye Göre Müftülerin Görev ve Yetkileri.

Bulgaristan ile yapılan barış müzakereleri sırasında, Bulgaristan'daki baş müftü, müftü ve müftülüklerin durumları da ele alındı. Osmanlı temsilcilerinin ısrarıyla İstanbul Antlaşmasının 2 numaralı eki olarak aynı tarihte bir de Müftüler

³⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5; TDA, F.176k, op.2, a.e.746.

⁴⁰ Sırat-ı Müstakim, C.5, S.109, 3 Şevval/23 Eylül 1326, s.83. Bulgaristan Müslümanlarının Şikayetleri: Filibe cami hakkında *Tanin*'e gönderilen bir mektup: 1909 Protokolünün uygulanacağını ümit eden Müslümanlar bu tür bir tutum ile karşı karşıya kalmışlardır.

⁴¹ Ahmet Akseki, *Bulgaristan Mektupları*, İstanbul 2000, s.55.

Mukavelenamesi imzalandı.⁴² Bulgaristan'daki müftülüklerin durumlarını yeniden düzenlemeyi ve Bulgar hükümetlerinin Baş müftü, müftü ve müftü vekillerinin seçimlerinde, tayinlerinde ve azilleri hakkındaki keyfi uygulamalarına son vermeyi amaçlayan mukavelename 9 maddeden oluşuyordu. Bir bakıma, 1909 tarihli İstanbul Protokol'ünde ve Müftüler Sözleşmesi'nde yer alan hükümler, 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'yla ve Müftüler Mukavelenamesiyle bir kere daha teyit edilmiş oluyordu.

Bulgaristan'daki Müslüman cemaat teşkilatlanmasının en üst ve en önemli teşkilatı konumundaki müftülükler yeniden düzenleniyordu. Baş müftünün, müftülerin ve müftü vekillerinin görev ve yetkileriyle, seçim, tayin ve görevden alınmaları ve Meşihat makamıyla olan bağlılıkları uluslar arası bir antlaşmada bir kere daha yer verilmiş oluyordu. Kısacası adı geçen sözleşme, Bulgar hükümetinin Balkan Harbi sırasında yürürlükten kaldırdığı 1909 tarihli Müftüler Sözleşmesi hükümlerini daha da genişleterek yeniden teyit etmekte ve yürürlüğe koymaktaydı.

Mukaveleye göre, Sofya'da bir Baş müftü bulunacaktı. Baş müftü, Bulgaristan'daki müftülerin şeriata dair dini ve hukuk işleri için, Meşihat makamı ile Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı arasındaki ilişkilerde aracılık edecekti. Baş müftüyü seçmek için, Bulgaristan'daki müftüler özel olarak toplanacak ve aralarından birini seçeceklerdi. Müftü vekilleri ise toplantıya sadece seçmen olarak katılacaklar ve aday olamayacaklardı. Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, Baş müftünün seçimini Sofya Osmanlı Sefareti vasıtasıyla Meşihat makamına bildirecekti. Meşihat makamı da adı geçen müftüye bir menşur ve kendisini ilgilendiren görevleri yerine getirmesi ve bu konuda kendisi de Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı izni verebilmesi için bir mürasele gönderecekti. Baş müftü, şer'i hükümler çerçevesinde Bulgaristan müftülerinin icraatını, Müslümanlara ait dinî ve hayır kurumlarını ve bunların görevlileriyle mütevellilerini kontrol etmek ve teftiş etmek hakkına sahip olacaktı (md.1).

Müftüler, Bulgaristan Müslüman seçmenleri tarafından seçilecekti. Baş müftü seçilen müftünün şeran aranan şartlara uygun olup olmadığını tetkik edecekti. Uygun bulunduğu takdirde, fetva verme yetkisine havi bir menşurun seçilen müftü adına verilmesi lüzumunu Meşihat'a yazıyla bildirecekti. Yeni müftü bu

⁴² BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.21; Ayrıca bkz. Nihat Erim, *a.g.e.*, 2 Numaralı Ek, s. 468-472.

şekilde elde edilecek menşur ile birlikte, Müslüman halkın arasında şer'i hükümleri uygulamak için mezuniyeti havi gerekli müraseleyi verecekti. Müftüler, görev alanları içinde ve lüzum görülen yerlerde ve tamamen kendi kontrolleri altında görev yapmak üzere müftü vekilleri tayinini teklif edebileceklerdi. Ancak müftü vekili seçimini baş müftüye onaylatması şarttı (md.2).

Baş müftünün, müftülerin, müftü vekillerinin ve onların kalemlerinde çalışan memurlarla hizmetlilerin maaşları Bulgaristan hükümeti tarafından ödenecekti. Maaşlar, müftü ve memurların vakar ve haysiyetleri, makam ve mevkilerinin önem dereceleri dikkate alınarak belirlenecekti. Baş müftülük teşkilatı, baş müftü tarafından tanzim edilecek bir nizamname ile belirlenecekti. Baş müftü, müftüler, müftü vekilleri ve onların maiyetinde çalışan memurlar, Bulgar memurlarına kanunların ve nizamnamelerin tanıdığı ve verdiği bütün haklara sahip olacaklardı (md.3).

Müftülerle vekillerinin azli, devlet memurları hakkındaki kanun hükümlerine uygun olarak yapılacaktı. Bir müftünün veya müftü vekilinin azli hakkında karar verileceği zaman, memurların durumlarını incelemekle görevli tahkikat komisyonunu tarafından, baş müftü veya onun uygun göreceği bir temsilci komisyonda hazır bulunmağa davet edecekti. Ancak baş müftü veya temsilci sadece dini konularla ilgili şikayetlerde fikir beyan edebilecek ve oy kullanabilecekti. Bir müftü veya müftü vekilinin azliyle ilgili yazıda halefinin seçim günü de belirlenecekti (md.4).

Müftüler tarafından verilen hüccet ve ilamlar Baş müftü tarafından tetkik edilecekti. Baş müftü bunları şer'i hükümlere uygun bulduğu takdirde tasdik edecek ve işleme konulmak üzere ait olduğu daireye teslim edecekti. Şer'i hükümlere uygun olmadığı için onaylamadığı hüccet ve ilamları, bunları veren müftülere iade ederek yeniden incelenmesini ve şer'i hükümlere uygun olarak karara bağlanmasını isteyecekti. Şer'i hükümlere uygun olmadığı anlaşılan veya ilgili taraflarca fetva makamı tarafından yeniden tetkiki istenen hüccet ve ilâmlar, Baş müftü tarafından Meşihat makamına gönderilecekti. Baş müftü veya Meşihat makamı tarafından tasdik edilen hüccet ve ilâmlar, ilgili Bulgar makamları tarafından uygulamaya konulacaktı. Bu taktirde, bu hüccet ve ilâmlara Bulgarca bir tercümesi eklenecekti (md.5).

Baş müftü, gerektiğinde nikah, talak, vasiyet, veraset, vesayet, nafaka ve diğer şer'i konularla, yetim mallarının yönetimine dair meselelerle ilgili olarak diğer müftülere tavsiyelerde bulunabilecek ve gerekli tebligat yazabilecekti. Aynı şekilde bu konularla ilgili şikayet ve iddiaları inceleyerek ne yapılması gerektiği konusunda ilgilileri uyaracaktı. Müftüler vakıfları idare ve nezaret etmekle de yükümlü olduklarından, Baş müftünün başlıca görevlerinden biri de, onlardan hesap talep etmek ve vakıflara dair hesap defterleri hazırlatmaktı. Evkaf hesaplarıyla ilgili defterler Türkçü tutulabilecekti (md.6).

Baş müftü ve müftüler, gerektiğinde Bulgaristan'daki genel maarif meclislerini, Müslüman mekteplerini ve medreseleri teftiş edecek ve lüzum görülen yerlerde mektepler açılması için gerekli girişimlerde bulunacaklardı. Baş müftü, gerekirse Müslümanların genel eğitimiyle ilgili konular için ilgili makamlara müracaat edecekti. Bulgaristan hükümeti, Bulgar maarif-i umumiye kanunuyla tayin edilen nispet dairesinde ve masrafları kendisine ait olmak üzere Müslümanlar için ilk ve orta okullar açacaktı. Eğitim dili Türkçe olacak, resmi programa uygun olarak yapılacak ve Bulgar dilinin öğrenilmesi mecburi olacaktı. Zorunlu eğitim, öğretmenlerin sayıları ve haklarına dair olan bütün kanunlar, Müslüman cemaatinin eğitim kurumlarına ve eğitimcilerine uygulanmaya devam edilecekti. Bu kurumlarda çalışan eğitimcilerle memurlar ve diğer hizmetlilerin maaşları, Bulgar eğitim kurumları hakkında yürürlükte olan aynı şartlar dairesinde olarak Bulgar hazinesi tarafından ödenecekti. Nüvvab yetiştirmek üzere özel bir kurum da açılacaktı (md.7).

Müslümanların yoğunlukta oldukları yerlerde ve şehirlerde vakıf işlerinden ve genel eğitimden sorumlu olacak bir İslam cemaat teşkilatı oluşturulacaktı. Bu cemaatin şahsiyet-i maneviyyesi devlet memurları tarafından her zaman tanınacaktı. Her bir yerin vakıfları oradaki İslam cemaati tarafından kanunlara ve şer'i hükümlere uygun olarak idare edileceği için, adı geçen cemaatin şahsiyet-i maneviyyesi adı geçen vakıfların sahibi ad ve itibar olunacaktı. Umumi Müslüman mezarlıkları ile cami hazirelerinde bulunan mezarlıklar Müslüman cemaate ait vakıf malları grubuna dahil edilecek ve cemaat bunları kendi istediği şekilde ve hıfzı sıhhaya uygun olarak kullanacaktı. Vakıf mallarından hiçbirisi ait olduğu cemaate bedeli ödenmedikçe hiçbir şekilde istimlak edilemeyecekti. Bulgaristan'da bulunan vakıf mallarının iyi bir şekilde

korunmasına dikkat edilecekti. Zaruri bir mecburiyet olmadıkça ve yürürlükteki kanun ve nizamlara uygun olmadıkça dine ve hayır kurumlarına ait binalardan hiçbirini yıkılamayacaktı. Mecburi sebeplerden dolayı vakıf binalarından biri istimlakı gerektiği takdirde, bu binanın inşa edilmiş bulunduğu yere nispetle aynı kıymete sahip diğer bir arsa verilmedikçe ve bir de binanın kıymeti ödenmedikçe buna (istimlake) teşebbüs olunamayacaktı. Mecburi sebeplerden dolayı istimlak edilecek olan vakıf mallarının kıymetleri olarak ödenecek olan paralar, tamamen vakıf binalarının tamirine harcanmak üzere Müslüman cemaate teslim edilecekti (md.8).

Bulgaristan hükümeti, bu mukavelename imzalandığı tarihten itibaren altı ay içinde Baş müftünün de dahil olacağı özel bir komisyon kuracaktı. Bu komisyon, kurulduğu andan itibaren üç yıl içinde bu zamana kadar mütevelliler veya onlara mensup hak sahipleri tarafından yapılan müracaatları ve talepleri incelemek ve araştırmakla yükümlü olacaktı. Bu komisyonun vereceği kararlardan memnun olmayan taraflar, mahallindeki ilgili mahkemelere müracaat edebileceklerdi (md.9).⁴³

7-1913 Tarihli İstanbul Antlaşmasının Uygulanması ve Sonuçları.

Yukarıda açıklanan 1913 tarihli Müftüler Mukavelesi ile Müslümanların İstanbul'daki Meşihat makamıyla olan organik bağları yeniden güçlendirilmiş oluyordu. Bütün Rumeli'de olduğu gibi Bulgaristan'daki Müslüman Türk cemaat teşkilatlanmasının da en üst kurumu olan müftülüklerin İstanbul ile olan organik bağları, Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan Prensliği döneminde başlatılmış ve Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra da devam ettirilmişti. 1924'te Hilafetin kaldırılmasına kadar sürecek olan⁴⁴ bu organik bağ, İstanbul Antlaşmasıyla daha da güçlendirildi.

1913 tarihli Müftüler Mukavelenamesi ile, Bulgaristan Müslümanlarının en büyük dini lideri olan Baş müftü için adeta özerk bir statü getirilmekteydi.⁴⁵ İstanbul protokolü hükmünce müftü ve müftü vekilleri bağlı bulundukları Sofya'daki Baş müftünün bilgisi ve oluru olmadan göreve getirilmeleri ve

⁴³ Müftüler Mukavelesi için bkz., N.Erim, *a.g.e.*, s.468-70.

⁴⁴ Günay, "Bulgaristan Baş müftülüğüne Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şeriye Mahkemelerinde Uygulanışı", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3 (Adapazarı 2001), s.164-165.

⁴⁵ Dayıoğlu, *a.g.e.*, s.98.

görevden alınmaları imkansız hale getiriliyordu. Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, bir müftüyü tayin etmek veya azletmek istediğinde mutlaka Baş müftünün olurlu alması gerekecekti. Ancak uygulamada durum hiçte öyle olmadı. Daha protokolün mürekkebi bile kurumadan birçok müftü azledildi. Halk arasında Protokolün Bulgaristan'daki Müslümanları kandırmak için düzenlendiği izlenimi doğdu. Bir takım uydurma gerekçelerle birbiri arkasına 9 müftü vekili azledildi.

İstanbul Antlaşmasının 2 numaralı ekinin birinci ve ikinci maddelerinde müftülerin seçim ve tayin hususları sağlam bir esasa bağlanarak Bulgaristan hükümetinin müdahalesi önlenmeğe çalışılmış ise de, Bulgaristan hükümeti antlaşma hükümlerine rağmen müftü vekillerinin tayini ve evkaf heyetlerinin değişimi ve seçimi hususunda müftülerin ve Baş müftünün görüş ve bilgisini almamaktaydı. Bir takım kişilerin Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı vasıtasıyla seçim yapılmadan tayin edilmeleri Müslümanların hak ve menfaatlerini ihlal etmekte idi. Baş müftü, Müftüler mukavelenamesine aykırı olarak yapılan azilleri ve onların yerine tayin edilen müftü vekillerini müftü olarak tanımıyordu. Baş müftülük, bu müftülerin verdikleri ilamları makbul ve meşru saymıyordu. Bu da halkın işini zorlaştırıyor ve idareye olan güvenlerini sarsıyordu.

Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, bir bahane ile Baş müftü Muhiddin Efendi'yi geçici olarak vazifesinden alarak Baş müftülük işlerini yürütmek üzere yerine kendi emellerine hizmet edecek müftülerden birini yerleştirdi. Baş müftü eliyle istemediği bazı müftüleri azlederek yerlerine kendi istediği kişileri getirdi. Baş müftü kendi makamına döndükten sonra, güya onun vekilinin tasvibi ile tayin edilen müftülerin verdikleri ilâmların, Baş müftülükçe kabul edilmesinin ve meşru sayılmasının mecburi olduğunu ileri sürmeye başladı. Baş Müftü Muhiddin Efendi'nin ayak diretmesi, Bulgaristan hükümeti ile Baş müftülük arasında bir zıtlaşmaya ve mücadeleye sebep oldu.

Baş müftü, İstanbul antlaşması hükmünce bir Bulgar memuru sayılıyordu. Ancak Bulgar hükümetiyle arasında meydana gelen ihtilafta İstanbul antlaşması gibi uluslararası bir siyasi belgeye dayanmaktaydı. Antlaşmalar gereğince ve görevi icabı asıl bağlı olduğu makam İstanbul'daki Meşihat makamı idi. Bir taraftan Baş müftülük ile müftülüklerin nüfuz ve itibarını korumak, bir taraftan da Müslümanların meselelerini doğru ve hızlı bir şekilde halletmek için antlaşmalara,

kanunlara ve bilhassa şer'i hükümlere göre hareket etmesi gerekiyordu. Bu nedenle Baş müftü Muhiddin Efendi, Bulgaristan hükümetinin hukuk dışı uygulamalarına karşı dayanabileceği Şeyhülislamdan görüş istedi. Bu maksatla Meşihat makamına iletilmek üzere Sofya Osmanlı Sefaretine bir rapor sundu.⁴⁶

Diğer taraftan antlaşma hükümlerine ve Bulgar hükümetlerinin verdikleri sözlere rağmen, Bulgaristan Müslümanları Bulgaristan anayasasının vatandaşlarına sunduğu haklardan eşit olarak istifade edemiyorlardı. Nitekim mahalli Türk basını da, 600 bin Müslüman ahalinin 36 seneden beri Bulgar anayasasında yer alan hürriyet, adalet, eşitlik, hak ve hukuk gibi haklardan hiçbir zaman eşit şekilde istifade edemediğinden şikayet ediyordu.⁴⁷

Osmanlı hükümeti, İstanbul antlaşmasının hüküm ve şartları arasında müftü seçimlerine hemen başlanması hususunun da bulunduğunu hatırlatarak, bu hususta Bulgar hükümeti nezdinde hemen teşebbüse geçilmesi için Sofya Osmanlı elçiliği talimat verdi. Sofya Osmanlı elçiliği de, 5 Kasım 1913'te hükümetinden aldığı talimatı Bulgar hükümet yetkililerine iletirken, Gümülcine ile Usturumca'ya tayin edilen müftülerin tayin şeklinin İstanbul antlaşması hükümlerini ihlal ettiğini de bildirdi. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığından verilen cevapta ise, müftülerin bu şekilde tayinlerinin bir zorunluluktan doğduğu ileri sürülüyordu. Hükümetin müftü seçimlerini adil bir şekilde yapmaya muktedir olur olmaz ve en geç iki ay içinde müftülerin seçim ve tayinlerinin mukavelename hükümlerine göre yapılacağı ifade ediliyordu.⁴⁸ Ancak verilen bu sözler ancak bir yıl sonra gerçekleşebildi. Baş müftü Hocazade, 23 Eylül 1914'te Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına yazarak Paşmaklı'da açılacak müftü vekaletine müftü vekili olarak Mehmed Fikri Efendi'nin tayin edilmesini teklif etti.⁴⁹ Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı da, 30 Eylül'de Mehmed Fikri Müderizov'un Paşmaklı müftü vekaletine tayin edildiğini bildirdi.⁵⁰

B-Bulgaristan'da Müftü Seçimleri.

1-Sancak Müftülerinin Seçimleri.

a-1909 Tarihinden Sonra Yapılan Seçimler.

⁴⁶ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.21.

⁴⁷ Türk Sedası, S.74 (306), 4 Rabiülahir 1332 (2 Mart 1914), s.1-2.

⁴⁸ Bulgaristan sefaretinin verdiği cevabın bir sureti elden Dahiliye Nazırı Talat Bey'e verilmiştir (Aralık 1913). Bkz., BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.23..

⁴⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.3.

⁵⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.6.

Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasından sonra, Müslümanların en önemli ve tek müesseseleri İstanbul'daki Meşihat makamına bağlı olarak çalışan müftülükler kalmıştı. Bulgaristan'daki müftülerin seçimi Prens Ferdinand tarafından 15 Eylül 1895 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren *Müslümanların Dini İdarelerine Dair Talimatname* gereğince iki dereceli yapıyordu. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da yürürlükte kalan bu geçici talimatnameye göre, birinci seçmen sayılan Müslüman halk, her 400 hane için bir kişiyi ikinci seçmen olarak seçiyordu. İkinci seçmenler de sancak müftülerini seçiyorlardı. İkinci seçmen olacak kişinin 30 yaşını tamamlamış, okur yazar, namuslu ve halk arasında itibarlı bir kimse olması gerekiyordu.⁵¹

Baş müftü ve sancak müftüsü olacak kişinin 35 yaşını doldurmuş olması ve Meşihat makamı tarafından onaylanmış bir diplomaya sahip olması gerekiyordu. Fakat geçici talimatnamenin öngördüğü bu seçim sistemi tam olarak hiçbir zaman uygulanamadı. Sancak müftüleri çoğunlukla Bulgar hükümetinin kendi tasarruflarıyla tayin edilirken ilk defa ihdas edilen Baş müftülük makamı hiçbir zaman kurulamamıştı. Baş müftü ve müftülerin seçimle göreve getirilmesi hükmü, 1909 tarihli İstanbul Protokolünde ve Müftüler sözleşmesinde de yer almasından sonra ilk müftü seçimlerine başvuruldu.

Bulgaristan Müslümanları, bağımsızlık döneminin ilk müftü seçimleri için 25 Nisan 1910'da sandık başına giderek sancak müftülerini seçecek ikinci seçmenleri belirlediler.⁵² İkinci seçmenler de 9 Mayıs 1910'da gerçekleştirilen sancak müftü seçimlerinde toplam 12 sancak müftüsünü seçtiler. Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, Geçici Talimatname'nin altıncı maddesi hükmüne göre seçilen müftülerin evrakını inceledikten sonra, dört sancağın (Ruşuk, Plevne, Tırnova ve Burgaz) müftülerinin tayinlerini talimatnamede belirtilen gerekli şartlara uygun olmadıklarını ileri sürerek uygun görmedi. Ayrıca yeni seçilen Vidin müftüsü ile cami encümeni arasında ciddi anlaşmazlıklar olduğu gerekçesiyle cami encümenini iptal etti. Bulgaristan Başbakanı Malinov, adı geçen sancak müftülerinin tahsil ve ahlak durumlarının yetersiz olmalarından dolayı kabul edilmediklerini iddia ediyordu.⁵³ Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, uygun gördüğü diğer sekiz müftünün kararnamelerini Bulgaristan

⁵¹ Bkz. *Balkan*, S.1025, 6 Nisan 1326,(19 Nisan 1910)

⁵² Osman Kesioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985, s.42.

⁵³ Bkz. *Balkan*, S.1025, 6 Nisan 1326,(19 Nisan 1910)

Çarının onayına sundu. 9 Mayıs 1910 seçimlerinde seçilen ve Çarın onaylamasından sonra tayinleri yapılan müftülerin isimleriyle tayin edildikleri sancaklar aşağıdaki şekilde açıklandı.⁵⁴

- 1- Hoca-zade Mehmed Muhiddin Efendi - Şumnu Müftülüğüne.
- 2- İsmail Niyazi Ferhadov - Eski Zağra Müftülüğüne.
- 3- Saadettin Hacı Hafız Halilov - Filibe Müftülüğüne.
- 4- Süleyman Rüşdi Molla Hüseyinov – Vidin Müftülüğüne.
- 5- Hafız Ahmed Süleymanov - Sliven Müftülüğüne.
- 6- Hafız Süleyman Mehmed Aliev - Haskova Müftülüğüne.
- 7- Sali Efendi Halilov - Razgrad Müftülüğüne.
- 8- Hacı Sadık Arifov - Silistre Müftülüğüne.

Bu seçimde müftüleri seçildiği halde tayinleri yapılmayan sancaklar için, geçici talimatname hükümlerine göre dört sancakta 17 Ekim 1910'da yeniden müftü seçimleri yapıldı. Burgaz müftüsü Ahmed Müderrizov, Müftü seçimleri dolayısıyla 18 Mart 1910 tarihli emirname ile görevine son verilmişti. Burgaz Müslümanlarının çoğu eski müftüyü tekrar aday gösterirken, seçmenlerden 10 kişi, 17 Ekim 1910'da Burgaz sancak müftü seçimi büro başkanlığına başvurarak, Hacı Ömer Lütfi Hacı Süleymanov'un bütün şartlara uygun olduğunu ileri sürerek Burgaz müftülüğüne aday gösterdi. Hacı Süleymanov Varna'da doğmuş ve eski Varna müftüsü idi.⁵⁵

17 Ekim 1910'da yapılan Burgaz sancak müftü seçiminde iki aday yarıştı. Toplam 117 seçmenden 81'inin oy kullandığı seçimlerde, eski müftü Ahmed Müderrizov 45 oy alırken, Varna eski müftüsü Hacı Süleymanov 36 oyda kaldığı anlaşıldı.⁵⁶ Diğer taraftan 13 Haziran 1910'da Plevne müftüsü olarak seçilen Hafız Mustafaov, gerekli evraklara sahip olmadığı için seçimi onaylanmamıştı.⁵⁷ Bu yüzden Çar Ferdinand'ın 17 Kasım 1910 tarihli iradesiyle ve 1895 tarihli geçici talimatnamenin altıncı maddesi uyarınca, Mustafa Molla Ahmedov'un

⁵⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.51. 07.05.1910: Paprikov imzalı genelge.

⁵⁵ TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.67.

⁵⁶ TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.70,77.80.

⁵⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.161.

Plevne Müftülüğüne atanmasına ilişkin kararname de onaylandı ve tayini yapıldı.⁵⁸

Bulgaristan Çarı Ferdinand'ın 17 Kasım 1910 tarihli iradesi ile onaylanan ve tayinleri yapılan müftülerin isimleriyle tayin edildikleri sancaklar aşağıdaki şekilde açıklandı.⁵⁹

- 1- Hacı Salim Hacı Ali - Rusçuk Müftülüğüne.
- 2- Mustafa Sıdkı Mehmedov – Tırnova Müftülüğüne.
- 3- Süleyman Rüştî Molla Ahmedov - Vidin Müftülüğüne.
- 4 - Ahmed Müderrizov - Burgaz Müftülüğüne.
- 5- Hafız Mustafov – Plevne Müftülüğüne.

b-1913 Tarihinden Sonra Yapılan Seçimler.

Bulgaristan hükümeti, 1913 tarihli yeni Müftüler Mukavelenamesi gereğince Bulgaristan Çarlığında bütün müftü seçimlerinin yenileneceği bahanesiyle, 15 Mayıs 1914 tarihinde Baş müftü ile birlikte bütün müftülerin geçici olarak görevlerinden alındığını açıkladı. Halbuki İstanbul antlaşmasında ve Müftüler talimatnamesinde, mevcut müftülerin topluca değiştirilmesini öngören bir hüküm bulunmuyordu. Bu karar, müftüleri atamayla göreve getirmek isteyen hükümetin aldığı keyfi bir karardır. Nitekim bu karardan önce Filibe müftüsü Sadettin Efendi 20 Mart'ta görevinden ayrılmış ve yerine vekil olarak Mehmed Hami Efendi tayin edilmişti. Halbuki mukaveleye göre boşalan müftülük için hemen seçim yapılması gerekiyordu. Sofya sefaretî bu durumun İstanbul antlaşmasına uygun olup olmadığı konusunda Osmanlı Hariciye Nezaretinin bilgisine başvurdu. Hariciye'den 5 Mayıs ve 26 Mayıs 1915 tarihlerinde Sofya sefaretine gönderilen iki yazıda Baş müftü ve sancak müftülerinin seçimler dolayısıyla görevlerinden alınmalarının İstanbul antlaşmasına aykırı olduğu bildirildi.

Sefaret'ten yapılan açıklamaya göre, Bulgar hükümetinin bu müdahalesi Bulgar meclisinde bulunan Müslüman mebuslardan Ethem Ruhi ve Hafız Sıtkı Efendilerin baskısıyla olmuştu. Bu kişiler baskı yoluyla bir takım cahil kişileri

⁵⁸ TDA,F.166k, op.1, a.e.793, lef.92.

⁵⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.92.

müftü olarak seçtirmişlerdi. Siyasi durumun müsait olmaması dolayısıyla Bulgar hükümetine girişimde bulunulamamıştı. 3 Mayıs 1915 tarihinde Zıştovi'den Hafız Ahmed Kadirov Plevne müftüsü olarak seçilmişti.⁶⁰ Ancak Plevne ili, Lukovo ilçesi, Bejanovo köyünden Mustafa Ali Mollaov tarafından 21 Mayıs 1915'te Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına verilen dilekçede, Hafız Ahmed Kadirov'un gerekli şartlara uygun olmadığını ileri sürerek tayin kararının değiştirilmesini talep etmişti.

Halen yürürlükte bulunan 1895 tarihli geçici talimatnamenin beşinci maddesine göre, müftü adaylarının Meşihat makamınca verilmiş bir icazetnameye sahip olmaları gerekiyordu. Ayrıca ilahiyat mezunu olması ve diğer birçok özelliklere sahip olması gerekmektedir. Halbuki Kadirov, talimatnamenin beşinci ve altıncı maddelerinde yer alan ilahiyat bitirme şartına sahip değildi. Kendisi sadece Zıştovi'deki Müslüman okulunda okumuş ve ancak dördüncü sınıfını tamamlayabilmişti. Müftü olması için eğitim düzeyi yetersizdi. Ayrıca altıncı maddeye göre 6 yıl vekil olarak çalıştıktan sonra müftü seçilme hakkına sahip olmasına rağmen aynı maddede gösterildiği gibi sınava tabi tutularak başarılı olması gerekiyordu. Kadirov böyle bir sınava girmemişti, dolayısıyla ibraz ettiği evrak kanuna aykırı idi. Üstelik icazetname alması için en az 12 yıl okuması gerekiyordu. Kendisi müftü olabilmesi için uygun olmadığından seçiminin iptal edilmesi isteniyordu.⁶¹

C-Bulgaristan'da Baş Müftü Seçimi.

1-Baş Müftülük Konusunda Bulgaristan Hükümeti'nin Tutumu.

Bulgaristan Prensliği döneminde çıkarılan "Müslümanların Dini İdarelerine Dair Talimatname"'de; ilk defa Baş müftülük kurumuna da yer verilmişti. Bâbîâlî'nin karşı çıkmasına rağmen Bulgaristan Prensi Ferdinand tarafından 15 Eylül 1895 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren bu geçici talimatnamede, Baş müftü, sancak müftüleri ve müftü vekillerinden oluşan bir dini örgütlenme öngörülüyordu. Ancak Baş müftülük makamı bir türlü kurulamamış ve sadece kağıt üzerinde kalmıştı.⁶²

⁶⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.812, lef.173.

⁶¹ TDA, F.166k, op.1, a.e.812, lef.173. Sofya, Müftü seçiminde oy kullanan Mollaov'un dilekçesi.

⁶² Zilalabid, a.g.t., s.73. Bazı yazarlar Hocaade Muhiddin Efendi'nin 1905-1910 yılları arasında Sofya'da baş müftülük makamında bulunduğunu ifade ediyorlar. Bkz. İbrahim Kamil, "İkili ve Çok Taraflı Siyasi

Sofya’da bir Baş müftülük kurulması meselesi 1907’de tekrar gündeme geldi. Bunun için İstanbul’da bir komisyon kuruldu. Bulgaristan Dışışleri ve Mezhepler Bakanı Geşov 15 gün izinli olduğundan, komisyon çalışmalarının geciktirilmemesi için yerine Dışışleri Baş katibi Dimitrov’u İstanbul’a gönderdi. Dimitrov, Baş müftülük meselesinin çözümünü engelleyen sebepleri dile getirerek, Bulgar Kilisesi’nin Fener Rum Patrikhanesinden ayrılması örneğinde olduğu gibi, Bulgaristan’daki Müslümanlar için de ayrı bir şer’i işler merkezinin meydana getirilebileceğini bildirdiyse de, bu konuda herhangi bir karara varılamadı.⁶³

Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Osmanlı devleti ile Bulgar hükümeti arasında imzalanan 19 Nisan 1909 tarihli Müftüler Sözleşmesinin birinci maddesinde, Bulgaristan’da Baş müftü, müftüler ve müftü vekillerinden oluşan bir dini örgütlenme kabul edilmişti. Fakat Baş müftü ve müftülerin seçimlerinin ne zaman yapılacağı konusunda açık bir hükme yer verilmemişti. Ancak sözleşmenin vakıflarla ilgili sekizinci maddesinde, mukavelenin imzasından itibaren altı ay içinde Bulgaristan hükümeti tarafından Baş müftünün de dahil olacağı özel bir komisyon kurulması öngörülüyordu.⁶⁴ Bu maddeye göre Baş müftünün de, altı ay içinde oluşturulması öngörülen komisyon kurulmadan önce seçilmiş olması gerekiyordu. Fakat Bulgaristan hükümetinin altı aylık süre dolduğu halde bu konuda hiçbir adım atmıyordu. Bu durum karşısında Babiâli, Sofya sefaretine bir talimatname göndererek, bu konuda Bulgaristan hükümeti nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulması talimatını verdi.⁶⁵

2-Baş Müftü Seçimi Konusunda Osmanlı Hükümeti ile Sofya Elçisi Asım Beyin Tutumu.

Sofya Osmanlı elçiliği, bu talimat doğrultusunda Bulgaristan hükümeti nezdinde teşebbüse geçerek, Baş müftünün biran önce seçilmesini istedi. Bulgaristan hükümeti, halen Sofya müftüsü bulunan Hocaşade Mehmed Muhiddin Efendi’yi Baş müftü seçtirmek istiyordu. Osmanlı elçisi Asım Bey ise, Muhiddin Efendi’nin Baş müftü seçilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Nitekim Bâbiâli’ye gönderdiği yazısında, böyle bir seçimin Bulgaristan’daki Müslüman

Anlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre” Bulgaristan’daki Türklerin Hakları, Ankara 1989, s.20. Ancak Muhiddin Efendi Başmüftü olarak 1910 yılında seçildiği belgelerle sabittir.

⁶³ BOA, A.MTZ.04, nr.158/42, Bulgaristan Komiserliğinden Sadaret’e :21 Haziran 1907.

⁶⁴ BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef.192.

⁶⁵ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.206/11.

halkın şimdiye kadar elde ettikleri bütün kazanımların kaybedilmesine sebep olacağını ileri sürerek, buna meydan vermemek ve daha sonra iki devlet arasında çıkması muhtemel bir takım anlaşmazlıkları önlemek için, Muhiddin Efendi'ye hiçbir şekilde menşur verilmeyeceğinin İstanbul'daki Bulgar Elçisine anlatılması gerektiğini bildirdi. Asım Beyin teklifi üzerine Bulgaristan Dışişleri Bakanı da, 23 Kasım 1909 tarihinde İstanbul'daki elçisine bir talimatname yazarak, Bâbîâlî ile fikir alışverişinde bulunulmasını ve Baş müftülük için istenilen vasıflara sahip bir adayın tespit edilerek bildirilmesini istedi.

Bulgar elçisi, Bâbîâlî ile temasa geçerek Baş müftü adayının Bâbîâlî tarafından belirlenmesinin Bulgaristan hükümetinin seçimini kolaylaştıracağını bildirdi. Fakat elçinin bu konudaki ısrarı Bâbîâlî çevrelerini endişeye sevk etti. Baş müftü adayının Osmanlı hükümeti tarafından belirlenmesi fevkalade tehlikeli ve sakıncalı bulundu. Bu yolun doğru olmadığı ve mahzurlu olduğu, çünkü bu şekilde gelecekte vuku bulacak Eksarh seçiminde de, Bulgaristan hükümetinin bir müdahale hakkı elde etmiş olacağı ileri sürüldü. Bu yüzden Bâbîâlî, Bulgaristan'da Baş müftü seçimine doğrudan müdahale etmekten kaçındı. Bu konuda antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi için Bulgar hükümetinin diplomatik yollardan sıkıştırılmasını daha uygun buldu. Osmanlı Hariciye Nezareti de, 20 Ocak 1910 tarihli bir telgrafla durumu Sofya Osmanlı elçiliğine tebliğ etti. Sofya elçisi Asım Bey de, 11 Şubat 1910'da Hariciye Nezaretine yazdığı yazıda⁶⁶, İstanbul protokolü ile Bulgaristan'daki müftülere ve vakıflara ait hukukun bir Baş müftü vasıtasıyla muhafaza ve müdafaasının sağlandığını hatırlatarak, artık bu gibi hususlarda sefaretin müdahalesine imkan kalmadığını bildiriyordu.

Bulgar yetkililer, Baş müftü seçimi konusunda elçinin uyarılarına karşı kanunlar dairesinde işlem yapılacağına dair çeşitli vaatlerde bulundukları halde, henüz kesin bir netice alınamamıştı. Asım Bey'e göre esasen 70-80 Frank karşılığında müftülük yapan bir kişiden, işinden olmak korkusuyla Müslümanların hukukunu korumaya yönelik bir girişim de beklenemezdi. Bu durum ve Müslümanlar arasındaki tefrikanın giderek artması yüzünden hükümet nezdindeki girişimler hep neticesiz kalmaktaydı. Bu nedenle de Baş müftülüğe istenilen niteliklere sahip bir kişinin seçilmesi mümkün olamıyordu. Bu yüzden sefaret,

⁶⁶ BOA, HR.SYS, nr.307/3, lef.137.

Bulgar elçisi Sarafov'un Baş müftü adayı konusunda yapacağı araştırmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.

Babîâli, Bulgar hükümetinin Baş müftü seçimi konusunda yavaş davranması karşısında 26 Şubat 1910 tarihinde Sofya elçiliğine bir talimatname daha göndererek⁶⁷, bu konuda Bulgaristan hükümeti nezdinde yeniden gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istedi. Sofya Osmanlı elçiliği de, 7 Eylül 1910 tarihinde Baş müftülük konusunda geniş bilgileri ihtiva eden bir raporu Hariciye Nezaretine takdim etti.⁶⁸ Osmanlı Elçisi Asım Bey, Baş müftünün henüz seçilmediğini hatta Bulgarların, Müslüman ahalinin şu sıralar ziraat ile meşgul olduğunu ileri sürerek Baş müftü seçimini 2-3 ay daha geciktirmeğe çalıştıklarını bildiriyordu.⁶⁹ 1909 tarihli protokolün eki olan mukavelenamenin müftülerin azli ve tayinlerine ait olan üçüncü maddesinin de henüz uygulamaya konulmadığını yazan elçi, eskiden olduğu gibi seçilen sancak müftülerinin durumunu tetkik etmekle görevli hiçbir memurun bulunmadığını, sadece Dışişleri müsteşarı Dimitrov ile Bulgaristan'daki Müslüman vakıflarının en büyük düşmanlarından biri olan Vakarelski'nin kendilerine yakın buldukları Sofya sancak müftüsü Hocaade Muhiddin Efendi ile bir komisyon oluşturduklarını haber veriyordu. Bu komisyonun da yeni seçilen müftülerin seçiliş şekillerini ve yeterli ehliyete sahip olup olmadıklarını tetkik ettiğini, hükümetin istediği ve işine gelen müftülerin seçiminin onaylandığını ve istenmeyen müftülerin ise reddedildiklerini söylüyordu.

a-Hocaade Muhiddin Efendi'nin Adaylığına Tepkiler.

Asım Bey'e göre Bulgarlar, 9 Mayıs 1910 seçimlerinde Şumnu Müftüsü seçildiği halde, hala Sofya müftülüğünde tutulan Hocaade Mehmed Muhiddin Efendi'nin Baş müftü seçilmesi için her yola başvuruyorlardı.⁷⁰ Hocaade Muhiddin Efendi de, kendisini Baş müftü namzedi olarak görüyordu. Hocaadeye karşı olan sadece Asım Bey değildi. Bazı Müslüman gruplar da karşı çıkıyorlardı. Nitekim 26 Eylül 1910 tarihinde Sofya Müslüman cemaat ve mektepler başkanı ile azalardan ve Müslüman halktan bazıları da, yazılı olarak Sadaret'e başvurarak,

⁶⁷ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.206/11.

⁶⁸ BOA, Aynı yer.

⁶⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/5, 13 Eylül 1326 (26 Eylül 1910).

⁷⁰ BOA HR.HMŞ.İŞO, nr.20/5.

Hocazade Muhiddin Efendinin Müslümanların yararlarına aykırı durumundan ve hareketlerinden şikayet ediyorlardı.

Muhiddin Efendi'nin, seçim hakkına sahip müftülerin en değerlilerini Bulgarların telkinleriyle reddettiğini ve bazı müftülüklerin lağvedilmesine sebep olduğunu, işlerini takip etmek isteyenlerin Meşihat makamına müracaat etmelerini engellediğini, bununla Bulgaristan hükümetinin güvenini kazandığını ve böylece Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı'nın emriyle bir nevi Baş müftülük görevi yaptığını iddia ediyorlardı. Müslüman halk, Muhiddin Efendi'nin Sofya müftülüğü görevinden azledilerek yerine uygun bir kişinin gönderilmesini istiyorlardı.⁷¹

Bunun üzerine Sofya elçiliğine yeniden talimatname yazılarak, Bulgaristan hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmesi istendi.⁷² Talimatta, mukavelenamenin birinci maddesi gereğince Sofya'ya tayini gereken Baş müftünün henüz seçilmemiş olmasının Bulgaristan'daki Müslümanların dinî işlerinin aksamasına ve İslâm vakıflarının da büyük zarara uğramasına sebep olduğundan ve Baş müftünün en geç altı ay içinde seçilmiş olması gerektiğinden bahisle, hem Baş müftünün tayini hem de dolayısıyla diğer müftülerin kurallara uygun olarak seçilmelerinin sağlanması ve müftülerin keyfi olarak azledilmelerinin önlenmesi bildirildi.

Sofya Elçiliğinden gelen 18 Ekim 1910 tarihli cevapta ise, anlaşılmaya uygun olarak Baş müftü seçimi için gerekli teşebbüslerde bulunulduğu ve fakat sözlerini tutmak ve Osmanlı hükümetine ait bir işi bitirmek şanlarından olmayan Bulgar Bakanlarına bu meselenin hallettirilemediği ifade ediliyordu. Bulgar yetkililer, Müslüman halkın ve vakıflarının zararına çalışan ve kendi çıkarlarına hizmet etmeyen müftüleri güya kanuni sebeplerle azlettiklerini iddia ederek, bu gibi hareketlerine yine Müslümanları alet ediyorlardı. Durumu Sofya'daki Osmanlı elçiliği temsilcilerine açıklarken de; "Biz ne yapalım, işte Müslümanlar kendileri istemiyorlar, biz medeni ve tarafsız bir devletiz, tebaamızın dini işlerine müdahale edemiyoruz" demekten de herhangi bir mahcubiyet duymuyorlardı.⁷³ Nitekim halk tarafından seçilen ve aranan vasıflara sahip olan üç müftüden ikisinin seçimi yine Müslümanlar alet edilerek bin türlü entrikayla geçersiz sayılmıştı.

⁷¹ BOA, Aynı yer.

⁷² BOA, Aynı yer.

⁷³ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5; TDA, F.176k, op.2, a.e.746.

Asım Bey, Muhiddin Efendi'nin Sofya müftülüğünde bulunduğu altı yıllık süre zarfında Müslüman vakıflarının hukukunun korunması hususunda gösterdiği uygunsuz davranışlarıyla Müslüman halka Bulgarlardan daha fazla zarar verdiğini ileri sürüyordu. Böyle bir kişiye 600 bin Müslüman'ın kaderinin teslim edilemeyeceğini Bulgar yetkililerine de bildirdiğini ifade ediyordu. Bulgaristan müftülerinin azil ve tayinlerinin eskiden beri bir kaideye bağlı olmadığını, tamamen Bulgar Bakanlığının keyfine tabi olduğunu ve arzu etmedikleri müftüleri sorgusuz sualsiz azlettiklerini ve istediklerini müftülük makamına getirdiklerini, bazen kendilerine uygun birini buluncaya kadar müftü katibini dahi müftü vekili olarak atadıklarını söylüyordu.

Bulgar hükümetinin Muhiddin Efendi'yi Baş müftülük makamına getirmek istediğini bir kere daha hatırlattıktan sonra, 600 bini aşan bir Müslüman nüfusunun mukadderatının böyle bir kimseye teslim edilmesinin büyük cinayet olacağını söylüyordu.⁷⁴ Hocaade'yi, mutaassıp bir kişiliğe sahip olmakla birlikte, yurtsever olmamakla ve dini asabiyete sahip olmamakla, Sofya müftüsü olarak görev yaptığı 6 sene içinde İslam vakıflarının hukukunun korunması konusunda girişimde bulunmamakla ve İslam vakıflarını koruyamamakla ve hatta tamamen yok olmalarına sebebiyet vermekle suçluyordu.⁷⁵

Diğer taraftan Varna vakıf komisyonu sandık emini ile iki üç azası ve büyük müderrislerden iki kişinin imzalarını taşıyan ve 28 Nisan 1911 tarihinde Sadaret'e gönderilen bir ihbarnamede⁷⁶de, gerek yukarıda söz konusu olan şikayetnamedeki ifadelerin ve gerek Sofya Osmanlı elçiliğinden gelen yazılardaki şikayetlerin tamamen yalan olduğu ileri sürülüyordu. Muhiddin Efendi hakkındaki haberlerin tamamen çıkar sağlamaktan ve şahsi husumetten kaynaklandığı ve meşru olmadığı ifade ediliyordu. Yazıda Muhiddin Efendi'nin memuriyetinin kabul edilmesi isteniyordu.

Osmanlı Hariciye Nazırı Rifat Paşa, İstanbul'daki Bulgar elçisi ile bir görüşmesinde, Bulgaristan'daki Baş müftülük seçimini gündeme getirdiğinde yüksek tahsilli, tarafsız bir din adamının Baş müftülüğe getirilmesinin Bulgar Çarlığındaki Müslüman ahalinin mezhep işlerinin iyi idare edilmesini sağlayacağını, Baş müftü konusunda ortaya atılan yanlış duyumlarla Türkiye'deki

⁷⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.20/5.

⁷⁵ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.20/5.

⁷⁶ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.206/11.

kamuoyunu olumsuz yönde etkilemeye çalışanların önünün kesileceğini ifade etmişti.

Bu konu daha önce de Hariciye Nezareti'nin siyasi işler bölümü müdürü Emin Bey ile Bulgar Baş tercümanı Popov arasında da tartışılmıştı. Emin Bey, Baş müftünün ulemadan, yüksek tahsilli, tecrübe sahibi olması gerektiğini vurgulamıştı. Ancak Emin Bey, böyle bir adayın Bulgaristan'dan çıkmasına ihtimal vermemekte idi. Baş tercüman ise, Bulgar hükümetinin talimatlarına uyarak Bulgaristan'daki Baş müftü seçimi ile Türkiye'deki Bulgar Ekzarh seçimini aynı doğrultuda değerlendirmekte ve bu konuda iki hükümetin çözüm bulabileceği beklentisi içerisinde idi.

Sarafov, Bulgar Eksarhının tüm Bulgar Metropolitler arasından ve bu metropolitler tarafından seçilmesinin Bâbîâlî tarafından kabul edilmesi halinde, Bulgar hükümetinin de Baş müftü olarak bir Osmanlı vatandaşını tayin edebileceğini Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmelerinde ifade etmekteydi.⁷⁷ Nitekim Sarafov, Hariciye Nazırı Rifat Paşa ile yaptığı görüşmede de, Bulgar Eksarhının tüm Metropolitler tarafından seçilmesi konusunda iki hükümet arasında anlaşmaya varıldığı takdirde, Baş müftünün de Osmanlı ulemasından seçilebileceğini dile getirmişti. Ancak Rifat Paşa bunun, Osmanlı devletinin gayr-i müslim tebaaya karşı uyguladığı politikaya ters düşeceğini ve bütün dengeleri sarsabileceğini belirtmişti. Bu yüzden Rifat Paşa, Osmanlı hükümetinin bu teklifi kabul edemeyeceğini, Baş müftünün Bulgaristan Çarlığındaki müftüler arasından seçilmesinin daha uygun olabileceğini ifade ederek Baş müftünün bir an önce seçilmesini istemişti.⁷⁸

Sofya Osmanlı elçisi Asım Bey de, Bulgaristan'daki müftülerin Baş müftülük görevini yerine getirmek için gerekli şartlara sahip olmadığı kanaatinde idi. Asım Bey göre, protokol hükümlerine uyularak Bulgaristan'daki müftülerden birinin Baş müftülüğe seçilmesinin gerek Bulgar hükümeti, gerekse Bâbîâlî için zararlı ve sakıncalı sonuçlar doğuracaktı. Bu nedenle Bulgaristan vatandaşlarından olup da Osmanlı devletine göç etmiş, Osmanlı mektep ve medreselerinde eğitim görmüş, Meşihat'ta veya Osmanlı vilayetlerinde yüksek

⁷⁷TDA, F.176k, op.2, a.e. 746, lef.1,2. *Tanin* ve diğer Türk gazetelerinde Filibe, Rusçuk vs de Müslüman ahaliye ait emlakın ellerinden çıkması ve yok edilmesi haberleri üzerine yapılan bir konuşma esnasında söylenen sözler. 17 Eylül 1910 İstanbul'da bulunan Bulgar Elçisinin Bulgar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Nazırı Malinov'a gizli raporu.

⁷⁸TDA, F.176 k, op.2, a.e.746, lef.5,6. .

görevlerde bulunmuş tecrübeli ve iş bilen birinin seçilmesi gerektiğini Bulgaristan Dışişleri Bakanlığına bildirmişti. Bulgaristan Dışişleri Bakanının bu görüşü kabul etmesi halinde, İstanbul'da bir Baş müftü adayının araştırılması için İstanbul'daki Bulgar elçisi Sarafov'un Osmanlı hükümetinin desteğine müracaat etmesini uygun görüyordu. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Paprikov'un, İstanbul elçisi Sarafov'a bu konu hakkında emir vermesi ve Paprikov'un da Baş müftülük makamına uygun kişiyi İstanbul'da araştırması Asım Beyin düşüncelerine uygun hareket ettiğini göstermekte idi.⁷⁹

3-Hocazade Muhiddin Efendi'nin Baş Müftü Seçilmesi.

Baş müftü sancak müftüleri arasından seçilecekti, dolayısıyla Baş müftü olmak isteyenler ilk önce sancak müftülüğü için adaylığını koymaları gerekiyordu. 25 Nisan 1910 tarihinde Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'nın emriyle 12 sancak müftüsünü seçecek olan ikinci seçmenler belirlendi. Filibe Büyük cami hatibi Hafız Hüseyin Sani, Bulgaristan'da doğmuş, İstanbul'da hukuk, Nüvvab ya da Darül-fünun bitirmiş olanların Baş müftü olabileceklerini bildirerek, bu gibi kişileri aday olmaya çağırdı.⁸⁰ İkinci seçmenler, 9 Mayıs 1910'da gerçekleştirilen sancak müftü seçimlerinde toplam 12 sancak müftüsünü seçtiler. Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, Geçici Talimatname'nin altıncı maddesi hükmüne göre seçilen müftülerin evrakını inceledikten sonra, dört sancağın (Rusçuk, Plevne, Tırnova ve Burgaz) müftülerinin tayinlerini talimatnamede belirtilen gerekli şartlara uygun olmadıklarını ileri sürerek yeniden yapılması için reddetti. Onlar da 17 Ekim 1910'da yapılan seçimle tamamlandı.

Programa göre, Ekim 1910 sonuna kadar bütün sancak müftülerinin seçimleri yapılmış ve atamaları tasdik edilmiş olacaktı. Bundan sonra Baş müftü seçimi için Kasım ayında tüm müftü ve müftü vekilleri Sofya'ya davet edileceklerdi. Aralarında Baş müftü olabilecek nitelikte bir adayın bulunmaması halinde Bulgar hükümeti prensipte bu kişinin Osmanlı devleti ulemasından seçilmesine karşı çıkmıyordu. Ancak tek bir koşulu vardı. O da Bulgar Ekzarhının

⁷⁹ BOA, HR.SYS nr.307/3, 10 Teşrin-i Sani 1325 (23 Kasım 1909) Sofya Elçisinden Hariciye'ye.

⁸⁰ *Sırat-ı Müstakim*, s.125, 25 Nisan 1910. Sancak müftü seçimleri ise Mayıs 1910'da gerçekleştirilmiştir. 12 müftü seçilmiş, gerekli şartlara uymadıklarından dolayı(tahsil ve ahlakları) Rusçuk, Plevne, Tırnova, Burgaz müftüleri tasdik edilmemişti. Ayrıca Vidin müftüsü olarak seçilen müftü ile seçilen cami encümeni arasında ciddi anlaşmazlıklar dolayısıyla Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bu görevlere son vermiştir. F.176 k, op.2, a.e.746, lef.3,4.

da tüm Bulgar Metropolitlikleri arasından ve onlar tarafından seçilmesinin Bâbiâlî tarafından yazılı ve resmi olarak kabul edilmesi idi. Bulgar Çarlığında bulunan Metropolitlerden biri Ekzarh seçilmesi halinde Osmanlı vatandaşlığına, Osmanlı ulemasından bir ulema da Bulgaristan Baş müftüsü olarak seçildiği takdirde Bulgar vatandaşlığına kabul edilecekti. Bulgar Başbakanı Malinov bunu Bâbiâlî'ye bir teklif olarak değil, fakat konu hakkında görüş almak düşüncesiyle girişimde bulunması için Sarafov'a talimat vermişti.⁸¹ Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Bâbiâlî buna sıcak bakmıyordu. Nitekim Sadaret'ten Sofya elçiliğine yazılan 7 Kasım 1910 tarihli yazıda da müftü seçimlerinin anlaşma hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilmesi istenmişti.

Baş müftü seçimi, 8 Aralık 1910'da yapıldı. Hocazade'nin dışında Vidin sancak müftüsü Süleyman Rüşdi de aday oldu. Seçimde toplam 34 oy kullanıldı. Seçimde, Sofya Osmanlı elçisi Asım Bey'in başından beri karşı çıktığı Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi'ye 25 oy ve Süleyman Rüşdi'ye de 9 oy verildiği anlaşıldı. Babasının Şumnu'da müderrislik ve müftülük görevlerinde bulunmuş olmasından dolayı Hocazade lakabıyla anılan Mehmed Muhiddin Efendi, 1859 yılında Şumnu'da doğmuş, ilk tahsilini Şumnu'da tamamladıktan sonra eğitimini İstanbul medreselerinde sürdürmüştü. İstanbul'dan icazetname aldıktan sonra geri dönmüş ve babasının yerine Şumnu müftüsü olarak göreve başlamıştı.⁸² Alim, fazıl ve dürüst kişiliğiyle tanınan, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki Müslümanların sevgisini kazanan Hocazade, Bulgar Meclisindeki Müslüman milletvekillerin desteği ile Bulgar Başbakanı Raço Petrov tarafından Şumnu sancak müftülüğünden alınarak 1905 yılında Sofya müftülüğüne tayin edilmiş ve 5-6 yıl bu görevde kalmıştı.⁸³

Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi 9 Mayıs 1910 seçimlerinde Şumnu sancak müftülüğüne seçildiği için Baş müftü adayı olmasında hukuki bir engel yoktu. Sancak müftüleri tarafından seçilen Baş müftünün Şeyhülislam tarafından onaylanması ve kendisine menşur ve mürasele verilmesi gerekiyordu. Oy çokluğu ile Baş müftülüğe seçilen Muhiddin Efendi'nin Meşihat makamı tarafından tasdiki için Bulgaristan Dışişleri Bakanı Aleksandır Malinov Sofya Osmanlı elçiliğine

⁸¹ TDA, F.176 k, op.2, a.e.746, lef.3,4. 30 Eylül 1910 Tarihli Malinov'un Bulgar Elçisine cevabı.

⁸² İbrahim Hatiboğlu, *Bulgaristan Müslümanlarında Dini Islahat Düşüncesi*, Bursa 2007, s.31-33.

⁸³ BOA, A.MTZ.04 nr.174/61. Esasen Sofya'da Müslüman nüfusunun az olması ve Kiptilerin müftü seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olmamasından dolayı Sofya merkez müftüsü seçim ile işbaşına gelmezdi, Bulgar hükümeti tarafından tayin edilmekteydi.

yazılı olarak başvurdu. Sefaret konuyu Hariciye Nezaretine bildirdi ve protokol hükmünce Baş müftülüğe gönderilmesi gereken menşur ve müraselenin gönderilmesi için Meşihat'a bildirilmesini istedi. Aynı zamanda Sadaret de durumdan haberdar edildi. Sofya elçiliği Muhiddin Efendi'nin tasdiki için gerekli olan menşur ile müraselenin gönderilmemesini tavsiye etmiş ve sebeplerini içeren ayrıntılı bir rapor göndermişti.⁸⁴ Hariciye Nazırı Rifat Paşa da, gerekli işlemlerin yapılmasını Şeyhülislam'la bildirmişti. Ancak ilk Bulgaristan Baş müftüsü seçilen Muhiddin Efendinin görevinin onaylanması ve kendisine menşur ve mürasele verilmesi bir hayli uzun sürdü.⁸⁵ Bu gecikmede, şüphesiz Sofya elçisi Asım Bey'in ilk Baş müftü seçilen Muhiddin Efendi hakkındaki olumsuz kanaatinin çok büyük etkisi vardı.

Asım Bey, Muhiddin Efendi'ye güvenmiyor ve Baş müftülüğe seçilmesinden dolayı Müslümanların büyük zarar göreceği kanaatini taşıyordu. Bu nedenle Muhiddin Efendi'ye menşur verilmesini geciktirmeye çalışıyordu.⁸⁶ Nitekim Debre milletvekili Basri Bey, 30 Mart 1911'de Meclis-i Mebusan'da Şeyhülislam'lık bütçesi tartışılırken, sözü Bulgaristan'daki Baş müftülük meselesine getirerek, Baş müftünün tasdiki meselesinde siyasete hiçbir şekilde yer verilmemesini istemişti. Bu meseleye siyasi bir boyut yüklemenin yanlış anlaşılmalara sebep olacağını ve 600 bin Müslüman'ı rahatsız edeceğini söyleyen Basri Bey, Baş müftünün de kesinlikle siyaset yapmaması gerektiğini söylüyordu.⁸⁷ Baş müftü, sadece şeriatın uygulanmasına yönelik çalışmalıydı. Sancak müftüleri tarafından kendisine gönderilen kararları incelemeli ve soruları cevaplandırmalıydı. İstanbul'daki Şeyhülislam da, yalnızca bu konularda Baş müftüyü kontrol etme ve denetleme hakkına sahipti. Şeyhülislam alınan kararlarının şeriata uygun olup olmadığını incelemeli ve seçimlere hiçbir şekilde müdahale etmemeliydi.

Sofya'daki Osmanlı Elçisi Asım Bey'in müdahalesi dolayısıyla Baş müftünün tasdikinin geciktirilmesinin, Bulgaristan'ın da Eksarhlık işlerine

⁸⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5.

⁸⁵ TDA, F.176 k, op.2, Lef.7. 29 Ocak 1911 Sarafov'dan Malinov'a.

⁸⁶ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.20/5; BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.170. Ayrıca baş müftü hakkındaki düşünceleri konusunda Mebusan Meclisi üyesi Tahir Lütfi Efendi ile mülakat için bkz., *Sofya Muhbiri Gazetesi*, 19 Aralık 1910

⁸⁷ TDA, F.176k, op.2, a.e.746, lef.10, 11. Protokol hükmünce Bulgaristan'da baş müftü olacak kişi, aynı zamanda Sofya müftüsü de sayılacaktı. Şeriat konularında bir nevi kadı olacaktı. 650 bin Müslüman'ın şeriat işlerinde tek yetkili merci idi. Basri bey, Şeyhülislam Baş müftünün görevini nasıl kontrol edecek diye soruyordu.

müdahale etme hakkının doğması konusuna dikkati çeken Basri Bey, Bulgaristan'ın Eksarhlık üzerinden ve Osmanlı hükümetinin de Baş müftü seçimi etrafında politika yapmasını yanlış bulmaktaydı. Bulgaristan'daki Müslümanların Bulgaristan'ın sadık tebaası olarak dini işlerine müdahale edilmediği sürece ülkenin genel gelişmesinden istifade edebileceklerini söylüyordu. Müslümanlar, ancak bu koşullarda Bulgaristan'ın siyasi ve anayasal haklarından istifade edebilirlerdi ve zor durumda kalmazlardı.

Basri Bey, hükümete Baş müftünün tasdikinde neden gecikildiğini ve Sofya elçiliğinin müdahalesinin neden esas alındığını soruyordu. Şeyhülislam Meclis-i Mebusan'da bulunmadığı için, onun yerine soruları cevaplandıran Meşihat'tan sorumlu devlet sekreteri, protokol hükmünce her şeyin protokole göre yapıldığını ve protokol dışına çıkılmadığını söylüyordu. Tasdik işlemlerinin kanuna göre düzenlendiğini ve bunun da bir günde halledilecek bir iş olmadığını ifade ediyordu.⁸⁸

Rifat Paşa'ya Baş müftüye verilecek menşur ve müraselenin hazır olup olmadığını soran Bulgar elçisi Sarafov ise, aldığı cevaptan Hariciye Nezareti'nin de Sofya Elçisinin görüşlerini benimsediğinin anlaşıldığını söylüyordu. Gerek Sadrazam gerekse Hariciye Nazırı Rifat Paşa Bulgaristan'daki Müslümanların iç anlaşmazlıklarına müdahale etmeyi uygun görmediklerini daha önce belirttikleri halde, Bâbîâlî'nin tutumu bunun tam tersini göstermekteydi.

Sarafov, Asım Beyin Bulgar hükümeti tarafından onaylanan bir seçimde taraf olmasını doğru bulmuyordu. Osmanlı hükümetinin Müslümanların meseleleriyle ilgilenmesine hiçbir itirazının olmadığını ve sadece kendilerinin de Osmanlı vatandaşı olan Bulgarlarla ilgilenmek istediklerini ifade ediyordu. Rifat Paşa, İstanbul antlaşmasının Osmanlı hükümetine müdahale hakkı verdiğini vurgulamıştı. Sarafov ise, anlaşma hükümlerinin detaylarına girmeden, Bulgaristan ile Osmanlı devleti arasındaki bu tür ilişkilerin karşılıklı anlayışa ve yazılı olmayan bazı hükümlere dayalı olduğunu açıklamıştır.

Sarafov, hükümetinden Muhiddin Efendi'nin seçimini tasdik eden Çar iradesinin çıkıp çıkmadığı hakkında bilgi istemiştir. Kendisine verilen cevapta, Muhiddin Efendi'nin seçiminin Çar iradesiyle 11 Ocak 1911'de tasdik edildiği,

⁸⁸TDA, F.176k, op.2, a.e.746, lef. 8,9.

Şubat'tan beri Sofya'da görevi başında bulunduğu ve Meşihat'tan menşurunun gönderilmesini beklediği bildirilmekteydi. Sarafov, Muhiddin Efendi'nin seçiminin kanunlar dairesinde gerçekleştiğini ileri sürmekteydi. Sarafov'a göre Muhiddin Efendi, Bulgaristan'da Baş müftü olabilecek nitelikte çok nadir rastlanan kişilerden biriydi.

Asım Bey ise, Sarafov ile yaptığı görüşmede Baş müftü seçiminde henüz seçilmemiş müftü vekillerinin bulunduğunu, bunların çoğunlukta olduklarını ve dolayısıyla seçimin doğru yapılmadığını dile getiriyordu. Buna rağmen seçimin bitmiş bir olay olarak değerlendirilmesi gerektiğini, menşurun da hazır olduğunu ve yakında gönderileceğini söylüyordu. Ancak bazı fesatçılar ve softa takımı, Bulgaristan hükümetinin pasifliğinden de cesaret alarak, işi başka noktalara çekmeği ve sahte imza ve telgraflar göndererek Osmanlı elçisi Asım Bey'i ikna etmeği başarmışlardı. Muhiddin Efendi'nin seçiminden memnun olmayan bir kısım Müslümanların tutumu Bâbîâlî tarafından dikkate bile alınmıyordu.⁸⁹

4-Muhiddin Efendi'nin Baş Müftülüğüne Karşı Gösterilen Tepkiler ve Doğurduğu Sonuçlar.

Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi'nin Baş müftülüğü Meşihat makamı tarafından onaylanıp, menşur ve mürasele Hariciye'ye gönderildiği halde, bir türlü Bulgaristan'daki Baş müftülük makamına ulaşmaması bir takım olumsuzluklara ve huzursuzluklara sebep oluyordu. Bu yüzden Haskova müftüsü, 17 Nisan 1911 tarihinde Hariciye Nezaretine yazarak; menşur ve müraselenin gönderilmemesinin Bulgaristan'daki Müslümanların birbirine düşmelerine sebep olduğunu, bir takım fesatçı takımının Müslümanların hukukunu tehlikeye attıklarını ve Bulgaristan'daki Müslüman ahalinin, birbirine düşmanlık beslemeye başladıklarını ve artık bir daha hayat bulamamak gibi büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduklarını dile getirerek, menşur ile müraselenin bir an önce gönderilmesi gerektiğini söylüyordu. Bu fesat takımının oyununu bozmak ve tehlikenin önünü almak ve gidermek için Hariciye Nezareti'nde tutulan Baş müftüye ait menşur ve müraselenin bir an evvel elçi Asım Bey vasıtasıyla teslimini talep ediyordu.⁹⁰

Tırnova müftüsü, 20 Mayıs 1911 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği yazısında, Hocazade Muhiddin Efendi'den daha alim, fazıl ve takva sahibi başka

⁸⁹ TDA, F.176k, op.2, a.e.746, lef.8, 9, 12. 22 Nisan 1911 Sarafov'tan Geçov'a gizli.

⁹⁰ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef. 72 ve 86.

bir müftünün bulunmadığını söylüyordu. Menşur ve müraselenin gönderilmemesinin Baş müftülük makamını olumsuz etkilediğini ve Müslümanlar arasında sıkıntı yarattığını belirterek, menşur ile müraselenin bir an evvel gönderilmesini talep ediyordu.⁹¹ Varna evkaf encümeni ve sandık eminliğinin birkaç azası ile müderrislerden 2 kişinin imzasıyla 28 Haziran 1911 tarihinde Sadaret'e gönderilen bir yazıda da, Muhiddin Efendi hakkındaki iddiaların asılsız olduğu, gerek söz konusu şikayetlerin gerekse elçiliğin açıklamalarının tamamen şahsi husumet ve çıkar çatışmalarına dayandığı bir kere daha tekrar edildikten sonra, Muhiddin Efendi'nin Baş müftü olarak tasdik edilmesi talep ediliyordu.⁹²

Bâbiâlî, Baş müftülük meselesinin bir türlü neticelendirilmemesi yüzünden ortaya çıkan olumsuzlukların nihayet farkına vardı. Hocaade'nin seçiminde meydana gelen yolsuzluklardan dolayı seçimin yenilenmesine dair Bulgaristan nezdinde yaptığı girişimlerden de bir sonuç alınamayacağını anlamıştı. Mesele hakkında başlangıcından beri takip edilen politikanın istenilen neticeyi elde edecek surette değildi. Ayrıca meydana gelen gecikme yüzünden Müslüman ahalinin şikayetleri giderek artmakta idi. Bu nedenlerle Bâbiâlî, Hocaade'nin seçiminin tasdikini uygun gördü. İleride Bulgaristan Müslümanlarının gerçek menfaatlerine göre bir karar alınabileceği belirtilerek menşur ve müraselenin gönderilmesine karar verildi.⁹³ Nihayet Meşihat makamı tarafından onaylanmış olan menşur ve mürasele 17 Temmuz 1911 tarihinde Sofya elçiliğine gönderildi. Sofya elçiliği de, menşur ve müraselenin Hocaade'ye verildiğini 8 Ağustos 1911 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirdi.⁹⁴ Böylece 8 Aralık 1910 tarihinde Bulgaristan'ın ilk Baş müftüsü seçilen Hocaade Mehmed Muhiddin Efendi, sekiz aya yakın bir süre sonra görevine resmen başlamış oldu. Ancak kavga bitmedi.

Nitekim Rusçuk Müslüman ahalisinden bir grup, Muhiddin Efendi'nin Baş müftü olarak seçilmesinin İstanbul antlaşması hükümlerine ve Müslüman nüfusunun çıkarlarına aykırı olduğu gerekçesiyle, 29 Ağustos 1911 tarihinde Balşikar'da 5 bin kişinin katıldığı bir miting düzenlemişlerdir. Muhiddin Efendi'nin seçiminin antlaşmaya aykırı olduğunu, Baş müftülük makamına uygun olmadığını, dolayısıyla İslam hukukuna aykırı olduğunu ileri sürerek,

⁹¹ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef 80.

⁹² BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.20/5.

⁹³ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.81.

⁹⁴ BOA, HR.SYS nr.307/3 ek.69.

Müslümanlardan Bâbîâlî'ye ve Meşihat makamına telgraflarla bildirilmesini istemişlerdir.⁹⁵ Müslüman ahali de, Bâbîâlî'ye Muhiddin Efendi'nin seçimini protesto eden yazılar göndermiştir. Ancak Bâbîâlî, müdahalenin sakıncalı olabileceğini düşünerek bu tip protestoları dikkate almamıştır.⁹⁶

5-Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi'nin İstifası ve Bâbîâlî'nin Tutumu.

Hocazade Mehmed Muhiddin Efendi 9 Kasım 1911'de istifa etmiştir. İstifa mektubunda ailevi nedenlerle istifa ettiğini açıklamıştır. İstifa dilekçesi kabul edilmeyince ikinci istifa mektubunu 25 Kasım'da Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına sunmuştur. Hocazade bu mektubunda da, on ay boyunca yürüttüğü Baş müftülük görevine sağlık nedenlerinden dolayı devam edemeyeceğinden istifa ettiğini yazmıştır. Fakat basın, Baş müftünün istifasının nedeninin Bulgar hükümetinin Bulgaristan'daki Müslümanların haklarını ihlal etmesi yüzünden olduğunu açıklamıştır. Bulgar Meclisinde bulunan Müslüman milletvekilleri de, Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Geşov'dan istifanın nedenini sormuşlardır. Geşov da, verdiği cevapta Hocazade'nin sağlık nedenleriyle istifasını verdiğini, ancak kendisine ailesi yanında bir süre dinlenmesi tavsiyesinde bulunulduğunu ve bir süre dinlendikten sonra görevinin başına döneceğini ve Baş müftünün istifa kararından vazgeçirildiğini bildirmiştir.⁹⁷ Mezhepler Bakanlığı, Baş müftünün katibini Şumnu'ya göndererek, orada izinli olarak bulunan Baş müftünün istifasını geri almasını sağlamakla görevlendirmiştir.⁹⁸

Sofya Osmanlı elçisine göre, Hocazade'nin istifasının nedeni Bulgar Mezhepler Bakanlığı nezdinde yaptığı girişimlerinden bir netice alamamış olmasıydı. Gerçekten de Hocazade istifa etmeden 2 gün önce Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bir rapor göndererek Haskova müftüsünün azledilmesine karşı çıkmıştı. Haskova müftülüğü müfettiş tarafından teftiş edilmiş ve Hocazade'nin menşur ve müraselesinin gönderilmesi için müftünün Sadaret'e yazdığı mektuplar ele geçirilerek görevden ayrılması için bunlar sebep gösterilmişti. Hocazade, Haskova müftüsünün görevden alınmasının particilik yüzünden olduğunu ve particiliğin müftülük işlerine müdahalesinin Baş müftünün

⁹⁵ BOA,HR.SYS nr. 307/3, lef.64.

⁹⁶ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr.20/5.

⁹⁷ Stenografski Dnevni, XV OHC, II PC, Sofya 1912 .

⁹⁸ BOA, HR.SYS nr.307/2, lef.19.

nüfuzunu ve prestijini zedelediğini söylüyordu. Bundan dolayı Hocaade, müftülerin kanunlara ve şeriata göre göreve tayin ve azledilmelerini ve müftü vekillerinin tayin ve azillerinde de, ahalinin dayanağı olmayan taleplerinin dikkate alınmamasını istiyordu.⁹⁹

Sofya Baş Müftüsü Hocaade Muhiddin Efendi, yerel idarenin ciddi ısrarlarına rağmen istifasını geri almamakta direnmiş ve buna bir derece daha önem verdirmek için asıl memuriyeti olan Şumnu müftülüğünden de istifa etmiştir. Müftünün azli için Sadaret'e takdim edilmek üzere düzenlenmiş olan mazbatada imzaları olan Sıbraniye'deki Müslüman mebuslar dini hizmetlerinin aksatılmaması için Hocaade Muhiddin Efendi'nin istifasıyla boşalan Baş müftülük makamına bir zatın hemen seçilmesi için girişimlerde bulunulması Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Geşov'dan yazılı olarak talep edilmiştir.¹⁰⁰

Haskova Müftüsü Hacı Süleyman Efendi ise, 8 Ocak 1912 tarihinde Sadaret'e yazdığı arzuhalinde, Baş müftünün istifasının sebebini Bulgar hükümetinin kanunsuz uygulamalarına karşı çıkmasına bağlıyordu. Hocaade'nin, Bulgar hükümetinin vakıfları tahrip etmek, Müslümanları korkuya düşürmek ve müftüleri kanunsuz görevlerinden almak gibi konularda daima karşı çıktığını ve meşru olmayan uygulamalara nihayet verilmesi için hükümet nezdinde yaptığı müracaattan bir netice alamamasından dolayı Baş müftünün istifa ettiğini dile getiriyordu. Bulgar hükümetinin Müslümanların dini meselelerine müdahale etmemesinin önlenmesi ve müftünün istifasının kabul olunmaması için Bulgar hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasını istiyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti ise, Sadaret'e bir mektup gönderen Hacı Süleyman Efendi'nin, istifa eden müftü gibi Osmanlı hükümetinin düşmanı olan Demokrat fırkasına mensup olduğunun öğrenildiğini Sadaret'e bildirmişti.¹⁰¹

Hocaade Muhiddin Efendi hakkındaki dedikoduları doğru kabul ederek istifasına karşı bir tavır almayan Bâbiâlî, yeni bir Baş müftü arayışına girişmişti. Nitekim Sadaret'ten Hariciye'ye yazılan 14 Ocak 1912 tarihli yazıda Baş müftü adaylarının kim olduğu soruluyordu. Seçim konusunda gayri resmi olarak girişimlerde bulunması için Sofya elçiliğine talimat verilmesi istenmekteydi.

⁹⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.128-129, 7 Kasım 1911.

¹⁰⁰ BOA, HR.SYS nr. 307/2, lef.17, 30 Ekim 1911 Sofya Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne

¹⁰¹ BOA, HR.SYS nr.307/2, lef.15, 16.

Bâbîâlî'nin istediği bir kişinin Baş müftü seçilmesi halinde hüccet ve müraselenin daha kolay verilmesinin sağlanacağı ifade edilmekteydi.¹⁰²

Hariciye Nezareti, 30 Ocak 1912 tarihinde Sofya Sefaretine bir yazı göndererek, Sofya Baş Müftüsü Muhiddin Efendi'nin istifasının Bulgaristan hükümetince kabul edilip edilmediğini sordu. İstifanın kabulü halinde, Müslümanların hak ve menfaatlerini ve evkafı koruyabilecek birinin seçilmesinin uygun olacağı ve bu özellikleri taşıyan adayların elçi tarafından da uygun bulunduğu takdirde Hariciye Nezaretine bildirilmesinin gerekli olduğu bildirildi.¹⁰³ Sofya Osmanlı elçiliğinden 6 Şubat 1912 tarihinde Hariciye Nazırlığına gelen yazıda, izinli olarak Şumnu'da bulunan Hocaşade'nin istifasını geri alması için Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Geşov'un Baş müftü katibi Mehmed Efendi'yi Şumnu'ya gönderdiği ve Mehmed Efendi'nin de Hocaşade'yi ikna ettiği haber veriliyordu. Ancak buna rağmen istifa meselesinin tam olarak anlaşılmadığı ve istifa sebeplerinin meçhul kaldığı bildiriliyordu. Hocaşade'nin yerine Baş müftü olmak için gerekli vasıfları taşıyanlar içinde Vidin müftüsü Süleyman Rüştî Efendi ile Filibe müftüsü Saadettin Efendi gösteriliyordu. Ayrıca Baş müftülük makamının önemi vurgulanarak, Bulgaristan Baş müftülük makamına gelecek zatın seçimi ile tayininin özellikle Müslümanlar arasında şiddetle hüküm süren aşırı istekler açısından feda edilecek ve Osmanlı hükümeti tarafından kayıtsız bırakılacak bir konu olmadığı ifade ediliyordu. Bulgaristan hükümetince müdahale sayılmayacak ve Bulgarlara da mukabil bir müdahale hakkı vermeyecek bir şekilde imali nüfuz etmenin doğru olacağı açıklanıyordu.¹⁰⁴

11 Şubat 1912'de Sofya elçisi Hariciye Nazırı Asım Bey'e Muhiddin Efendi'nin Şumnu'dan dönerek Başbakan ile görüştüktan sonra istifasını geri aldığını ve eskisi gibi Baş müftülük makamını işgal etmeye devam ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁵

Diğer taraftan basında ise, Hocaşade'nin müftülük makamına geri döneceğinden bahsediliyordu. Verilen haberlere göre, Bulgaristan'daki Müslümanların hakları Bulgar hükümeti tarafından çiğnenmişti. Bu haklar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından iade edilecekti. Müftü Hocaşade ile

¹⁰² BOA, HR.SYS. nr.307/2, lef.13.

¹⁰³ BOA, HR.SYS. nr.307/2, lef.12

¹⁰⁴ BOA, HR.SYS nr.307/2, lef.14.

¹⁰⁵ BOA, HR.SYS nr.307/2, lef.9.

Dışışleri Bakanlığı arasında bu konuda bir anlaşma sağlandığı ve müftünün bu anlaşma sonucunda görevine dönmesinin gerçekleştiği ileri sürülüyordu.

Bulgar Meclisinde bulunan 10 Müslüman milletvekili, 1 Şubat 1912 tarihinde Bulgar Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığından Hocaade'nin istifa nedeni ve tekrar göreve alınması konusundaki iddialara bir açıklık getirilmesini istediler. Milletvekilleri; Baş müftünün istifa nedenini, istifasına sebep olacak Bulgaristan'daki Müslümanların hangi haklarının çığnendiğini, Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığının Hocaade'nin geri dönmesi için ne yönde hareket ettiğini soruyorlardı. Ayrıca milletvekilleri, Müslüman ahali tarafından hakkında ileri sürülen iddialar ve şikayetler dolayısıyla, Hocaade Mehmed Muhiddin Efendi'nin Baş müftülük makamı için layık biri olmadığını da ileri sürüyorlardı.¹⁰⁶

6-Baş Müftü Muhiddin Efendi'nin İstifasının Reddedilmesi.

Belgelerden anlaşıldığına göre Hocaade'nin istifası resmen kabul edilmediği halde, Bulgaristan Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığı 27 Şubat 1912 tarihinde Sofya Baş müftü vekilliğine Süleyman Faik Efendi'yi tayin etmiştir.¹⁰⁷ Bu atamanın, Muhiddin Efendi izinli sayıldığı için geçici olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Sofya elçisi Asım Bey'in 17 Kasım 1912 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda ise, Muhiddin Efendi'nin istifasının Bulgar hükümeti tarafından kabul edildiği bildirilmekteydi. Ancak Hocaade aynı zamanda Şumnu müftüsü de olduğundan Şumnu'ya bir müftü tayin edildikten sonra, sancak müftülerinin yeni bir Baş müftü seçecekleri haber veriliyordu.¹⁰⁸

Halbuki bazı kaynaklar, Hocaade'nin müftülük görevinden ayrılmadığını göstermekteydi. Nitekim 9 Aralık 1913 tarihli *Balkan* gazetesinde çıkan Ethem Ruhi Bey imzalı yazıda, Hocaade'nin Pomak meselesinde vazifesini yerine getirmediği öne sürülerek istifa etmesi isteniyordu. Ethem Ruhi Beyin bu görüşünün tamamen karşıtı olan başka bir yazı da, aynı tarihte *Türk Sedası* 'nda yer almıştı.¹⁰⁹ Burada ise, Baş müftünün Pomaklar meselesinde vazifesini tamamen yerine getirdiği, gerekli bütün girişimlerde bulunduğu, zaman ve mevkiin verdiği imkan dahilinde her şeyi yaptığı belirtiliyordu. Gazetede,

¹⁰⁶ Stenografski Dnevniitsi, XV OHC, I PC, Sofya 1912, s.2117.

¹⁰⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.140. Süleyman Faik Tatar Pazarcık müftü vekili idi.

¹⁰⁸ BOA, HR.SYS. nr.307/2, lef.10.

¹⁰⁹ *Türk Sedası*, S.32(263), 10 Muharrem 1332(9 Aralık 1913).

Hocazade hakkında çıkan yazılar protesto ediliyor, Bulgar meclisindeki Müslüman milletvekilleri işbirliğine davet ediliyor ve Baş müftünün istifa etmesinin yanlış karar olacağı görüşüne yer veriliyordu.

Sofya Baş müftülüğü, 27 Ocak 1914 tarihinde *Türk Sedası*'nda bir ilan yayınladı. Burada, Bulgar hükümetinin Aydos, Zıştovi, Osman Pazarı, Preslav (Eski İstanbulluk) ve Provadi müftü vekillerini müftüler sözleşmesi hükümlerine aykırı olarak görevden aldığı ve yerlerine istediği kişileri tayin ettiği haber veriliyordu. Bulgar hükümeti tarafından tayin edilen bu müftü vekilleri sancak müftüleri tarafından seçilmedikleri için Baş müftü tarafından tasdik edilmedikleri ve memuriyetlerinin gayr-i resmi sayıldığı bildirilmekteydi. Söz konusu müftü vekillerinin verecekleri ilam ve hüccetlerin şeriata uygun olmayacağından şariat meselelerinin halli için Aydos kazası Müslüman ahalisinin Burgaz müftülüğüne, Zıştovi kazası Müslüman ahalisinin Tırnova müftülüğüne, Osman Pazarı ve Preslav kazalarındaki Müslüman ahalinin Şumnu müftülüğüne, Provadi kazası Müslüman ahalisinin Varna müftülüğüne ve Bele kazası Müslüman ahalisinin de Rusçuk müftülüğüne müracaat etmeleri bildiriliyordu.¹¹⁰

Baş müftülük, Bulgar hükümetinin kanun dışı uygulamalarına karşı ancak bu şekilde tepkisini gösterebiliyordu. Nitekim *Türk Sedası* gazetesinde çıkan bir yazıda, “Baş müftülüğün topu ve tüfeği yok ki, çıkıp da hükümeti hukuk-u meşruyesine riayet ettirsin” deniliyordu.¹¹¹ Fakat Bulgar hükümetini hukuka riayet ettirme çabaları istenilen neticeyi vermiyordu.

1913 tarihli Protokol, Müslüman cemaat seçimlerinin Baş müftülük tarafından hazırlanan bir talimatla gerçekleşmesini öngörmekteydi. Bulgar hükümetinin bu talimatı dikkate almak istememesi yüzünden Baş müftü Hocazade ile Mezhepler müdürü Simeonov arasında şiddetli tartışmalara sebep olmuştu. Mezhepler müdürü Hocazade'yi makamında ziyaret ederek ikna etmeye çalışmış ise de Baş müftü protokolün dışına çıkılamayacağını bildirmişti.¹¹² Bu yüzden hükümet çevreleriyle Baş müftü arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmişti.

¹¹⁰ *Türk Sedası*, S.49, 29 Safer 1332,(27 Ocak 1914).

¹¹¹ *Türk Sedası*, S.50.

¹¹² *Türk Sedası*, S.51, 3 Rabiül Evvel 1332(30 Ocak 1914).

7-Muhiddin Efendi'nin Bulgar Hükümeti Tarafından Azledilmesi ve Osmanlı Hükümetinin Tepkisi.

Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı Mezhepler Şubesi müdür muavini iki Müslüman milletvekilini da yanına alarak, 31 Mart 1914 tarihinde Baş müftülüğe gitti. Baş müftü dahil bütün Baş müftülük görevlilerinin azledildiklerini ve başka yerlere tayin edildiklerini bildiren Dışişleri ve Mezhepler Bakanının emirnamesini teslim etti. Sadece Baş müftü Hocaade'nin emirnamesini milletvekillerinden Ethem Ruhi ile Hafız Sıtkı Beyler teslim ettiler. Emirnamede, bütün Müslüman milletvekillerinin talebi üzerine Baş müftülüğün teftiş edileceği ifade ediliyordu. Başvekil Radoslavov'un, bütün Müslüman milletvekilleri adına hazırlandığını iddia ettiği emirnamenin, neye istinaden yazıldığının araştırılması için Müslüman milletvekillerinden Şakir Bey ve avukat Kemal Bey'den oluşan bir komisyon seçildi. Şakir ve Kemal Beyler Radoslavov'a gidip Baş müftülükte meydana gelen değişimin nedenini sordular. Başbakan da, kendileri gibi Müslüman milletvekilleri adına müracaatta bulunan ve Baş müftülükte araştırma yapılması için bütün memurların azlini isteyen diğer iki arkadaşları olduğunu söyledi.¹¹³

Bu cevaptan da açıkça anlaşılacağı üzere, Baş müftü Muhiddin Efendiye karşı olan ve Bulgar hükümetinin her dediğini yapan Ethem Ruhi ile Hafız Sıtkı bütün Müslüman millet vekilleri adına hareket ettiklerini ileri sürerek Baş müftülüğün dağıtılmasını istemişlerdi. Halbuki basın tarafından yapılan araştırmada, diğer millet vekillerin bu konuda hiçbir isteklerinin olmadığı ve böyle bir karardan haberdar olmadıkları anlaşılmıştır. Hocaade'yi destekleyen bazı Müslüman vekillerin 22 Nisan 1914 tarihinde Baş Müftü Hocaade'yi makamında ziyaret etmesi ve bir saatten fazla süren ziyaretin gayet samimi geçmesi Baş müftünün yakında görevinden alınacağını akla getirmemektedir.¹¹⁴

8-1914 Tarihinde Baş Müftülük Seçimine Son Verilmesi.

Bulgaristan hükümeti, 15 Mayıs 1914 tarihinde Müslüman cemaat haklarına büyük darbe vuran kararını açıkladı. Bulgar hükümeti tarafından, başta Baş müftü olmak üzere bütün müftülerin geçici olarak görevlerinden alındıkları açıklandı.¹¹⁵ Gerekçe olarak ta, 1913 tarihli yeni Müftüler Mukavelenamesi

¹¹³ *Türk Sedası*, S.411, 18 Şaban 1332(12 Temmuz 1914).

¹¹⁴ *Türk Sedası*, S.336, 12 Ca.1332(8 Nisan 1914).

¹¹⁵ *Türk Sedası*, S.341, 19.Ca.1332.(15 Nisan 1914).

gereğince Bulgaristan Çarlığı'ndaki bütün müftülerin yenileneceği ileri sürülüyordu. Halbuki İstanbul antlaşmasında ve Müftüler talimatnamesinde, mevcut müftülerin topluca görevden alınarak yenilenmesini öngören bir hüküm bulunmuyordu. Bu karar, müftüleri atamayla göreve getirmek isteyen hükümetin aldığı keyfi bir karardı.

Aslında Bulgar hükümetlerinin politikası, Müslüman toplumunun lideri mevkiindeki müftüleri hep cahil ve çıkarıcı kişilerden atayarak, Müslümanları cehalet ve tefrika içinde bırakmak ve birlik içinde hareket etmelerini önlemektir. Nitekim 1912'de Bulgaristan'ı ziyaret eden Ahmet Akseki de Müslümanlar arasındaki tefrikacılığa üzülmüşü. Tefrikacılığın Müslümanların geri kalmalarına sebep olduğunu vurgulayan Ahmet Akseki, Müslümanların uyanmalarının Bulgarların işlerine gelmediğini ve bundan kesinlikle rahatsız olduklarını daha 1912 yılında açıklamıştı.¹¹⁶

Hükümetin bu kararına büyük tepki gösteren Müslümanlar, seslerini *Türk Sedası* gazetesi vasıtasıyla duyurmaya çalışıyorlardı. Gazetenin bilhassa 21 Temmuz - 5 Ağustos 1914 tarihleri arasında yayınlanan sayılarında Bulgar parlamentosunda bulunan Müslüman mebuslarına hitaben; “Baş müftülük meselesi daha bu hal-i keşmekeşte devam edecek mi?”, “Mukadderat-ı İslam ile oyun mu oynanıyor?”, “Hocazade Efendinin makamına iadesini talep ediyoruz”, “İlgili makamlara müracaat ediniz” ve Millet-i İslam yanınızdadır” gibi başlıklar altında ve çeşitli imzalarla yazılar yazılarak Hocazade Efendi ile diğer müftülerin görevlerine iade edilmeleri talep ediliyordu.¹¹⁷

Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının tamamen keyfi bir kararla Baş müftüyü geçici olarak görevinden alması ve Baş müftülük görevini yürütmek üzere bir vekil tayin etmesi Bâbıâli'nin büyük tepkisiyle karşılaştı. Çünkü bu vekil vasıtasıyla istemediği müftüleri azlettiriyor ve yerlerine seçim yapılmadan istediği kişileri tayin ettiriyordu. Bütün bu uygulamalar 1913 tarihli İstanbul antlaşmasına ve Müftüler mukavelesine aykırı idi. Bilhassa tayin edilen müftülerin verdikleri hüccet ve ilamların meşru olup olmadığı tartışılıyordu. Osmanlı Elçisinin itirazı üzerine Bulgar hükümeti, Baş müftünün bu tip hüccet ve ilamları kabul edilir ve meşru sayan 7 Kasım 1914 tarihli tezkiresini gönderdi. Sofya Elçiliğinden

¹¹⁶ Akseki, a.g.e, s.55.

¹¹⁷ *Türk Sedası*, S.431, 13 Ramazan 1332, (5 Ağustos 1914).

gönderilen 18 Şubat 1915 tarihli tahrirat Hariciye Hukuk müşavirleri tarafından incelendi ve hukuka aykırı bulundu.¹¹⁸

Bulgar hükümetinin Baş müftünün yerine vekil tayin etmesi ve bu memur tarafından da İstanbul antlaşmasına bağlı mukavelename hükümlerine göre seçimle işbaşına gelmeleri gereken müftü ve müftü vekillerinin yerlerine doğrudan doğruya Bulgar memurlarının tayin edilmeleri mukavelenamenin 1, 2 ve 8. maddelerinin açıkça ihlali olduğu belirtilerek, öncelikle anlaşma hükümlerine riayet edilmekle beraber, Baş müftü vekili ve seçim yapılmadan atanan müftülerle müftü vekillerinin verdikleri kararların Şeyhülislam tarafından geçersiz sayılacağı Bulgar hükümetine bildirilmesi hususunda Sofya elçiliğine bildirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Baş müftünün neden görevinden alındığı ve neden yerine vekil bırakmaya mecbur edildiği ve müftünün o vakit ve özellikle ahdi hükümlere aykırı olarak müftüler tayininde neden Osmanlı hükümetine durumu bildirerek şikayet etmemiş olduğunun ve usule aykırı bir şekilde tayin olunan müftülerin kimlerden ibaret olduğunun acilen Sofya elçiliğine bildirilmesi de kararlaştırıldı.¹¹⁹

Sofya Elçiliğine yazılan 18 Mart 1915 tarihli talimatta da, Baş müftünün Bulgar kanunlarına göre Bulgar memuru sayıldığı hatırlatıldı. İstanbul antlaşmasına bağlı müftüler sözleşmesinde Baş müftüye vekalet hakkının kime ait olduğu, Baş müftülük makamı boş olduğunda veya bilhassa hastalık gibi bir mazeretten dolayı Baş müftülük işlerinin kim tarafından yürütüleceği konusunda bir açıklık bulunmadığına dikkat çekildi. Buna mukabil İstanbul antlaşması birinci maddesinde Baş müftünün Bulgaristan'daki müftüler tarafından ve aralarından seçileceği hükmünün yazıldığı hatırlatılarak, İstanbul antlaşmasına göre seçimle gelen Baş müftülük memuriyetinin vekaletinin de yine seçim ile göreve geleceği yorumu yapıldı. Bulgaristan Mezhepler Bakanlığının antlaşma hükümlerine aykırı olarak seçimsiz bir vekil yerleştirmeye yetkili olmadığı ileri sürüldü. Ayrıca mukavelenamenin ikinci maddesi hükmünce, müftülerin Bulgaristan Müslüman seçmenleri tarafından seçilmeleri gerektiği hatırlatılarak, Baş müftü yerine tayin edilen vekilin seçimsiz müftüler tayin etmesinin caiz olmadığı vurgulandı. Sofya sefaretinden, bu bilgiler ışığında Bulgar hükümeti nezdinde girişimde bulunması

¹¹⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO. nr.20/5

¹¹⁹ BOA, HR.SYS. nr.307/3 lef. 23A. Bu metin 11 Mart 1915'te Sofya Elçiliğine gönderilmiştir.

istendi. Ayrıca Baş müftü vekilinin görevde bulunduğu süre zarfında yapılan bütün muamelelerin yok hükmünde olduğunun ve Müslüman cemaat tarafından seçilmeden vekil tarafından tayin olunan müftü veya müftü vekillerini tarafından düzenlenen hüccet ve ilamların tabii olarak geçerli sayılmadığının ve bazı Müslüman vakıfların heyetlerinin doğrudan doğruya Mezhepler Bakanlığında tayin edilmesinin de antlaşma hükümlerine aykırı olduğunun Bulgar yetkililerine anlatılması istendi. Antlaşmalarda belirlenen usullere aykırı olarak tayin edilen müftü ve müftü vekillerinin azli, vakıf heyetlerinin feshi ile mukavele hükmünce yeniden seçimlerin yapılması için gerekenin yapılması bildirildi.¹²⁰

Osmanlı hükümetinin Bulgar hükümeti nezdinde diplomatik yollardan yaptığı bütün bu girişimlerden bir sonuç alınamadı. Bu sırada devam eden Birinci Dünya Harbinde Osmanlı devleti ile Bulgaristan aynı blokta savaştıkları için, Bulgaristan'a herhangi bir askeri yaptırımında da bulunulamadı. Bulgar hükümet üyelerinin milliyetçi tutumları ve kendi aralarında anlaşamayan bazı Müslümanların da buna göz yummaları yüzünden, Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan 1913 tarihli İstanbul Protokolü ve Müftüler Mukavelenamesi hükümleri uygulanamadı ve Muhiddin Efendi'nin görevine iadesi mümkün olamadı.

Bulgaristan'ın ilk Baş müftüsü olan¹²¹ ve yaklaşık 5 yıl görevde kalan Hocaade Mehmed Muhiddin Efendi'nin azledilmesinden sonra, 1919 yılına kadar Bulgaristan Baş müftülüğu seçimi yapılamadı.¹²² Sofya Baş müftülük görevi, 1915-1919 yılları arasında vekaletle yürütüldü. Kaymakamlar Dönemi adı verilen bu dönemde, Ömer Lütfi Efendi, Emin Zarifi Efendi, Hafız Ahmed Efendi ve Salih Said Efendi tayinle Baş müftülük görevine getirildiler. Bulgaristan hükümeti, Baş müftülük makamı ile birlikte sancak müftülüklerinin de önemini düşürerek, Müslümanları savunmasız bırakmak ve Müslüman Türk nüfusunu göçe zorlamak politikası uyguluyordu. Müftülüklere cahil ve sıradan kişiler tayin edilmekteydi. Baş müftülük makamı da, nüfuzunu kullanmaktan aciz güçsüz kişilerin elinde bulunduğundan, Bulgar hükümetinin bu politikasına karşı

¹²⁰ BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef.20.

¹²¹ Bazı kaynaklarda Hocaade'nin 1905'te seçimle ilk defa Başmüftülük makamına getirildiği geçmektedir. Bkz. Bulgaristan'da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab, Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, Haz. Haşim Ertürk-Rasim Eminoğlu, İstanbul 1993, s.7. Ancak bu tarihte Hocaade Sofya sancak müftülüğu'ne tayin edilmiştir.

¹²² BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef.22.

koyulamıyordu. Ayrıca Sofya’da hayatın pahalı olması ve Baş müftülük maaşının da ihtiyacı karşılamaya yeterli olmaması yüzünden bu makama güç sahibi ve faal kişilerin getirilmesine en büyük engel teşkil etmekte idi. Balkan Harbinden sonra yeni ilhak edilen yerlerle beraber, eski Bulgaristan ve Batı Trakya’da bir milyondan fazla Müslüman bulunuyordu.

Bu sırada basında çıkan haberlerde de, Müslümanların veraset, nikah ve boşanma gibi dini ve medeni işlerine ait müftülüklerden alınan hüccet ve ilamların yürürlüğe konulamadan durduğu bildiriliyordu. Müslümanların artık uyanmaları ve dinlerine ve milliyetlerine indirilen darbeleri görmeleri gerektiği yazılıyordu. Hükümetin, Müslümanların dinî ve millî işlerine kanun dışı müdahale etmemesi ve ehliyetsiz müftülerin görevlerinden alınmaları isteniyordu. Müslümanlar, hükümetin Müslümanların hukukunu ayaklar altında çiğnenmesine izin vermemeye davet ediliyordu. Her şeyin hukuk çerçevesinde yapması gerektiği vurgulanarak, kanunun verdiği salahiyet dairesinde kendimiz yapalım çağrısında bulunuluyordu. Sustukları için Müslümanların dini ve milli haklarının çiğnendiği ifade ediliyordu. Müslümanların uğradığı haksızlığa başka bir millet uğramış olsaydı mitingler yaparak feryat ve figanlar koparırdı denildikten sonra “biz hakkımızı aramaz isek kimse vermez” uyarısında bulunuluyordu.¹²³

Sofya Osmanlı Sefaretinden 11 Eylül 1918’de Hariciye Nezaretine yazılan bir yazıda da, Bulgar hükümetinin son 3-4 sene zarfında Müslümanlara karşı uyguladığı politika anlatıldıktan sonra, Osmanlı hükümetinin hukuku ihlal edilen Baş müftülük makamına karşı kayıtsız kalamayacağı bir kere daha vurgulanıyordu. Baş müftülük makamını canlandırmak ve Müslümanların çıkarlarını ve haklarını koruyacak bir hale getirmek için, Baş müftülük ve müsteşarı makamlarında bulunacak kişilerin sefaletten kurtarılması gerektiği belirtiliyordu. Osmanlı hükümeti tarafından, Bulgaristan Baş müftülük makamına seçilecek olan kişiye iki bin ve müsteşarına da bin kuruş aylık maaş verilmesi teklif ediliyordu. Sefaretin bu teklifini uygun karşılayan Bâbiâlî, istenen aylık maaşın gizli giderlerden verilmesini kararlaştırdı ve durum 1 Ekim 1918’de Sofya elçiliğine bildirildi.¹²⁴

¹²³ Türk Sedası, S.380, 7 Recep 1332, (1 Haziran 1914), s.1,2.

¹²⁴ BOA, HR.SYS 307/3 lef.1.

Bulgaristan'ın ilk Baş Müftüsü Mehmed Muhiddin Efendi, azledildikten sonra Osmanlı resmi makamları ile ilişkilerini samimiyetle devam ettirdi. Bayramlarda tebrik ziyaretlerini yıllarca sürdürdü. Baş müftü olduğu yıllarda Sofya askeri ataşesi olan Mustafa Kemal de bayramını tebrik için Hocaşade'yı makamında ziyaret etmişti. Yine Baş müftölük yaptığı yıllarda Balkan savaşında esir düşen Türk askerlerine çok büyük yardımları dokunmuştu. Baş müftülüğün önderliğinde toplanan aynî ve nakdî yardımların Türk esirlerine dağıtılmasında önemli katkıları olmuştu. Bu yüzden Meşihat makamı, Merkez Müftülüğü görevini yürüttüğü yıllarda verdiği fetvalarıyla ilmi ve idari dirayetini kanıtlayan Muhiddin Efendi'ye, Türk askerlerine yaptığı yardım ve hizmetlerinden dolayı "Edirne payesi" rütbesi verdi.¹²⁵ 1920'de hazırlanan Nüvvap Mektebi Nizamnamesi ve programını hazırlayanlar arasında yer aldı.¹²⁶

D-Müftü Ve Müftü Vekillerinin Dereceleri Ve Maaşları.

1-Bulgaristan Müftölüklerin Dereceleri.

Bulgaristan müftüleri Müslüman ahalinin ruhani liderleri ve Bulgar hükümetinin resmi memurları olmaları dolayısıyla mevkileri önemli idi. Bulgar hükümeti, Bulgar memuru olmaları dolayısıyla müftüler maaşları için devlet bütçesinde belirli bir miktar para ayırtmak durumunda idi. Ancak Bulgar hükümetinin verdiği maaş çok yetersizdi. Bu nedenle Rahova müftü vekili Ali Ziya Efendi, müftülerin maddi durumlarının makam ve mevkilerine uygun ve yakışır bir seviyeye yükseltmek için, bağılı oldukları makam nezdinde girişimlerde bulunmak ve maaşlarının yükseltilmesini istemek üzere müftüleri harekete geçmeğe davet ediyordu.¹²⁷

Bulgaristan'daki müftölükler nüfus durumuna ve şehrin stratejik konumuna göre derecelere ayrılmıştı. Birinci sınıf müftölükler; 1910'da Sofya'daki Baş müftölük, Filibe, Varna, Rusçuk ve Şumnu olarak; 1914'te ise, Baş müftölük, Varna, Şumnu, Rusçuk, Filibe ve Gümölcine olarak belirlenmişti. İkinci sınıf müftölükleri ise; 1910'da Silistre, Razgrad, Plevne, Hasköy, Vidin, İslimiye, Tırnova, Burgas, Vraca ve Eski Zağra olarak; 1914'te ise, Burgaz, Plevne, Tırnova, Eski Zağra ve Haskova olarak belirlenmişti. Üçüncü Sınıf

¹²⁵ Hatiboğlu, *a.g.e.*, s.31-33

¹²⁶ Kesioğlu, *a.g.e.*, Ankara 1985, s. 44.

¹²⁷ Balkan, S.510, 19 Temmuz 1324, (1 Ağustos 1908), s.3. 6 Temmuz 1908 Rahova müftü vekili Ali Ziya; Ali Ziya müftülerin emeklilik hakları için de teşebbüste bulunulmasını dile getirmiştir.

Müftülükler; 1914'te Vidin, Plevne, Dedeağaç, Razgrad, Ustrumca ve İslimiye olarak belirlenmişti.

Birinci Sınıf Müftü Vekaletleri; 1910'da Dobriç, Yeni Pazar, Eski Cuma, Provadi, Tatarpazarcık, Osmanpazarı, Tutrakan ve Balçık olarak; 1914'te ise Provadi, Eski Cuma, İskeçe, Kırcaali, Balbunar ve Aydos olarak belirlenmişti. İkinci sınıf müftü vekaletleri; 1910'da Preslav, Zıştovi, Kızanlık, Niğbolu, Aydos, Balpınar, Lofça, Karlova, Selvi, Kurtpınar, Rahova ve Peştere olarak, 1914'te ise Darıdere, Vraça, Eğri Dere, Nevrokop, Kızanlık, Karlıova ve Zıştovi belirlenmişti.¹²⁸ Üçüncü sınıf müftü vekaletleri; 1914'te Tatarpazarcık, Peştere, Koşukavak, Mehomya, Osman Pazar, Yeni Pazar, Dövlén, Yenice-i Karınabad, Niğbolu, Ortaköy, Rahova, Paşmaklı, Preslav, Selvi, Sofu Cuma-yı Bala, Petriç, Ahi Çelebi olarak belirlenmişti.

2-Bulgaristan Müftülerinin Maaşları.

Prenslük döneminde Sofya müftüsü 3000 leva, müftü vekilleri 1 800 levadan 2 400 levaya kadar maaş almaktaydılar. Metropolitlerin maaşı 6 000 levadan 8 000 levaya kadardı. Köy papazları 850 leva alıyorlardı, büyük şehirlerde olanlar 1500 leva maaş alıyordu.¹²⁹

Bulgaristan Hükümetinin 1910 senesi başlarında müftüler için uygun gördüğü maaşlar şu şekilde düzenlenmişti: Sofya'daki Baş müftünün maaşı yıllık 8280 Frank Osmanlı Hükümeti tarafından ve 4800 Bulgar Hükümeti tarafından verilmek üzere toplam yıllık 13080 Frank idi. Toplam senelik 654 Frank ediyordu. Birinci sınıf müftülerin maaşı; 5520 Osmanlı Hükümeti tarafından 2100 Bulgar Hükümeti tarafından verilmek üzere toplam 7620 Frank idi. İkinci sınıf müftülerin maaşları ise 1380 Frank idi.

Bulgar meclisinde 1914'te yapılan müftü bütçe görüşmeleri sırasında bütçenin Müslüman ahalinin sancak ve kazalardaki çoğunluğuna göre oluşturulması gerektiği görüşü yer almıştır. Önerilen maaş miktarları Bulgar hükümetinin sunduğu layihadaki miktardan 150 bin Frank kadar fazla idi. Buna göre Baş müftülük dairesinde çalışanların maaşları şöyleydi: Baş müftünün maaşı aylık 600 Frank, Baş müftü müsteşarının maaşı aylık 400 Frank, Baş Katip ve daire müdürünün maaşları aylık 350 Frank, Umur-ı şer'iyye ve evkaf baş katibi ile

¹²⁸ Zilyabid, a.g.t, s.74.

¹²⁹ Lory,a.g.e., s.62.

Muhasebe ve Maarif baş katibinin maaşları aylık 300 frank, katibin aylık maaşı 200 Frank, ve hademe maaşı da aylık 60 Frank idi.

1914'te Birinci sınıf müftülerin aylık maaşı 300 Frank, İkinci Sınıf müftülerin 250 Frank ve Üçüncü sınıf müftülerin aylık maaşı da 225 Frank idi. Birinci sınıf müftü vekillerinin aylık maaşı 200 Frank, İkinci sınıf müftü vekillerini maaşı 175 Frank ve Üçüncü sınıf müftü vekillerinin aylık maaşları da 160 Frank idi. Maaşlı imamların maaşları da 50 Frank idi. Birinci sınıf müftülerin baş katip ve muhasebecisine aylık 200 frank, İkinci ve Üçüncü sınıf müftülerin baş katip ve muhasebecilerine aylık 175 Frank, Birinci, İkinci ve Üçüncü sınıf müftü vekillerinin başkatip ve muhasebecilerine de aylık 150 Frank veriliyordu.¹³⁰

Bulgar meclisindeki Müslüman millet vekilleri hükümetin müftüler için verdiği bu maaşları az bularak teklifin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Baş müftüye yıllık 7200 Frank, Müsteşarına yıllık 3600 Frank; Birinci sınıf müftülere yıllık 3600 Frank; İkinci sınıf müftülere yıllık 2300; Birinci Sınıf Müftü vekillerine yıllık 400 Frank; İkinci sınıf müftü vekillerine yıllık 1800 Frank teklif etmişlerdir.¹³¹ 11 Mayıs 1914'te Bulgaristan'daki müftü ve müftü vekillerinin maaşı bütçenin diğer devlet dairelerindeki hademe maaşı derecesinde idi.¹³²

Bütçe tasarısı komisyonda tadil edildikten sonra Bulgar Millet Meclisi'nde kabul edildi. Buna göre; Baş müftünün maaşı aylık 400 Frank, Birinci sınıf müftülerin maaşı aylık 250 Frank, İkinci sınıf müftülerin maaşı aylık 200 Frank ve Üçüncü sınıf müftülerin maaşı da aylık 150 Frank oldu. Birinci sınıf müftü vekiline aylık 150 Frank, İkinci sınıf müftü vekiline aylık 110 Frank, Üçüncü sınıf müftü vekiline aylık 110 Frank ödenecekti. Birinci ve ikinci sınıf müftülüklerin katiplerine aylık 150 Frank, umur-u şer'iyye baş katibine aylık 125 Frank, Baş katibe ile Üçüncü sınıf müftülüklerle birinci sınıf müftü vekaletlerine 125 Frank, İkinci sınıf müftü vekili katibine 100 Frank, Üçüncü sınıf müftü vekili katibine 60 Frank aylık maaş verilecekti.¹³³

¹³⁰ *Türk Sedası*, S.416, 24 Şaban 1332(18 Temmuz 1914).

¹³¹ *Türk Sedası*, S.420, 10 Temmuz 1330(23 Temmuz 1914), s.3, Katipler ve hademeler hakkında bu layihada bir şey yoktur. İhtimal mebuslar bunlar için ayrı layiha vermiş olacaktıdır.

¹³² *Türk Sedası*, S.362, 15 Cemaziyül ahir 1332, (11 Mayıs 1914).

¹³³ *Türk Sedası*, S.434, 16 Ramazan 1332(8 Ağustos 1914).

3- Osmanlı Devletinden Maaş Alan Bulgaristan Müftüleri.

Osmanlı hükümeti Baş müftü ile Birinci sınıf müftülere ek maaş veriyordu. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra sadece Baş müftü ile Filibe müftüsünün maaşları verilmeye devam ediyordu. Filibe müftüsünün Osmanlı hükümetinden aldığı maaş Meşrutiyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Ancak Sofya Elçisi Asım Bey ile Baş müftü arasındaki bir meseleden dolayı Baş müftünün bu maaşı 4 yıldır verilmiyordu. Filibe müftülüğünün maaşı ise verilmeye devam ediyordu. Bir zamanlar Şarkî Rumeli vilayetinin merkezi olan Filibe'nin nüfusu göçler dolayısıyla oldukça azalmıştı. Filibe'de, Şumnu, Rusçuk ve Varna'ya nispetle daha az Müslüman nüfus bulunuyordu. Bu yüzden eski önemi artık kalmamıştı. Bu nedenle, Sofya elçisi 21 Mayıs 1915'te Sadaret'e ve Hariciye Nezareti'ne yazı yazarak, Osmanlı hükümeti tarafından Filibe müftüsüne verilen maaşın kesilerek Sofya Baş müftüsüne tahsis edilmesini teklif etti.¹³⁴

Osmanlı hükümeti tarafından Filibe müftüsüne daha önce tahsis edilmiş olan aylık 2 bin kuruş maaşın kesilerek, Sofya'da kurulacak Baş müftülük ile katibine verilmesine dair Hariciye Nezareti tezkeresi Meclisi Vükela'da müzakere edildi. Müzakereler sonunda, Filibe müftüsünün maaşının verilmesine devam edilmesine ve ayrıca Sofya'daki Baş müftüye de aylık 3000 kuruş ve baş katibine de aylık 1000 kuruş ek maaş verilmesine karar verildi.¹³⁵ Filibe müftülüğüne seçilen Mehmed Şükri Efendi, Ağustos 1915 tarihinde Filibe'deki Osmanlı Şehbenderliğine ve doğrudan Meşihat makamına müracaat ederek, Osmanlı hükümeti tarafından ödenen maaşının Haziran ayından itibaren ödenmesini ve kendisine gönderilmesini istemiştir. Ancak Filibe müftüsünün Osmanlı devletinden aldığı maaşın 14 Haziran 1915'te Baş müftülüğe aktarıldığı bildirilmiştir.¹³⁶

¹³⁴ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.11.

¹³⁵ BOA, MV, nr.137/77, 20 Safer 1328(3 Mart 1910).

¹³⁶ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.6, Hariciye Nezareti'nden Meşihat'e 11 Ağustos 1915.

E-Müftülerin Görevden Alınmaları.

1-1913 Tarihinden Önceki Dönemde Müftülerin Görevden Alınmaları.

a-Burgaz Müftüsünün Görevden Alınması.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yapılan İstanbul Protokolü ve onun eki olan Müftüler Sözleşmesi ile getirilen yeni sistem, artık kanunsuz uygulamalara son verileceği konusunda Bulgaristan Müslümanlarının ümitlerini arttırmıştı. Ancak bu iyimser beklenti maalesef uzun sürmedi. Bulgaristan hükümetlerinin, eskiden olduğu gibi Müslümanları birbirlerine karşı kullanarak cemaatin her işine müdahale etme politikalarını sürdürdükleri kısa zamanda anlaşıldı. Bulgaristan hükümeti uydurma sebeplerle gereksiz yere sık sık müftüleri yerlerinden etme girişimlerini bu dönemde de sürdürdü.

Burgaz Müftüsü Ahmed Müderizov, 25 Kasım 1911'de Müslümanların Halifesine hakaret ettiği gerekçesiyle hakkında tahkikat başlatıldı.¹³⁷ 12 Ocak 1912'de mahkemede davası görülen müftü Ahmed Müderizov, Bulgaristan kanunlarına göre aynı zamanda memur statüsünde bulunması dolayısıyla yalnızca Müslümanların Halife'sine değil, aynı zamanda bir devlet başkanı olarak Osmanlı Padişahı'na da hakaret etmekten suçlu bulundu ve görevinden alınmasına karar verildi.¹³⁸

Yapılan protokolde yeni müftü seçim tarihi belirlenmediği için, Bulgaristan Baş müftüsü, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına yazarak, Aydos müftü vekilinin Burgaz müftülüğüne tayin edilmesini talep etti. Bu durum karşısında Ahmed Müderizov, 23 Ocak 1912'de bir takım ailevi sebepler ileri sürerek istifasını istedi.¹³⁹ Burgaz'dan Meşihat'e gönderilen Ahmed Bilal imzalı bir telgrafta Ahmet Müderizov'un suçsuz olduğu ileri sürülerek, kendisi için yardım ve merhamet dileniliyordu. Ayrıca Bulgar milletvekillerinden bazıları da, Burgaz müftüsü Ahmed Müderizov'un Padişahı hakaret ettiği yönündeki iddiaların asılsız olduğuna dair Babiâli'ye bir layiha göndermişlerdi. Bunun

¹³⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.138.

¹³⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.128. Protokolde Hocaade Muhiddin Efendi'nin de imzası bulunmaktadır.

¹³⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.793, lef.130.

üzerine, Osmanlı Hariciye Nezareti 11 Mart 1912’de Sofya Elçisi Nabi Bey’den durumun araştırılarak bu konudaki görüşünün bildirilmesini istedi.¹⁴⁰

Sofya Elçiliğinden Hariciye Nezaretine 20 Mart 1912 tarihinde verilen cevaptan anlaşıldığına göre, müftünün suçlu olduğu Burgaz Osmanlı Şehbenderi tarafından da onaylanmıştı. Hatta şehbenderliğin bildirdiğine göre müftünün Osmanlı Halife-Padişahını hakaret etmesi Burgaz Müslümanları arasında büyük heyecana sebep olmuştu. Bu yüzden Sofya Osmanlı elçiliği, müftünün derhal işten el çektirilerek, mahkemeye verilmesi ve cezalandırılması için Bulgaristan hükümetine girişimde bulunmuştu. Daha sonra tekrar müracaat edilerek müftünün cezalandırılması temin edilmişti.¹⁴¹

Osmanlı Hariciye Nezareti, Sofya Elçiliğine verdiği cevapta, müftünün mahkemesinin ayrıca görülmek üzere azliyle yerine başka uygun birinin seçilmesi ve tayini lüzumunun Sofya Baş Müftülüğüne bildirilmesinin uygun olacağını bildirdi.¹⁴² Osmanlı Halifesine alenen hakaret etme cüretinde bulunan Müderizov’un tekrar Burgaz müftüsü seçilmemesi için gerekli girişimler yapıldıktan sonra Mart 1912’de gerçekleştirilen seçimlerde Müderizov adaylığını koymadı. Şumnu eski müftüsü Emin Efendi 93 oydan 66’sını alarak Burgaz müftüsü seçildi.¹⁴³

b-Vratsa Müftüsünün Görevden Alınması:

Hafız Mustafaov Tatarski, 9 Kasım 1904’te Vratsa müftüsü olarak tayin edilmişti. Vratsa Müslümanlarından 60 Türk, 6 Şubat 1908’de hükümete başvurarak, Hafız Mustafaov Tatarski’nin ticaret ile meşgul olduğunu ve görevini kötüye kullandığını ileri sürmüştür. Ayrıca dini lider olmak için gereken ahlaka sahip olmadığından şikâyet ederek, müftünün görevinden alınmasını ve yerine Süleyman Efendi Kürkliyski’nin tayin edilmesini talep etmişlerdir. Bölge halkının müftü hakkında ileri sürdüğü iddialar, Vratsa bölge müdürü Ferdinand tarafından Oryahovo, Slatina ve Berkovitsa’da bizzat mahallinde araştırılmış ve yapılan şikâyet haklı bulunmuştur. Bölge Müdürlüğü, Müftü Hafız Mustafaov Tatarski’nin görevden alınmasının ve yerine Mezhepler Bakanlığının uygun

¹⁴⁰ BOA, HR. SYS nr.307/2, lef.1, 27 Şubat 1327(11 Mart 1912): Hariciye’den Sofya Elçisi Nabi Bey Efendi’ye.

¹⁴¹ BOA, HR. SYS nr.307/3, 5 Kasım 1912, Sofya sefaretinden Hariciye Nazırı Asım Bey’e

¹⁴² BOA, HR. SYS nr.307/3, lef.42.

¹⁴³ BOA, HR. SYS nr.307/2, lef.4, 20 Mart 1912, Sofya Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne.

göreceği bir kişinin getirilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Ayrıca adı geçen müftü hakkında adli soruşturma açılmasını istemiştir. Diğer taraftan milletvekili T. Statkov da Müftü Hafız Mustafaov Tatarski'nin görevden alınarak yerine Mustafa Kürkliyski'nin getirilmesi için girişimde bulunmuştur.

Vratsa Müslüman ahalisi, 14 Haziran 1909'da müftü Hafız Mustafaov Tatarski hakkındaki şikâyet dilekçelerini Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı yanı sıra Bulgar Eğitim Bakanlığına da göndermişlerdir. Söz konusu müftünün okul muallimi Vidin doğumlu Mahmut Cevdet ile olan tartışmasını dile getirerek, Müslümanların eğitimi ve evkafın geleceği için müftünün görevden uzaklaştırılmasını istemişlerdir. Bulgar Eğitim Bakanlığına yazılan şikâyet dilekçesinde, Mahmud Cevdet'in anlayışlı ve tecrübeli olduğuna ve okul için bir dizi reform gerçekleştirdiğine de yer verilmiştir. Ayrıca Hafız Mustafov'un görevinden alınmaması durumunda kan döküleceği tehdidinde bulunulmuştur.¹⁴⁴ Vratsa Müslümanları, 23 Haziran 1909'da Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına tekrar yazı yazarak bakanın seçtiği uygun ve kabiliyetli bir kişinin tayin edilmesini istemişlerdir. Nihayet 21 Temmuz 1909'da, Vratsa'da bakkallık yapan ve okul encümeni veznedarı olan Hafız Yusufov, çiftçilik yapan Emir Bey Kalenski ve eskiden tütün fabrikatörü olan Hacı Ahmed Bey Lazov'dan oluşan üç kişilik bir heyet, Dışişleri Bakanlığına gelerek müftü Hafız Mustafov Tatarski'nin azil edilmesini istemişlerdir. Aksi takdirde kan döküleceği tehdidini yinelemişlerdir. Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, bütün bu şikâyetler üzerine Hafız Mustafov Tatarski'nin müftülük görevinde kalmasının artık imkânsız olduğunu görmüş ve yerine geçecek olan kişi hakkında Vratsa sancak müftülüğündeki Müslümanların görüşüne başvurulmasına karar vermiştir.¹⁴⁵

Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, uzun süren bir bekleyiş ve araştırmadan sonra 27 Şubat 1912'de Haskova müftüsü Hafız Süleyman Mehmed Aliyev'i Vratsa müftülüğüne tayin etmiştir.¹⁴⁶ Filibe müftülüğü kâtibi Hafız Sami'yi de, 8 Nisan'da yapılacak müftü seçimine kadar, Haskova sancak müftüsü olarak tayin

¹⁴⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.127, 128. Hafız Mustafaov 9 Kasım 1904 tarihinde Vratsa müftüsü olarak tayin edilmiş, hakkında Bulgar Mezahip Nezaretinde Müslümanlar tarafından birçok kez şikâyetler yapılmıştır.

¹⁴⁵ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.136,137.

¹⁴⁶ Vratsa doğumlu olan Hafız Süleyman Mehmed Aliev, 1907–1914 arasında Haskova, Vratsa, Oryahovo müftüsü olarak görevde bulunmuştur.

etmiştir.¹⁴⁷ Vratsa müftüsü Hafız Mustafafov ise Tatarpazarcık müftülüğüne tayin edilmiştir.¹⁴⁸ Ancak aradan altı ay bile geçmeden Vratsa'lı bir gurup Müsüman 6 Temmuz 1912'de Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına müracaat ederek, eski müftüleri Hafız Mustafafov'un sebepsiz yere azledildiğini ve yerine particilik (Partizanlık) nedeniyle Haskova müftüsü Hafız Süleyman Mehmed Aliev'in tayin edildiğini iddia etmişlerdir. Hafız Süleyman Mehmed Aliev'in tayinine karşı olduklarını bildirerek eski müftüleri Hafız Mustafafov'un görevine iade edilmesini talep etmişlerdir.¹⁴⁹

Mezhepler Müdürü Vakarelski, Vratsa müftüsünün görevinden alınmasının bir zorunluluk neticesinde gerçekleştirildiğini savunuyordu. Aslında müftülük sözleşmesine göre, bir müftüyü görevinden almadan önce Baş müftülüğün görüşünü alması ve müftünün görevden alınıp alınmaması hususunu danışması gerekiyordu. Mezhepler Müdürü Vakarelski'ye göre, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki savaş (Balkan Savaşı) yüzünden bu sözleşmenin artık hükmü kalmamıştı. Müslümanların dini organizasyonuna dair talimatta da bu yönde açık bir madde bulunmamakta idi. Bu yüzden Mezhepler Bakanlığı, Baş Müftünün görüşüne başvurmadan Vratsa müftüsünü görevinden almayı tercih etmişti. Böylece hala müftü sözleşmesinin yürürlükte olduğunu düşünen Baş müftünün bundan sonra daha önemli konularda yapacağı müdahaleleri engelleyebilecekti.

Vratsa Müslümanlarından bir gurup, 15 Ocak 1913'te Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bir yazı göndererek, Hafız Süleyman Mehmed Aliev'in müftülük görevinden alınmasını istediler. Grup, boşalacak müftülük görevine Vratsa eski müftüsü Hafız Mustafafov'un tayin edilmesini istiyorlardı. Dilekçelerinde, Vratsa Müslümanlarının Hafız Mustafafov'un kabiliyetli, adil ve müftü olmak için bütün şartlara sahip olduğuna inandıklarını belirtiyorlardı.¹⁵⁰ Bu müracaattan üç gün sonra Bulgar hükümeti, 18 Ocak 1913'te Müftülük sözleşmesinin artık geçerliliğini yitirdiğine karar vererek müftü seçim ve tayinlerinde Baş Müftüyü tamamen devre dışı bıraktı.¹⁵¹ Bulgaristan Dışişleri ve

¹⁴⁷ Önce Bekir Feyzi Mustafafov'un ismi yazılmış ve daha sonra üstü çizilerek Hafız Sami'nin ismi yazılmıştır. Bkz. TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.140.

¹⁴⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.140.

¹⁴⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.146.

¹⁵⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.205, 206. Bu grup, Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına yazdıkları dilekçede Müslüman dini ve eğitim kurumlarının şefi olarak hitap etmiştir.

¹⁵¹ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.163.

Mezhepler Bakanlığı da, Hafız Süleyman Mehmed Aliev'i 19 Ocak 1913'te Vratsa müftülüğü görevinden aldı. Birçok kez Vratsa müftülüğüne tayin edildiği ve her defasında Müslüman ahalinin büyük tepkisiyle karşılaştığı bilindiği halde, Hafız Mustafaov yeniden Vratsa müftülüğüne tayin edildi.

Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının, hükümet yanlısı Vratsa'lı bir gurup Müslüman'ın isteğine uyarak, Vratsa müftüsü Hafız Süleyman Mehmed Aliev'i görevden alması ve yerine büyük çoğunluk tarafından istenmeyen Hafız Mustafaov'u tayin etmesi, Müslümanların büyük tepkisini çekti ve hükümetin bu hukuk dışı uygulamalarına karşı bir protesto mitingi yapıldı. Baş müftülük aracılığıyla bu kanunsuz eyleme ait bir protesto mektubu da 21 Ocak 1913'te Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderildi.¹⁵² Baş müftü de, 23 Ocak 1913'te halkın bu protestosuna katıldığını bildirdi.¹⁵³

Hafız Süleyman Mehmed Aliev, Baş müftü aracılığı ile 10 Eylül 1913 tarihinde Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına başvurdu. Dilekçesinde kanuni bir sebep olmaksızın görevinden alındığını ve 7 ay işsiz kaldığını ileri süren Hafız Süleyman Mehmed Aliev, Bulgaristan Çarlığında boş bulunan bir müftülük görevine yerleştirilmesini talep ediyordu.¹⁵⁴ Diğer bir grup Müslüman ahali de, Şubat 1914'te hükümete verdikleri bir dilekçede, Vratsa müftüsü Hafız Süleyman Mehmed Aliev'in görevinden alınmasına ve yerine Hafız Mustafaov'un tayin edilmesine karşı çıkıyordu. Büyük üzüntü duydukları bu konunun üzerine gidilmesini ve yanlıştın biran önce düzeltilmesini istiyorlardı. Müftülerin değiştirilmesine karşı çıkan Liberal Partisini desteklemekten büyük gurur duyduklarını ifade ederek, seçimden önce yazdıkları dilekçelerine olumlu cevap alacaklarını ümit ettiklerini ve seçimlerde yine Liberal Partisini desteklemeğe devam edeceklerini söylüyorlardı.¹⁵⁵ Nihayet Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, 10 Nisan 1914 tarih ve 211 numaralı Emirname ile, Vratsa müftüsü Hafız Mustafaov'u Vratsa müftülüğünden alarak Sofya müftülüğüne atadı. Ondan boşalan Vratsa müftülüğüne de, Tatar Pazarcık eski müftü vekili Hafız Recep Mehmedov'u tayin etti.¹⁵⁶ Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına verilen

¹⁵² TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.214. Baş müftülük aracılığıyla Hariciye ve Mezahip Nezaretine: 21 Ocak 1913.

¹⁵³ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.213.

¹⁵⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.179.

¹⁵⁵ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.259, 260. Şubat 1914'te yazılan bu dilekçe, Bulgar Hariciye ve Mezahip Nezaretine ancak 18 Ekim 1914'te ulaşmıştır.

¹⁵⁶ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.224.

rapordan anlaşıldığına göre, Hafız Mustafov, Sofya müftülüğü görevine 14 Nisan 1914'te başladı.¹⁵⁷

Vratsa Müftülüğü sorunu böylece şimdilik çözülmüş gibi görünse de, halkın tepkileri bir türlü yatışmamıştır. Olaylar, halkın Vratsa müftülüğünün kapatılmasını isteyecek boyuta ulaşmıştır. Nitekim Haziran 1919'da Vratsa'dan bir grup Müslüman halk, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına başvurarak, Vratsa müftülüğünün kapatılmasını talep etmişlerdir. İleri sürdükleri başlıca gerekçe ise, özellikle Balkan savaşlarından sonra Vratsa'daki Türk nüfusunun üçte iki oranında azaldığı idi. Bir de demir yollarının birleştirilmesinden sonra, Vratsa'dan Sofya'yadaki Baş müftülüğe gitmelerinin kolaylaştığını söylüyorlardı. Ayrıca Vratsa müftüsünün görevini ihmal ettiğini, ticaret ile uğraştığını, okul işleriyle ilgilenmediğini, çocukların bakımsız ve pis sınıflarda eğitim gördüğünü ve müftünün oturduğu yeri onlara vermediğini ileri sürüyorlardı. Bulgar Çarlığında bazı müftülüklerin kapatılma kararının alındığından bahisle, Vratsa müftülüğünün de kapatılmasını istiyorlardı.¹⁵⁸ Vratsa müftüsü ise, 6 Temmuz 1919'da Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına verdiği cevapta, şikayetin şahsi çıkar peşinde olan bir kaç kişi tarafından yapıldığını bildirerek hakkındaki söylentileri yalanlıyordu.¹⁵⁹

c- Razgrad Müftüsünün Görevden Alınması.

Razgrad müftülüğüne, 9 Mayıs 1910'da yapılan seçimde 164 oyla Eni Balabanları köyünden Sali Efendi Halilov seçilmişti. Diğer aday Razgrad'dan Üzeyir Efendi Süleymanov 1 oy almıştı.¹⁶⁰ Razgrad sancak müdürü M. Djurov, Sali Efendi Halilov'un Müslümanların dini organizasyonuna ait geçici talimatnamedeki 5. maddeye tamamen uygun olduğundan Razgrad müftüsü olarak tasdik edilmesini Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bildirmişti.¹⁶¹ Bakanlık da uygun görmüş ve Çarın onayından sonra Sali Efendinin tayinini yapmıştı.

Razgrad Müslümanlarından bir gurup, müftü Sali Efendi Halilov ile sekreteri Rusi Paskalev hakkında 15 Mart 1912'de Razgrad sancak müdüriyetine bir şikayet dilekçesi vermişlerdir. Razgrad Sancak Müdüriyeti, dilekçeyi

¹⁵⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.225. 14 Nisan 1914: Sofya müftülüğü geçici idarecisinin Hariciye ve Mezahip Nezaretine gönderdiği rapor.

¹⁵⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.285.

¹⁵⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.288, 289.

¹⁶⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.83.

¹⁶¹ TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.79. İl müdürü M. Djurov

incelendikten sonra Razgrad müftüsü Sali Efendi Halilov ile sekreteri Rusi Paskalev hakkında öne sürülen iddiaları haklı bulmuştur. Razgrad sancak müdürü Müslüman ahalinin isteklerinin yerine getirilmesini onayladığını ve müftü olarak Üzeyir Efendi Süleymanov'u sekreter olarak da Razgrad'dan İvan Bakırciev'in tayin edilmesini Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bildirmiştir. Sancak müdürü ayrıca, Sali Efendi'nin belediye seçimlerinde sırf Türklerden oluşan bir listenin hazırlanmasında katkısı olduğunu ve bu listenin Bulgar ve Türk ahali arasında çatışmalara sebep olduğunu da ifade etmiştir.¹⁶² 16 Nisan 1912 tarihinde Bulgar Meclisinde Müslüman milletvekillerinden Ahmed Bey ile H.Salimov da, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bir telgraf göndererek Razgrad'daki Müslümanların müftü Sali Efendi Halilov ve sekreteri Rusi Paskalev'e artık tahammül edemediklerini ileri sürerek görevlerinden alınmaları talebinde bulunmuşlardır.¹⁶³

d-Haskova Müftüsünün Görevden Alınması.

Haskova müftülüğüne dair Müslümanların şikayetlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Haskova evkaf komisyonu başkanı Ahmed Süleymanov, Haskova müftüsünün görevini kötüye kullandığını ve evkaf mallarının kiralanmasında yolsuzluk yaptığını öne sürmekteydi. Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının istemesi üzerine, Haskova bölge müdüriyeti bu iddiaları inceledi. Yaptığı incelemenin sonucunu 7 Eylül 1909'da Bulgaristan Mezhepler Bakanlığına yazan Haskova bölge müdürü, Haskova müftüsü hakkında öne sürülen iddiaların asılsız olduğunu, gerek müftünün gerekse evkaf komisyonun görevlerini suiistimal etmediklerini, aksine evkafın menfaatine uygun hareket ettiklerini bildirdi.¹⁶⁴ Ancak şikayetlerin gelmeğe devam etmesi üzerine, Haskova müftüsü hakkındaki şikayetleri ikinci kez teftiş eden Haskova il müdürü, bunların da iftira olduğunu 28 Aralık 1909'da Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bildirdi.¹⁶⁵ Şikayet dilekçelerini yazan kişinin daha önce müftülükte çalışıp müftü tarafından görevinden alınan kâtip Marko Avramov olduğu anlaşıldı. Marko Avramov,

¹⁶² TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.221. Hariciye ve Mezahip Nezaretinde 17.03.1912'de alınmıştır.

¹⁶³ TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.115.

¹⁶⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.20.

¹⁶⁵ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.40.

müftülüğün bölgedeki Müslüman ahali üzerindeki prestijine darbe vurmaya çalışmaktaydı.¹⁶⁶

Haskova Müftüsü Hafız Süleymanov Mehmed Aliev 35 yaşında iyi eğitim görmüş dürüst bir insandı. Teftiş sırasında çeşitli kişiler müftünün suiistimalleri olduğuna dair söylentilerin yalan olduğuna dair ifade vermişlerdi. Haskova'daki bölge müdürü tarafından yapılan incelemede, gerek müftünün gerekse evkaf komisyonunun her hangi bir suiistimaline dair bir kanıt rastlanmadığı da açıklanmıştı. Elde edilen bilgilere göre, hem müftü hem de evkaf komisyonu tam tersine evkafın menfaatlerini korumaya çalışmışlardı. Buna rağmen, 18 Mart 1910 tarihli emirname ile Çarlıkta yapılacak müftü seçimleri bahane edilerek Haskova müftüsü Hafız Süleymanov görevinden alındı.¹⁶⁷

Haskova sancak müftüsünü seçecek olan ikinci seçmenler 25 Nisan 1910'da seçildiler. Borisovgrad, Haskova, Harmanlı olmak üzere üç seçmen bölgesi belirlenmişti. Haskova sancak müftüsünü seçecek olanlar 30 ila 84 yaş arası Müslüman vatandaşlardan oluşmaktaydı. Toplam 52 kişiden oluşan ikinci seçmenlerin 29'u okur yazardı ve 23'ü de okur yazar değildi.¹⁶⁸ Diğer 11 sancak ile birlikte Haskova'da da 9 Mayıs 1910'da müftü seçimi yapıldı. Haskova sancak müftü seçiminde eski müftü Hafız Süleymanov Memed Aliev icazetname, menşur ve ruus ile müracaat ederek aday olurken, diğer aday hiç bir evrak teslim etmemişti. 46 oy alan Hafız Süleymanov Memed Aliev müftü seçilmişti.¹⁶⁹ Seçmenlerden bir grup, 10 Mayıs'ta yapılan seçimlerde şiddet ve baskı uygulandığından bahsederek yeni seçimlerin gerçekleştirilmesini talep etmişlerse¹⁷⁰ de, Hafız Süleymanov'un müftülüğü Çar Ferdinand'ın iradesiyle 7 Haziran 1910'da tasdik edilmişti.¹⁷¹ Fakat atamasının tasdik edilmesinden sonra da hakkındaki şikayetler devam etmişti.

Diğer taraftan Müslümanların dini organizasyonuna dair talimatın 20.ci maddesi hükmünce, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının emriyle Haskova'daki evkaf komisyonu da 1 Mayıs 1910'da görevinden alınmıştı. Fakat yapılan seçimlerde seçilen yeni cami encümeni, 10 yıldır vakıfları idare eden eski cami

¹⁶⁶TDA, F.166k,op.1, a.e.795, lef.20, 36, 98.

¹⁶⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.41.

¹⁶⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.50.

¹⁶⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.44. 12 Mayıs 1910 Eski Zağra ilçe müdüriyetinden Hariciye ve Mezahip Bakanlığna.

¹⁷⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.42.

¹⁷¹ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.101.

encümeninin evraklarını teslim etmemesi ve çıkardığı engeller yüzünden vazifesine başlayamıyordu. Bu da, evkaf mallarıyla ilgili suiistimal yapıldığı şüphelerini uyandırmaktaydı.¹⁷² Nihayet Haskova'daki cami encümeni, 1 Haziran 1911'de Mezhepler Bakanlığına bir şikayet telgrafi göndererek, müftünün, cami encümeni reisi olarak 1895 tarihli geçici talimatnamenin 32. maddesi gereğince cami mallarını açık artırma yapılmadan kiraladığı şikayetinde bulundu. Haskova müftüsünü teftiş etmek üzere bir mali müfettişinin gönderilmesini istedi.

Mali müfettiş Virçev'in müftülük hesaplarını teftiş etmesi neticesinde, müftü Hafız Süleymanov ile kâtibi Lütfi Ahmet İmamov suçlu bulunarak, haklarında adlî işlem başlatıldı. 5 Temmuz 1911'de Hafız Süleymanov'un yerine daha önce de Bulgar hükümetine tavsiye edilmiş olan Bekir Feyzi Mustafaov'un tayin edilmesine karar verildi.¹⁷³ Fakat Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından Çar Ferdinand'a yazılan 10 Temmuz 1911 tarihli bir raporda, Hafız Süleymanov'un suçlu bulunup mahkemeye verildiği için görevinden alındığı ve en kısa zamanda Müslüman ahalinin yeni bir müftü seçimi için çağırılacağı ifade ediliyordu.¹⁷⁴

Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının Haskova müftüsünü görevinden alması ve yerine yeni bir müftü tayin etmesi Müslümanların şikayetine sebep olmuştur. Sofya Osmanlı elçiliğine gönderilen imzasız bir yazıda, müftü değişikliğinin Baş müftünün görüşü alınmadan yapıldığı ve seçim yapılmadan yeni müftünün atandığı şikayet edilmektedir. Sofya elçiliği de, gerekli incelemenin yapılması ve neticesinin bildirilmesi isteğiyle bu şikayet dilekçesini Hariciye Nezaretine göndermiştir.

Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına 28 Ekim 1911'de yazılan bir gizli rapordan anlaşıldığına göre, müfettiş Dr. Simeonov, Haskova müftülüğünün teftişini yeniden ele almıştır. Müslüman nüfusu göç eden Borisovgrad hariç, Simeonov Haskova ve Harmanlı bölgelerindeki Müslümanların müftüden memnun olmadıklarını tespit etmiştir. Memnuniyetsizliklerinin nedenleri olarak

¹⁷² TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.47,48.

¹⁷³ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.98. 5 Temmuz 1911'de Hafız Süleymanov yerine Bekir Mustafaov'un tayin edilmesi talep edilmiş ve bu talep uygun görülmüştür.

¹⁷⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.101.

ta, ahlaksızlık¹⁷⁵ ve evkaf mallarını kendisine yakın kişilerin idaresine ve kendi tasarrufuna bırakmasını göstermektedir.

Haskova'daki bütün evkaf mallarını inceleyen müfettiş Dr. Simeonov, vakıfların çoğunu ve özellikle cami vakıflarını iyi durumda bulduğunu belirtmektedir. Bir evliya vakfı olduğunu, Hafız Efendi'nin bunu Ahmed hoca diye bilinen birinin elinde bıraktığını, Ahmed Efendi'nin dedesinin Haskovalı zengin bir Türk olduğunu kaydetmektedir. Hafız Mahmud'un cami ve daha sonra okul yaptırdığını, bunların masraflarını karşılamak üzere birkaç dükkan yaptırdığını, müftünün yardımıyla Ahmed hoca'nın dükkanları aldığını, birisini kahveye çevirdiğini ve diğerlerini de kendi malıymış gibi kiraya verdiğini, bir iki yıl önce el koyduğu okulu da kiraya verdiğini öğretmen ve öğrencileri kovduğunu uzun uzadıya anlatmaktadır. Müfettişin iddiasına göre, gerek müftü ve gerekse Ahmed hoca, vakıflara ait olan bu malları “dedelerimizden kalan mallar” diye izah etmektedirler. Bu durum, hijyenik bir okula sahip olmayan ve çocukları ahır gibi mekanlarda okuyan Türkleri son derece olumsuz etkilemektedir. Müslümanlar, müftünün görevini kötüye kullandığını, Müslümanların işlerini yavaş gördüğünü, her zaman işinin başında durmadığını, davaları gecikmeli yürüttüğünü söylüyorlardı.

Müftünün görevi dışındaki işlerle uğraştığı yönündeki iddiaları inceleyemediğini söyleyen Müfettiş Simeonov, Müftü hakkında bilgi verirken; “Hafız Efendi Kırcaali'nin Söğütçük köyündendir. Haskova'ya hoca olarak 10-12 yıl önce gelmeye başlamıştır. Genelde Ramazan ayında gelirmiş ve Haskova Müslümanları kendisini çağırıp ücretini de aralarından toplayıp verirlermiş” demektedir. Müftülük dairesi hakkında bilgi verirken de; “Osmanlı devletinin bir dairesidir. Bulgaristan devletine ve vatandaşlarına hizmet etmemektedir. Fakat ispiyonlamak ve yabancı çıkarlarını gözetmek görevini yürütmektedir” şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Müftünün Sofya'daki Osmanlı konsolosluğu ile yaptığı yazışmaları (müftülüğün konsoloslukla 50-60 kadar yazışması bulunmaktadır) delil olarak göstermektedir. Müftülüğün düzenli olarak Türkiye'ye göç eden veya geçici olarak gidenlere şahadetname düzenlediğini, Haskova müftüsünün Osmanlı konsolosluğu için bir pasaport memuru rolünü üstlendiğini, hatta müftülüğün

¹⁷⁵ Müftünün, Kırcaali'de karısı ve çocukları olduğu halde kendisini bekar göstererek Haskova'da tekrar evlendiği, daha sonra ilk karısından boşandığı ve dua okumak için çağırıldığı evde akli dengesi yerinde olmayan bir genç kıza sarkıntılık ettiği öne sürülmüştür.

Sadaret'e ve Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazılara da rastlandığını, Haskova müftüsünün bu yazılarda Baş müftünün menşurunun gönderilmesini istediğini yazdığını iddia etmektedir.

Müfettiş, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının, Türk dini cemaatleri üzerinde daha etkili bir kontrol mekanizması kurması tavsiyesinde bulunmaktadır. Sistemik ve sürekli bir kontrol sayesinde, dini cemaatler hakkında netleşmeyen bir takım hususların belirlenmesi sağlanabilecektir. Dini cemaatlerin, kurumların ve belediyelerin durumları hakkında gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması da temin edilebilecektir. Haskova müftülüğünde yapılan çalışmaların üçte ikisinin Osmanlı devleti ile ilgili olduğu ve sadece üçte birinin yerel halkın işi olduğu sonucuna varan Müfettiş, Hafız Süleymanov'un müftülük görevinde kalabilmesinin, ancak Türk konsoloslukları ile ve Türkiye'deki ileri gelenlerle iyi ilişkiler içinde olmasına bağlı olduğunu ima etmektedir. Bulgar devletinin bir memuru olarak görev ve yetkileri kanunlarla belirlenmiş olan müftünün bu görev ve yetkilerinin dışına çıkmasının kanun dışı olacağını ve dolayısıyla cezaya tabi tutulacağını hatırlatarak, Haskova Müftüsüne istifa etmesini tavsiye etmektedir.¹⁷⁶

Baş müftü Hocaade Muhiddin Efendi ise, 7 Kasım 1911 tarihinde Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderdiği raporunda, Haskova müftüsünün görevinden alınmasının tamamen particilik sebebiyle yapıldığını ileri sürmektedir. Partilerin sık sık müdahaleleri yüzünden müftülüklerin iyi çalışmadığını ve hatta şeklen varlık gösterip hiç bir işe yaramayan kurumlar olarak kaldıklarını, Baş müftülüğün de bu durumdan dolayı onurunun ve otoritesinin zedelendiğini söylemektedir. Kanunlara ve şeriat hükümlerine aykırı bir sebep olmadığı takdirde, müftülerin görevlerinden alınmamalarının ve yerlerinde kalmalarının sağlanmasını talep etmektedir. Müftü vekillerinin tayinlerinde de Müslüman ahalinin isteklerinin dikkate alınmamasını istemektedir.¹⁷⁷ Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının, 16 Kasım 1911'de Baş müftüye verdiği cevapta ise, Haskova müftüsünün Baş müftüyü doğrudan ilgilendiren bir davranışını, yani menşurun gönderilmesi için Osmanlı Sadrazamına yazı yazma meselesi öne çıkarılmaktadır. Haskova Müftüsünün azlinin particilik sebebiyle değil, teftiş

¹⁷⁶ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, Lef.122-125. Sofya 28 Ekim 1911. Reisül Nüzzar Geşov'a Derkenar: Vakarelskiye müfettiş tarafından gösterilen deliller dolayısıyla söz konusu müftü Baş müftünün görüşüne başvurulmadan görevinden alınabilir.

¹⁷⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e. 795, lef. 128, 129.

neticesinde ortaya çıkan düzensizlikler yüzünden olduğu ve teftişin de ahalinin şikayetleri üzerine yapıldığı ifade edilmektedir.¹⁷⁸

e- Sofya Müftüsünün Görevden Alınması.

Sofya'da yaşayan Müslümanlar 5-6 haneden ibaret olduğundan ve Kiptiler de müftü seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olmadıklarından Sofya merkez müftüsü seçimle iş başına gelmez ve Bulgar hükümeti tarafından tayin edilirdi. Sofya'daki Müslümanlardan bir gurup, 1909'da Muhiddin Efendi'nin Sofya müftülüğü görevinden alınması için Sadaret'e bir mazbata göndermişlerdir. Bunun üzerine Sadaret konunun incelenmesi ve neticenin bildirilmesi için Bulgaristan Komiserliğine talimat¹⁷⁹ vermiştir. Ayrıca müftünün görevini dikkatli bir şekilde ve Müslüman ahalinin beğenisini kazanmak için özen göstermesi gerektiği konusunda uyarılmasını istemiştir. Diğer yandan Bulgaristan Prenslığı Millet Meclis azasından ve Şura-yı devlet bidayet mahkemesi muavinlerinden Mustafa Sadık da, 1 Nisan 1909'da Sadaret'e gönderdiği bir mektupta, Hocaade'nin görevden alınmasını isteyenlerin evkafın yok olmasına sebep olan ve müftünün girişimiyle bir vakıf binasının inşası için Sofya belediyesi tarafından tahsis edilen 16 bin vakıf parasına göz diken Kiptilerin¹⁸⁰ olduğunu bildirmiştir.

Mustafa Sadık'a¹⁸¹ göre, Muhiddin Efendi gibi değerli bir zatın azli ile bütün Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'de bulunan 600 bin Müslüman ahali mağdur edilmiş olacaktır. Bu nedenle gerçeğin ortaya çıkması ve Müslümanların hak ve hukukunun korunması için, Komiserlik tarafından atanacak bir memur vasıtasıyla inceleme yapılmasını talep etmektedir. Aynı şekilde Bulgaristan Komiserliğinden Sadaret'e yazılan bir yazıda, Sofya müftüsü Hocaade'nin dürüst ve alim kişiliğinin herkes tarafından bilindiği, ancak iş gören bir çevre elde edememiş olmasından ve Sofya'da müftülüğe bağlı faal bir Müslüman cemaat teşkil edememesinden dolayı müftünün faaliyetlerinde rehabet görüldüğü ve

¹⁷⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.130.

¹⁷⁹ 28 Mart 1909 tarihli Bulgaristan Komiserliği vekaletine şukka.

¹⁸⁰ Osmanlı-Rus savaşından sonra Türkler Sofya'dan göç etmiş, şehirde Çingene nüfus fazla idi. Sofya müftüsü doğal olarak bu durumdan pek memnun değildi. Bkz. Bernard Lory, Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo, Bilgarskata Gradska Kultura 1878-1900, Sofya 2002,s. 54.

¹⁸¹ Mustafa Dospatlı: eskiden Bulgar Meclis-i mebusanında mebus, Rumeli muhacirin-i islamiye cemiyeti azası ve Şura-yı devlet bidayet mahkemesi muavinlerindendir. Bkz. A.MTZ.04 nr.174/61. Ayrıca 25 Mart 1325 tarihinde Bulgaristan Komiserliğine gönderilen talimatta Hocaadenin rehabetini bırakıp önemli olan vazifesini iyi yapması ve Müslüman ahalinin beğenisini çekmesi kendisine etkili bir şekilde bildirilmesi bildirilmiştir. Aynı yer.

yapılan şikayetin de kişiliğine ait olmayıp istenilen seviyede iş görememesinden dolayı meydana geldiği ifade edilmektedir.¹⁸²

Nihayet Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, 10 Nisan 1914 tarih ve 211 numaralı Emirname ile, Vratsa müftüsü Hafız Mustafafov'u Vratsa müftülüğünden alarak Sofya müftülüğüne atadı. Ondan boşalan Vratsa müftülüğüne de, Tatar Pazarcık eski müftü vekili Hafız Recep Mehmedov'u tayin etti.¹⁸³ Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına verilen rapordan anlaşıldığına göre, Hafız Mustafafov, Sofya müftülüğü görevine 14 Nisan 1914'te başladı.¹⁸⁴ Baş müftülük tarafından Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına 8 Ekim 1914'te gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre, yaklaşık 1 ay önce Sofya bölge müftüsü olarak Filibe'den Hafız İbrahim tayin edilmiş ise de, şu ana kadar görevine başlamadığından Baş müftülük söz konusu kişinin görevinden vazgeçtiğine karar vermiştir. Bu nedenle bu görev için Süleyman Faik Efendi'yi uygun bulduğunu Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bildirmiştir.¹⁸⁵

2-1913 Tarihinden Önceki Dönemde Müftü Vekillerinin Görevden Alınmaları.

a-Yeni Pazar Müftü Vekili Hakkında İleri Sürülen İddialar.

Partizanca davranışlar ve çıkar çatışmaları yüzünden aynı şekilde Müftü Vekilleri de görevlerinden alınıyordu. Nitekim Yeni Pazar Müslüman ahalisinden bir gurup, 1910 yılında Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bir yazı yazarak, müftü vekili Hasan Efendi Aliev hakkında şikayette bulunmuşlardır. İddialarına göre müftü vekili müftülük işlerini ihmal etmekte ve vakıf mallarını özel mülk olarak kullanmaktaydı. Devrin köyünde vakıf malları olan bir değirmen ve Yeni Pazar'da bir fırın açık artırmaya verilmeksizin kiraya verildiğini ileri sürüyorlardı. Müftünün aynı zamanda Müslüman ahali arasında fitne fesat çıkardığını da söylüyorlardı. Bu nedenlerle müftünün görevden alınmasını ve yerine Yeni Pazar'dan Bekir Efendi Hüseyinov'un tayin edilmesini talep ediyorlardı.¹⁸⁶

Şumnu il yöneticisi tarafından 1 Haziran 1910'da Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderilen gizli bir raporda, Yeni Pazar müftü vekili hakkında öne

¹⁸² BOA, A.MTZ.04 nr.174/61.

¹⁸³ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.224.

¹⁸⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.792, lef.225. 14 Nisan 1914: Sofya müftülüğü geçici idarecisinin Hariciye ve Mezahip Nezaretine gönderdiği rapor.

¹⁸⁵ TDA, F. 166k, op.1, a.e.796, lef.124.

¹⁸⁶ TDA, F.166k, op.1, a.e.811, lef.66, 67. Dilekçe Hariciye ve Mezahip Nezaretine 22.01.1910'da gelmiştir

sürülen iddiaların incelendiği bildiriliyordu. Raporda Yeni Pazar evkaf komisyonuna ait bütün malların, kamu işletmeleri kanunu hükümlerine uygun olarak açık artırma ile ve gönüllü olarak kiraya verildiği açıklanmaktaydı. Müftü vekili ile sekreterinin Türk ve Bulgar halkı arasında fitne fesat çıkarmak için particilik ile uğraştıkları ve hatta müftü vekilinin Türk suçlularına yataklık ettiği iddialarının tamamen asılsız olduğu ifade edilmekteydi.

Gizli raporda açıklandığına göre müftü vekili hakkında şikayet dilekçesi yazanların tamamı, mensup oldukları partide yer alamadıklarından dolayı şahsi çıkar peşinde olanlardı ve zarar vermek için her türlü vasıtaya müracaat edenlerdi. Ayrıca Bekir Efendi Hüseyinov 75 yaşında Müslüman Türk ahalisi arasında iyi tanınan ve saygı gören bir kimseydi. Yaşı ilerlemiş olmasından dolayı her hangi bir kamu görevinde bulunması da mümkün değildi.¹⁸⁷ Yeni Pazar müftü vekili, 5 Haziran 1910'da Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bir yazı yazarak kendisi hakkında yapılan şikayetleri duyduğunu bildirdi. Hakkında ileri sürülen iddiaları, özellikle genç Müslüman Türklere karşı ajitasyon yaptığı iddiasını ve vakıf mallarını suiistimal ettiği yönündeki suçlamaları öğrendiğini açıkladı. Bir dini lider olarak, bu tip suçlamaları geçiştirmeye vicdanının kesinlikle kabul etmediğini belirterek, asılsız iddialarda bulunanları mahkemeye vereceğini ve bu nedenle mahkemeye delil olarak sunulmak üzere şikayet mektubunun bir suretini talep etti.¹⁸⁸

b-Osman Pazarı Müftü Vekilinin Değiştirilmesi.

Hristo Macarov imzasıyla 12 Kasım 1913'te Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderilen bir telgrafta da, eski milletvekili ve demokrat partisi mensubu olan Hafız Mehmet Süleymanov'un parti mensubiyeti sebep gösterilerek, Osman Pazarı müftü vekilliği görevinden hemen alınması gerektiği bildirilmekteydi. Yerine Hasan Efendi Panevlu'nun tayin edilmesi önerilmekteydi. Bu değişim için gerekli girişimin yapıldığı da ifade edilmekteydi. Aynı gün Osman Pazarı ilçe müdürü de aynı talepte bulunmuştu. Bu girişimler neticesinde görevinden alınma emrinin bir an önce verilmesi için karar

¹⁸⁷ TDA, F.166k, op.1. a.e.811, lef.78, 79. Provadi ilinde, Rıka-Devnya köyünde bulunan vakıf malı olan değirmen 3 yıl için(26 Ekim 1909-26 Ekim 1912) için Mihail Kristev'e karşılıklı anlaşma ile kiraya verilmiştir.

¹⁸⁸ TDA, F.166k, op.1., a.e.811, lef.80

alınmıştır.¹⁸⁹ Aynı şekilde Karlova'daki müftü vekilini teftiş etmesi için bir müfettişin gönderilmesini talep eden ve bölgedeki Türkler adına Başbakan Todorov'a yazan bir kaç kişi müftü vekilinin evkafı zarara uğrattığını ve üçüncü şahıslar vasıtasıyla kanun dışı para aldığını ileri sürmüşlerdir.¹⁹⁰ Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, müftü vekilleriyle ilgili bu tip şikayetlerin artması üzerine, 27 Şubat 1912 tarih ve 107 numaralı Emirnameyi yayınladı. Emirnamede müftü seçimlerinin 8 Nisan 1912'de yapılacağı duyuruluyordu.¹⁹¹

3-1913 Tarihinden Sonraki Dönemde Müftülerin Görevden Alınmaları.

a-Müftülerin Görevden Alınmaları Konusunda Babîâli'nin Tutumu.

Yapılan uygulamalardan anlaşıldığına göre, Bulgaristan hükümeti hala eski alışkanlıklarını sürdürüyordu. İsteddiği kimseleri, aranan şartlara uygun olup olmadığına bakmadan tayin ediyor, istemediklerini de çeşitli bahanelerle görevlerinden alıyordu. Nitekim Sofya Osmanlı Elçisinin 26 Mayıs 1915'te Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya gönderdiği yazıda da, Mayıs 1915'te gerçekleştirilen sancak müftü seçimlerinin, İstanbul anlaşmasına tamamen aykırı bir şekilde ve Bulgar hükümetinin müdahale ve zorlamasıyla yapıldığı bildiriliyordu. Birinci ve ikinci seçmenler her yerde baskı ve takibe maruz kalarak oy vermeleri engellenmişti. Müslümanlara baskı uygulanarak, Bulgar hükümetinin belirlemiş olduğu bazı cahil ve ahlaken yetersiz kişileri istemeyerek müftülüğe seçmek zorunda bırakılmışlardı. Seçim esnasında kullanılan baskı, şiddet ve zorlama hakkında deliller elde etmek son derece zordu. Bilhassa seçim hilelerinin hemen hepsini uygulama hususunda tecrübeli olan Bulgaristan'da buna dair kuvvetli delillere ulaşmak mümkün değildi.

Elçinin yazısında, Müslüman ahaliye yapılan baskı ve şiddet olaylarında, Bulgar meclisindeki Müslüman mebuslardan Ethem Ruhi ile Hafız Sıtkı Efendilerin de çok büyük rol oynadıkları vurgulanıyordu. Ethem Ruhi ile Hafız Sıtkı Efendiler, seçimlerde hükümetin belirlediği adayların seçilmesi için, hükümetin de yardımıyla Müslüman ahaliye karşı her türlü baskı ve şiddete başvurmuşlardı. Ehem Ruhi Mayısın birinci günü yani seçimden önce Filibe'nin

¹⁸⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e.811, lef.88, 98.

¹⁹⁰ NBKM, F.273, a.e. 1771.

¹⁹¹ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.140.

Ustina köyünden ve kendi taraftarlarından 5 kişiyle Filibe'ye gelerek ve hükümetin de desteği ile bazı Türklere eziyet etmişlerdir. Bu baskıyı yeterli görmeyerek Müslümanları dehşete düşüren eziyetlerde bulunmuşlardır. Ethem Ruhi Filibe istasyonundaki polis memurları yardımıyla sancak ve kazalardan gelen ikinci seçmenleri zorla arabalara bindirmiş ve pederini zorla Filibe müftüsü olarak seçtirmiştir.

Hafız Sıtkı, Müslüman nüfusunun fazla olduğu Rusçuk'ta Müslümanlar arasına nifak sokarak oyları bölmüş ve hükümetin desteği ile kendi adayı bilgisiz bir köylüyü seçtirmiştir. Burgaz'da ise, ziraat müdürü arkadaşı ile birlikte İslam vakıflarından zimmetine geçirdiği 25 bin Frankın hesabını kapatmak için kendi adamını seçtirmiştir. Ustrumca'da, arıcılık ve çiftçilik ile meşgul olan, ilim ve irfandan mahrum ve şer'i hükümlerden tamamıyla habersiz Hacı Ali'nin seçimi de yine hükümetin tehditleri ve polisin baskısı ile meydana geldiği gelen şikayetlerden anlaşılmaktaydı.

Sofya Elçisi, Müslüman millet vekillerinin Bulgarlardan daha fazla zararları oldukların bilhassa belirtmekteydi. Bu tip millet vekilleri, Müslüman ahalinin hak ve hukukunu kendi menfaatleri uğuruna harcamaktaydılar. Anlaşmaların ve yönetmeliklerin partizanlık ve çıkar sağlama sebebiyle yine Türkler tarafından çiğnenmiş olmasının üzüntü verici bir durum olduğunu vurgulayan elçi, siyasi vaziyet dolayısıyla bu konularda Bulgar hükümetine gerekli girişimlerde bulunmanın mümkün görülmediğini söylüyordu. Sofya Elçisi, bundan dolayı şimdilik mesele üzerine daha fazla gidilmemesini, olduğu gibi bırakılmasını, Müslüman ahali arasındaki nifak ve bölünmelerin önünün alınması için uygun bir zamanın daha uygun yol olacağı görüşünde idi.¹⁹²

Osmanlı Hariciye Nezareti, görevden alınan Baş müftü ve sancak müftülerinin İstanbul antlaşmasından önce tasdik edilen müftüler mi yoksa anlaşma hükmünce seçilen müftüler mi oldukları hakkında Sofya sefaretinden bilgi istedi. Alınacak cevap üzerine siyaset gereğince Bulgar hükümetine yapılacak girişimin şekli Bâbiâlf Hukuk müşavirleri tarafından incelenecekti.¹⁹³

¹⁹² BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.15, 5 Mayıs 1915 tarihli tahrirat ekidir ; 2 Haziran 1331(15 Haziran 1915) tarihli ve 66492/13 nolu ile makamı ala-iyi meşahata ve 66492/238 no ile Sofya seferetine yazıldı..

¹⁹³ BOA, HR.SYS nr.307/3, ek.13. 1 Haziran 1915 Hariciye'den Meşihat'a tahrirat.

Sofya Elçisi, 9 Haziran 1915'te Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya gönderdiği cevabi yazıda açıklandığına göre; Bulgar hükümeti tarafından görevden alınıp yeniden seçim yapılmış olan sancak müftülerinin hepsi ve Baş müftü dahil olduğu halde 1913 İstanbul antlaşmasının imzasından önce usul ve nizam içinde Müslümanlar tarafından seçilmişti ve memuriyetleri resmen tanınmıştı. Eski seçim, iki hükümet arasında imzalanan müftüler mukavelenesindeki hükümler ve İstanbul antlaşmasında da aynen teyit edilmiş seçim usulleri çerçevesinde cereyan etmişti. İstanbul antlaşmasında da müftü seçimlerinin yeniden yapılacağına dair hiçbir kayıt bulunmuyordu. Eski seçimin feshi için Bulgar hükümetine başvuran birkaç menfaatperest Müslüman dışında başka hiçbir kimse tarafından teşebbüs edilmemesi dikkate alındığında, hükümetin isteği ile gerçekleşen seçimin ne maksada hizmet ettiği anlaşılmaktaydı. Çünkü istediği adamları seçtirebilmek için Müftü seçimini bizzat Bulgar hükümeti istemişti. Sofya Elçisine göre, siyasi durum seçimlerde yapılan hile ve şiddet olayları için Bulgar hükümetine etkili girişimlerde bulunmaya müsait değildi.¹⁹⁴

b- Zıştovi ve Tatarpazarcık Müftü Vekillerinin Değiştirilmesi.

Zıştovi'den bir grup Müslüman, 21 Temmuz 1915'te Tırnova müftüsüne yazarak, 1 yıldan beri Zıştovi müftü vekili olarak görev yapan Yusuf Razi hakkında şikayetlerini dile getirmişlerdir.¹⁹⁵ Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı 29 Ağustos 1915 tarihinde Tatarpazarcık müftü vekili Süleyman Faik'i Zıştovi müftü vekilliğine ve Zıştovi müftü vekili Yusuf Razi'yi de Tatarpazarcık müftü vekilliğine tayin etmiştir.¹⁹⁶ Başbakan Radoslavov'un 3 Eylül 1915 tarihli talimatıyla Süleyman Faik'e Bakanlığın bütçesinde öngörülen maaş verilecekti. Yusuf Razi'ye ise, maaş olarak yıllık 1500 leva verilecekti.¹⁹⁷ Maaşını az bulan Yusuf Razi, 9 Eylül 1915'te Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bir dilekçe vererek, Zıştovi Müslüman ahalisinin kendisinden memnun olduğunu dile getirerek Tatarpazarcığa yapılan tayininin durdurulmasını istemiştir. Ancak isteği

¹⁹⁴ BOA, HR.SYS nr.307/3, ek.9 2 Haziran 1915 ve 238 nolu tahrirat cevabıdır.

¹⁹⁵ TDA, F.166k, op.1, a.e.796, lef.66.

¹⁹⁶ TDA, F.166k, op.1, a.e. 796, lef.55.

¹⁹⁷ TDA, F.166k, op.1, a.e.796, lef.63.

17 Eylül 1915'te reddedildiği¹⁹⁸ gibi müftü hakkındaki şikayet dilekçesi de işleme konuldu.

Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, 15 Ocak 1916'da Tatarpazarcık il müdüriyetine yazarak, Tatarpazarcık Müslüman ahalisinin müftü hakkındaki şikayetinin ele alınmasını ve müftü hakkında öne sürülen iddiaların araştırılarak sonuçlarının nezarete bildirilmesini istemiştir.¹⁹⁹ İl müdürlüğünden Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına verilen cevapta, evkaf encümeni tarafından verilen şikayet dilekçesindeki iddiaların araştırıldığı belirtildikten sonra; müftü vekili Yusuf Razi'nin cami mallarının kiraya verilmesi konusunda suiistimallerinin bulunduğu ve bir vakıf dükkanını da cüzi bir fiyat karşılığında kendi yakınına kiraya verdiği, vakıf encümeninin haberi olmadan camiye ait tarla, bostan v.s. ile ilgili konularda da suiistimallerinin olduğu, elde edilen gelirin kendisinde kaldığı ve kimseye hesap vermediğinin anlaşıldığı açıklanmaktadır. İl Müdürlüğü, evkaf encümeninin, adı geçen müftü vekilinin sorguya çekilmesi ve cami encümeninden uzaklaştırılması konusundaki talebini de yerinde bulmuştur.²⁰⁰ Nihayet 8 Mayıs 1916 tarihli emirname ile Tatarpazarcık müftüsü Yusuf Razi görevinden alınmış ve yerine Gümölcineli Hafız Aziz tayin edilmiştir.²⁰¹

Tatarpazarcık Müslüman ahalisi, 28 Haziran 1916 tarihinde Bulgaristan Başbakanı Radoslavov'a bir yazı yazarak, Gümölcineli Hafız Aziz'in Tatarpazarcık müftü vekilliğine tayin edilmesinden sonra Müslümanlar arasında büyük bir parçalanma olduğunu bildirmişlerdir. Hafız Aziz'in okul bitirmediğini ve müftülük yapmağa yetkili olmadığından şikayet eden Müslüman ahali, halkın memnun olduğu ve görevini dürüstçe yerine getiren eski müftüleri Yusuf Razi'nin yeniden Tatarpazarcık müftüsü olarak tayin edilmesini istiyorlardı.²⁰²

4-Müftülerin Osmanlı Makamlarıyla Haberleşmelerinin Yasaklanması.

Bulgaristan Müslümanlarının en üst cemaat teşkilatlanması olan müftülüklerin, dinen bağlı oldukları Meşihat ve Meşihat'ın bağlı olduğu Osmanlı

¹⁹⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e. 796, lef.61.

¹⁹⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e. 796, lef.126.

²⁰⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.796, lef. 155.

²⁰¹ TDA, F.166k, op.1, a.e.796, lef.119.

²⁰² TDA, F.166k, op.1, a.e.796, lef.102.

makamlarıyla yazışmaları ve Türk makamlarının Bulgaristan Müslümanlarıyla ilgilenmeleri devamlı tartışma konusu idi. Bulgaristan Komiserleri, Bulgaristan Prensliği döneminde Müslümanların çeşitli meseleleri hakkında bilgi almak yada talimat vermek için doğrudan doğruya müftülere müracaat ediyorlardı. Buna karşı çıkan Bulgar yetkililer de, Komiserliğin böyle bir yetkiye sahip olmadığını ileri sürerek müftülere Komiserlik ve Osmanlı tüccar vekilliklerinden gelen yazıları neticesiz bırakmaları için baskı yapıyorlardı.

Bulgaristan Prensliği hükümeti, Komiserliğin müftülere değil fakat bizzat Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına müracaat etmesi gerektiğini öne sürüyordu. Bulgaristan Prensliğini imtiyazlı vilayet olarak değerlendiren ve onu da diğer vilayetler gibi bir Osmanlı vilayeti olarak gören Osmanlı devleti de, Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet gibi hareket etmesine karşı çıkıyordu. Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Bey'in, Bulgar Kilisesi'nin de aynı muameleye tabi tutulacağını ifade etmesine rağmen Prensliğin bu konudaki tutumuna son verilememiştir.²⁰³ Nitekim yukarıda da açıkladığımız gibi, Haskova müftüsü Hafız Süleymanov'un Osmanlı Hariciye Nezareti ve Bulgaristan'daki Osmanlı elçiliği ile yaptığı yazışmalar, 1911'de görevinden alınması için başlıca sebep sayılmıştır.²⁰⁴

Bulgaristan hükümeti, Müslümanların Bulgaristan'da bulunun resmi Osmanlı memurları ile haberleşme bağlarını ve ilişkilerini kesmek amacıyla daha önce de müftülükleri birkaç kez uyarmıştı. Ancak Bulgaristan hükümetinin o sırada Hilafet makamına karşı siyasi duruşu yüzünden, Bulgaristan müftüleri ile Osmanlı devletinin Sofya Elçiliği arasındaki haberleşmeyi yasaklamak uygun görülmediği için bu düşünce uygulamaya geçirilememiştir. Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, Balkan Harbi hazırlıklarının yapıldığı bir ortamda 10 Mayıs 1912'de bütün müftü ve müftü vekillerine bir yazı göndererek, müftülerin özel talimat ile belirlenmiş konulardan başka resmi işlerle meşgul olmamaları ve belirlenen makamlardan başka makamlarla haberleşmemeleri konusunda uyardı.

Sofya Osmanlı elçiliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen 10 Mayıs 1912 tarihli yazıda da; Bulgaristan Baş müftüsünün, müftülerin şeriata dair dini ve

²⁰³ BOA, YEE nr.136/3.

²⁰⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e.795, lef.122-125.

hukuki işler için Meşihat makamı ile Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı arasındaki ilişkilerde aracılık edeceği 1909 tarihli protokole bağlı mukavelenamenin birinci maddesinde yer aldığı hatırlatılmaktaydı. Ancak esas vazifeleri dini ve hukuki işleri halletmek olan müftülerin, diğer hususlar için de Osmanlı Elçiliği ile muhabere edeceklerine dair protokolde açık bir madde bulunmadığı da vurgulanmaktaydı. Bu nedenle müftülerin Osmanlı Elçiliği ve Osmanlı şehbenderlikleri ile resmi haberleşmede bulunmağa zorunlu kılacak kuvvetli bir dayanağın mevcut olmadığı belirtilmekteydi. Ayrıca müftülerin eskiden olduğu gibi Osmanlı resmi kurumlarıyla haberleşmelerine müsaade edilmesi için Bulgar hükümeti nezdinde yapılan girişimlerden de bir netice alınamadığı ve bu durumun da şüphesiz Osmanlı devletinin prestijini zedelediği ifade edilmekteydi.

Söz konusu yazıda, Bulgaristan hükümeti tarafından alınan bu engelleyici tedbirlerin Müslümanların Hilafet makamına olan çok kuvvetli manevi bağlarını koparamayacağı açıklanmaktaydı. Bulgaristan Müslümanlarının önemli ve istisnai durumlarda hususi bir mektupla Hilafet makamıyla haberleşmelerine set çekilemeyeceğinin gayet açık olduğu ifade ediliyordu. Sofya Elçiliği ile müftüler arasındaki haberleşmenin daha çok göçmenlerin hüviyetlerinin tespitiyle ilgili olduğu belirtilerek, bunun için ne müftülere sorumluluk yüklemek ve ne de Bulgaristan hükümetine minnet etmek gerekmediği vurgulanıyordu.

Elçiliğin açıklamasına göre, göçmenlerin hüviyet incelenmelerinin bundan sonra Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmekteydi. Ancak eğitim, evkaf ve diğer işler konusunda ise, Bulgaristan Baş müftülüğü ile Sefaret arasındaki haberleşmeye devam edileceği açıklanıyordu.²⁰⁵

Osmanlı Hariciye Nezareti de, 22 Mayıs 1912 tarihinde Sofya Elçiliğine gönderdiği yazısında; şimdiye kadar müftülüklerle Sefaret arasında gerçekleştirilen haberleşmenin sadece göçmenlerin durumunun incelenmesiyle ilgili olmadığı ve bununla birlikte Müslümanların nikah, talak, veraset, vasiyet gibi şahıs ve medeni hukuklarına dair olan yazışmalar da hatırlatılmaktaydı.

Hariciye Nezareti yazısında, 1909 Protokolüne göre müftülerin Müslümanlar arasındaki medeni hükümlerin uygulanmasından, dini ve hukuk

²⁰⁵ BOA, HR.SYS nr.307/2, lef.2.

işlerinin yürütülmesinden sorumlu oldukları hatırlatılarak, Osmanlı makamlarıyla yazışmalarının zaruri olduğu vurgulanmaktaydı. Bilhassa Bulgaristan'dan göç eden Osmanlı tebaasının akrabalık ve diğer sebeplerle bu topraklarda menfaat ve alakalarının olduğu ve bu işleri yapmak ve terekelerini tespit etmek görevinin de müftülere ait görevler olduğu belirtilmekteydi.

Hariciye Nezaretine göre, bu konularda Osmanlı konsoloslarının görev ve yetkileri belliydi. Osmanlı tebaasının haklarının tam olarak korunabilmesi için Osmanlı konsoloslarının müftülüklerle doğrudan yazışmaları bir zorunluluktu. Çünkü Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında henüz bir mukavele mevcut olmadığı için gayr-i müslim tebaaya ait hususların bir kısmı konsolosluklar tarafından gerçekleştirilmekte, bir kısmı da mutasarrıflıklar vasıtasıyla bilgi alınmaktaydı. Ancak Müslüman tebaanın bu gibi işleri hakkında yapılacak muameleye dair açık bir hüküm bulunmamaktaydı. Bu nedenle Osmanlı memurlarıyla müftülükler arasındaki haberleşme normal bir uygulamaydı.

Nezaretin bu yazısı üzerine Rusçuk Osmanlı Şehbenderliği de, 12 Haziran 1912 Tarihli yazısında, Bulgaristan'da bulunan müftü ve müftü vekillerine belirlenen mercilerden başka bir makam ile haberleşmemeleri için Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından yapılan genel bildiri üzerine, muhacir hüviyetlerinin incelenmesinin Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla yapılması ve maarif, evkaf ve diğer işler için ise Baş müftülük ile haberleşmeye devam edileceğini bildirmiştir.²⁰⁶

5-Müftülerin Mahkum Edilmeleri.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Bulgaristan hükümeti eskiden olduğu gibi Müslümanları birbirilerine karşı kullanarak toplumun birliğini ve düzenini elinden geldiğince bozmaya çalışıyordu. Müftü ve müftü vekillerini sık sık görevden alıyor ve bazen de lüzumsuz suçlamalarla mahkum ettiriyordu. Nitekim Sofya Osmanlı Elçiliğinden 28 Temmuz 1916 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda, Provadi müftüsünün mahkumiyetine dair Rusçuk Osmanlı Şehbenderliğinin sefarete gelen yazıdan bahsedilmekte ve sefaretin bu konudaki düşünceleri aktarılmaktadır.

²⁰⁶ BOA, HR.SYS, nr.307/3, lef.34.

Sefaretin yazısından da anlaşılacağı gibi, Bulgar hükümeti imam ve müezzinlerin tayinleri konusunu da müftüleri yargılamak için iyi bir vesile sayıyordu. İmam ve müezzin tayinlerinde suiistimali bulunduğu ileri sürülerek mahkemeye verilen müftü hakkında herhangi bir idari soruşturma yapmadan ve mahkemelerin verdiği mahkumiyet kararlarını da tetkik etmeden uygulamaya koymaktan çekinmiyordu. Baş müftüyü azlederek Bulgaristan'daki müftülük teşkilatını esasından yıkan ve müftülük makamına bir takım cahil kişileri atayan Bulgar hükümeti, müftülerin en küçük hareketlerine karşı katı tedbirler alarak mukabele ediyordu. Müftüleri sıradan kişiler gibi divan-ı harplere sürükleyerek mahkum ettiriyordu. Şüphesiz bu uygulamalar Müslüman cemaat teşkilatlanmasının en üst makamı olan müftülük makamlarının itibarını temelden sarsıyordu. Müslüman halkın bu kuruma karşı duyduğu güven ve saygı ortadan kalkmış oluyordu. Bulgar hükümetinin asıl maksadı da zaten bunu yapmaktı. Müslüman ahalinin oylarıyla seçilerek müftülük makamına oturacak kişilerin itibarını halkın gözünde sıfıra indirmektir. Müftülerin vazifelerini iyi bir şekilde yerine getirmelerini tehditlerle engellemek ve bu suretle Türkleri Bulgar tebaasının en aşağı mertebesine indirmektir.

Osmanlı Elçisi, müftülerin mahkumiyeti hususunun Osmanlı devletinde kötü etki edeceğinden dolayı beratlarının sağlanması için Başbakan Radoslavov nezdinde uygun bir şekilde teşebbüste bulunulacağını söylüyordu. Ancak Hariciye Nezareti'nin de uygun göreceği şekilde Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı tarafından birçok seneden beri müftüler hakkında takip edilmekte olan siyasetin Bulgaristan Müslümanlarını son derecede üzdüğünün ve Simeonov'un mezhepler müdüriyetine tayininden beri gerek Baş müftülükte ve gerek sancak müftülüklerinde yapılmakta olan işlemlerin tamamen hukuka aykırı bulunduğunun İstanbul'daki Bulgaristan Elçisi Koluşef'e bildirilmesini istemektedir.²⁰⁷

Babîâli'nin bütün girişimlerine rağmen bir sonuç alınamıyordu. Bulgaristan, Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devletiyle birlikte aynı blokta savaştığı halde, Bulgaristan'daki Müslümanların durumunda gözle görülür bir iyileşme maalesef olmuyordu. Müftü ve müftü vekilleriyle ilgili şikayetler, görevden almalar ve yetkisiz kişileri müftülük makamına atamalar devam

²⁰⁷ BOA, HR.SYS nr.307/3, Sofya Elçisinden Hariciye Nezareti'ne: 28 Temmuz 1916.

ediyordu. Nitekim Tatarpazarcık il müdürünün 8 Ekim 1918 tarihli yazısından anlaşıldığına göre, müftü vekili suiistimallerine devam etmekteydi. Encümenin bilgisi olmadan Eski Cuma’da bir cami ile avlusundaki okul binasını tütün deposu olarak ve üstelik çok düşük fiyata kiraladığı iddia ediliyordu. Evkaf Encümeninden müftü hakkında sürekli şikayetler alan müdüriyet, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından müftü vekilinin en kısa zamanda sorguya çekilmesini istiyordu.²⁰⁸

Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı 7 Temmuz 1919 tarihli emirname ile, Gümölcine müftüsü Mustafa Hilmi Mustafaov’u Rusçuk Müftülüğüne, Plevne müftüsü Hafız Ahmed Kadirov’u Gümölcine Müftülüğüne, Vratsa müftüsü Hafız Mustafaov’u Plevne Müftülüğüne ve Strumişki müftüsü Molla Mustafa Mehmedov’u Vratsa Müftülüğüne tayin etmiştir.²⁰⁹ 13 Aralık 1919’da ise Plevne müftüsü Hafız Ahmed Kadirov’u Vratsa müftülüğüne ve Vratsa müftüsü Molla Mustafa Mehmedov’u ise Plevne müftülüğüne tayin etmiştir.²¹⁰

F-1919 Tarihli “Müslümanların Dinî ve İdârî Teşkilatları Nizamnâmesi”ne Göre Müftülerin Durumu.

1913 Antlaşmasında çıkarılması kararlaştırılan nizamname 1919’da çıkarılabildi. 1945 yılında Komünizm dönemi tüzüğü çıkarılana kadar yürürlükte kalmıştır. Nizamnamenin yürürlükte olduğu Stamboliyski dönemi(1919-1923) ise hem Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde, hem de Bulgaristan Türklerinin azınlık hayatlarında altın bir dönem olmuştur.²¹¹

1919 Tarihli nizamnameye göre Bulgaristan’daki Müslümanların şeriatle alakalı idari ve hukuki konuları Baş müftülük, müftülükler, müftü vekilleri ve şeriat mahkemeleri tarafından görülürler. Baş müftü, müftüler, müftü muavinleri ve bütün dini görevliler, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı disiplin kurulu ve şeriat mahkemesi önünde işledikleri suçlardan ve encümenlik mallarına verdikleri zarardan diğer vatandaşlar gibi sivil mahkemeler önünde sorumludurlar. Baş müftülük, müftülükler, müftülüğe bağlı kurumlar ve şeriat mahkemelerinin yazışma ve muhasebe kayıtları ise Bulgarca ve Türkçe olarak tutulur. Tutanaklar,

²⁰⁸ TDA, F.166k, op.1, a.e.796, lef.156.

²⁰⁹ TDA, F.166k, op.1, a.e. 812, lef.149.

²¹⁰ TDA, F.166k, op.1, a.e.812, lef.152. 13 Aralık 1919 tarihli emirname.

²¹¹ Ömer Turan, “Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, s.427, 428.

kararlar ve şeriat mahkemelerine ait kayıtlar Türkçe tutulabilir, ancak bunların yanında Bulgarca tercümeleri de bulunmalıdır.

Tüzüğün beşinci bölümü müftüler ve müftü vekilleri hakkındadır: Müftü ve müftü vekillerinin sayısı ve yönetim yerleri Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından belirlenir. “Müftü ve müftü vekilleri Baş müftülüğün önerisi ile Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından atanırlar. Müftü ve müftü vekilleri şeriat mahkemesi hakimliği yapabilmek için Baş müftülükten mürasele denilen yeterlilik belgesine sahip olmalıdırlar. Müftü ve müftü adayları Bulgar vatandaşı olmalı, Bulgarca okuyup yazmayı bilmeli, medeni ve siyasi haklar bakımından, ahlaken ve bedenen bir kusur taşımamalı, 30 yaşını tamamlamalı, Nüvvap mezunu olmalı veya Baş müftülükteki yüksek şeriat mahkemesi huzurunda yapılacak imtihanı kazanmalıdırlar. Sınavlardaki başarılarına ve kademelerine göre müftüler üç, müftü vekilleri iki sınıfa ayrılırlar. Bu ayrıma göre Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından öngörülen maaşlarını alırlar. Müftü ve müftü vekilleri Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından azledilirler. Müftü ve müftü vekilleri Bulgaristan içinde ve dışında yabancı kurumlar ve yabancı memurlar ile temasta bulunamazlar. Bu tür ilişkiler ancak dışarıyı için Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, içerisi için sancak yönetimleri aracılığıyla kurulabilir. Müftüler, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı ve Baş müftülük ile doğrudan, diğer sancak ve kaza daireleri ile mutasarrıf ve kaza kaymakamlıkları vasıtasıyla haberleşir ve temasta bulunurlar. Tüzüğün 6’cı bölümü Baş müftülük hakkındadır”²¹².

1919 Nizamanmesi, 1909 ve 1913 antlaşmalarında yer aldığı gibi, Bulgaristan Müslümanlarının dini yönetimini Baş müftülüğe vermiş, Baş müftülüğü de sıkı bir şekilde Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı’na bağlamıştır. Nizamname, Bulgaristan Müslümanlarının dini idaresini bu bakanlık vasıtasıyla Bulgaristan yönetimine vermiş olması itibarı ile tenkit edilmiştir. Meşihat makamının Bulgaristan Müslümanlarının dini yönetimi ile irtibatı başlangıçta müftü adaylarının Meşihat’ten tasdikli mürasele sahibi olmaları şeklinde idi. Daha sonraları seçilen müftülerin veya Baş müftünün Meşihat tarafından onaylanması ve Bulgaristan şeriye mahkemelerinin kararlarının Meşihat’te temyizine dönüşmüştür. 1919 Nizamnamesinde Bulgaristan Müslümanlarının dini yönetimi ile Meşihat arasındaki ilişkiye dair iki hüküm

²¹² Ömer Turan, “Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü”, s.427, 428.

vardır. Bunların birinde Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'nın, Baş müftünün seçimini ve onaylanmasını, menşur ve mürasele verilmesi için Meşihat'a bildireceği, diğerinde ise İslam hukukuna ilişkin çözümlenemeyen problemlerin halli için ihtiyaç duyulduğunda Meşihat'a müracaat edilebileceği şeklindedir. Bu ifadeler çok zayıf olmakla birlikte 1919 nizamnamesi 1895'ten beri süregelen belirsizliği ortadan kaldırmıştır. Bulgaristan'da Müslümanların dini yönetimine dair o zamana kadar çıkartılan tüzüklerin, muhteva ve yazılış bakımından en mükemmel ve en detaylı olarak tanımlanmıştır.²¹³

“1909 ve 1913 sözleşmelerinin aksine 1919 “Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesine “göre, müftüler seçimle değil, atamayla işbaşına gelmesini ve aynı usulle de görevden alınmasını öngörmektedir. Nizamnameye göre müftü ve müftü vekili tayin hakkı münhasıran Bakanlığa ait olup Baş müftülük yalnız tayin olunacak kişinin şeri işlere bakabilmesi için bir ehliyetname verebilecektir. Esasen bu durum seçimle iş başına gelmesi öngörülen Baş müftünün seçiminin meşruiyetini de etkilemektedir. Zira yeni düzenlemeye göre Baş müftünün seçimini atamayla gelmiş müftüler yapmaktadır. Dolayısıyla müftü atamaları üzerindeki siyasi ve şahsi baskılar, müdahaleler, usulsüzlükler onlar tarafından yapılacak Baş müftü seçimini de şaibe altında bırakacak, seçildikten sonra da onun konumunu bir hayli zayıflatacaktır. Nitekim bütün mahzurların çok geçmeden fiilen ortaya çıktığı da görülecektir”.²¹⁴

Nitekim Krallık döneminde müftülerin ve Baş müftülerin çoğunlukla Bulgar yönetimince atanmaları nedeniyle gerek müftülükler, gerekse de Baş müftülük kurumu Bulgaristan'daki Müslümanların önderi olamadılar.²¹⁵

G-Bulgaristan'da Müftülük Meselesi Ve Sonuçları.

Bâbiâlî, Prenslik döneminde (1878-1908) müftü azil ve tayinlerinde Bulgar hükümetlerinin keyfi uygulamalarını çeşitli nizamnamelerle ve Bulgaristan Komiserliğinin sürekli girişimleriyle engellemeye çalışmıştı. Bulgaristan Prenslığı döneminde Babiâli'yi bir hayli uğraştıran “Müftülük Meselesi”, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki 1909-1919 döneminde de devam etti. Bulgaristan'daki Müslümanların dini liderleri konumunda olan ve en önemli

²¹³ Turan, a.g.m, s. 430, 431.

²¹⁴ Zilyabid, a.g.t., s.51.

²¹⁵ Dayıoğlu, a.g.e., s.250.

görevleri, Müslümanların menfaatlerini savunmak ve korumak olan müftülerin, aynı zamanda Müslüman vakıflarının muhafazası görevini de yüklenmiş olmaları müftülük görevinin buradaki önemini daha da artırmaktaydı.²¹⁶

Müftülerin âlim, fazıl ve haysiyet sahibi kimselerden olmaları gerekiyordu.²¹⁷ Ancak Bulgaristan'da, bu vasıfları taşıyan kimselerin müftü olmaları âdeti imkansızdı. Bunun birinci nedeni, bir sancak müftü maaşının çok düşük olması idi. İkinci neden ise müftülerin görevden alınma ve tayin işlerinin Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından yürütülmesiydi. Çünkü aranan vasıflara sahip olan kişilerin müftü seçilmeleri Bulgar hükümeti tarafından adeta engelleniyordu. Müslüman halk, âlim, fazıl ve haysiyet sahibi kimseleri hükümete rağmen seçse bile tayin edilmeleri mümkün değildi.²¹⁸

Müftülerin sık sık değiştirilmelerinin başlıca nedenlerinden biri de, Müslümanların kendi aralarında görüş birliğine sahip olmamalarıydı. Müftüler arasındaki şiddetli çekişmeler ve evkaf idaresindeki maddi çıkar çatışmaları yüzünden Müslümanlar arasında birlik kurulamıyordu. Nitekim Bulgaristan yetkilileri de, Müftülerin tarafsız bir şekilde görevlerini yerine getirmelerinin ancak metanet ve haysiyet sahibi olmalarıyla mümkün olabileceğini söylüyorlardı. Ayrıca Müslümanların kendi menfaatlerinin farkına varamadıkları ve aralarında bir anlaşma sağlayamadıkları sürece müftülerin gereksiz yere değiştirilmelerinin engellenemeyeceğini ifade ediyorlardı.

Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, müftüleri bazı nüfuzlu kişilerle değişik siyasi partilerin müdahalesine ve nüfuzuna karşı korumak ve mevkilerini kuvvetlendirmek için, müftülük meselesinin halledilmesi konusunda Bâbîâlî ile Bulgar hükümeti arasında 1894 yılında yapılan ve fakat iradesi çıkmayan anlaşmanın onaylanması gerektiğini savunuyordu.²¹⁹ Bulgar hükümeti, bu şekilde müftülerin hukuka aykırı olarak görevden alındıklarını üstü kapalı olarak itiraf ederken, bu uygulamaları sona erdirecek tedbirleri almaktan da kaçınıyordu, Müftüler hakkında varılan uzlaşmanın onaylanmamasını bahane

²¹⁶ *Sırat-ı Müstakim*, S.85, C.4, Yıl. 1325/1326, s.125-127..

²¹⁷ BOA, YEE nr.136/32.

²¹⁸ *Sırat-ı Müstakim*, S.85, C.4, s.126.

²¹⁹ BOA, AMTZ.04, nr.26/100.

ediyordu.²²⁰ Bu nedenle Bulgaristan'daki Müftülerin seçimleri, tayin ve azilleri devamlı sorun olmaktaydı.

Müftülerin Bulgar Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından sebepsiz yere görevden alınmaları Müslüman ahalinin de tepkisini çekmekteydi. Bu konuda Bulgar hükümetine devamlı protesto telgrafları gönderilmekteydi. Bulgar hükümetlerinin bu müdahalesinin altında siyasi bir amaç yattığı ve bir milletin başına cahil bir reis getirmenin o milleti cehalet içinde bırakmanın en birinci planı olduğu iddia ediliyordu.²²¹ Nitekim Razgrad müftüsü Salih Saib Efendi'nin sebepsiz yere azledilmesinden derin bir üzüntü duyan Müslüman ahali, kutsal haklarının korunması ve müftü Salih Saib Efendi'nin tekrar görevine iade edilmesi için Çar Ferdinand'a bir telgraf göndermişlerdi.²²²

Aynı şekilde 26 Nisan 1908'de Bulgar Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığına bir telgrafla başvuran Müslüman ahali, kanuna uygun olarak seçtikleri Razgrad müftüsü Sali Efendi Halilov'un particilik nedeniyle görevinden alındığını ve yerine Üzeyir Efendi Süleymanov'un getirildiğini dile getirerek, dini duygularını rencide eden bu haksızlıktan son derece etkilendiklerini belirtmişler ve Sali Efendi Halilov'un görevine iade edilmesini talep etmişlerdi.²²³

Müslümanların bu talebinin Bulgar Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından hemen yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 26 Nisan tarihli bir emirname ile Razgrad müftüsü Üzeyir Süleymanov görevinden alınarak Sali Efendi Halilov tekrar tayin edilmiştir.²²⁴ Daha sonra, seçimle göreve gelen Sali Efendi Halilov'un görevinden alındığı ve yerine Müslüman ahali tarafından "kabiliyetsiz" olarak tanınan Hafız Recep diye birinin Bulgar meclisindeki Müslüman milletvekillerin müdahalesiyle tayin edildiği hakkında dedikodular baş göstermiştir. Bunun üzerine 20 Aralık 1908'de Sali Efendi'nin görevinde kalması için Müslüman ahali tarafından Bulgar Dışışleri Bakanlığı yeniden yazı yazılmıştır.²²⁵

²²⁰ BOA, HR.SYS nr.307/3, lef.137.

²²¹ *Sırat-ı Müstakim*, C.4, s.126.

²²² TDA, F.166k, op.1, a.e.794, lef.58, 19.12.1907-Gizli Kabine Kançelaryasına telgraf. 20 Aralık 1907'de Gizli Kabine kançelaryası ise Dışışleri ve Mezhepler Bakanlığına, Razgrad'lı Müslümanların kançelaryaya gönderilen telgrafı uygun karara bağlanmak üzere göndermiştir.

²²³ TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.61.

²²⁴ TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.63.

²²⁵ TDA, F.166k, op.1, a.e. 794, lef.72.

Bulgaristan hükümetinin bu hukuk dışı uygulamaları, Bulgaristan'daki Osmanlı temsilcilerinin ve Sofya'daki yabancı diplomatların tepkisini çekiyordu. Bulgarlar ise, maaşlarını ödedikleri müftüleri denetlemelerinin gayet doğal olduğunu, müftü seçimlerinin yalnızca kendilerini ilgilendirdiğini ve Müslümanların İstanbul'daki Meşihat makamıyla irtibat kurmalarına engel çıkarmadıklarını söylüyorlardı. “Müftülük meselesi”nin Babîâlî tarafından sebepsiz yere yaratıldığını ve böyle bir meselenin olmadığını ileri sürüyorlardı.²²⁶ Bulgaristan Komiserliği ise, 21 Nisan 1908'de Sadaret'e gönderdiği bir yazısında müftülere açıkça haksızlık yapıldığını, azil ve seçim uygulamalarında müftülerin hukukunun korunması hususunda girişimde bulunulması gerektiğini bildiriyordu.²²⁷

Diğer yandan Müslüman ahali için yararlı çalışmalarda bulunan müftüler Bâbîâlî tarafından ödüllendirilmiştir. Süleyman Faik Efendi, 1908 yılında Filibe müftülüğünün başında bulunuyordu. Filibe'de Hacı Hasan mahallesi civarındaki İslam kabristanı perişan bir halde idi. Filibe müftüsü Süleyman Faik Efendi bu Müslüman mezarlığını duvarla çevirmiş ve mezar bekçisine ait evi de tamir etmiştir. Bulgaristan Komiserliği'nin Filibe Şubesinden Komiserliğe yazılan bir yazıda, inşaatın başarıyla tamamlanmasının Filibe müftüsü Süleyman Faik Efendi'nin iyi niyet ve faaliyetine katılan Filibe Müslümanlarının gayretleri sayesinde mümkün olduğu açıklanmaktadır. Filibe Müslümanlarının kabristanlarına tecavüz olaylarını engellemeyi amaçlayan bu faaliyetin her türlü taktirin üzerinde olduğu vurgulanmaktadır. Filibe İslâm Cemaati adına Filibe müftüsüne hitaben ve İslâm Cemaati'nin mahalli idare binasında muhafaza edilmek üzere Meşihat'ten bir takrirnamenin gönderilmesinin ve ayrıca İstanbul gazeteleri ile de bu konuda haberler geçilmesinin Müslümanların gayret ve şevkini artırmağa vesile olacağı Filibe ikinci kitabetinden 17 Mayıs 1908 tarihiyle Komiserliğe bildirilmiştir.²²⁸

Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettikten sonra imzalanan 1909 tarihli Protokol ve aynı tarihli Müftüler Sözleşmesinin uygulaması, Balkan harbi yüzünden mümkün olamadı. Balkan harbi sonunda imzalanan İstanbul Antlaşması ve onun eki olarak imzalanan Müftüler Mukavelenamesi de tatbik edilemeden

²²⁶ Nazırska, *a.g.e.*, s.16-19.

²²⁷ BOA, A.MTZ.04, nr.165/56.

²²⁸ BOA, A.MTZ.04 nr.166/45 Bulgaristan Komiserliği 17 Mayıs 1908.

Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Nihayet 1919 tarihinde yürürlüğe giren “Müslümanların Dinî ve İdârî Teşkilatları Nizamnâmesi” ile yeni bir döneme girilmiştir.²²⁹

1909 ve 1913 tarihli müftüler sözleşmesinde, müftülerin Müslüman seçmenlerce seçilmeleri öngörüldüğü halde, 1919 tarihli tüzükte müftülerin Baş müftünün teklifi ile Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından yapılacak atamayla iş başına gelecekleri hükmüne yer veriliyordu. Tüzükte, Bulgaristan Müslümanlarının dini idarelerinin Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bağlı olduğu açıkça belirtiliyordu. Baş müftü, müftü ve müftü vekillerinin göreve getirilmelerinde, görevden alınmalarında, maaşlarının ödenmesinde ve diğer bütün konularda tek yetkili merci geniş yetkilerle donatılmış olan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı idi.²³⁰

²²⁹ Zilyabid, a.g.t, s.41., Ayrıca bkz. Ömer Turan, “Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü”, Balkanlarda İslam Medeniyeti, IRCICA, s.422-431.

²³⁰ Dayıoğlu, a.g.e., s.249.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMANLARIN EVKAF VE EĞİTİM MESELELERİ (1908-1919)

I-BULGARİSTAN'DAKİ VAKIFLARIN HUKUKİ STATÜLERİ (1878-1908)

A-1878 Tarihli Berlin Antlaşmasına Göre Vakıflar.

Bulgaristan XIV. yüzyılda Balkanlar'da ilk fethedilen yerlerden olduğu için, daha o tarihten itibaren burada pek çok vakıf kurulmuştu. Başta padişahlar ve saray mensupları olmak üzere devlet ileri gelenleri, ulema ve halkın ileri gelenleri burada pek çok vakıf eser bırakmışlardır. Bölgenin Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynayan bu vakıfları ayakta tutacak gelir kaynakları tesis etmişlerdir. XVI. yüzyıla gelindiğinde, Türk ve Müslüman nüfus yoğunluğu ile vakıf eserlerinin yaygınlığı Anadolu'dan fazla olmuştur. Sayıları binlerle ifade edilen vakıfların çoğu mahalli küçük vakıflar olmakla birlikte özellikle büyük şehirlerde geniş gelir kaynakları olan büyük vakıflar da bulunmaktaydı.¹

Bulgaristan'daki vakıflar, sayı bakımından olduğu gibi tür bakımından da zengin idi. Burada pek çok vakıf köyler, mezralar, çiftlikler oluşmuş ve bunlara bağlı olarak vakıf reayası teşekkül etmiştir. Mesela Sofya'ya bağlı İhtiman'daki Mihaloğlu Mehmed Bey zaviyesine bölgede yaşayan Müslim ve gayr-i müslim cemaatiyle birlikte on yedi köy, çok sayıda çiftlik ve mezra vakfedilmişti.² Bu tip vakıflarda reaya çeşitli mahsul vergilerini vakfa vermekteydi.³ Ayrıca diğer Osmanlı şehirlerindeki pek çok vakfın da Bulgaristan'ın çeşitli köy ve kasabalarında gelir kaynakları bulunuyordu. Buna karşılık Bulgaristan'daki vakıfların da Anadolu şehirlerinde, köy ve kasabalarında gelir kaynakları vardı. Bundan başka bölgede para vakıfları da bulunuyordu.

Bulgaristan'ın Türk-İslam kimliği XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti. Bu asırda başlayan milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinden en çok bu bölgeler etkilendi. Asırlardan beri devam eden huzur ve sükun bozuldu.

¹ İpşirli, "Bulgaristan Vakıfları", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 401.

² BOA, *TD*, nr.370,s.202, 203, nakleden M. İpşirli, a.g.y.

³ Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen 1985, s. 101-116.

Balkanlar’da Türk-İslam varlığını temsil eden dini ve kültürel eserlere karşı büyük bir tahribat hareketi başladı. Bilhassa Müslüman halkın göç etmesi, şehir ve kasabaların boşalmasına ve Bulgar makamlarının daha serbest hareket etmesine zemin hazırladı. 1878’de Osmanlı devletine bağlı Bulgaristan Prenslığının kurulmasından sonra, vakıfların durumunda ve idaresinde de hukuki açıdan önemli değişiklikler meydana geldi.

Bulgaristan’ın muhtar bir Prenslik olmasını sağlayan 1878 tarihli Berlin antlaşmasında Müslüman vakıflarıyla ilgili çeşitli hükümlere yer verildi. Antlaşmanın on ikinci maddesinin ikinci fıkrasında: “Osmanlı ve Bulgarlardan mürekkeb bir komisyon emlak-i miriye ve mevkufenin Bâbîâlî hesabına suret-i ferağ ve istimaline müteallik işlerin cümlesini ve bunlarda bir ilişiği bulunacak efradın mesalihini iki sene zarfında tesviyeye memur olacaktır” deniliyordu.⁴

Antlaşma gereğince, Türk ve Bulgar yetkililerinden oluşan komisyonlar kuruldu. Bulgaristan’da bulunan zengin Müslüman vakıfları tespit edildi. Komisyon, bu vakıfları aynen yerinde bırakılmasına, satılmasına veya başka şekle dönüştürülmesine karar verecekti. Bulgaristan’daki vakıflar; 1- sadece Müslümanlara hizmet veren cami, mescit, medrese ve tekke vakıflarına “hayrat” ve herkese hizmet veren çeşme, köprü ve kaldırım vakıflarına da “müberraât”, 2- evler, hanlar, hamamlar ve icâre-i vâhideli vakıflar, 3- icaâreteynli vakıflar, 4- mukâtaalı vakıflar, 5- Mazbut ve gayri mazbut arazi vakıfları olmak üzere beş kısımda değerlendiriliyordu.

Son dört maddede yer alan vakıflar esas itibariyle birinci maddede zikredilen hayratın devam ettirilmesi için tesis edilmiş kaynaklardı. Bu tespitlere rağmen komisyonun Bulgar üyelerinin devamlı engellemeleri yüzünden vakıfların âkıbetiyle ilgili toplantılar çok defa yapılamıyordu. Toplanıldığında da Bulgar tarafı huzursuzluk çıkarıyordu. Nitekim Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Beyin 17 Ağustos 1902 tarihinde Padişah II.Abdülhamit’e sunduğu raporunda bu durum ve Bulgaristan vakıflarının yürekler acısı manzarası gözler önüne serilmekteydi.⁵

Komisyonun Bulgar üyeleri boşalan, terk edilen veya kullanılmayan cami, medrese, mektep ve diğer hayır eserlerinin ve bunlara ait gelir kaynaklarının hukuken Bulgaristan Prenslığıne intikal ettiğini ve bunların Bulgar hükümetinin

⁴ Erim, *a.g.e.*, s.409.

⁵ BOA, YEE, 136/26.

resmi emlakine dahil edilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Türk heyeti ise, buna şiddetle karşı çıkarak bu eserlere ait her türlü hakkın varislere ve Müslüman cemaate ait olduğu konusunda ısrar ediyorlardı.

Türk ve Bulgarlardan oluşan karma komisyon, bu konuları halletmek için toplam seksen üç toplantı yaptı. Ancak devamlı engellemeler yüzünden bir netice alınamadı. Bulgarlar Osmanlı devletinin bu eserler üzerindeki hakkını bir türlü kabul etmek istemediler. Bulgarların aldığı bir takım kararlarla, boşalan yerlerdeki camilerin hilal ve diğer İslâmi sembolleri alındıktan sonra enkaz ve arsası satıldı. Ayrıca bazı mütevelliler de küçük menfaatler karşılığında Bulgar makamlarının işlerini kolaylaştıracak davranışlar içine girmişlerdi. Diğer taraftan Müslüman cemaat teşkilatlarının birbirlerine karşı uyguladıkları basit çıkar çatışmaları da Bulgarların işini kolaylaştırıyor ve Müslüman eserlerinin tahribini hızlandırıyordu. Böylece çok zengin maddi bir kaynak durumunda bulunan ve Türk-İslâm kültürünün sembolü olan vakıflar ve onların giderlerini karşılamak üzere kurulan gelir kaynakları çeşitli bahanelerle Bulgar makamları tarafından yok ediliyordu.

Berlin Antlaşması gereğince oluşturulan Şarkî Rumeli vilayeti nizamnamesi ile, bu eyalette bulunan evkafın hukuku da tasdik edilmişti. Şarkî Rumeli Vilayeti idaresi döneminde evkaf gelirleri mütevellilerine teslim edilmişti. Ancak Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan tarafından 1885'te ilhakından itibaren vakıf gelirlerine Bulgar hükümeti tarafından el konuldu. Mütevellilere hiç bir şey ödenmediğinden dolayı⁶ vakıf gelirleri ile ayakta durabilen cami, mescit ve diğer bütün hayır kurumları harap bir duruma geldi.

Bulgar yetkililer, boşalan, terk edilen veya kullanılmayan cami, medrese, mektep ve diğer hayır eserlerinin ve bunlara ait gelir kaynaklarının hukuken Bulgaristan Prenslğine intikal ettiğini ileri sürüyorlardı. Bunların Bulgar hükümetinin resmi emlakine dâhil edilmesi gerektiğini savunuyorlardı.⁷ Berlin antlaşması hükümlerine aykırı olarak Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'de bulunan İslam vakıflarının gelirlerini açıkça gasp ediyorlardı. Bir taraftan da çeşitli

⁶ BOA, A.MTZ.04 nr.172/41.

⁷İpşirli, a.g.m, 1992, s. 401-402. Bu dönemde vakıflar beş kısımda değerlendiriliyordu: 1.Camiler, mescidler, medreseler, tekkeler sadece Müslümanlara hizmet veren kurumlardı ve bunlara “ hayrat” deniliyordu. Çeşmeler, köprüler, kaldırımlar ise müslim gayri müslim herkese hizmet veren vakıflardı. Bunlara da “müberra” denilmekteydi. 2.Evler, hanlar, hamamlar ve icare-i vahideli vakıflar. 3.İcareteynli vakıflar. 4. Mukataalı vakıflar.5. Mazbut ve gayri mazbut arazi vakıfları. Ayrıca bkz. Ömer Turan, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 2002, s. 207-209.

bahanelerle hayır kurumlarına yardım etmek amacıyla kurulmuş olan vakıflara ait emlaki istimlâk ederek veya müsadere ederek el koyuyorlardı. Bu şekilde vakıf gelirleri gasp edilen pek çok cami, mektep, medrese, tekke ve imaret gibi tarihi eserler, gerekli bakım ve onarımları yapılmadığı için yok olurken bir taraftan da hükümet tarafından kasıtlı olarak tahrip ediliyordu. Bazı yerlerde camiler ya yıkılıyor ya da ahır, müze, meyhane veya tiyatroya dönüştürülüyordu. Şehirlerin tanzimi, yeni caddelerin açılması ve eski sokakların genişletilmesi gibi gerekçelerle şehir merkezinde bulunan vakıf eserlerinin pek çoğu yıkılıyordu. Müslüman mezarlıklarının çoğu tahrip edilerek oyun ve eğlence yerlerine dönüştürülüyordu.⁸

Ali Ferruh Bey, II.Abdülhamid'e sunduğu ve "Harâbât" başlığını taşıyan layihasında, vakıflar açısından en zengin durumdaki Sofya'da cami, medrese, tekke, zaviye, han, kaplıca, ev, dükkan, arsa ve bostandan oluşan 174 vakfın nasıl yok edildiğini anlatmaktadır.⁹ Bu eserlerin büyük bir kısmı, Sofya belediyesi tarafından yeni yollar açmak veya genişletmek bahanesiyle yıkılmışlardır. Türk hükümetleri bu uygulamalara karşı çıktıklarında, Bulgar yetkililer de İstanbul ve Bursa gibi şehirlerde pek çok vakfın bizzat Türkler tarafından yıkıldığı ve yerine yenisinin yapılmadığını ileri sürerek kendilerini savunmuşlardır. Türk-İslâm vakıf eserlerinin tahribinde Rusların da büyük etkisi ve desteği olmuştur. Bilhassa Rus komutanının tavsiyesine uyularak, yağışlı bir havada pek çok cami ve minaresine dinamit konularak havaya uçurulmuş ve yıldırım düşmüş gibi gösterilmiştir.¹⁰

Bulgaristan içinde bulunan vakıflar için Berlin antlaşmasının 3. maddesine uygun olarak Türk Bulgar komiserlerinden oluşan komisyon 1 Nisan 1880 tarihinde ilk toplantısını yapmış 20 Şubat 1885'te ise son toplantı yapılmıştır. Komisyon müzakereleri esnasında Osmanlı komiserleri tarafından öne sürülen istekler Bulgar komiserleri tarafından kabul edilmemiş ve müzakereler kesilmiştir. 18 Mart 1891'de komisyonun yeniden toplanması için Padişah iradesi çıkmıştır. Komiserlerin esas hareketlerini içeren bir talimatın kaleme alınması için Nezaret'te oluşturulan komisyon esas müzakerelerin Bâbiâli tarafından

⁸ Varna'daki Abdurrahman mescidi, belediye tarafından gasp edilmek için gündüz göz göre göre yakılmış ve sözde söndürmeğe gelen itfaiyeciler, yangına su yerine gaz atmışlardır. Lofça'da bir cami tiyatroya dönüştürülmüştür. Tatarpazarcığı'nda 18 camiden yalnız 2 cami, Sofya'da 71 camiden yalnız 1 cami kalmıştır. Köstendil camii resmen müzeye çevrilmiştir. Müstesna vakıflar ise tamamıyla gasp edilmiş ve Müslümanlar tarafından yapılan girişimler neticesiz kalmıştır. Bkz. BOA, HR. SYS nr.310/2, lef.39-41.

⁹ İpşirli, a.g.m, s.402.

¹⁰ M.İpşirli, a.g.y., s.402.

görüşülmesine gerek gösterilerek bu konuda hazırladıkları mazbata 26 Eylül 1891 de Nezaret'e ve Sadaret'e sunulmuştur. Ancak Bâbîâlî tarafından nasıl bir yol izlendiği anlaşılamamıştır.

Özellikle Bulgaristan Prensliği ve Şarkî Rumeli'de bulunan vakıf malları antlaşma hükümlerine aykırı olarak Bulgarlar tarafından zorla ele geçirilmişti. Bulgaristan Komiserliğin vakıfların korunması ile ilgili Bulgar hükümeti nezdindeki girişimlerine evkafın Müslümanlar tarafından seçilmiş vakıf komisyonları tarafından idare edildiği cevabı verilmekteydi. Bunun yanısıra Bulgaristan Komiserleri vakıfların tamamen yok olmasını engelleyecek tedbirleri¹¹ ayrıntılı olarak Sadaret'e bildirmişlerse de bir türlü uygulamaya konulamamıştır.¹²

1907'de Bulgaristan'da müftülerin ve vakıfların korunması, suçluların iadesi gibi meseleleri çözüme bağlamak için İstanbul'da bir komisyon toplanmıştır.¹³ Vakıfların incelenmesi için, Bulgaristan Prensliği ve Şarkî Rumeli'deki Bulgarlar tarafından tecavüz edilen, ele geçirilen vakıfların miktar ve çeşitlerini içeren defterleri bölge müftülerine Bulgaristan Komiserliği tarafından hazırlatılmıştır.¹⁴

Bu defterlerde Bulgaristan Prensliğinin kuruluşundan beri Prenslik ve Şarkî Rumeli'de bulunan İslam vakıflarının nerede bulundukları, neden ibaret oldukları, Bulgar hükümeti ve yerel belediye tarafından plana uydurmak için yok edilen veya harap durumunda olmalarından dolayı tamir edilmeyen de mütevellileri tarafından idare edilenler, hükümet tarafından tahrip ve tecavüz edilip de bunlar karşılığında başka yer gösterilip gösterilmediği, tahrip edilen vakıfların değerlerinin verilip verilmediği, yok edilen vakıfların ve mevcut

¹¹ Örneğin 17 Ağustos 1902(4 Ağustos 1318) tarihli rapor. Ali Ferruh Beyin 1 Nisan 1902 tarihli raporu için bkz. BOA, YEE nr.136/32.

¹² BOA, YEE nr.136/33.

¹³ BOA, A.MTZ.04 nr.153/6.

¹⁴ Bulgaristan Komiserliğinin hazırladığı vakıf defterleri için bkz. BOA, HR.SYS nr. 310/1: İslimiye müftüsü 1 Haziran 1323,(14 Haziran 1907); Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç) Müftü vekili 21 Mart 1323 (3 Nisan 1907); Şumnu müftüsü 21 Temmuz 1323(3 Ağustos 1907); Zağra-yı Atik müftüsü, 23 Nisan 1323(6 Mayıs 1907); Varna müftüsü 29 Mart 1323,(11 Nisan 1907);Provadi müftü vekili 16 Mart 1323 (29 Mart 1907); Hezargrad müftüsü,30 Mart 1323 (12 Nisan 1907);Silistre müftüsü 17 Mart 1323 (30 Mart 1907); Haskova müftü vekili 17 Mart 1323, (30 Mart 1907)

Balçık müftüsü 16 Mart 1323,(29 Mart 1907); Şarkî Rumeli'de Zağra-yı Cedid müftü vekili 16 Mart 1323(29 Mart 1907); Köstendil müftü vekili 13 Mart 1323(26 Mart 1907);Ziştovi müftü vekili 10 Mart 1323, (23 Mart 1907); Osman pazarı müftüsü Mart 1323; Tatarpazarcığı Mart 1323, Yanbolu, Rusçuk, Sofya, Karınabad, Eski Cuma, Aydos

olanlarının evlad-ı vakıftan ve mütevellilerinin hayatta olup olmadıkları kayıt edilmiştir.¹⁵

Bu konuda hazineden alınan kayıt bilgileri ise Prensliğin kuruluşunda vakıf memuru vasıtasıyla tespit edilen(sebat-ı defter) vakıf hayrat ve müberatın Bulgaristan dahilinde 2051 adeti bulduğu, bunların yıllık geliri 17 milyon 924 bin 902 kuruş raddesinde olduğu ve bu hesaba ferag, intikal ve mahlûlat-ı muaccelatı¹⁶ gibi gelirin dahil olmadığı inceleme sonucunda anlaşılmıştır.¹⁷

Kızanlık kazasındaki bazı köylerdeki Müslüman ahalinin tamamen göç etmesi üzerine geriye kalan cami, mektep ve kabristanları Bulgar yerel idaresi tarafından ele geçiriliyordu. Vakıflar satılıyordu ya da mektep ve kilise olarak kullanılmaları için Bulgar köylülerine veriliyordu. Bulgaristan Komiserliği kabristan ve Magliş köyü camisi arsası de satıldığını, diğerlerinin de ileride birer birer satılacağını bildiriyordu.Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensliği arasında muallakta kalan meselelerin incelenmesi ve düzenlenmesi için Dahiliye Nezaretinde toplanan komisyon Bulgaristan Prensliği ve Eyalet’te bulunan vakıflar konusunda bir çözüm yolu bulmuş ise de mesele neticeye bağlanmamıştır. Bu durum karşısında Dahiliye Nezareti yapılabileceği bir şey kalmadığını bildirmiştir. Komiserlikten bildirilen hususular Meşihat’e bildirilmiştir.¹⁸

B-1909 Tarihli Protokol Ve Müftüler Sözleşmesine Göre Vakıflar.

1-1909 Tarihli Protokol’e Göre Vakıflar

Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine 1909 yılının başlarında Bulgaristan hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleştirilen müzakerelerde vakıflar konusu da incelenmiştir.

Müstesna vakıf mütevellileri Berlin antlaşmasına dayanarak Bulgar hükümeti nezdinde yaptıkları müracaatlar ilk başta dikkate alınmıştı, ancak daha sonra bir takım değişiklikler ile isteklerinin yerine getirilmesinden geri durulmuştur. Bu nedenle Bulgaristan’ın bağımsızlığın tanınması için

¹⁵ BOA, HR.SYS nr. 310/1

¹⁶ Mahlûlât: mirasçısı olmayan bir ölünün evkafa veya miriye kalan mirası. Muaccelat: peşin ödemeler. Bkz. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1995.

¹⁷ BOA, A.MTZ.04 nr.172/41.

¹⁸ BOA, DH.SYS nr.2/8-2. 11 Mart 1908.

gerçekleştirilen müzakerelerde mütevellilerin isteklerinin dikkate alınması gerekli görülmüştü.¹⁹

Bulgarların müstesna vakıflar hakkında kesin bir çözüm yoluna yanaşmamaları yüzünden bu mesele sürüncemede kalmıştır. Rus ve İngiliz hükümetlerinin genel siyasi vaziyet dolayısıyla bilhassa şahıslara ait olan vakıf meselesi yüzünden Osmanlı- Bulgar anlaşmazlığın hallini sürüncemede bırakamayacaklarından Bulgarlarla anlaşmanın yapılması gerektiğini bildirmişlerdir.²⁰ Nitekim vakıflar meselesi bu şekilde ileride çözüme bağlanmak üzere bırakılmıştır.²¹ Bunun üzerine Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında çözülemeyen meselelerin halline dair Rusya ile Osmanlı devleti arasında Petersburg'ta 16 Mart 1909 tarihinde bir protokol imzalandı.²² Daha sonra Bulgaristan tarafından da kabul edilen bu protokolün beşinci maddesine göre, vakıflarla ilgili bütün meseleler Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında doğrudan doğruya varılacak uzlaşmayla çözülecekti. Bâbıâî ile Bulgaristan arasında imzalanan 19 Nisan 1909 tarihli²³ protokol'ün ikinci maddesinin son fıkrasına göre, Bulgaristan hükümeti, vakıflar konusunu halletmek üzere en geç üç ay içinde bir komisyon kuracaktı. Bu komisyon, ilgili tarafların taleplerini ve iddialarını inceleyecek ve doğru mu yanlış mı olduğuna karar verecekti.²⁴

2-1909 Tarihli Müftüler Sözleşmesine Göre Vakıflar.

1909 tarihli protokol'ün eki olarak aynı tarihte imzalanan Müftüler sözleşmesinin beşinci maddesinde Başmüftünün görevleri arasında vakıfların yönetimi de sayılmaktaydı. Mukavelenamenin beşinci maddesinin son paragrafında; müftülerin aynı zamanda vakıfların idaresinden de sorumlu oldukları hatırlatılarak, Başmüftünün başlıca görevlerinden birinin de onlardan hesap sormak ve vakıflarla ilgili hesap defterleri hazırlamak olduğu açıklanıyordu. Vakıfların hesap defterleri Türkçe tutulabilecekti.²⁵ Aynı sözleşmenin yedinci maddesi de tamamen Bulgaristan vakıflarıyla ilgili hükümler içeriyordu. Buna göre, bu mukavelenin imzalanmasından itibaren altı ay içinde

¹⁹ BOA, A.MTZ.04 nr.172/41.

²⁰ Petersburg Sefaret-i Seniyyesinin telgrafları 13 ve 15 Nisan 1909 ; Londra Sefaret-i Seniyyesinin telgrafi 16 Nisan 1909.

²¹ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76.

²² Rusya ile imzalanan anlaşma için bkz. Düstur, II Tertip, 2 Cilt, İstanbul 1330.

²³ Eski Rumi takvime göre 6 ve yeni Rumi'ye göre 16 Nisan.

²⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO. nr.28/5, lef 1.

²⁵ BOA, HR.SYS. nr.307/3, lef 192.

Bulgaristan hükümeti tarafından Başmüftünün de dahil olacağı özel bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon, vakıf mütevellileri veya onların kanuni temsilcileri tarafından bu zamana kadar yapılan bütün taleplerini ve iddialarını araştırarak ve inceleyerek en geç üç yıl içinde karara bağlamakla görevli olacaktı. Bu komisyon tarafından verilen kararlardan memnun olmayan ilgili taraflar, vakıfların bağlı oldukları mahalli mahkemelere müracaat edebileceklerdi.²⁶

C-1909 Tarihli Protokol Ve Mukavelenamenin Vakıflarla İlgili Hükümlerinin Uygulanması Ve Sonuçları.

1-Bulgaristan Vakıf Komisyonunun Çalışmaları ve Sonuçları.

Bulgaristan'ın tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında çözülemeyen meseleler müzakere edilirken vakıflar konusu da ele alınmıştı. Bulgaristan'daki İslam vakıflarıyla ilgili meseleler Osmanlı ve Bulgar murahhaslarından oluşan bir komisyon tarafından Bâbîâlî'de müzakere edilmeye başlanmıştı. Bulgar murahhaslarının muhalefetine rağmen Osmanlı murahhası Mahmud Esad Efendinin ısrarıyla toplantılara devam edilmiş ve vakıfların düzenlenmesi konusunda önemli başarılar elde edilmişti. Geriye sadece mütevellilere verilecek tazminat miktarının belirlenmesi işi kalmıştı. Ne var ki eski takvime göre toplantı günü olarak kararlaştırılan 31 Mart Salı günü (yani yeni takvime göre 13 Nisan), "31 Mart Vakası"nın patlak vermesi Bulgar murahhaslarının hareket tarzlarını değiştirdi.

Bulgar heyeti, "31 Mart vakası"nın Osmanlı heyeti üzerinde yarattığı zaaftan yararlanarak, vakıflarla ilgili olarak daha önceki toplantılarda kabul ettikleri hususları bu sefer kabul etmediler ve vakıflar meselenin burada çözülmesinden kaçındılar. Nihayet konunun Bulgaristan'la Türkiye arasında varılacak uzlaşmayla çözülmesine dair Rusya ile Osmanlı devleti arasında Petersburg'ta varılan mutabakat ve bu mutabakat gereğince Bâbîâlî ile Bulgaristan arasında imzalanan 19 Nisan 1909 tarihli²⁷ protokol'ün ikinci maddesi ve Müftüler Sözleşmesinin yedinci maddesi hükümleri gereğince, vakıflar meselesinin Sofya'da oluşturulacak bir komisyon tarafından incelenmesine karar verildi.²⁸

²⁶ BOA, aynı belge.

²⁷ Eski Rumi takvime göre 6 ve yeni Rumi'ye göre 16 Nisan.

²⁸ BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.80.

Bulgaristan'da kangren haline gelen vakıflar meselesini yeniden düzenleyen ve yukarıda açıklanan bu antlaşma ve sözleşme maddeleri, Bulgaristan'daki evkaf mütevellilerine büyük ümitler veriyordu. Ancak Bulgaristan hükümeti, antlaşmalarda öngörülen komisyonu oluşturmaktan kaçınıyordu. Bâbîâlî'nin uzun süren takibatı ve zorlu mücadelesi sonunda, 1909 tarihli protokolün ikinci maddesi hükmüne göre bir komisyon kurdurulabildi. Fakat Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı müsteşarı Dimitrov'un²⁹ başkanlığında sadece Bulgar memuru ve mebuslarından oluşan bu komisyon tarafından verilecek kararların mahiyetini önceden tahmin etmek pek de zor değildi.³⁰

30 Temmuz 1909 tarihinde Bulgaristan Elçiliği müstesna vakıflarla ilgili talepleri inceleyecek komisyonun kurulduğunu bildirmiştir. İlgililer 14 Ağustos tarihine kadar evrak ve isteklerini Fransızca tercümeleriyle beraber Bulgar hükümetine teslim edeceklerdi. Komisyon 16 Ağustos tarihinde toplanmış ve incelemelere başlamıştır. Bu komisyon müstesna vakıfların geçerli sayılması için bir gaziye verilmiş bir ferman ile vakfiye veya mütevellinin sıfatını teyit eden berat ibraz edilmesini gerekli kılmıştır. Komisyon, eksik evrak ibraz etmeleri bahanesiyle ilgililerin iddiaları red etmişti. Bazı vakıf mütevellilerin isteklerinde vakıflarının evkaf-ı mülhakkadan³¹ olmasından ve 1909 protokolün ancak müstesna evkafa dahil olup evkaf-ı mülhakkayı içine almadığından dolayı incelenmeden red edilmiştir. Halbuki bu tür evkaf-ı mülhakkanın da aşar üzerindeki hukuku tanınmadığından dolayı onların da müstesna evkaf adadında komisyonun inceleme alanına dahil edilmesi gerekli idi. İstek sahibinin ailesine ait evkafın evkaf-ı mülhakkaya yönelik istekler de önceden red edilmemiş olsa idi müstesna evkaf gibi bu komisyon tarafından red olunacağı şüphesiz idi. Ancak ilgililer tarafından Hariciye Nezaretine yapılan müracaat üzerine³² komisyona tebliğ edilmek üzere müstesna tabirinden doğrudan doğruya mütevelliler tarafından idare edilen ve varidatı kura aşarından ibaret olan evkaf olduğu Sofya Elçiliğine bildirildiği halde³³ bu girişimden bir netice alınamadan komisyon incelemesini tamamlayarak raporunu 24 Ekim 1909 tarihinde düzenlemiştir.

²⁹ Dimitrov, Osmanlılar hakkında menfi hissiyatı ile tanınmakta idi. Bkz. BOA, HR.SYS nr. 311/1, lef.16.

³⁰ BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.43.

³¹ Osmanlılarda devletin denetim ve gözetimi altında olmak şartıyla kurucusunun soyundan gelen mütevellilerce yönetilen vakıflar.Bkz. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 2004.

³² Ahmet Ragıp Beyin 27 Ağustos 1909 tarihli mektubu.

³³ Sofya Elçiliğine 7 Eylül 1909 tarihli tahriratı.

Rapor Bakanlar meclisine sunulmuşsa da bu meclis tarafından bir karar verilmemiş ve iş sürüncemede kalmıştır. Bu konuda Sofya Elçiliği vasıtasıyla Bulgar hükümeti nezdinde yapılan girişimlerden de bir netice alınamamıştır. Bütün talepler komisyonca reddedildiğinden dolayı ilgililere verilmek üzere Bulgar meclisinden para ödenmesinin mümkün olamayacağı ve Osmanlı hükümeti tarafından Bulgaristan'a Küstendil ve Kumanovo ve Radomir ve Cuma-i Bala demir yolları iltisaki gibi bazı tavizler gösterilirse Bulgar meclisi huzurunda ilgililerin taleplerinin yerine getirilmesine çalışılabileceği yolunda cevaplar alınmıştır.³⁴

Nitekim Sofya'da 3 Ağustos'tan 3 Kasım 1909'a kadar çalışmalarını sürdüren ve 26 toplantı yapan Bulgar komisyonu, toplantı dışındaki zamanlarında da evkaf hakkında yapılan müracaatları ve istekleri incelemiştir. Dimitrov'un ifadesine göre her bir dilekçe hakkında sebepleri açıklanan kararlar almıştır.³⁵ Yapılan inceleme hakkında bir de rapor kaleme almıştır. Bulgar komisyonunun incelemesinin sonuçlarının açıklandığı bu rapor; vakıfların kuruluşu, müstesna evkafın mahiyeti ile tasarruf şartları, hükümetin bu vakıflar üzerindeki hakları, protokolün özel maddeleriyle komisyona verilen yetkinin dereceleri ile bazı antlaşma metinlerinin tefsirinden ve mevcut antlaşma, mukavele ve protokolün açıklamalarından ibaretti.³⁶ Aslında komisyon, mütevellilerin bütün taleplerini birer bahane ile ret ederek mazbatalarını tanzim etmiş ve mütevellilerin bu konudaki olumlu beklentilerini maalesef boşa çıkarmıştır.³⁷ Komisyon ayrıca inceleme neticesinde müstesna evkaftan dolayı Bulgaristan hükümetinin mütevellilere tazminat ödemeye mecbur olmadığına da karar vermiştir.³⁸

Evkaf Nezareti Bulgar komisyonu tarafından düzenlenen rapor içeriğinin şeri hüküm ve kanuni sebepler göstererek çürütülmesi için Meşihat ile haberleşmeye başlamıştır. Ancak henüz bu haberleşme neticelenmeden Balkan savaşı patlak vermiştir.³⁹

Bulgar hükümetlerinin Müslüman vakıf gelirlerine el koyması yüzünden cami, mescit ve medrese gibi bütün İslam hayratı bakımsızlıktan harap oluyor ve

³⁴ Sofya Elçiliğinin 19 Ekim 1910 tarihli tahriratu.

³⁵ TDA, F.176k, op.2, a.e.597, lef.61, 9 Kasım 1909 Hariciye Nazırı Paprikov'a.

³⁶ BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.5.

³⁷ BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.39.

³⁸ BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.4.

³⁹ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76.

tamirâtı yapılamadığı için de yok oluyordu. Bulgaristan Müslümanlarının ve vakıf mütevellilerinin devamlı olarak Bâbîâlî'ye gönderdikleri yazılarda, hayrat vakıflarının bu durumundan acı acı şikâyet ediliyor ve Osmanlı hükümetinden yardım talep ediliyordu. Israrla, Bulgar hükümetinin Osmanlı hükümetinin baskısı ve zorlaması olmadan Müslümanların haklarını vermediği vurgulanıyordu. Bulgaristan'ın 25 senelik uygulamalarının da bunu doğruladığı ifade ediliyordu.⁴⁰

2-Komisyon Kararlarına Mütevellilerin Tepkisi.

Mütevelliler Vekili Ahmed Ragıp, 3 Ağustos 1910'da Meşihat'e gönderdiği bir yazıda, Bulgaristan'daki vakıfların genel durumunu arz ederek, Bâbîâlî'de Bulgar murahhasları ile müzakere edilen Ticaret antlaşmasının imzalanmasından önce, antlaşmalarla ve hukuken kabul edilen İslam evkafı hukukunun temin edilmesi için Hariciye Nezareti nezdinde gerekli girişimin yapılmasını talep etti.⁴¹ Bulgaristan'da bulunan İslam emlak ve evkafına yapılan saldırılar giderek artmaktaydı. Vakıflar konusunda Bulgar hükümetine yapılan siyasi girişimler, mahkemelere müracaat edilmesi tavsiye edilerek geri çevriliyordu. Bağımsız ve tarafsız olmayan Bulgar mahkemelerinde açılan davalardan da bir sonuç alınamıyordu.⁴²

Mütevelliler vekili Ahmed Ragıp, 23 Ağustos 1911 tarihinde Bulgar komisyonunun mazbatasına geniş bir cevap verdi. "Hükümet-i Seniyye ile Bulgaristan Emareti Beyninde akdedilen 6-19 Nisan sene 1909 tarihli protokol mucibince Sofya'da müteşekkil Evkaf Komisyonu'nun mazbatası hakkında layiha-i cevabiye"⁴³ başlığını taşıyan bu cevapta; Bulgarların fetih hakkı iddiasında bulundukları ve "biz bu yerleri fethederek zaptettik vakıf köyleri falan tanımıyoruz" demek istedikleri ileri sürülüyordu. Cevabi yazıda özetle şu hususlar üzerinde duruluyordu: "Komisyon, mütevellilerin vakıflar üzerindeki taleplerini ispatlayacak gerekli evrak ve resmi vesikaları ibraz etmediklerini ileri sürmektedir. Halbuki mütevelliler, 400-500 seneden beri tevliyetlerinin mevcudiyetini içeren beratlarını komisyona teslim etmişlerdir. İlgili bulundukları evkaf üzerindeki haklarını ispat etmişlerdir. Fakat komisyon, 40'ın üzerindeki mütevellinin ayrı ayrı teslim ettikleri evraktan hiç birini geçerli saymamıştır.

⁴⁰ BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.80.

⁴¹ BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.80. Mütevelliler temsilcisi Ahmed Ragıp'tan Meşihat'e.

⁴² BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.66. Hariciye'den Evkaf Nezaretine Bulgaristan'da bulunan evkaf hakkında 1 Kasım 1910 tarihli tezkere cevabıdır.

⁴³ BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef. 43. 10 Ağustos 1327 (23 Ağustos 1911).

Vakıf beratlarının hüviyetlerinin ispat edilmesi için yeterli olmadığını ileri sürerek reddetmiştir. Bir vakfın mevcudiyeti resmi devlet kayıtlarında sabit olmadıkça onun tevliyetini bir şahsa vermek düşünölemeyeceğinden, vakıf beratlarının hüviyetlerinin ispat edilmesine yeterli olmadığı iddiası ciddi değildir. Beratların mütevellilerin hukukunu ispat etmeğe yetersiz olduğı farz olursa bile, bu yetersizlik sadece mütevellilerin hüviyetlerinin tayinine yöneliktir. Vakfın mevcudiyeti ise kesinlikle inkar edilemez. Bulgar hükümeti, İsfendiyar-zade İsmail Bey, Gazi Mihal Bey, Gazi Ali bey ve Rakas-zade Sinan Bey vakıflarını yok sayamaz. Çünkü bu vakıfların cami ile hayratları meydandadır. Ayrıca Osmanlı hükümetinin verdiği beratlar, resmi kayıtlara müracaat edilerek ispat edilebilir. Eğer Bulgar hükümeti kendisine müracaat eden mütevellilerin hüviyetlerini açıklayan evrakı yetersiz buluyorsa, o takdirde vakfı mütevellilere vermez ve doğrudan doğruya Osmanlı hükümetine teslim eder. O vakit mütevellilerin hüviyeti Osmanlı hükümetine ait bir sorun olur.

Bulgar komisyonu esas meseleyi de tetkik ettiğini ve tetkikat neticesinde gerek Bulgaristan dahilinde gerek Şarkî Rumeli’de bulunan müstesna⁴⁴ evkaftan dolayı Bulgaristan hükümetinin kimseye tazminat vermeye mecburiyeti olmadığını öne sürmektedir. Berlin antlaşması ile devletler hukukunun kendisine bu konuda bir mecburiyet yüklediği üzerinde ısrar etmektedir. Komisyonun hazırladığı raporda ilk önce Bulgaristan Prenslüğindeki vakıf köylerinin durumunun incelendiği belirtilmiştir. Komisyonun görüşüne göre, Bulgaristan Prenslüğünün kuruluşu ile Osmanlı devletinin bu topraklardaki hakimiyet hakkı ortadan kalktığı ve dolayısıyla, esasen hükümete ait olan öşür gelirlerine yönelik evkaf hukuku da hükümsüz kaldığı için, artık vakıf köyleri söz konusu değildir.

Halbuki Bulgaristan Prenslüğü kurulduktan sonra, Osmanlı Devletinden tamamen bağımsız hareket etmemesi için, bir takım antlaşma hükümleri ve şartları getirilmiştir. Bunlardan biri de evkaf hukukun korunmasına aittir. Nitekim Berlin antlaşmasının 12. maddesinin ikinci bendinde; devlete ve vakıflara ait mülklerin Babîâli hesabına vazgeçme ve kullanma konularını ve bunlarda bir ilişkisi bulunan kişilerin işlerini iki sene zarfında halletmek üzere Osmanlı ve Bulgarlardan oluşan bir komisyonun kurulması öngörölerek buradaki evkaf

⁴⁴ Müstesna vakıflar, hükümetin müdahalesi olmaksızın mütevellileri tarafından idare edilen vakıflara verilen addır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara II, 631.

hukuku gözetilmiştir.⁴⁵ Bu nedenlerle, Sofya Bulgar komisyonunun Bulgaristan Prenslığının kuruluşu ile birlikte Osmanlı hükümetinin hükümlerlik hakkının ortadan kalktığı ve böylece mütevellilerin evkaf üzerindeki hukukunun da geçersiz olduğu yönündeki değerlendirmesi doğru değildir.

Söz konusu 12. maddede açıklanan karma komisyon, çeşitli sebepler yüzünden teşekkül etmemiş ise de, bu durum Berlin antlaşmasını imzalayan büyük devletlerin taahhüdü altında bulunan evkaf hukukunun, hiçbir zaman yok olması anlamına gelmez. Ayrıca komisyon mazbatasında da tasdik edildiği gibi, müstesna vakıflardan sayılan ve Padişah tarafından ihsan edilmiş malikane hükmünde olarak, bütün rüsum ve miri vergileri Osmanlı hükümetinden asla müdahale yapılmaksızın doğrudan doğruya mütevellileri tarafından kabul edilmektedir. Şarkî Rumeli nizamnamesinde bu türden olan evkaf hukukunun yürürlüğüne dair bir madde olmamasından dolayı mütevellilerin taleplerini reddetmek için ileri sürülmüştür.

Komisyonun delil sayılabilecek evrakın olmaması hakkındaki görüşleri, ibraz edilen beratların hüküm ve mahiyetini takdir etmemekten ileri gelmektedir. Nizamnamede evkaf hukukunun dokunulmazlığına dair bir maddenin olmaması farz edilse bile, böyle bir noksan evkaf hukukunun yok olmasını doğrulamaz. Şarkî Rumeli’de bulunan müstesna evkafın hukuku bu derece açık ve bu hukukun reddi için Bulgar komisyonu tarafından öne sürülen sebeplerin çürüklüğü meydandadır. Bulgaristan’da toplanan komisyon, görevinin sadece müstesna evkafla sınırlı olduğunu ileri sürerek bu evkafa ait olmayan dilekçeleri kabul etmemiştir. Ayrıca komisyon, müstesna vakıfların gelirlerini aşar ve rüsumat gibi devlet gelirlerinden sayarak, Bulgaristan’ın Prenslık olarak kuruluşundan ve Şarkî Rumeli vilayetinin Prenslığa ilhakından sonra Osmanlı Devletinin bütün tasarruf haklarının Prenslığa intikal ettiği iddiasında bulunmuştur.”⁴⁶

Ahmed Ragıp 21 Eylül 1912 tarihli yazısında da, komisyon kararlarının 1909 tarihli protokol hükümlerine aykırı olduğunu söylüyordu. Protokol hükmünce komisyonun sadece incelemede bulunabileceğini ileri sürüyordu. Komisyonun görüşlerinin ne Bulgar hükümetini ne de Osmanlı hükümetini bağlamadığını, Petersburg protokolünün 5. maddesi gereğince Bulgar

⁴⁵ Erim, *a.g.e.*, s.409.

⁴⁶ BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef. 9.

hükümetinin komisyon kararlarını okuduktan sonra meseleyi Osmanlı hükümetiyle müzakere etmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bulgar hükümeti komisyonun ortaya attığı görüşü kabul ediyorsa bunları müzakere esnasında serbestçe anlatacak ve Osmanlı hükümeti de bu görüşe cevap verecekti. Bulgaristan hükümeti meseleyi müzakere etmeye yanaşmamakla tasdik ettiği ve henüz mürekebi bile kurumayan protokolün hükümlerine riayet etmiyordu. Ve bu şekilde evkaf hukuku çiğnenmekte idi. 4 seneden beri yapılan sürekli takibe rağmen evkaf hukukunun sağlanamaması büyük bir üzüntü yaratmaktaydı. Müstesna evkaf hukuku açıktı. Ahmed Ragıp, Bulgaristan hükümeti tarafından yapılan haksızlığa son vermek için müstesna evkaf meselesinin Bulgar hükümeti ile düzenlenecek diğer meselelerden istifade edilerek hal edilmesini talep ediyordu.⁴⁷

Edirne'den Gazi Mihal Bey vakfı mütevellilerinden 18 Eylül 1911 tarihinde Sadaret'e gönderilen yazıda da; Gazi Mihal Bey evladından Ali ve Süleyman Beylerin Bulgaristan hükümeti dahilinde Plevne ve ona bağlı yerlerde 19 köyden oluşan müstesna evkafın bulunduğunu, ancak 33 seneden beri istifade edememekten ve haklarını aramak için müracaat edecek merci bulamamaktan şikayet ediyorlardı. 1909 Protokolünün evkaf meselesini düzenleyen maddesinin Bulgaristan dahilinde bütün evkaf mütevellilerine ümit verdiğini, ancak protokolün tanziminden bu ana değin kim bilir ne gibi siyasi sebeplerden dolayı hiç bir şey yapılmadığını belirtiyorlardı. Şu sıralar iki hükümet arasında yapılan ticaret antlaşması vesilesiyle protokol ile temin edilen hakkı aramak takip ve istihsal etmek hükümetimizin asıl ve vazifelerinden olduğu hatırlatılıyordu. Sofya Elçiliğinin gayretleriyle bu işten kesin bir sonuç alınması halinde elde edilecek paralarla mektepler ve hayrat inşa edilerek manevi ve maddi olarak umumi menfaatlere hizmet edileceği ifade ediliyordu.⁴⁸

3-Komisyon Kararlarına Bâbîâlfî'nin Tepkisi.

Bulgar komisyonunun Müslüman vakıfları konusunda verdiği olumsuz kararlar Osmanlı hükümeti tarafından da büyük tepkiyle karşılandı. Bulgaristan'daki İslam evkafı hakkında Müslümanlar tarafından yapılan müracaatlar boş bahaneler ile Bulgar hükümetince kabul edilmemekte ve

⁴⁷ BOA, HR.SYS nr.311/1, lef. 4.

⁴⁸ BOA, HR.SYS nr.311/1, lef.39.

hukukları iptal edilmekte idi. Sofya Osmanlı Elçiliği vasıtasıyla, 7 Kasım 1911 tarihinde gerek bu ve gerek diğer meselelerde Bulgar hükümetinden anlayış beklenildiği ve aksi durumun üzüntüye sebep olacağı konusunda Bulgar Başbakanının dikkati çekildi. Sofya Elçisi ayrıca, Müslüman mebuslardan görüştüğü kişilerden şayet İslam evkafı Bulgarlar tarafından tecavüz edilirse gerekli girişimlerde bulunmak üzere derhal bildirmelerini istedi. Bulgaristan'daki evkafın muhafazası ve saldırılardan korunması vazifesi ile de mükellef olan Bulgaristan Başmüftüsünün bu konudaki ilgisizliğinden şikayet ediliyordu.⁴⁹

Hariciye Nazırı Rifat Paşa da, Bulgar Elçisi Sarafov'a bir zamanlar Lyapçev'in bu meselenin çözüme kavuşturulacağını vaat ettiğini hatırlattı. Bu konuda Ticaret ve Tarım Bakanına özel bir mektup yazan Rifat Paşa, bu meselenin adil bir şekilde çözüme kavuşturulmasının Bulgar hükümetinin Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesinin bir işareti sayılacağını bildirdi.⁵⁰

Komisyon kararlarına ilişkin olarak Bulgaristan hükümetine karşı yapılacak itirazlar şüphesiz Hariciye Nezaretinin görevi idi. Ancak vakıflar ile ilgili delillerin reddedilmesi konusunda Evkaf Nezaretinin görüşünün bilinmesine ihtiyaç vardı. Bu nedenle Hariciye Nezareti, 1 Temmuz 1912 tarihinde istişare odasına yazarak, müstesna evkaf hakkında yürürlükte olan şer'i hükümlerin, kanunların ve evkafın mahiyeti ile idaresinin bildirilmesini istedi. Müstesna evkaf tabiriyle diğer evkafın hariç tutulmasının lazım gelip gelmediğine dair olan görüşünün ilave olarak bildirilmesi ve bir de Bulgar komisyonunun şer'i meselelerde güvenilir olmayan bazı yabancı müelliflere dayanmakta olduğundan bahisle, bu konularda güvenilir ve Osmanlı hükümetinin görüşünü destekleyen mevcut müelliflerin bildirilmesi için Evkaf Nezaretine müracaat edildi.⁵¹

Ayrıca müstesna evkaf hakkında ele alınan şer'i konular, bu bağlamda evkafın tarifi, mahiyeti, çeşitleri, şartları, gayr-i menkulleri harap ve yok edilen vakıflar, mütevellinin evkafın bulunduğu yerde mecburi ikamet gibi bazı fıkraların reddedilmesi için Meşihat'ın kesin ve ayrıntılı görüşüne ihtiyaç vardı. Hariciye Nezareti belirtilen ret hususlarına itirazlarda bulunacaktı. Bundan dolayı Meşihatın görüşüne ihtiyaç duyulduğu için Evkaf Nezareti ile de bu husus

⁴⁹ BOA, HR.SYS nr.311/1. Sofya Elçiliğinden Hariciye Nezaretine:19 Kasım 1911.

⁵⁰ TDA, F.176k, op.2, a.e.597, lef.63, 13 Kasım 1909.

⁵¹ BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.5. 11 Eylül 1912

tartışıldı.⁵² Bütün bu hukuki bilgiler ışığında Bulgar hükümeti nezdinde girişimde bulunuldu. Ancak Bulgar hükümeti 1909'da tayin ettiği komisyon vasıtasıyla evkaf meselesinin halledildiğini ve konuyu kapanmış saydığını Osmanlı hükümetine bildirdi.⁵³

D-1913 Tarihli İstanbul Antlaşması Ve Protokolüne Göre Vakıflar.

1-1913 Tarihli Protokol'e Göre Vakıflar.

Bulgaristan vakıfları sorunu, araya Balkan savaşlarının girmesi yüzünden bir türlü halledilemedi. Bulgar hükümeti, müstesna vakıflarının mütevellileri tarafından yönetilmesini ve vakıf gelirlerini toplamalarını engelliyordu. Bu tip vakıf gelirlerinin devlet gelirleri kapsamında olduğunu ileri sürerek el koyuyordu. Mütevellilerin itirazlarına çoğu kez cevap verilmiyor ve mahkemelerden de bir sonuç alınamıyordu. Halbuki Bulgaristan hükümeti, Balkan savaşları sonunda imzalanan 1913 tarihli İstanbul antlaşması ile, Bulgaristan'a yeni dahil edilen topraklarda bulunan her çeşit vakfın Osmanlı kanunlarındaki şekliyle korunmalarını ve bütün müstesna vakıflarının mütevellileri tarafından yönetilmesini kabul ediyordu.

Antlaşmanın vakıflarla ilgili maddesinde aynen şöyle deniliyordu:⁵⁴ “Terk edilen arazide kâin müstesna, mülhak, icareteynli, mukataalı, icare-i vahideli evkafa ve bir de âşar-ı vakfiyeye tıpkı kavanin-i Osmaniye ile muayyen oldukları üzere riayet olunacak ve bunlar icap edenler tarafından idare edilecek ve anlara müteferri usul-i idare evvel beevvel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunmayacaktır.

Memalik-i Osmaniye'de kâin müessesat-ı diniye ve hayriyenin arazi-i metrukede icare-i vâhide, mukataa ünvanı ile mevcut varidat-ı vakfiyesi ile hukuk-ı sairesine ve âşar-ı mevkufe ve sairesine ve evkaf-ı musakkafa ve gayr-musakkafa üzerindeki hukuka riayet olunacaktır”(md.12). Aynı şekilde padişah ve yakınlarına ait özel mülkler aynen korunacaktı. Padişah ve yakınları bunları vekilleri marifetiyle satabilecek veya kiraya verebileceklerdi. Devlete ait özel mülkler hakkında da aynı uygulama yapılacaktı. Adı geçen emlakın başkasına devir ve ferağ takdirinde şartlar eşit ise Bulgar tebaası tercih edilecekti (md.13).

⁵² BOA, HR.SYS. nr.311/1, lef.1. 12 Aralık 1912 Hariciye'den Meşihat'e:

⁵³ *Balkan*, S. 1709, 21 Şaban 1330/5 Ağustos 1912, s.3.

⁵⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.464.

2-1913 Tarihli Müftüler Mukavelenamesine Göre Vakıflar.

İstanbul Antlaşmasının 2 numaralı eki olarak aynı tarihte imzalanan Müftüler Mukavelenamesinde de, 1909 sözleşmesi hükümleri hemen hemen aynen tekrarlanmaktaydı. Başmüftü, şer'i hükümler çerçevesinde Bulgaristan müftülerinin icraatını, Müslümanlara ait dinî ve hayır kurumlarını ve bunların görevlileriyle mütevellilerini kontrol etmek ve teftiş etmek hakkına sahipti (md.1). Müftüler aynı zamanda vakıfları idare ve nezaret etmekle de yükümlü olduklarından, Başmüftünün başlıca görevlerinden biri de, onlardan hesap talep etmek ve vakıflara dair hesap defterleri hazırlatmaktı. Evkaf hesaplarıyla ilgili defterler Türkçe tutulabilecekti (md.6).

Müslümanların yoğunlukta oldukları yerlerde ve şehirlerde vakıf işlerinden ve genel eğitimden sorumlu olacak bir İslam cemaat teşkilatı oluşturulacaktı. Bu cemaatin şahsiyet-i maneviyyesi devlet memurları tarafından her zaman tanınacaktı. Her bir yerin vakıfları oradaki İslam cemaati tarafından kanunlara ve şer'i hükümlere uygun olarak idare edileceği için, adı geçen cemaatin şahsiyet-i maneviyyesi adı geçen vakıfların sahibi ad ve itibar olunacaktı. Umumi Müslüman mezarlıkları ile cami hazirelerinde bulunan mezarlıklar Müslüman cemaate ait vakıf malları grubuna dahil edilecek ve cemaat bunları kendi istediği şekilde ve hıfzı sıhhaya uygun olarak kullanacaktı. Vakıf mallarından hiçbirisi ait olduğu cemaate bedeli ödenmedikçe hiçbir şekilde istimlak edilemeyecekti. Bulgaristan'da bulunan vakıf mallarının iyi bir şekilde korunmasına dikkat edilecekti. Zaruri bir mecburiyet olmadıkça ve yürürlükteki kanun ve nizamlara uygun olmadıkça dine ve hayır kurumlarına ait binalardan hiçbirisi yıkılamayacaktı. Mecburi sebeplerden dolayı vakıf binalarından birinin istimlaki gerektiği takdirde, bu binanın inşa edilmiş bulunduğu yere nispetle aynı kıymete sahip diğer bir arsa verilmedikçe ve bir de binanın kıymeti ödenmedikçe buna (istimlake) teşebbüs olunamayacaktı. Mecburi sebeplerden dolayı istimlak edilecek olan vakıf mallarının kıymetleri olarak ödenecek olan paralar, tamamen vakıf binalarının tamirine harcanmak üzere Müslüman cemaate teslim edilecekti (md.8).

Bulgaristan hükümeti, bu mukavelename imzalandığı tarihten itibaren altı ay içinde Başmüftünün de dahil olacağı özel bir komisyon kuracaktı. Bu komisyon, kurulduğu andan itibaren üç yıl içinde bu zamana kadar mütevelliler

veya onlara mensup hak sahipleri tarafından yapılan müracaatları ve talepleri inceleyecek ve araştıracaktı. Bu komisyonun vereceği kararlardan memnun olmayan taraflar, mahallindeki ilgili mahkemelere müracaat edebileceklerdi (md.9).⁵⁵

Aslında İstanbul antlaşması müzakereleri sırasında Bulgar hükümeti müstesna ve benzeri vakıfların mütevellilerine gecikmeden tazminat ödemeye mecbur olduğu görüşülmüştü. Terk edilen topraklarda evkaf ile ilgili olarak tazminatsız bir şekilde değişiklik yapılamayacağı, bu tazminatın eski Bulgaristan'ın müftülük mukavelenamesinde belirtildiği üzere yapılacağına karar verildi.⁵⁶

İstanbul'da 29 Eylül 1913 tarihinde iki nüsha olarak düzenlenen 5 numaralı bir protokol da imzalandı. Protokolde şöyle deniliyordu: “Osmanlı Bulgar muahedesini imzalamaya görevlendirilmiş Osmanlı murahhasları Bulgaristan hükümeti savaş esirlerinin iâşesinden(yaşatılması) dolayı her türlü taleplerden feragat ettiği ve yalnız zabıtlara vermiş olduğu maaşların kendisine ödenmesiyle yetindiği takdirde Osmanlı hükümetinin de mukabele olarak icare-i vahidelü veya icareteynli bedelat icare-i seneviye mukataa, aşar veya intikal-i harcı ve farklı rüsumlerden ibaret olan vakıf gelirlerin sermayeye tahvilini ve bir de terk edilen arazide kalan emlak-ı emiriye cümlesinden olan ve muahedenamenin 12. maddesinde belirtildiği gibi musakkafat(vakfın ebniye ve ikardan ibaret olan iradı: müskkafat ve müstegalat) ve müstegalattan ve hukuk-u hakimiyete zarar veren müstesna vakıflardan dolayı tazminat talebinden feragat edeceğini Bulgar murahhaslarına beyan etti. Bulgar murahhasları bu teklifi kabul etmiştir.” Bundan başka her iki heyet-i murahhasa arasında şurası dahi kararlaştırılmıştır ki işbu protokol iki aydan önce neşr edilmeyecektir. Vakıflara ait maddede(muahedenin 12. maddesi) yer alan “icap edenler tarafından” tabiri evkaf nezaretinin şehir ve kasabalarda kendine ait vakıf emlakını (Bulgar vatandaşlarından) vekiller vasıtasıyla idare ettirmek emrindeki hukukuna hiç bir şekilde zarar verilmeyecektir.⁵⁷

⁵⁵ Müftüler Mukavelenamesi için bkz., N.Erim, *a.g.e.*, s.468-471.

⁵⁶NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31.

⁵⁷ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.174. Güney Dinç, Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı(1912-1913), İstanbul 2008, s.244,247. Ekim 1912'de daha ilk çatışmaların başlamasıyla birlikte çok sayıda Osmanlı askeri Bulgarlara tutsak düşmüştü. Türk Bulgar sınırındaki bölgelerden 1200'ü aşan asker

E-1913 Tarihli Protokol Ve Mukavelenamenin Vakıflarla İlgili Hükümlerinin Uygulanması Ve Sonuçları.

Yukarıdaki madde hükümlerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, Bulgaristan'daki Müslüman vakıfları cemaatlerin seçeceği kişiler tarafından idare edilecekti. Buralarda çalışacak memurlar Bulgar hükümeti tarafından tanınacaktı. Vakıflar İslam hukukuna göre yönetilecekti. Hiçbir vakıf malı bedeli peşin ödenmedikçe istimlak edilmeyecekti. Bir vakıf malı zaruri olarak istimlaki gerektiğinde ise, aynı kıymette ve aynı semtte diğer bir arsa verilmedikçe ve bedeli ödenmedikçe hiçbir müdahalede bulunulmayacaktı. İstimlakten elde edilen paralar Müslüman cemaatine verilecekti. Bu paralar da diğer vakıf eserlerin tamirinde harcanacaktı.

Bu tip taahhütler daha önceki antlaşmalarda da bulunuyordu. Bütün mesele Bulgar hükümetinin kanun dışı uygulamalarından kaynaklanıyordu. Bulgar hükümetinin güdümünde çalışan komisyonlar vakıflarla ilgili hükümleri keyfi olarak istedikleri şekilde yorumlayarak karar veriyorlardı. Bu yüzden vakıf mütevellilerinin yıllardan beri süren mağduriyetleri bir türlü giderilemiyordu. 1913 tarihli İstanbul antlaşması ve protokol hükümlerine göre mütevellilerin şikayet ve dilekleri yine komisyona havale ediliyordu. Komisyonun kararına itiraz edenlere yine tarafsız olmayan mahkemelere baş vurmaları öneriliyordu. Bulgaristan'ın milliyetçi tutumu yüzünden antlaşma ve protokol hükümlerinin adil ve tarafsız bir şekilde uygulanması mümkün değildi.

Şarkî Rumeli'deki müstesna evkaftan dolayı mütevellilerin talepleri devam ediyordu. 14 Aralık 1916 tarihinde mütevelliler vekili Ahmed Ragıp Bey Osmanlı devleti murahhaslarından Bahriye Nazırı Mahmud Paşa'ya yazarak açıklama talep etmiştir. Mahmud Paşa Bulgarların bazı istekleri karşılığında müstesna evkaf ile ilgili kişilerin hukuku Osmanlı hükümetince sağlanması ve yerine getirilmesinin görüşüldüğü ve taahhüt edildiği, Talat Bey bu çareyi ilgili kişilere bildirildiğini cevap olarak yazdı. Meselenin sözlü olarak görüşüldüğünden dolayı daha fazla

Bulgarlara teslim olmuştu. Edirne'nin savunmasında 40 000-50 000 askerin Bulgarlara esir düştüğü ifade edilir.

ayrıntı hatırında kalmadığını, bu konuda Talat ve Halil beylerden gereken bilgilerin alınması tavsiye edildi.⁵⁸

Osmanlı hükümeti Şarkî Rumeli'deki müstesna vakıflar ile ilgili hukukun sağlanmasını ve taleplerin neticeye bağlanmasını sorumluluğuna almıştır. Ancak bu hukuk bir türlü sağlanamıyordu Mütevelliler isteklerinin Bâbiâli tarafından neticelendirilmesi karşılığında devlet hazinesine büyük menfaatler sağlanacaktı. 6 Ağustos 1919'da mütevelliler vekili Ragıp Bey meselenin Bâbiâli hukuk müşavirleri tarafından incelenerek Meclis-i Vükela'da tazminat miktarının kararlaştırılması talebinde bulundu.⁵⁹ Bu talep üzerine yeniden bir inceleme yapılmış, meselenin evveliyatı araştırılmıştır.⁶⁰

Balkan Savaşları neticesinde Bulgaristan hükümeti ile imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli anlaşmanın 12. maddesinde “terkedilen arazide kain müstesna mülhak icareteynli mukataalı icare-i vahideli evkafa ve bir de aşar-ı vakfiyeye tıpkı kavanin-i Osmaniye ile muayyen oldukları üzere riayet olunacak ve bunlar icap edenler tarafından idare edilecek ve onlara müteferri usul-i idare evvel beevvel muhik bir taviz verilmedikçe tadil ve tağyir olunamayacaktır. Memalik-i Osmaniye de kain müessesat-i diniye ve hayriyenin arazi-i metrukede icare-i vahide mukataa ünvanı mevcut varidat-ı vakfiyesi ile hukuk-ı sairesine ve aşar-ı mevkufe ve sairesine ve evkaf-ı musakkafa ve gayr-i musakkafa üzerindeki hukuka riayet olunacaktır”⁶¹ deniliyordu. Bu madde Bulgar hükümetinin terk edilen arazideki genel menfaati ve vakıf hukukuna riayet etmesini gerektiriyordu.

Anlaşmanın eki olan ve müftüler mukavelenamesinin 8. maddesine de gerek eski Bulgaristan için gerekse Bulgaristan'a terk edilen topraklar için geçerli olmak üzere her mahalli evkafı oradaki cemat-ı İslamiye tarafından kanun ve şeri hükümlerine uygun olarak idare olacağından dolayı söz konusu cemaatin manevi şahsiyeti söz konusu vakıfların sahibi sayılacağı usul-ı vakfiyeden hiç biri ait olduğu cemaate ve bedeli ödenmedikçe hiç bir şekilde satılamayacağı gibi bazı hükümler konularak eski Bulgaristan'daki vakıflar da koruma altına alınmıştır. Ne var ki, İstanbul anlaşması ile eklerinin hükümleri eski Bulgaristan'daki müstesna

⁵⁸ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.125

⁵⁹ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76.

⁶⁰ Petersburg Sefaret-i Seniyyesinin telgrafları 13 ve 15 Nisan 1909 ; Londra Sefaret-i Seniyyesinin telgrafi 16 Nisan 1909.

⁶¹ Erim, *a.g.e.*, s.464.

vakıflar ve vakıf aşarı hakkında Bulgar hükümetinin riayet edeceğine dair açık bir hüküm içermemekteydi.⁶²

Bu nedenle bu antlaşma ve mukavelename daha öncekiler gibi ölü doğmuş bir belgeydi. Nitekim çok geçmeden bunun böyle olduğu görüldü. Bulgaristan hükümetinin, Bulgar muhacirlerini Gazi Evrenos vakfına ait çiftliğe yerleştirmesi büyük tepkiyle karşılandı. Gerek Gümülcine müftüsünün gerekse kaymakamın Bulgar yetkilileri nezdinde yaptıkları girişimlerden bir sonuç alınamadı. Şikayetleri dikkate almayan Bulgar hükümeti, bu şekilde davranarak açıkça İstanbul antlaşmasını ihlal etmiş oluyordu. Ayrıca adı geçen evkafa ait koyun, keçi ve diğer taşınır mallar gasp edilerek Bulgar muhacirlere dağıtılmıştı. Bu durum karşısında adı geçen vakıf mütevellileri, Osmanlı Dahiliye Nezaretine yazarak vakfın hukukunun muhafazası için himaye talep etmişlerdir. Dahiliye Nezareti de 2 Mayıs 1914 tarihinde Hariciye Nezaretine yazarak, İstanbul antlaşmasına aykırı olarak evkaf mallarına zarar verilmesine meydan verilmemesi ve korunması konusunda Bulgar hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasını istemiştir.⁶³

Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, 2 Mart 1914 tarihinde Çarlıktaki bütün Müftü ve Müftü vekillerine bir tamim yayınlayarak, kendi Müftülük bölgelerinde bulunan bütün evkaf gayr-i menkullerinin listelerinin hazırlanmasını ve Mart sonuna kadar Dışişlerine teslim etmelerini istedi. Listenin hazırlanışı sırasında; evkafın belgesi, tapusu, tapu tarihi ve ferman ise kimin adına ve kim tarafından ne zaman verildiği, evkafa ve mütevellilere ne tür haklar vermekte olduğu, mütevellinin kim olduğu, neye dayanarak belgesinin çıkarıldığı ve evkaftan elde edilen gelirin kim tarafından kullanılacağı gibi hususlara dikkat edilmesi isteniyordu. Vakıf mülkünün büyüklüğü avlu veya dükkan ise metrekare olarak, tarla veya bahçe ise dölüm olarak gösterilecekti. Ayrıca evkafın tahmini değeri yazılacaktı. Açık artırmayı onaylayan mektubun numarası ile tarihi yazılacaktı. Tamimde Bakanlığın amacının, bu listelerle Bulgaristan'da bulunan Müslüman vakıf malları hakkında net bir bilgi sahibi olmak istediği

⁶² BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.76.

⁶³ Dahiliye Nezareti İdari Kısmı Belgeleri, (DH.ID) nr.177/12, 29 Nisan 1330(12 Mayıs 1914).

açıklanıyordu.⁶⁴ Bu listeler hazırlandı ve Bakanlığın istediği formatta Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına sunuldu.⁶⁵

Diğer taraftan Bulgar hükümeti, kanunsuz uygulamalarına devam ediyordu. Nitekim Vidin şehrinde bulunan Çar Ferdinand devlet hastanesi yöneticisi, 4 Temmuz 1914 tarihinde Vidin evkaf encümeni başkanına bir yazı yazarak, hastane yanında bulunan evkaf binasının hastane tarafından kullanılmak üzere boşaltılmasını istemiştir. Vakıf encümeni başkanı ve aynı zamanda Vidin sancak müftüsü olan R. M. Ahmed Efendi de aynı gün hastane yöneticisine yazdığı cevabında, söz konusu vakıf binasının boş bir bina olmadığını, bir tekke ve bir ibadet yeri olduğunu, Ramazan ayı dolayısıyla da her zaman kullanıldığını dolayısıyla hastane kullanımına verilemeyeceğini bildirmiştir. Müftü cevabi yazısında ayrıca, ibadet yerlerinin her zaman dokunulmazlığının olduğunu da hatırlatmıştır.⁶⁶

Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığında 14 Temmuz 1914 tarihinden Vidin sancak müftüsüne yazılan bir yazıda, Müslümanların dini idarelerine dair geçici talimatın 22. maddesi uyarınca evkaf mallarının satışı Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının izni ile gerçekleştirildiği hatırlatılarak, Vidin'deki cami encümeni kasa memurunun bazı evkaf mallarını satışa çıkardığı ileri sürülmüştür. Bu bilginin doğruluğunu tespit etmek ve doğru olduğu tespit edilmesi halinde satışın durdurulması için acil tedbirler alınması istenmiştir.⁶⁷

Zağra-yi Cedid'in Kasımcı vakıflarından 1500 Frank kıymetinde bir arsa Karacov adlı biri tarafından haksız yere ele geçirilmeye çalışıldığı ve Belogradçik vakıflarına ait arazi ile İslam kabristanına barakalar inşa edildiği öğrenilmiştir. Bu nedenle Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli'deki İslam vakıflarının saldırılardan korunması gereği dolayısıyla tecavüzlerin seri bir şekilde ortadan kaldırılması ve neticenin bildirilmesi gerekli görülmüştür Bulgar memurlar idaresine hemen gerekli emirler verilmiş ise de Karacov adlı kimse daha önce bir tasarruf senedi elde etmiş olduğundan bu saldırının ortadan kaldırılması sağlanamamıştır. Bu olumsuz durum Zağra-yı Cedid(Stara Zagora) evkaf komisyonunun ihmali ve ilgisizliğinden meydana gelmiştir.Bulgar Prensliğinin

⁶⁴ TDA, F.1604k, op.1, a.e.1, lef.24.

⁶⁵ Bu listelere TDA, F.166k, op.1 fonunda ulaşılabilir.

⁶⁶ TDA, F.1604k, op.1, a.e.12.

⁶⁷ TDA, F.1604k, op.1, a.e.1.

Dışışleri Bakanlığı bu konu hakkında evkaf komisyonun dikkatini çekmiş ve araziye ele geçirenin aleyhine mahkeme dava açılması için Stara Zagora müftüsünü davet etmiştir. Eskiden Müslüman kabristanı olan Belogradçik'teki arsa üzerinde barakalar inşası şöyle mümkün olmuştur. Belogradçik evkafına ait arazi ile Müslüman kabristanına barakalar yapılması üzerine bu saldırıya son verilmesi için Bulgaristan Kapıkethüdalığına yapılan bildiriye cevap olarak Prenslik Dışışleri Bakanlığı Zağra-yı Cedid memurlarına derhal gerekli emirleri verdiğini ifade etmiştir. Ancak Karacov'un daha önce bir tasarruf senedi elde ettiğinden bu girişimlerden bir netice alınamamış ve evkaf komisyonların ihmali dolayısıyla meydana geldiğinin de altını çizmiştir. Eski cami arsasıyla münasebeti olmadığı bildirilmiştir. 1877-1878 senesi şehir meydanın köşesinde bir cami inşası sırasında tutuşup yanmakla birlikte söz konusu bu bölgede inşa edilmiş ki, bunun eski cami arsasıyla bir bağlantısı bulunmadığı, bundan dolayı bir sebebe dayanmadan cami mütevellilerden biri Belogradçik belediyesine bir takım zorluklar çıkarmaya çalıştığı öne sürülmüştür.⁶⁸

İslimiye kazasında bulunan camiye bağlı vakıflardan 12 adet dükkanın belediye tarafından zorla yıkılmasına ve bir kısmının da ele geçirilmesine teşebbüs edilmesi üzerine bu konuda İslimiye mutasarıflık ve mahkemeleriyle Bulgaristan Dışışleri ve Bayındırlık İşleri Bakanlıklarına Başmüftülüğe yapılan müracaatlarından bir netice alınamadığını dile getiren ve evkaf hukukunun muhafaza ve himayesi talebine dair İslimiye müftülüğünden Hariciye Nezarete bir tahrirat gönderilmiştir. Hariciye Nazırı Asım Bey Sofya Elçisi Nabi Beyden bu konuda gereğinin yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁶⁹

Tırnova'da İslam vakıfları 25 seneden beri belediyenin idaresi altında bulunuyordu. Bu vakıfların gelirleri 25.000 Frank derecesinde olduğu halde, belediye tarafından okul ve camilere edilen yardım, ancak 5 -6 bin Frank kadar bir tutara ulaşıyordu.⁷⁰

Vakıf mallarıyla pek çok yolsuzluk meydana geliyordu. 5 Aralık 1908'de Balkan gazetesi Filibe'deki büyük cami civarındaki vakıf dükkanlarının aylıkları arttırılmak üzere talipleri çıkmış olduğu halde kontratları müzayedesiz yine eski

⁶⁸BOA, DH.SYS nr.2/8-2. 1 Ocak 1908'de Dahiliye Mektubi Kaleminden Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Kapıkethüdalığına.

⁶⁹ BOA,HR.SYS nr.311/1, İef.23. İslimiye'de cami vakfına bağlı evkaf dükkanlarının belediye tarafından zorla yıkımına teşebbüs edildiğine dair: Asım Bey'den Sofya Elçisi Nabi Beye: 6 Nisan 1912

⁷⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *Bulgaristan Mektupları*, İstanbul 2000, s.68.

kiracılarına devir edildiğini Filibe müftülüğü ve Cemaat-ı İslamiyenin dikkatini çekiyordu.⁷¹

Müslüman vakıfları ile ilgili yapılan yolsuzlukların büyük boyutlara ulaşıyordu. Örneğin Filibe’de İslam vakıflarından bir miktar emlak ve arsa şehirdeki geçici vakıf komisyonu tarafından haksız yere satılmaya çalışılmıştır. 14 Aralık 1916’da Sofya Elçiliği devreye girerek anlaşma ve kanun hükümlerine uygun olmayan bu uygulamaya meydan verilmemesi için durumu Başmüftülüğe bildirmiştir. Buna cevap olarak Başmüftülükten müzayedenin engellenmesi için Filibe Müftülüğüne kesin emirler verildiği ve mezhepler müdürünün dikkatinin çekildiği bildirilmiştir. Ancak daha sonra Elçiliğin güvenilir kaynaklardan edindiği bilgiye göre bu vakıf emlakından bir kısmının gerçek değerinden çok düşük bir fiyatla satıldığı anlaşılmıştır.

Başmüftülük makamı Bulgaristan’daki vakıf emlakını teftiş etmek ve iyi korunmasını gözetmek için şeri, ahdi ve kanuni haklara sahipti. Filibe vakıf komisyonun şeri hükümler ile yerel kanunlara aykırı bir şekilde haksız yere vakıf emlakını yok pahasına satması ile büyük zararlara sebep olmuştur. Başmüftülük makamının ciddi müdahalesini gerekli idi. Filibe’deki İmareti cami müstemilatından bir arsa bu komisyon tarafından müzayede (artırma) ile Kulubanov adında bir kişiye 37 bin kûsur levaya sattıktan iki gün sonra bu arsa yeni sahibi tarafından veresiye 136 bin levaya Filibe’de noter huzurunda satılmıştır. Filibe vakıf komisyonu tarafından yapılan yolsuzluk İslam evkafına büyük derecede zarar verdiği ortada idi. Filibe müftüsünün böyle bir yolsuzluğun meydana gelmesine müsaade etmesi ve bu muameleden haberdar olması gereken Başmüftülük makamının da ciddi müdahalede bulunamaması ciddi bir ihmali söz konusu olduğunu gösteriyordu. Bu ihmal kanun önünde mesuliyeti olduğu gibi dini ve vicdani mesuliyeti de gerektiriyordu. Sofya Elçiliği Başmüftülüktan bu konuda yapılan girişimlerin neden başarılı olunamadığının bildirilmesini talep etmiştir.⁷²

29 Temmuz 1917’da ise Sofya Elçiliği Meşihat makamına yazarak vakıf emlakının elden çıkarılmaması için elçiliğin yaptığı girişimlerden bir netice

⁷¹ Balkan, S.608, 22 Teşrini Sani 1324,(5 Aralık 1908).Filibe Müslüman ahalisinin şikayetleri üzerine konu hakkında açıklama talep ediliyordu.

⁷² BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.124. Sofya Elçiliğinden 14 Temmuz 1917 tarihiyle Bulgaristan Başmüftülüğüne yazılan tahriratın tercümesidir.

alınması beklendiği ancak Müslümanları üzen bu mesele ile doğrudan doğruya alakadar olan Başmüftülük makamının da layıkıyla Müslümanların hukukunu müdafaa ve muhafazaya gayret etmesi ve İslam vakıflarının geçici vakıf komisyonları tarafından satılmasının şeri hükümlere aykırı olduğunun sert bir dil ile Başmüftülük makamına bildirilmesi istenmiştir.⁷³

Diğer yandan Sofya Elçisi Fethi Bey, Filibe müftüsü Şükrü Beyin başkanlığında Edhem Ruhi Bey, İmam Mehmed Efendi ve İsmail Efendi'den oluşan 3 azalılık bir muvakkat (geçici)komisyonun Filibe evkafına ait 17 parça arsanın satışına çalıştığını bildirmiştir. İstanbul antlaşması hükümleri uyarınca Bulgaristan'daki İslam evkafını iyi idare ve muhafazası Müslümanlar tarafından seçilecek cemaat-ı İslamiyeye aitti. Savaş dolayısıyla cemaat-ı islamiyeye seçimlerine henüz başlanamadığından ve seçimlerin gerçekleştirilmesine kadar vakıf işlerini idare etmek üzere Bulgar hükümeti tarafından geçici olarak tayin edilen 3 azalılık komisyonların Bulgar kanunları uyarınca da müntahap komisyonlar yetkilerine sahipti. Bu komisyonlar bazı bahanelerle azil edilip müntahap komisyonlar yerine geçici komisyonlar tayin ediliyordu. Bu türden bir komisyon olan Filibe vakıf komisyonunun vakıf emlakını haksız yere satması ahdi ve kanun hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürerek artırmanın engellenmesi Bulgar hükümetinden talep edildi. Gereğinin yerine getirilmesi için de durum Başmüftülüğe de bildirildi. Ancak girişimler bir netice vermemiş, artırmanın gerçekleştirilmesine müsaade edilmiştir. 20 Ocak 1917 tarihinde Fethi Bey ahdi ve kanuni hükümlere ters olan bu uygulamaya son verilmesini, Bulgar Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazı ile artırmanın fesih edilmesini ve su-i istimalle sebep olanların uzaklaştırılmasını talep etmiştir. Artırmanın Bulgar hükümeti tarafından tasdik edilmesi geciktirilmiştir. 11 Temmuz 1917'de Bulgar Baş katibi ile de görüşen Filibe Şehbenderi müzayedenin feshi hakkında Dışişleri Bakanlığından bir karar alınıp alınmadığı sordu. Meselenin safhaları hakkında bilgi alınması için Filibe mutasarrıflığından açıklama talep edildiği cevabını aldı. İslam evkafı hakkında meydana gelen zararlar ve Müslümanların üzüntü ile karşılaştıkları bu durumlara son verilmesi için girişimlerden geri durulmuyordu. Ancak ilk artırmanın feshiyle uğraşıldığı sırada zamanda Filibe şehbenderliğinden alınan bazı bilgilerden bu vakıf emlakından bir ikinci kısmının da ferağ

⁷³ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.123.

muamelesinin yapılmakta olduğu öğrenilmiştir emlak-ı vakfiyeyi maalesef yok pahasına satışına çalışmış olan Gümölcine milletvekili Ethem Ruhi'ye bu konuda Dışışleri Bakanlığı Mezhepler müdürü ile Filibe mutasarrıfı da yardım etmekte idiler. ve Bulgarlar Müslüman nüfusunun yoğun olduğu Filibe gibi bir şehirde öteden beri İslam evkafını yok etmek siyasetini takip etmekte idiler. Ancak yüz binlerce Frank menfaat söz konusu olan bir planın uygulanmasında bir Müslüman mebusun alet olması son derece üzücü idi..

Bununla birlikte İstanbul antlaşması hükmünce öngörölen cemaat-ı islamiye seçimlerin yapılmasına Bulgaristan hükümetince müsaade edilmemesi ve bu konuda Osmanlı Elçisinin girişimlerinin geçiştirilmesi gerek evkaf gerekse Müslümanların eğitim meseleleri için çok vahim neticeler doğurmaktaydı. Sofya Elçisi bu gibi hususlarda artık Bulgar hükümetinin bir çözüm getirmesi için İstanbul'daki Bulgar Elçisinin ciddi bir şekilde dikkatinin çekilmesini istiyordu.⁷⁴

Filibe Şehbenderliğinden Sofya Elçiliğine 8 Ağustos 1917 tarihli bir tahriratta Filibe vakıf komisyonu tarafından İslam evkaf hukukuna zarar veren bir şekilde yapılan müzayedelerin fesih edilmeleri için Bulgar hükümeti nezdinde yapılan girişimler bir netice vermediği bildirildi. Elçi vekilinin aldığı bazı özel bilgilere dayanarak Bulgaristan Dışışlerinin bu konudaki şikayet ve girişimleri dikkate alıp meseleyi özenle takip etmekte olduğu anlaşıldığı bildiriyordu. Ancak Osmanlı hükümetinin İslam evkafı işlerinde yalnız denetleme hakkına sahip bulunması ve mahkemelere başvurulacak meselelerde doğrudan doğruya cemaat-ı İslamiyye ile Başmüftölük makamının sorumlu bulunması ve Başmüftölük makamının tasdikine sunulmayan satışların nazar-ı kanuniyede geçerli olmaması sebebiyle Filibe evkafını Müslüman ahalinin arzusu hilafına ve yok pahasına satışına çalışan vakıf komisyonu hakkında derhal gerekli muamelenin yapılması için Başmüftü kaymakamına bildirildi.Sofya Elçiliği suiistimale Başmüftölük makamının ilgisizliği de başlıca sebep teşkil ettiğinden Başmüftü kaymakamının vazifesini yerine getirmek için Meşihat tarafından uyarılması talep etti.⁷⁵

Sofya Elçisi vekili Meşihat'e gönderdiği yazısında durum hakkında bilgi verdi. İstanbul antlaşması hükümleri uyarınca Bulgaristan'daki evkaf idaresi

⁷⁴ BOA,HR.SYS nr.312/2, lef.119. 25 Temmuz 1917: Hariciye Nezareti Ahmed Nesimi Bey'e Sofya Elçisinden.

⁷⁵ BOA,HR.SYS nr.312/2, lef.122.Sofya Elçisinin Meşihat'e yazısı için Bkz.BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.123. 29 Temmuz 1917: Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Efendi'ye Sofya Elçi vekilinden.

Müslümanların çoğunluk olduğu her şehirde Müslümanlar tarafından seçilecek cemaat-ı islamiyyeye verildiği, evkafın iyi idare ve korunmasının sağlanması, hesapların teftiş ve denetlenmesi de müftülerle Başmüftülük makamına verildiği vurgulanmıştır. Bulgaristan hükümeti terk edilen topraklarda henüz nüfus sayımı yapmamış olması ve savaş sonuçları ile meşgul bulunması gibi bir takım düşüncelerle cemaat-ı islamiyye seçimlerini bu güne kadar geciktirmiş ve önce Başmüftünün işten el çektirerek müftüleri görevden almıştır. 1909 mukavelesi uyarınca Müslümanlar tarafından seçilmiş vakıf komisyonlarını fesih ederek yerlerine 3 azadan mürekkep ve Bulgar milli ülküsüne hizmet eden bir takım cahil ve menfaatperesti seçerek tayin etmek suretiyle İslam evkafının birer birer imhası politikasını usta bir şekilde ve Müslümanlar vasıtasıyla uygulamaya başlamıştır.⁷⁶

F- 1919 Nizamnamesine göre Vakıfların Durumu

26 Haziran 1919'da yürürlüğe giren Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Dinniye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesinin sekiz bölümü vakıflarla ilgiliydi. Vakıfların cemaat idare heyetleri ve vakıf komisyonları aracılığıyla yönetileceğini belirten Tüzüğün 130'cu maddesi uyarınca Başmüftülükte Müessesat-ı Dinniye ve vakfiyye müdürlüğü adıyla bir müdürlük kuruldu. Bu müdürlüğün görevleri Tüzüğün 176-179. Maddelerinde düzenlendi. Yapılan düzenlemeye göre vakıflar mütevellilerin elinden alınıp tek bir elde toplanıyor, böylece ülkedeki tüm vakıfların yönetiminin denetimi bu müdürlüğün yetkisine bırakılıyordu⁷⁷, Bulgaristan'daki vakıfların yönetimi mütevellilerin elinden alınarak, Türk ve Müslüman cemaatinin lideri ve her türlü dini hayatının düzenleyicisi konumunda olan müftülerin sorumluluğuna veriliyordu.⁷⁸

Nizamnameye göre her cemaat-ı islamiyenin hanesinin adedi itibariyle 5'den 9'a kadar azadan oluşan encümenler tarafından idare edilecekti. Bu encümenlerin köylerde 5 kazalarda 7 ve sancaklarda 9 azadan teşekkül edecekti ve her encümenin o idareye mensup Müslümanlar tarafından seçilecekti (madde 11 ve 12). Bulgaristan çarlığı dahilinde cemaate ait olan bütün evkafın cemaat-ı islamiyye encümenleri tarafından idare edilecek ve vakıfnameleri hükmünce mütevelliler tarafından idare edilen evkaf mütevellilerinden alınıp

⁷⁶ BOA, HR.HMŞ.İŞO nr.29/2.

⁷⁷ Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s.273, 274.

⁷⁸ M.İpşirli, aynı yer.

mukavelenamedeki şartlar uyarınca cemaat-ı islamiye idaresine verilecekti.Cemaat-ı islamiyenin vakıfnamede tevliyet meşrut mükafatı mütevellilere tediye edeceği ve mütevellilerden biri vefat eder veya istifa eder veya azil olunursa ve müteveli evlad-ı vakıftan değilse tevliyetin kimseye intikal etmeyip doğrudan doğruya cemaat idaresine geçecekti. (madde 174-168). Evkaf cemaat-ı islamiyeye ait olduğundan 1913 antlaşmanın hiç bir maddesi evkafı idare etmesi gereken makamı tayin etmemiştir. Nizamnamenin bu vazife ile mükellef makamı tayin ediyordu. Ancak evkafın mütevellilerden sökülmesiyle cemaate verilmesine dair olan hüküm Başmüftünün müessesat-ı mezhebiye ve hayriye-i islamiyeyi söz konusu müesseseler hadme ve mütevellilerini nezaret ve teftiş altında bulundurmak hakkını haiz olacağı hükmünü içeren 1913 İstanbul Antlaşmasının 1. maddesine aykırı idi.

Vakıfların idaresi mütevellilere ait değildi, de kendilerinin gözetim ve teftişe tabi tutulmaları mümkünül kabul olamayacağından mütevellilerin hak-ı idaresine riayet edilmesi ve mütevellinin encümen muamelatını taht-ı nezarete bulunduracağı yerde evkafı idare eylemesi ve encümenin onu taht-ı nezarete bulundurması icap eder. Bundan başka her hangi bir sebepten dolayı tevliyet mahlül olduğu takdirde tevliyet sahipleri evlad-ı vakıftan olmayıp vakıfname ile tayin edilmiş olsa bile –tevliyetin encümene bedel onun uhdesine intikali lazım gelir. Nizamnamede evkafın idaresine ait olarak meydana gelen bütün tartışmaların halli Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına ait olduğu “ madde 168” de belirtiliyordu. Böyle bir madde İstanbul antlaşmasında yer almamıştır. Evkaf mallarını kiralayan yada benzeri bir işlemle evkaf malını işletenler arasında çıkan anlaşmazlıkları yoluna koymak için Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığın yetkisi yada mahkemelerin kararı kabul edilebilirse de vakıfnamenin tefsirinden tevliyetin ve evkaf gelirlerinin hangi müessesat-ı hayriye ve ya diniyeye ait olacağına dair anlaşmazlıklar hakkında Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığın yetkisi kabul etmenin imkanı görülmüyordu. Bu hususta şeri hükümlerine uygun hüküm vermek yetkisi müftüye, verilen hüküm ve kararın tetkik edilmesi Başmüftüye ve en son kararı veren Meşihat makamıdır.⁷⁹

⁷⁹ BOA, HR.SYS nr.312/2, lef.18.

II-EĞİTİMLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER.

A-Bulgar Hükümetinin Müslüman Mektepleriyle İlgili Kararları.

Bulgaristan Prensiğinin kurulmasını sağlayan Berlin Antlaşmasında, Bulgaristan’da bulunan Müslüman mekteplerine dair açık bir hüküm bulunmamaktaydı. Bulgaristan Prensiğine genel olarak Osmanlıya bağlı imtiyazlı bir eyalet gözüyle bakıldığı için bu konuda herhangi bir düzenlemeye antlaşmada yer verilmemişti. Bu nedenle eskiden olduğu gibi Bulgaristan Prensiği’ndeki mektep ve medreselerde, Osmanlı eğitim sistemine ve eğitim kurumlarına bağlı olarak eğitim faaliyetlerine devam ediliyordu.

Ancak Bulgaristan’ın 30 Ocak 1885 yılında çıkardığı “kamu ve özel okullar kanunu” ile Türk okullarına “özel okul” statüsü verildi ve bu okulların Türk cemaat teşkilatı tarafından tesis ve idare edilmesi kararlaştırıldı. Bu kanuna göre, Müslüman okullarına devlet, sancak ve belediye bütçelerinden para yardımı yapılacaktı.⁸⁰ Bu şekilde Bulgaristan’da bulunan Müslüman mekteplerine her sene Bulgar hükümetinden bir miktar para verilmeye başlandı.

Dinsel veya ulusal azınlıklar tarafından yönetilecek olan özel okullara ilişkin kurallar Yasa’nın 192 ilâ 195. maddelerinde düzenlendi. Yasa’da Bulgaristan Eğitim Bakanlığının izniyle her türlü özel okulun açılabileceği, okulların açılmasında olduğu gibi öğretmenlerin göreve başlayabilmesi için de bakanlığın izninin şart olduğu, yılda bir kez yapılacak olan devlet yardımı dışında özel okulların hükümet veya şehir konseylerinden herhangi bir maddi destek sağlayamayacakları belirtildi. Bunların dışında, bir denklik sınavını geçmedikçe özel okullardan alınan diplomaların devlet okullarından alınan diplomalarla eşit sayılmayacağı, özel okullarda görev yapacak öğretmenlerin devlet okulu öğretmenleri gibi devletin sağladığı sosyal güvencelerden yararlanamayacakları ve bütün özel okullarda Bulgarca dersinin zorunlu olacağı belirtildi. Yalnızca Müslüman okulları ile ilgili düzenlemelere yer verilen yasa’nın 204 ila 207 maddelerinde ise görev alacak öğretmenlerin Bulgar vatandaşı olacakları ve giderlerin gelirlerden fazla olması durumunda okulların yaşıtılması için cemaat arasından bağış toplanabileceği ifade edildi.⁸¹

⁸⁰ Memişoğlu, *a.g.e.*, s.99, 100.

⁸¹ Ali Dayıoğlu, *a.g.e.*, İstanbul 2005, s.182, 183.

1891 yılında Bulgar Eğitim bakanı Georgi Jivkov özel okulların devletleştirilmesi fikrini öne sürmüştür. Bu şekilde o döneme kadar seçmeli olan Bulgarcanın mecburi tutulmasını amaçlamaktaydı. Kanun layıhası Bulgar meclisinde geniş tartışmalara sebep olmuş, fakat kabul ediliyor. Ancak Bulgaristan Baş bakanı uygulamasını yasaklamış ve Jivkov istifasını vermiştir. Fakat eğitimin merkezileştirilmesinin yolu çizilmiştir. 1909'da gerçekleştirilmiştir.⁸²

Bulgaristan hükümeti, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan ettikten yaklaşık bir ay sonra eğitim kanununda bazı değişiklikler yaptı. Bulgar Meclisinde 14 Kasım 1908'de tartışılmaya başlayan yeni eğitim kanunu tasarısının özel okullar bölümünde, Müslüman ahaliyi de ilgilendiren hususlar bulunuyordu. Yasaya göre bütün özel okullarda eğitim Bulgarca yapılacaktı. Bulgar tarihi ve coğrafyası da mecburi ders olacaktı (md.313). Her Müslüman Okulu, Müslümanlar tarafından seçilen ve kanunların yerine getirilmesinde Bulgar hükümetine karşı sorumlu olacak olan 3 üyeden oluşan bir encümene sahip olacaktı (md. 321). Sancak müftüsü sadece Müslüman okullarında okutulan din derslerini kontrol edecekti. Diğer genel dersler ise okul müfettişleri tarafından teftiş edilecekti (md. 322). Müslüman okullarının bakımı için evkaf gelirleri yetersiz kalırsa masraflar okulun bulunduğu belediye bütçesinden karşılanacaktı (md.324).⁸³

Özel okul statüsündeki azınlık okullarında eğitim dilinin Bulgarca olmasını zorunlu kılan Bulgar milli eğitim kanununun 313. maddesi meclis içinde ve dışında çok sert tartışmalara ve tepkilere sebep oldu. Bulgar meclisinde kanunun tartışılması sırasında söz alan İ. Hacikalçov, pedagoji kurallarına göre her çocuğun ilkokulda kendi ana dilinde eğitim görmesi gerektiğini ifade ederek, öğrencilerin ilk üç yılda Bulgarca değil ve fakat kendi ana dilinde eğitim

⁸² Lory, *a.g.e.*, s. 62.

⁸³ Stenografski Dnevni, XIV OHC, I PC, XVIII 3, 14.XI.1908, s.503, 504. 8 Ocak 1908 kabul edilen milli eğitim yasası var. 145 ila 164. Maddeleri özel okullarla ilgiliydi. Burda okuyan öğrenciler Bulgaristan tarihi ve coğrafyası derslerini de okumak zorunda oldukları, özel okulların ders müfredatının devlet okullarının müfredatıyla uygun olma zorunluluğunun bulunmadığı ve kullanılacak okul malzemelerinin eğitim bakanlığının onayından geçmesi gerektiği vurgulandı. Yasa'da bu yönde bir düzenlemeye gidilmesindeki asıl gaye, daha önce örnekleri görüldüğünden dolayı, İstanbul hükümeti tarafından yapılacak okul araç-gereçleriyle ilgili yardımları kesin olarak engellemektir. Yasa'da özel okulların hükümet, şehir veya il meclislerinden maddi yardım alamayacakları belirtilmekle birlikte, Müslüman, Yahudi, Ermeni okullarının giderlerinin gelirlerinden fazla olması durumunda bu organdan maddi yardım talep edecekleri ve kendi cemaatlerinden para toplayabilecekleri ifade edildi. Söz konusu yasa ile Bulgar hükümeti Müslüman okullarına yardım etme yükümlülüğü altına girmekle birlikte, pratikte bu düzenlemeye uyulmuyordu. Bkz. Dayıoğlu, *a.g.e.*, s.183, 184.

görmelerini savunuyordu. Hacikalçov'a göre, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, Rumların ve Ermenilerin yararlı vatandaşlar olmalarını sağlamak için Bulgarca eğitimin şart koşulması yanlış ve kaba bir davranıştı. Bundan dolayı, daha sonra mecburen öğrenilecek olan Bulgar dilinin ilk üç yılda özel okullarda okutulmamasını istiyordu. Haciev, Konstantinov ve Razpopov gibi bazı Bulgar mebusları da Hacikalçov'u destekliyorlardı.⁸⁴ Yeni eğitim kanununa büyük tepki gösteren Türkler de, ilk mekteplerde ana dilde eğitimi savunan bu milletvekillerine teşekkür mektupları gönderiyorlardı.⁸⁵ Ancak bu mebusların görüşleri Meclis'te dikkate alınmamıştır. Gelecek yıllarda da Türk çocukları gelişmelerini engelleyen koşullarda okumaya devam etmişlerdir.⁸⁶

Silistre Müslüman Muallimler Cemiyeti tarafından "Balkan" gazetesine gönderilen bir beyannamede; Bulgar hükümetinin bilinmeyen bir maksatla Müslümanların meşru bir takım haklarını yok etmeye çalıştığı ve Müslümanları zamana karşı hazırlayan ve milli benliklerini koruyan mektepleri için birçok müşkülât çıkararak kapatmak istediği ileri sürülüyordu. Bütün Türk gazetelerinin haftalardır maarif nizamnamesine karşı feryat etmelerinin sebebinin, bir Türk olarak örf-adetleriyle, lisanlarıyla burada yaşamak istemeleri olduğu açıklanıyordu. Böyle bir durum karşısında sessiz kalanlar eleştirilerek, bunun hükümeti cesaretlendireceği ve daha pek çok nizamnameyi değiştireceği ileri sürülüyordu.

Beyannamede bir milletin dili ve adetleri kaybolursa tabii olarak dini, mezhebi ve milliyetinin de kaybolacağı hatırlatılıyordu. Milletin istikbali olan Müslüman çocuklarının, Bulgar diliyle okuyup terbiye edilip büyürlerse, Bulgaristan'da ben Müslümanım ve Türküm diyecek bir tek kişinin kalmayacağı ve bu yüzden Bulgar hükümetinin işi kökünden halletmek istediği şüpheleri dile getiriliyordu. Müslümanlar Bulgarların Türk Müslümanlarına karşı başlattığı bu asimilasyon politikasına karşı mücadeleye davet ediliyordu. Müslümanlara reva görülen bu zulmü, vurulmak istenen bu dehşetli darbeyi Türklere has olan cesaret

⁸⁴ Stenografski Dnevni, XIV OHC, I PC, XIX 3, 17.XI.1908, Sofya, s.549. Özel okulda okuyan bir öğrenci bitirme sınavını halk okulunda verecekti. Ancak bu sınav için ücret uygulanması gerektiği milletvekili tarafından ifade edilmesi üzerine Hacikalçov Bulgar olmayan okullara destek sağlanmadığı gibi vergi alınmasının da yanlış olduğunu, zaten vergi verdiklerini belirtmiştir, s.550.

⁸⁵ *Balkan*, S.617, 3 Kanun-i Evvel 1324,(16 Aralık 1908), s.2.

⁸⁶ Valeri Stoyanov, "Turskoto Naselenie na Bılgariya i Ofitsialnata Maltstinstvena Politika(1878-1944), s.197

ve metanetle reddetmenin dinin, milliyetin ve vicdanın bir emri olduğu belirtiliyordu.

Diğer taraftan Balçık Müslümanları da toplanarak eğitim nizamnamesinin 313.maddesi üzerinde müzakerede bulunmuşlardı. Toplantıda bu maddenin Müslüman mekteplerini tamamen kaldırmak fikriyle düzenlendiği kanaatine varılmıştı. İlk mekteplerde eğitimin mecburi olarak Bulgarca yapılması ile Türkçe eğitime son verildiği ileri sürülerek, Bulgar maarif nezaretine bir muhtıra verilmesine ve 313. maddenin kaldırılmasının istenmesine karar verilmişti.⁸⁷ Bütün bu tepkilere rağmen tasarının kanunlaşması önlenememişti. Bulgaristan hükümeti, 18 Şubat 1909 yılında⁸⁸ yeni ve geniş kapsamlı bir Milli Eğitim kanunu daha kabul ederek bütün eğitim sistemini tek elde topladı. 1908 kanunundaki azınlık okullarıyla ilgili maddeler, 5 Mart 1909'da Bulgar resmi gazetesinde yayınlanarak yürürlüğe giren bu kanunda da aynen korundu.⁸⁹ Kanunda, köy ve kasabalara ait topraklardan maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla Bulgar okullarına mera ve ormanların tahsis edilerek okul fonlarının oluşturulması öngörülüyordu. Ayrılan bu meralar tarla haline getirilip okullar için kaynak oluşturulurken, ormanlardan elde edilen gelir de yine okul fonlarına aktarılıyordu. Şehirlerde ise belediyeler, kendilerine ait kaplıcalardan, plajlardan ve su tesisatından elde ettikleri gelirin bir kısmını okul fonlarına vermek durumundaydılar. Bulgar okullarına büyük maddi kaynak sağlayan bu uygulama Türk okulları için öngörülmemiştir. Daha da önemli olarak, nüfusun büyük kısmını Müslüman-Türk azınlığının oluşturduğu belediyeler de Bulgar okulları için okul fonları oluşturma zorunluluğu altına sokulmakla birlikte, Türk okulları bu fonlardan yararlanamıyorlardı. 1909 Müftüler sözleşmesinin 6. Maddesi Müslüman okullarının korunması için Bulgaristan bütçesine yeterli ödeneğin konulacağından söz ediliyordu. 1913 İstanbul antlaşmasının 7. maddesinde ise Bulgar hükümetinin giderleri kendisine ait olmak üzere ilkokullar ve ortaokullar açacağı, bu okullarda eğitim dilinin Türkçe olacağı, öğretmenlerin maaşının Bulgar hükümetince ödeneceği ve müftü adayları yetiştirmek üzere özel bir okulun kurulacağı belirtildi. Bu antlaşmaların aksine, bugün yürürlükte olduğunu gördüğümüz Neuilly antlaşmasının 54 ve 55. Maddelerinde de eğitimle ilgili

⁸⁷ *Balkan*, S.625, 12 Kanun-i Evvel 1324, (25 Aralık 1908), s.4.

⁸⁸ Stelova-Grinçarov, *a.g.e.*, s.231.

⁸⁹ Yalimov, *a.g.e.*, s.88,89.

düzenlemelere yer verildi. Buna göre, 54.maddede Bulgaristan'daki azınlıkların masrafları kendilerine ait olmak üzere okullar açabilecekleri ve buralarda serbestçe kendi anadillerini kullanabilecekleri belirtildi. 55.madde ise Bulgaristan'ın, azınlıkların önemli oranda yaşadıkları yerlerde ilkokullarda kendi anadillerinde eğitim görmeleri için gerekli olanakları sağlayacağı ve eğitim işleri için devlet ve belediye bütçeleriyle diğer bütçelere konulmuş olan kamu fonlarından adil bir pay ayrılacağı ifade edildi. Neuilly antlaşması imzalandıktan sonra iktidardaki Çiftçi Partisi hükümetinin çabalarıyla 21 Temmuz 1921'de kabul edilen yeni bir eğitim kanunu ile özel okullarla ilgili olarak daha önceki tarihlerde kabul edilen kanun ve genelgelerdeki hükümleri yenilemenin dışında, kanunun getirdiği en önemli düzenleme özel okullara belediyelerden, sancak idare merkezlerinden ve hükümetten yardım alabilme olanağının sağlanması oldu.⁹⁰

1908–1909 yılında Bulgar ilkokullarının sayısı 3.383 iken Müslüman ilkokullarının sayısı 1.206 idi. Burada okuyan Müslüman öğrencilerin sayısı ise, 40.779 erkek, 22.999 kız olmak üzere toplam 63.778 idi. Öğretmen sayısı da, 1.371 erkek ve 49 bayan olmak üzere toplam 1.420 idi. Bulgar rüştiyelerinin sayısı 278 ve Müslüman rüştiyelerinin sayısı ise sadece 28 idi. Rüştiyede okuyan Müslüman çocukların sayısı da, 1.145'i erkek ve 141'i kız olmak üzere toplam 1.286 idi. Öğretmenlerin sayısı da 52 erkek ve 7 bayan olmak üzere toplam 59 idi. Müslümanların idadisi yani lise eğitimi veren okulları yoktu.⁹¹ Bulgaristan'ın bazı yerlerinde sadece rüştiyelerde eğitim yapılmakta idi. Rüştiye programları ise istenilen neticeyi vermemekteydi.⁹² Bulgar eğitim bakanlığının 1911 yılına ait istatistiklerine göre 1170 küsür Türk Okulu bulunmaktaydı, bunlardan 17-18'i rüştiye mektebi idi.⁹³

Balkan savaşları ve I. Dünya savaşının çıkması eğitim alanında azınlığı önemli sorunlarla karşı karşıya bıraktı. Özellikle Balkan savaşı sırasında Bulgar çeteleri tarafından Trakya ve Rodoplar'daki Türk okullarına yönelik saldırılarda bulunuldu ve okulların bir bölümü yakılıp yıkıldı. Bu okullarda görev yapan öğretmenlerin büyük bir bölümü de Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar.

⁹⁰ Dayıoğlu, *a.g.e.*, s.230,231.

⁹¹ Akseki, *a.g.e.*, s.47-49. Akseki Müslüman mektepleri adına Tatar, Pomak, Müslüman Kiptileri dahil ettiğini ifade etmektedir. Bulgarların okulları milletlere göre ayırıp kendi siyasetine yarayacak bir şekilde davranmaktaydı. Akseki, s.48.

⁹² Balkan, S.793, 5 Temmuz 1325(18 Temmuz 1909)

⁹³ Stenografski Dnevni, 17 OHC, IV PC, 6 Şubat 1918, Sofya 1930, s.877.

Ancak, Balkan savaşları sonunda Bulgaristan'ın Güney Dobruca topraklarını Romanya'ya bırakmak zorunda kalmasına karşın, Batı Trakya ve Rodoplar'da nüfusun ezici bir çoğunluğunu Türk ve Pomakların oluşturduğu bölgeleri topraklarına katmasıyla bu bölgedeki Türk okulları da Bulgaristan topraklarına dahil oldu. Böylece, kimi bölgelerdeki Türk okullarına zarar görmesine karşın, Balkan savaşları sonunda Türk okullarının sayısında önemli bir artış kaydedildi.⁹⁴

Bulgaristan'da Müslüman mektepleri murahhaslarından oluşan bir heyet, 16 Aralık 1909'da Sofya'da içtima edip Eğitim Bakanından Müslümanlar adına bazı taleplerde bulunmuştu. Bu taleplerden en önemlisi Şumnu'da bir İslam darü'l-mualliminin (öğretmen okulu) açılması isteği idi. Eğitim Bakanı Muşanov bu talebi kabul etmişti. Eğitim Bakanı açılacak İslam darü'l-mualliminin tertibat ve teşkilatı ve programı hazırlamak üzere maarif nezaretinde özel bir komisyon teşkili için yetkililere emir vermişti. Bu komisyon mekatib-i idadiye müdürü, mekatib-i ibtidaiye müdürü, Bulgar meclisi Müslüman millet vekillerinden Tahir Lütfi Efendi, Köstendil pedagoji mektebi müdürü ve Rusçuk sancağı maarif müfettişinden oluşacaktı. Bu komisyonun bir haftaya kadar Eğitim Bakanlığında toplanacağı Muşanov tarafından ifade edilmişti.

Diğer taraftan 1909 yılında Varna'da toplanan Türk okul encümenleri kongresinde de, Bulgaristan Türkleri için bir öğretmen okulu açılması kararlaştırılmıştı. Kongre, konu ile ilgili bir komisyon oluşturmuş ve Bulgar Milli Eğitim Nazırı nezdinde girişimde bulunmak için bir heyeti kasım ayında nazıra göndererek, okulun Şumnu'da açılmasını ve rüştiyeleri bitiren kız ve erkek Türk çocuklarının alınmalarını istemişti. 1909 yılında Türk-Bulgar görüşmeleri esnasında öğretmen okulunun açılması yeniden gündeme getirilmiş ve Bulgarlar tarafından kabul edilmişti. Okulun program ve teşkilatını hazırlamak üzere 6 kişilik bir komisyon Bulgar Eğitim Bakanlığında çalışmalara başlamıştı. Ancak üç yıllık bir gecikme sonunda 1912 yılında Şumnu'da Türk öğretmen okulunun yönetmeliği ve programı Bulgar resmi gazetesinde yayınlanabildi.⁹⁵

⁹⁴ Dayıoğlu, *a.g.e.*, s.232, 233.

⁹⁵ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Öğretmen Okulları", *Türk Kültürü*, S.348, Yıl XXX, Ankara 1992, s.220.

1-Müslüman Okullarına Bütçeden Yardım Edilmesi Sorunu.

Bulgar hükümetinin 30 Ocak 1885 yılında çıkardığı “*kamu ve özel okullar kanunu*” gereğince Türk okullarına sancak ve belediye bütçelerinden yardım yapılması gerekiyordu. Bulgar basını, Müslüman mekteplerine hükümet tarafında yapılan bu yardımı abartarak veriyor ve Müslümanlara son derece lütufkâr davranıldığını okuyucularına duyuruyordu.⁹⁶ Ancak durum hiçte öyle değildi. Çünkü 1898’e kadar Müslümanların çoğunluk teşkil ettiği sancak, belediye ve nahiye meclisleri tarafından Müslüman okullarına cüzi bir yardım yapıldıysa da, 1898’de uygulamaya konulan maarif nizamnamesine, Müslüman mekteplerine sancak ve belediye meclislerinden yardım yapılamayacağına dair bir maddenin eklenmesi yüzünden bu meclislerden hiç bir yardım alınamıyordu. Müslüman mebuslar tarafından, 1909’da düzenlenen maarif nizamnamesine bin zahmetle eklenen, sancak ve belediye meclisleri bütçelerinden Müslüman okullarına yardım yapılmasını öngören metnin üzeri kırmızı çizgi çekilerek kabul edilmemişti. Bu yüzden bütçeden yeterli yardım alamayan Türk okulları kapanıyordu.

Bulgar meclisinde 19 Aralık 1908 tarihinde yapılan bütçe tartışmaları esnasında, Müslüman mekteplerinin bakımı için 60 000 levalık yardım önerilmişti. Çiftçi partisinden Stamboliyski, Müslüman okullarına devlet tarafından yapılan bu yardımın az olduğunu ileri sürerek, bunun haksızlık olduğunu ve dolayısıyla ortadan kaldırılması zamanının geldiğini ifade etmişti. Bu sırada Bulgaristan’da 600 000 civarında bulunan Müslüman Türk nüfusu, okul vergisini muntazaman vermekteydi. Müslüman okullarının bakımı için devlet’ten yardım almaları tabii ve kanuni haklarıydı. Ancak hükümet aldığı bir kararla, Müslüman okullarının bakım ve onarımını Müslümanların kendi imkanlarıyla karşılanmasına terk etmişti.

Stamboliyski, Makedonya’da siyasi çıkarları olan bir devlet olarak Bulgaristan’ın topraklarındaki Müslümanların çıkarlarını gözetmesinin görevi olduğunu söylüyordu. Bulgar hükümetinin ekonomide yapmayı düşündüğü tasarrufun başka sahalarda yapılabileceğini ifade ediyordu. Daha önceki Bulgar hükümetleri tarafından Müslüman okullarına 71 000, 72 000, 68 080, 100 000 leva yardım tahsis edildiğini hatırlatarak, Demokrat bir hükümetin 60 000 leva

⁹⁶ Balkan, S.712, 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909), s.1.

tahsis etmiş olmasını büyük bir haksızlık olduğunu ileri sürerek, 1907 yılında tahsis edilen 100 000 levanın 1908 yılı için de tahsis edilmesini teklif ediyordu.

Diğer taraftan Müslüman okulları için 100 000 leva tahsis edilmesini destekleyen Bulgar mebusu Savov da, Müslüman ahalinin isteklerini kısmen de olsa yerine getirilmesi için sancak bütçelerinde Müslüman ahali için 40 000 leva ayrıldığını, ancak Dahiliye Nazırının bu miktarı sildiğini söylüyordu. Savov ayrıca, Türkiye parlamentosunda bulunan Bulgar mebuslarının da Bulgar okulları için yardım isteğinde bulunduklarını hatırlatarak, bu yardımın verilmesinin Bulgaristan'daki Müslümanlara yapılacak geniş yardımlardan geçtiğini söylüyordu. Milletvekili P. Peşev de Savov'u destekliyor ve Müslüman okullarının kötü şartlarını dile getirerek, bu ahalinin eğitim alanındaki gelişmesinin devletin çıkarlarına uygun olduğunu vurguluyordu.⁹⁷

Bulgar Milli Eğitim Nazırı Muşanov ise, Türk okullarına 60.000 leva tahsis edilmesinin nedenin; Müslüman, Ermeni ve Yahudi okullarının belediyelerden yardım alabileceğine dair Bulgar milli eğitim kanununa bir maddenin konulmuş olması olduğunu söylüyordu. Muşanov'a göre Müslümanlara bu şekilde daha güvenli kaynaklar sağlanmış olacaktı. 1908'de tartışılan Bulgar milli eğitim kanun layihasının özel okullardan bahseden 319. maddesine "özel okullar belediyelerden yardım alabilirler" ifadesi eklenmişti.⁹⁸ Milletvekili Hacikalçev ise, meseleye başka bir yönden bakmaya çalıştı. Türk, Yunan v.s. okullarının özel okul değil halk okulları olarak kabul edilmesini teklif etti. Ancak böyle bir teklifin kabul edilmeyeceğine inandığını da belirtti.⁹⁹

Bulgar hükümeti, Müslüman okullarına yardımdan kaçınırken Makedonya'daki Bulgar mekteplerine yıllık 4 milyon Frank yardımda bulunduğu ileri sürülüyordu. Hâlbuki İstanbul'dan Bulgaristan'a 400 kuruş maaşla çalışan bir muallim bile gönderilmiyordu.¹⁰⁰

Bulgar hükümetinin Müslüman okullarının bakımı için bütçeden 60 000 leva tahsis etmesinden memnun olmayan Müslüman ahali, öngörülen paranın

⁹⁷ Stenografski Dnevni, XIV OHC I PC, XLV 3, 19.XII.1908, Sofya 1909, s.1811-1812. Muşanov'a göre madem ki belediyelere yardım etme hakkı tanınıyordu, devlet de yardımından 40.000 levayı tasarruf edebilirdi. Türk köy ve belediyelerinde okulların bakımı için vakıf tarlaları da kullanılabilecekti. Bunun kanun ile tespit edilmesi dolayısıyla devletin 100.000 leva yardım parası ayırmasına gerek kalmıyordu. Bulgar hükümetlerinin Müslüman vatandaşları hakkında adil ve cömert olduklarını söylemiştir.

⁹⁸ Stenografski Dnevni, XIV OHC, I PC, XVIII, 3, 14.XI.1908, s. 504.

⁹⁹ Stenografski Dnevni, XIV OHC I PC, XLV 3, 19.XII.1908, s.1813.

¹⁰⁰ *Balkan*, S.594, 6 Teşrin-i Sani 1324, (19 Kasım 1908).

yerine ulaşmamış olmasından da büyük üzüntü duyuyordu. Nitekim 11 Nisan 1909 tarihli *Türk Sedası* gazetesinde yer alan habere göre, gerek eski bütçeden gerekse Bulgar meclisinde birçok tartışmalardan sonra 1908 bütçesine konulan 60 000 levadan Müslüman mekteplerine 5 para gönderilmediği dile getirilmekteydi. Bu paraların büyük bir kısmının verilmeyerek hazineye kaldığı ve dolayısıyla Müslümanlar arasında ümitsizliğe sebep olduğu açıklanmaktaydı.

Gazete, geçen 1907 yılı bütçesinde Müslüman okullar için ayrılan paranın önemli bir kısmının gönderilmediğini hatırlattıktan sonra, acaba Bulgar hükümeti ve Maarif Nezareti ne zamana kadar İslam mekteplerine para göndermek lütfünde bulunmayacak? Mektep komisyonları bu sadakaya ne zamana kadar seyirci kalacaklar? Müslüman mekteplerin encümenleri akıllarına getirip de kendilerine tahsis edilen bu paranın verilmesini acaba ne vakit isteyecekler? gibi sorular yönetiyordu. Bütçede paranın tahsis edilmiş olduğunu, ancak Müslümanların bu paranın verilmesini istemek zorunda olduklarını belirtiyordu. Bir çok mektep mualliminin parasızlıktan ne yapacaklarını şaşırılmış olduklarını ve fakat buna rağmen işlerine devam ettiklerini hatırlatarak, Müslüman cemaat önderlerinin ve mektep encümenlerinin de bu muallimlerin hallerini düşünmeleri isteniyordu.¹⁰¹

2-Müslüman Okullarına Osmanlı Desteği.

Müslümanların bütün çabalarına rağmen, Bulgaristan hükümeti Türk okullarına gerekli yardımda bulunmaktan kaçınıyordu. Kendi imkânlarıyla eğitim kurumlarını ayakta tutmaya çalışan Bulgaristan Müslümanları, Osmanlı Devleti'nden para ve öğretmen gönderilmesini istiyorlardı. Nitekim Dâhiliye Nezaretine 19 Aralık 1909 tarihinde gelen bir yazıda Lom, Palanga ve Vidin'deki Müslüman çocuklarının iâşesi ve okutulması için paraya ihtiyaç duyulduğu bildiriliyordu. Muallimlerin seri bir şekilde seçilmeleri ve tayinleri isteniyordu. Maarif Nezareti'nden verilen cevapta da istenilen muallimlerin istihdam edilecekleri mekteplerin dereceleriyle kendilerine verilecek maaşlarının miktarı belli olmadıkça öğretmen olacak talipleri bulmanın mümkün olamayacağı bildiriliyordu.¹⁰² Yine Dâhiliye Nezaretine 16 Eylül 1910'da gelen bir telgrafta,

¹⁰¹ *Balkan*, S.712, 29 Mart 1325, (11 Nisan 1909).

¹⁰² BOA, DH. MUİ, nr.41-1/63

Ustrumca, Avrathisar, Drama ve Siroz bölgelerindeki Müslüman ilk mekteplerine sarf edilmek üzere 1300 lira isteniyordu.¹⁰³

Filibe Osmanlı Şehbenderliği, Bulgaristan'ın Osmanlı hududuna yakın topraklarında yaşayan Müslümanların talim ve terbiyesi için bazı yerleşim yerlerine tayin olunacak muallimler için yıllık 500 lira kadar bir paranın tahsis edilmesinin gerekli olduğunu bildirmişti. Maarif Nezareti de, nezaretler arasında yapılan yazışmalardan sonra 8 Mayıs 1911'de sadarete gönderdiği yazısında, söz konusu tutarın tahsisinin uygun bulunduğu bildirmiş, muallim maaşlarının hangi vasıta ile gönderileceğini sormuş ve öğretmen maaşlarının Sofya Elçiliği vasıtasıyla ödenmesinin daha uygun olacağı görüşünü belirtmişti.¹⁰⁴

Hariciye Nezareti de, Sadaret'e yazdığı 8 Aralık 1911 tarihli cevabi yazısında, Bulgaristan-Osmanlı sınırına yakın topraklarda yaşayan Müslümanların eğitim öğretimi için bazı yerlere öğretmen tayin edilmesi ve bu öğretmenlere Sofya Elçiliği vasıtasıyla ulaştırılacak yıllık 500 lira maaş ödenmesinin uygun bulunduğunu bildirdi. Ayrıca bu paranın Filibe müftülüğüne bağlı yerlerde yaşayan Müslümanların eğitim düzeylerinin geliştirilmesi için harcanacağını hatırlatarak, Filibe Şehbenderliğinin devamlı nezareti altında sarf olunmak üzere gerekli paranın hemen Sofya Elçiliğine gönderilmesini ve daha sonra da muntazam bir şekilde gönderilmeye devam edilmesini istedi.¹⁰⁵

Bulgar hükümetinin Balkan savaşlarını bahane ederek Müslüman mekteplerine yaptığı cüzi yardımı da kesmesinden sonra Osmanlı hükümeti, Bulgaristan'daki Müslüman mekteplerine para ve öğretmen yardımına hız verdi. Mesela Karlova'da, biri erkeklere biri kızlara ait olmak üzere iki iptidai mektebi ve bir de rüştiye bulunuyordu. Rüştiyenin birinci öğretmeni Osmanlı hükümeti tarafından tayin edilmişti.¹⁰⁶

B- 1909 Tarihli Sözleşmeye Göre Müslüman Mektepleri.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Babiâli ile Bulgar hükümeti arasında imzalanan 19 Nisan 1909 tarihli protokolde, Bulgaristan'daki Müslümanların eğitimi ve eğitim kurumlarıyla ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak bu protokole ekli Müftüler sözleşmesinin altıncı

¹⁰³ BOA, DH. MUİ, nr.10-2/39, 7 Ekim 1910: Selanik Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne.

¹⁰⁴ BOA; A.MKT. MHM, nr.735/33.

¹⁰⁵ BOA, HR.SYS. nr.306/1, lef.40.

¹⁰⁶ Akseki, *a.g.e.*, s.57.

maddesine göre; Başmüftü ve müftüler, gerektiğinde Bulgaristan'daki genel maarif meclislerini ve Müslüman mektepleriyle medreseleri teftiş edeceklerdi. Lüzum görülen yerlerde mektepler açılması için gerekli girişimlerde bulunacaklardı. Başmüftü, gerekirse Müslümanların genel eğitimiyle ilgili konular için, ilgili dairesine müracaat edecekti. Bulgar hükümeti de, Bulgaristan'da bulunan Müslümanlara ait mektep ve camilerin korunması ve idaresi için Bulgaristan bütçesinden kâfi miktarda bir paranın ayrılmasına devam edecekti (md.6).¹⁰⁷

Bu sözleşme ile Bulgar hükümeti Türk okullarına yeterli para yardımı yapacağını, müftülüklerin Türk okulları üzerindeki yetkilerini koruyacağını Türk hükümetine karşı taahhütlerde bulunmuş oluyordu. Ayrıca Başmüftü ve müftülere vakıf mallarını idare ve teftiş etmekten başka, okulların encümenlerini teftiş etmek, lüzum gördükleri yerlerde okul açılmasına emir vermek hakkı da tanınıyordu. Bulgar hükümeti, bu taahhütlere rağmen Bulgaristan'daki Türk eğitime karşı olumlu ve yararlı bir politika izlemedi. Türk eğitimi açısından Krallık devrinin ilk zamanları, Prenslik devrinin devamı niteliğinde kaldı.¹⁰⁸

Müslüman ahali Bulgaristan kanunlarının kendilerine tanıdığı eğitim haklarının farkında idi. Basında çıkan yazılardan da açıkça anlaşılacağı gibi, “Mademki Bulgar tebaası olarak bütün diğer Bulgaristan ahalisi gibi vergi veriyoruz. Mademki maarif nizamnamesi bizlere devletten yardım talep etmek hakkı tanıyor, öyleyse bu hakkımızı aramamız gerekir. Biz isteyelim de ister versinler isterse vermesinler” deniliyordu. Müslüman maarif encümenlerinin kanun dairesindeki taleplerinin kesinlikle her sancak meclisinde kabul edileceği ve Müslüman mektepleri için her halde kesin olarak nakdi bir yardımın sağlanacağı ifade ediliyordu. Sancak meclisleri toplantısında maarif nizamnamesi maddesine uygun olarak yazılı müracaat edilip Müslüman mektepler için iane talep edilmesi isteniyordu.¹⁰⁹

¹⁰⁷ BOA, HR.SYS., 307/3, lef. 192.

¹⁰⁸ Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2002, s.116.

¹⁰⁹ *Balkan*, S.1734, 23 Ramazan 1330(5 Aralık 1912).

C-1913 Tarihli Müftüler Mukavelenamesine Göre Müslüman Mektepleri.

Balkan harplerini sona erdiren 29 Eylül 1913 tarihli antlaşmanın iki numaralı ekinin yedinci maddesi, Bulgaristan'daki Müslüman mektepleriyle ilgili hükümler içermektedir. Başmüftü ve müftülerin 1909 Protokolünde olduğu gibi, gerektiğinde Bulgaristan'daki genel maarif meclislerini, Müslüman mekteplerini ve medreseleri teftiş etmeleri ve lüzum görülen yerlerde mektepler açılması için gerekli girişimlerde bulunmaları öngörülmektedir. Başmüftü, gerekirse Müslümanların genel eğitimiyle ilgili konular için ilgili makamlara müracaat edecektir.

Bulgaristan hükümeti, Bulgar maarif-i umumiye kanunuyla tayin edilen nispet dairesinde ve masrafları kendisine ait olmak üzere Müslümanlar için ilk ve ortaokullar açacaktı. Eğitim dili Türkçe olacak ve resmi programa uygun olarak yapılacaktı. Ayrıca Bulgar dilinin öğrenilmesi mecburi olacaktı. Zorunlu eğitim, öğretmenlerin sayıları ve haklarına dair olan bütün kanunlar, Müslüman cemaatinin eğitim kurumlarına ve eğitimcilerine de uygulanmaya devam edilecekti. Bu kurumlarda çalışan eğitimcilerle memurlar ve diğer hizmetlilerin maaşları, Bulgar eğitim kurumları hakkında yürürlükte olan aynı şartlar dairesinde olarak Bulgar hazinesi tarafından ödenecekti. Müslümanlar için Nüvvab yetiştirmek üzere özel bir kurum da açılacaktı (md.7).¹¹⁰

Antlaşmaya eklenen bu protokol ve bilhassa eğitimle ilgili yedinci madde hükümleri Müslüman cemaat arasında memnurlukla karşılandı. Bilhassa basında çıkan yazılarda mukavelename ile eğitim konusunda yeni bir dönemin başladığı ileri sürülüyordu. *Türk Sedası* gazetesi, 3 Kasım 1913 tarihli sayısında konuya geniş yer vermişti. Yazıda, mukavelenamenin yedinci maddesiyle Bulgaristan Müslümanlarının 30 yıllık sosyal hayatlarında ve bilhassa eğitim konusunda yeni bir döneme girdikleri ileri sürülüyordu. Artık yeni mukavelename hükmünce Bulgar hükümeti Bulgar maarif kanunu ile belirlenen nispet dairesinde ve masraflar kendisine ait olmak üzere iptidai ve rüştiye mektepleri tesis edecekti. Maarifi-i umumiye nizamnamesinin 38. maddesi hükmünce 40 haneyi aşan her köye ilk mektep açılması mecburiydi. Şehirlerde ve bir kaç yakın nahiye

¹¹⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.470.

birleştirilerek rüştiyeler açılacaktı. Bunların masrafları hükümet, belediye ve sancak meclisleri tarafından karşılanacaktı.

Müslüman okullarında eğitim artık Türkçe olacak ve resmi programa uygun olarak yapılacaktı. Bulgar dilinin tahsili mecburi olacaktı. Resmi programa göre ilk mektepte esas tedrisat; dini ilimler, Bulgar dili, hesap, hendese, malumat-ı vataniye, malumat-ı medeniye, umumi coğrafya, malumat-ı tıbbiye, hıfzı sıhhiye ve idare, resim, hüsnühat, musiki, jimnastik, el işleri olacaktı. Mecburi eğitim ve öğretmenlerin haklarına dair bütün kanunlar İslam cemaatine ait eğitim kurumlarına da tatbik edilecekti. Öğretmenlerin, memurların ve müstahdemlerin maaşları diğer Bulgar eğitim kurumlarında olduğu gibi Bulgar hazinesi tarafından ödenecekti. İptidai mektep muallimlerinin maaşları senelik 1440 Frank idi. Beş senede 240 Frank zam yapılacaktı. Rüştiye muallimlerinin maaşları da 1920 Frank idi. Onlara da beş yılda 300 Frank zam yapılacaktı. Aday muallimlerin maaşı iptidailerde senelik 1020 ve rüştiyelerde de 1200 Frank idi. Bundan başka imamların iyi hizmetleri görüldüğünde belediyelilerden de ayrıca mükâfat verilecekti.¹¹¹

Gazetenin verdiği bilgiye göre, Bulgaristan'da halen 1300 iptidai ve 28 rüştiye mektebi bulunuyordu. Bu mektepler için yıllık 550 bin Frank kadar bir meblağ sarf olunmaktaydı. Bu para çeşitli kaynaklardan sağlanıyordu. Bulgar hükümeti, Müslüman okullarına senelik 40–60 bin Frank iane vermekteydi. Bu iane de, ihtiyaca göre değil parti nüfuzuna göre verilmekteydi. Bu nedenle pek faydalı olmuyordu. Bundan başka 1898'e kadar Müslümanların çoğunluk teşkil ettiği sancak, belediye ve nahiye meclisleri tarafından cüzi bir yardım yapıldıysa da, bu tarihte yürürlüğe giren maarif nizamnamesine bir madde eklenerek, Müslüman mekteplerine sancak ve belediye meclislerinden yardım yapılması yasaklanmıştır.

Müslüman mekteplerinin en önemli gelir kaynakları vakıflardır. Ancak İslam evkafının Osmanlı-Rus savaşından sonra hemen yarısından fazlası mahvolduğundan, bu kaynaklardan yalnız şehir mektepleri istifade edebilmiştir. Köy mektepleri ise bundan hiç bir maddi fayda görememiştir. Hükümetin yardımı ile evkaftan gelen paranın toplamı yaklaşık 150 bin Frank idi. Geriye kalan 400 bin Frank ise Müslüman ahalinin verdiği yardımlardı. Müslüman mektepleri asıl

¹¹¹ Türk Sedası, S.12, 17 Zilhicce 1331,(3 Kasım 1913), s.1,2.

bu yardım sayesinde ayakta durabiliyordu. Bu yardımın daha fazla artmamasının nedeni ise, Bulgaristan Müslümanlarının ekonomik açıdan geri kalmalarından ve iyi örgütlenememiş olmalarından kaynaklanmaktaydı. Son 3–4 sene zarfında Osmanlı hükümetinden de 15–20 muallim tayin edilmiş ise de, bunların tayininde ne muallimlerin iktidarı ve ne de ihtiyaçları dikkate alınmadığından bunlardan istifade hemen hiç mertebesinde kalmıştır. Müslümanlara ait 28 rüştiyede 59 muallim ve 1300 talebe mevcuttur. Bunlar için senede 105 bin Frank sarf edilmektedir. 1300 iptidai mektepte de 1500 kadar muallim ve 65–70 bin talebe mevcuttur. Bunlara da yıllık 400 bin Frank sarf edilmektedir.¹¹²

D-1913 Tarihli Mukavelenamenin Eğitime İlişkin Hükümlerinin Uygulanışı Ve Sonuçları.

1-Müslüman Türk Okullarına Ayrılan Tahsisat Sorunu.

Müslümanların ve basının bu iyimserliği maalesef uzun sürmedi. Aynı basında çıkan yazılara göre, Bulgar hükümeti harpten sonra Müslüman mekteplerinin idaresi konusundaki taahhütlerini yine unutmuştu. *Türk Sedası* gazetesi, Müslümanlarda bu hakkı arayacak, bunun için mücadele edecek ve hükümeti anlaşılmayı yerine getirmek için mecbur edecek bir azim ve gayretin olmadığını söylüyordu. Hükümetin Müslüman mektepleri hakkındaki maksadının daha bütçe görüşmeleri sırasında anlaşıldığını ileri süren gazete, Müslüman mekteplerinin bütün idaresini taahhüt eden Bulgar hükümetinin bütçede sadece 70 000 Frank gibi ufak bir iane göstermekle işi geçiştirdiğini belirterek, bu konuda Müslüman mebuslarının daha önce dikkatlerinin çekildiğine ve milletin ümidinin onlarda olduğunu söylendiğini hatırlatıyordu.¹¹³

Bulgar hükümeti, maarif nizamnamesinde bir takım değişikliği içeren bir kanun tasarısını 26 Mayıs 1914 tarihinde meclise verdi. Ancak tasarıda Müslüman mekteplerine ait bir tek kelime bile yoktu. Hükümet bu tasarıyla maarif nizamnamesinin 29’cu maddesini değiştiriyordu.¹¹⁴ Bu değişiklik Müslüman okullarını da olumsuz yönde etkiliyordu. *Türk Sedası* gazetesi Müslüman mebuslardan, mevcut olan yaklaşık 30 rüştiye ile 1500 iptidaî mektebinin 1915

¹¹² Türk Sedası, aynı yer.

¹¹³ Türk Sedası, S. 376, 1 Receb 1332, (26 Mayıs 1914), s.1.

¹¹⁴ Yeni bir 184’cü madde ilavesiyle Makedonya’nın Türkiye idaresinde bulunduğu vakit Eksarh mektebinde muallimlik edenlere Bulgaristan muallimlerinin sahip olduğu hakları veriyordu. Harpten sonra kurulan Bulgar hükümeti, Eksarh muallimleri meselesini halledeceğini ve bunları mağduriyetten korumaya mecbur olduğunu söylüyordu.

senesi başlangıcına kadar idarelerinin sağlanabilmesi için, bütçede ayrılan 70 000 Frankın layık olduğu dereceye getirilmesini istiyordu. Gerçekten Müslüman mekteplerinin tahsisatları çok yetersizdi. Bu durum Bulgar resmi kayıtlarında da açıkça görülmekteydi. Nitekim Vidin’de 4 sınıf iptidai ve 4 sınıf rüştiye bulunuyordu. İptidaide 58 kız ve 52 erkek, rüştiyede de 27 kız ve 54 erkek öğrenci okumaktaydı. Bu okulların evkaftan 80 Frank, belediyeden 25 Frank ve hükümetten de 15 Frank olmak üzere toplam 120 Frank yıllık geliri vardı. Vidin sancağına bağlı Belogradçik kasabasında rüştiye mektebi yoktu. Sadece 5’i kız ve 4’ü erkek 9 talebenin okuduğu bir iptidai mektep vardı. İki sınıf bir muallim tarafından eğitiliyordu. Mektebin geliri vakıf malı olan değirmenden gelecek gelirdi. Müslümanlar 30 haneden ibaret ve fakir oldukları için yardıma güçleri olmadığından muallim maaşları ile masraflar karşılanamıyordu.¹¹⁵

Demokratlardan Muşanov’un 1914’te mecliste Müslüman mebuslara hitaben söylediği “sizin mekteplerinizin bütün idaresini hiçbir Bulgar hükümeti üstlenemez” sözleri, Bulgarların Müslümanlara ve eğitim kurumlarına bakış açılarını yansıtmaktaydı.¹¹⁶ Hükümet, 1914 yılı için müslüman mekteplerine 75 bin Frank yardım yapmayı öngörmüştü. Bunun 5 bin Frank’ı Demokrat hükümeti zamanında Şumnu’da açılmasına karar verilen Müslüman Darül-muallimi için ayrılmıştı. Hâlbuki İstanbul anlaşmasının 2 numaralı ekinin 7’ci maddesi Müslüman mekteplerinde çalışan bütün görevlilerin maaşlarının Bulgar hazinesi tarafından tesviyesini öngörüyordu.¹¹⁷

Bulgar hükümeti, hem Müslüman okullarına gerekli tahsisat vermiyor hem de maaşları Osmanlı hükümeti tarafından ödenen öğretmenleri işten çıkarıyordu. Nitekim 25 sene önce Osmanlı hükümeti tarafından Rusçuk rüştiye mektebi muallimliğine tayin edilen Hüseyin Hilmi Efendi’nin maaşı Osmanlı Maarif Nezareti tarafından ödeniyordu. Bulgaristan Eğitim Bakanlığı, Hüseyin Hilmi Efendi’nin Osmanlı vatandaşı olması nedeniyle öğretmenlik yapamayacağını ileri sürmesi üzerine, maarif müfettişliğinden adı geçen okul idaresine Hilmi Efendi’nin görevine son verilmesi konusunda tebligatta bulunuldu. Durum Rusçuk Osmanlı Şehbenderliği tarafından Elçiliğe bildirildi. Sofya Osmanlı Elçiliğinden gelen yazıda da, Bulgaristan hükümetinin Osmanlı vatandaşı

¹¹⁵ TDA, F.1604k, op.1, a.e.12.

¹¹⁶ *Türk Sedası*, S.424, 3 Ramazan 1332(26 Temmuz 1914), s.1.

¹¹⁷ *Türk Sedası*, S.362, 15 Cemaziyül-ahir 1332 (11 Mayıs 1914), s.2.

muallimlerden gerek bağımsızlıktan önce ve gerek bağımsızlıktan sonra tayin edilmiş olanların tamamının Bulgaristan'da eğitimden men edilmesi konusunda alınan kararın uygulanmasına başlandığı bildiriliyordu. Bu konuda Osmanlı hükümetinin ne yolda hareket edeceği ve bir mukabelede bulunulup bulunulmayacağı soruluyordu.¹¹⁸

Aslında yabancı öğretmenlerin eğitimde görevlendirilmeleri Osmanlı devletinde de yasaktı. Bu yüzden Bulgaristan hükümeti nezdinde şikâyetle bulunulamıyordu. Osmanlı Maarif Nezareti, Bulgaristan'a öğretmen tayin etmelerinin tek bir amacının olduğunu ve bunun da, Bulgaristan'daki Müslüman mektepleri için Bulgar vatandaşı olan Müslümanlara maddi yardımda bulunabilmek olduğunu vurguladı Bulgaristan hükümetinin, Osmanlı vatandaşı olan öğretmenleri işten çıkarmasının iyi niyet ve dostluk ilişkileriyle bağdaşmadığını ve bu hareketinin çok yanlış bir davranış olduğunu bildirdi. Osmanlı Dâhiliye Nezareti de, Osmanlı muallimlerinin eğitim faaliyetinden men edildiği kararın yürürlüğe konmasına girişilmiş olduğunun Sofya Elçiliğinden bildirilmesi üzerine, 29 Ocak 1911 tarihinde Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne vilayetlerine birer yazı yazarak bu vilayetlerde de Bulgar vatandaşı öğretmenler için misillemede bulunulması gerektiğini bildirdi.¹¹⁹ 26 Ocak 1911 tarihinde ise Hariciye Nezareti Dahiliye Nezaretine yazarak durumu protesto etmeye hakkın olmadığı ancak Maarif Nezareti Bulgaristan'daki Müslümanların mektepleri için nakdi yardımda bulunabileceğini bildirdi.¹²⁰

Bulgaristan hükümetinin antlaşmalar gereğince Müslüman okullarına göstermesi gereken ilgi ve ayrılması gereken tahsisat sorunu bir türlü çözüleliyordu. Çünkü Bulgaristan'ın genel politikası Müslüman unsurunu eritmeye yönelik bir politika idi. Eğitilmemiş bir toplumu istediği yöne çekebilir ve daha kolay asimile edebilirdi. Bu nedenle Türk okullarına gerekli tahsisat ayırmadığı gibi, bu okulların gelir kaynakları olan vakıflara da el koyuyordu. Müslümanlar Bulgar vatandaşı oldukları halde, okulları özel okul statüsündeydi. Diğer Bulgar okullarının ve personelinin sahip olduğu bütün haklardan Müslüman okullarının da yararlanacakları konusundaki antlaşma hükümleri kesinlikle uygulanmıyor ve sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Nitekim Bulgar hükümeti, 1914

¹¹⁸ BOA, DH. İD. nr.60/10, 25 Muharrem 1329 (27 Ocak 1911).

¹¹⁹ BOA, DH. ID. nr.60/10. 16 Kanun-i Sani 1326, (29 Ocak 1911).

¹²⁰ BOA, DH. ID. nr.60/10. 25 Muharrem 1329.

yılına ait maarif bütçesinde yine Müslüman mekteplerine yalnız 70 bin Frank yardım göstererek, bu okulları özel okul sırasında bırakmıştı. Hâlbuki 1913 tarihli İstanbul antlaşmasının eki olan 2 numaralı mukavelenamenin 7. maddesiyle, Müslüman mektepleri resmi devlet mektepleri kapsamına alınmıştı. Bulgar hükümeti bu antlaşma ile Müslüman mekteplerinin idaresini tamamen yüklenmişti.

2- Müslüman Milletvekillerinin Tutumu.

Müslüman mebuslar, antlaşmanın bu açık hükümlerine rağmen Bulgar hükümetinin hala tutumunu değiştirmemesi üzerine harekete geçtiler. Kanun hükmünü haiz olan antlaşma hükümlerini ilk defa hükümete kabul ettirme teşebbüsleri Müslüman ahali arasında memnurlukla karşılandı. Hatta mebusların, ciddi olarak hükümete ya isteğimizi yerine getireceksiniz ya da hükümete yardım etmeyeceğiz şeklinde rest çektikleri hükümetin yarı resmi gazetesi “Narodno Pravo” tarafından da yazılıyordu. “Narodno Pravo”, Müslüman mebuslarının Müslüman mektepleri için çalışmalarının doğru ve görevleri olduğunu kabul ediyor ve takdirkârane bir dil kullanıyordu.

Türk Sedası gazetesi ise, Müslümanların her şeyde olduğu gibi mektep işlerinde de ciddi bir programlarının, milli bir emellerinin ve bir gayelerinin olmadığını yazıyordu. İstenilen şeyin hangi maksat ve gaye ile istenildiğini Müslüman mebuslarının da bilmediğini iddia ediyordu. Mebusların milli müesseseler için esaslı bir teşkilat ve program hazırlamalarının gerekli olduğunu ve bu program üzerine hareket edilmesinin zorunlu olduğunu daha önce söylediklerini hatırlatıyordu. Öncelikle müftülük ve cemaat teşkilatlarının oluşturulması gerektiğini, çünkü hükümetin Müslüman mektep teşkilatında belediyeler yerine cemaat idarelerine müracaat edeceğini ve fakat henüz cemaatlerin teşkil edilmediğini belirtiyordu. Başmüftünün bu konuda 1913 senesindeki girişiminin mebuslar tarafından desteklenmediğini söylüyordu. Gazete, “itiraf edelim ki biz hükümetten isteyeceğimiz şeyleri henüz bilmiyoruz ve bilmek de istemiyoruz” diyordu. Müslüman mebuslarının son günlerdeki gayretleriyle Müslüman mekteplerine yapılacak yardımın 150–200 bin Franka varabileceğini belirten gazete, hazırlıksız olarak yapılan bu girişimin bir başarı sayılsa bile yetersiz olduğunu, çünkü Bulgaristan’a katılan Gümölcine ve Ustrumca havalisinden 300 binden fazla Müslüman nüfus ilave olunduğu dikkate

alındığında, yardımın 250–300 bin Frank civarında olması gerektiğini savunuyordu.¹²¹

3- Bulgar Maarif Nizamnamesinin Değiştirilmesi.

Bulgar hükümeti, maarif nizamnamesinde bir takım değişikliği içeren bir kanun tasarısını 26 Mayıs 1914 tarihinde meclise verdi. Tasarıda Müslüman mekteplerine ait bir tek kelime bile yoktu. Hükümet bu tasarıyla maarif nizamnamesinin 29. maddesini değiştiriyordu.¹²² Ancak bu değişiklik ister istemez Müslüman okullarını da olumsuz yönde etkiliyordu. Türk Sedası gazetesi, bir hafta sonraki sayısında bu konuyu ele alarak çok sert açıklamalarda ve uyarılarda bulunuyordu.

Bulgaristan Müslümanlarının duygu ve düşüncelerini yansıtan gazete özetle şöyle diyordu: “Bugünlerde Bulgar meclisinde Müslümanları çok yakından ilgilendiren ve son derece önemli konular görüşülmektedir. Mektepler bütçesi ve kanunu, asker vergisi ile mükellef olanların silâh altına alınmaları ve müftüler bütçesi gibi pek mühim meseleler müzakere edilmektedir. Biz Bulgaristan Müslümanları, dini ve sosyal işlerimizle ilgili olarak henüz mükemmel bir programa, bir emele ve bir milli gayeye sahip olmadığımızdan, bize ait bir konu müzakere edilmeye başlayınca elimiz ve dilimiz bağlı kalıyoruz. Maarif ve mektepler meselemiz, milletimizin hayat ve memmat meselesidir. Türk-Bulgar protokolü İslam mekteplerinin Bulgar mektepleri gibi hükümet tarafından idare olunacağını söylemektedir. Protokolün imzasından 1 yıl geçti. 16 Eylül 1913 tarihinden itibaren protokol kesinleşti. Biz Bulgaristan Müslümanları, bu esas üzerine hükümetten ne isteyeceğimizi hala tayin edemedik. Mebuslarımızın meclise gelişleri 4–5 ay olduğu halde bu hususta hiç bir tedbir alamadılar. Şimdiye kadar ne aydınlarımız ne de mebuslarımız ne isteyeceğimizi kararlaştıramadık.

Hükümet, Müslüman mektepleri için eskiden beri olduğu gibi bütçeye 70 bin Frank iane koydu. Mebuslarımızın bundan memnun olmadıklarını görünce bu ianeyi artırıyor ve 1800 Müslüman mektebine 150 bin Frank iane vermeyi vaat

¹²¹ *Türk Sedası*, S.414, 22 Şaban 1332(16 Temmuz 1914).

¹²² Yeni bir 184. madde ilavesiyle Makedonya'nın Türkiye idaresinde bulunduğu vakit Ekzarh mektebinde muallimlik edenlere Bulgaristan muallimlerinin sahip olduğu hakları veriyordu. Harpten sonra kurulan Bulgar hükümeti, Eksarh muallimleri meselesini halledeceğini ve bunları mağduriyetten korumaya mecbur olduğunu söylüyordu.

ediyor. Lakin mebuslarımız evvelce bu hususta bir hazırlıkları olmadığından hükümetten ne isteyeceklerini hala aralarında kararlaştıramıyorlar. Mebuslarımızın bir kısmı, mekteplerimizin mukavele hükmünce hükümet doğrudan idare etsin diyor. Bir kısmı da, münasip bir ianenin kabulüne taraftar görünüyor. Bizim için en faydalı cihet mekteplerin protokol hükmünce idare olunmasıdır. Lakin maatteessüf artık geç kalınmıştır. Çünkü bugün ne kadar mektep ve ne kadar muallim lazım olduğunu bilmiyoruz. Müslüman cemaat teşkilatları henüz teşekkül etmemiştir. İşin zorluğu vaktinde düşünmemekten ve hazırlıklı olmamaktan ileri gelmektedir.

Hükümet, maarif nizamnamesinde birçok tadilat yapıyor. Fakat hususi mektepler kısmında Müslüman mekteplerine ait madde yine olduğu gibi bırakılmaktadır. Hâlbuki protokol hükmünce, bu maddelerin esastan değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü Müslüman mektepleri, özel mektep konumundan çıkarılarak resmi devlet mektebi konumuna getirileceklerdir. Sadece eğitim Türkçe olacak ve cemaatlerin idaresinde bulunacak şeklinde bazı istisnalar olacaktır. Ancak hükümet bunları nazar-ı dikkate almadığı gibi mebuslarımız da bu hususta hiç bir kanun teklifi vermemişlerdir. Bir de maarif nizamnamesinde muallim olacaklar için ağır bir tahsil derecesi şartı bulunmaktadır. Bizde henüz ne muallim mektebi nede yüksek okul bulunmaktadır. Bu nedenle kanunun istediği muallimi bulmamız imkânsızdır. Mebuslarımızın bu konuda da kanuna bir kayıt koydurmaları gerekmektedir. Maalesef şimdiye kadar bunlardan hiç birisi yapılmamış ve yapılmamaktadır”.¹²³

Gazete, Müslüman mebuslardan meclise verilen bu teklifle maarif nizamnamesinin özel mektepler kısmında Müslüman mekteplerine ait maddelerin üzerinin çizilerek, Müslüman mektepleriyle ilgili hükümlerin 1913 tarihli protokolün 7. maddesine göre yeniden düzenlenmesinin sağlanmasını istiyordu. Sözü müftüler meselesine getirerek; “Bugün bizim içtimai hayatımızda müftülük meselesi en mühim bir konu olduğu halde buna hiç önem verilmemiştir. Hatta eski hali bile devam ettirilememiştir. Başmüftülük bugün ortadan kaldırılmıştır. Hâlbuki Başmüftülük olmadıkça cemaat ve mektepler teşkilatının kurulması ve çalışması mümkün değildir” diyordu. Ayrıca hükümetin mukavelenamede bir Nüvvap mektebi açmayı taahhüt ettiği halde, buna dair ne müftüler bütçesinde ve

¹²³*Türk Sedası*, S.420, 29 Şaban 1332, (23 Temmuz 1914), s.1

ne de maarif bütçesinde hiç bir tahsisat ayırmadığını dikkati çekiyordu. Hükümetin bu tahsisatı vermek ve Nüvvap mektebini açmak konusunda hiçbir çıkarının olmadığını ve fakat konuyla yakından ilgilenmesi gereken Müslümanların da arayıp sormadıklarını söylüyordu. “Bugün uğradığımız müşkülât hükümetin değil hep bizim ne yapacağımızı bilmediğimizdendir. Artık mebuslarımız, bu kararsız ve hedefsiz harekete kesin bir son vermek zamanının geldiğini dikkate alarak, gelecek Meclis için serbest işleyebilecek esasları olsun hazırlamalıdır” diyordu.¹²⁴

4- Şumnu Devlet Türk Pedagoji Okulunun Açılması.

Bulgar hükümeti, 23 Mayıs 1912 tarihli ve 113 sayılı Resmi gazetede, Şumnu’da bir Devlet Türk Pedagoji okulu açılmasına dair bir talimatname yayınladı.¹²⁵ Bulgar Eğitim Bakanlığı, söz konusu okulun açılışı ile Bulgaristan’daki Osmanlı ahalisinin kültürel gelişimine katkı sağlamayı amaçladıklarını açıkladı. Eğitim Bakanı Bobçev tarafından hazırlanan bu talimatnameye göre, Türk ilkokullarına Müslüman öğretmen yetiştirmek üzere Şumnu’da devlet pedagoji okulu açılacaktı. Sancak müftüsü yalnızca dini eğitimle ilgili konuları kontrol etme hakkına sahip olacaktı. Konuyla ilgili yorum ve görüşlerini okul müdürüne iletecekti.

Okul ilk etapta iki yıllık kurstan ibaret olacaktı. Birinci yıldaki kursa; Bulgar vatandaşı olan ve Bulgaristan içinde ve dışında rüştiyenin 3’cü sınıfını tamamlayanlarla, Bulgaristan’daki halk ortaokulunun 2’ci sınıfını tamamlayanlar alınacaktı. Ayrıca bu ilk sınıfa Türk okullarında halen öğretmen olanlar da kabul edilecekti. Bunların kabul sınavına girmeleri ve ortaokulun 2’ci sınıfında gösterilen Bulgarca, cebir, tabiat bilgisi, tarih ve coğrafya derslerinden veya rüştiyenin III. Sınıfında okutulan Türkçeden başarılı olmaları gerekiyordu.

Devlet Türk Pedagoji Okulu, Çarlıktaki ortaokul idaresine ait talimatnameye göre idare edilecekti. Söz konusu talimatta Müslümanların dini adetlerine ters düşen maddeler geçersiz sayılacaktı. Okulda; İslam dini, Türk dili, Bulgar dili, cebir ve geometri, eğitim, didaktik ve metot, pratik egzersizler, tarih, coğrafya, tabiat bilgisi, resim, müzik ve jimnastik gibi dersler okutulacaktı.

¹²⁴ *Türk Sedası*, aynı yer.

¹²⁵ *Dirjaven Vestnik*, (Resmi Gazete), S.113, 23 Mayıs 1912, s.1–2.

Okulda eğitim dili Bulgarca olacaktı. Yalnızca din dersi ile Türk dili dersi Türkçe verilecekti. Öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tayin edilecekti. Din dersi ile Türk dili dersi için özel öğretmenler tayin edilecekti. İki sınıfın bitmesinden sonra sözlü ve yazılı olmak üzere Bulgar dili ile Türk dili derslerinden sınav yapılacaktı. İslam dini, pedagoji, milli tarih, coğrafya ve cebir derslerinden sadece sözlü sınav yapılacaktı. Sınav, Bulgar pedagoji okullarındaki sınav talimatnamesi hükmünce ve müftülük temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirilecekti.

Şumnu Türk pedagoji okulunu bitirenler, Çarlıktaki Türk ilkokullarına müracaat eden diğer öğretmen adaylarından öncelikli olarak tayinleri yapılacaktı. Sancak okul müfettişleri bunların tayinlerini kolaylaştırmak ve daha iyi maaş almalarını sağlamak için encümenler nezdinde girişimde bulunacaklardı. Çarlıkta herhangi bir Bulgar ortaokulunu bitiren Müslümanlar da aynı haklara sahip olacaklardı.

Şumnu Türk Öğretmen okulunun programı bu şekilde resmi olarak yayınlandığı halde, 1912’de Balkan savaşının patlak vermesi ve arkasından 1915 yılında Bulgaristan’ın Birinci Dünya Savaşına girmesi yüzünden okulun açılması gecikti. Nihayet Birinci dünya savaşı sona erdikten sonra, çok ağır şartlar altında 17 Ağustos 1918’de çıkarılan Çar iradesiyle okul açılabilirdi. “Darül Muallimin” adını taşıyan Şumnu Türk öğretmen okulunun açılmasında şüphesiz başrolü Muallimler Cemiyeti oynamıştır. Bu cemiyetin etrafında toplanan uyanık öğretmenlerle diğer Türk aydınları okulun açılması için canla başla çalışmışlardır. Bu arada Türk mebuslarından Hafız Sadık, Tahir Lütfi, öğretmenlerden Süleyman Sırrı, Hüsnü Fuat, Müftü Emin Efendi, Türk aydınlarının ileri gelenlerinden avukat Besim Çakaloğlu gibi şahısların da bu okulun açılmasında büyük katkıları olmuştur. Okul açıldıktan sonra da Muallimler Cemiyeti bu okulun ihtiyaçlarının karşılanması için yoğun çalışmalarda bulunmuştur. 23–24 Ağustos 1919’da Eski Zağra’da toplanan Muallimler Cemiyeti’nin 10’cu kongresinde, okulun maddi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için önemli kararlar alınmış ve bunlar çeşitli bakanlıklara iletilmiştir. Bu istekleri dikkate alan Çiftçi Partisi hükümeti de, okulun bütün masraflarının hükümet bütçesinden karşılanacağı açıklamasını yapmıştır.

Darül Muallimin, ne yazık ki Müslüman Türk toplumunun beklentilerinden çok, Bulgar hükümetinin eğitim siyasetine uygun şekilde açılmıştı. Türk öğretmen okulu, kuruluş statüsü gereğince Bulgar makamlarının mutlak kontrolü altındaydı. Masrafları Hariciye ve Mezahip Nezareti tarafından ödeniyordu. Ders programları ve öğretmen tayinleri Bulgar makamlarınca tespit ediliyordu. Okulun Müdürü Bulgar, yardımcısı Trüktü. Türk dili ve edebiyatıyla din dersleri hariç, öğretim dili Bulgarcaydı. Pedagoji dersi de Bulgarca öğretiliyordu. Okulun 8 Bulgar ve 2 Türk öğretmeni vardı. Türk dili ve edebiyatı derslerini Süleyman Sırrı, din derslerini ise eski müftülerden Hacı Hafız Emin ve sonra Yusuf Ziyaeddin (Şeyh Efendi) okutuyordu. Okul 1920’de 30 kişiden oluşan ilk mezunlarını verdi.

Öğretmen okulunun açılmasını sevinçle karşılayan yerli Türk halkı, Türk dili ve din dersleri hariç bütün derslerin Bulgarca okutulmasından dolayı kuşkuya kapılmıştı. Başından beri okulun kuruluşunda gizli bir Bulgarlaştırma maksadının yattığından şüphe ediliyordu. Bu nedenle de çocuklarını öğretmen okuluna göndermek hususunda Türk toplumu biraz çekingen davranmıştı. Buna rağmen bu okulda, 1919–1920 ders yılında 78 ve 1920–1921 ders yılında da 58 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu öğrencilerin 33’ü Şumnu, 15’i Rusçuk, 8’i Varna ve 2’si Vidin illerindendi. Şumnu Öğretmen Okulu, her şeye rağmen kısa zamanda çok elverişli ve verimli bir eğitim kurumu durumuna gelmişti.

Çiftçi Partisi Hükümeti, bu okula paralel olarak Türk mekteplerine kâfi derecede öğretmen yetiştirmek amacıyla 1921 yılında maarif kanununun 159 maddesi hükmünce Kırcaali ve Rusçuk’ta olmak üzere iki Türk Darül Muallimin’in açılmasını kararlaştırmıştı. Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarından sonra Bulgaristan’a çok miktarda yeni Türk okullarının katılmış olmaları yüzünden Türk öğretmenlerine duyulan ihtiyaç daha da artmıştı. Bu bakımdan karar Türk eğitiminin gelişmesi açısından büyük önem taşıyordu. Fakat bu karar gerçekleştirilemediği gibi Şumnu’daki öğretmen okulu da 10 yıl süren yaşamı sonunda 1928 yılında kapatıldı. Bu eğitim ocağının kapatılmasından sonra Bulgaristan’daki Türk halkına münevver yetiştiren tek kurum sadece Nüvvap Okulu kalmıştır.¹²⁶

¹²⁶ Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, s.148–150.

5- Müslümanların Eğitim Seviyelerinin Düşmesi.

Bulgaristan’da yayınlanan Türk basınından da açıkça anlaşılabileceği üzere, Bulgar hükümetleri kasıtlı olarak antlaşma hükümlerini yerine getirmedikleri gibi, Müslüman Türk toplumu önderleri de, antlaşmalardan doğan haklarını çeşitli nedenlerle savunamıyorlardı. Aralarındaki partililik ve çıkar çatışmaları yüzünden müftülük ve vakıflar konularında olduğu gibi, eğitim konusunda da bir fikir birliği oluşturamıyorlardı. Bu durumdan en büyük zarar görenler yine Müslüman toplumu oluyordu. Bu yüzden 1914’den 1919 yılına kadar geçen 5 sene zarfında Türk eğitiminin durumunda ve bilhassa Rodop-Pirin bölgesinde herhangi bir iyileşme olmadı. İdare meclisleri Türk okulları tahsisatını asgari düzeye indirdi. Belediyeler, Türk okulları için bütçelerine koydukları tahsisatları çeşitli sebeplerle vermemeyi sürdürdü. Müslüman mekteplerine verilen 20–30 bin levadan oluşan tahsisatlar, 1917 yılında Türk mebuslarının Meclisteki büyük çabalarına rağmen ancak 200 bin levaya kadar çıkarılabildi.¹²⁷

Müslümanların eğitim kurumları parasızlık yüzünden kapanıyor ve Müslüman nüfusun eğitim seviyesi de giderek düşüyordu. Nitekim 1905 yılına ait bazı istatistiki bilgilere göre, Türklerin (Tatarlar dahil) %6’sı, Pomakların %4’ü, Çingenelerin %3.9’u okur yazardı.¹²⁸ Bulgarların okuma yazma oranı ise %47 idi. Crampton’a göre Müslüman ve Türk eğitiminin en büyük problemi Bulgar yetkililerin kötü tutumu değil fakat Türk toplumunun geri kalmışlığı ve kültürel zayıflığı idi.¹²⁹ Ancak 1918 Meclis oturumunda söz alan mebus Danailov, Bulgaristan’daki Bulgar vatandaşı olan Türklerin eğitiminin en ihmal edilen meselelerden biri olduğunu itiraf ederek, şu istatistikî bilgileri vermiştir: 1918 yılında Bulgaristan’da nüfusun yaklaşık %32’si okuryazar iken, Türk erkek nüfusunun %4’ü, Türk kadınlarının %1.6’sı ve Pomak nüfusunun da %2’si okuryazardı.¹³⁰

Müslüman mebus Sabri Salimov, Müslüman köy okullarına para yardımı ile ilgili olarak, 26 Aralık 1917’de Bulgar Meclisinde eğitim kanunun 371. maddesinin değiştirilmesini teklif etti. Teklife göre her köy, Çarlıktaki Müslüman köy okullarının desteklenmesi için merasının en az 50 dekarını okul fonu için

¹²⁷ Memişoğlu, *a.g.e.*, s.131, 132.

¹²⁸ Alexandre Popovic, “The Turks of Bulgaria(1878-1985), *Central Asian Survey*, C.5, S.2, Oxford 1986, s.5.

¹²⁹ R.J.Crampton, “The Turks in Bulgaria, 1878-1944”, s.68.

¹³⁰ Stenografski Dnevniitsi, 17 OHC, IV PC, 43, 6.II.1918, Sofya 1930, s.874,

ayıracaktı. Köyün merası bulunmadığı takdirde bir komisyon tarafından ayrılacak miktar belirlenecekti.¹³¹ Mecliste bulunan pek çok Türk ve Bulgar mebusu da teklifi destek vermekteydi. Türk Sedası da, 10 Şubat 1918 tarihli sayısında maarif nizamnamesine göre köy belediyelerinin Bulgar mekteplerinin idaresini temin etmek için belediyeye ait mezradan bir takım tarlalar açmağa mecbur olduğunu hatırlatıyordu. Sabri Bey tarafından Bulgar meclisine verilen yazıda İslam köy mekteplerine de 50’şer dönüm tarla açmağa mecbur edilmelerinin doğru bir girişim olduğu açıklanıyordu. Yazının usulü dairesinde meclis verilebilmesi için lüzumu kadar imza toplanması gerektiğini ve Sabri beyin gayet haklı olan bu teklifine hükümet ve muhalefetten pek çok mebusun imza etmiş olduğunu ve bunun da mebusların çoğunun bu milli teşebbüsün icra olunmasına taraftar olduğunu gösterdiğini haber veriyordu. İslam köy mekteplerinin idare cihetinden pek yakın oldukları dikkate alınırca bu sırada onlara ciddi ve devamlı bir desteğin ancak bu şekilde meydana geleceğinin anlaşıldığını söylüyordu. Zaten köy mekteplerinin de başka türlü idare etmenin mümkün olmadığını ifade ediyordu. Sabri Beyin teklifinin bir milli teşebbüs ve köy mekteplerinin geleceği için hayırlı bir faaliyet olduğunu belirterek desteklenmesini istiyordu.¹³²

Diğer taraftan Bulgaristan Türkleri, kendi dilleriyle yazmayı adeta unutmuşlardı. Bulgaristan kanunlarında bir yasaklama olmadığı halde, resmi yazışmalarının çoğunu Bulgarca yapıyorlardı. Nitekim *Türk Sedası* gazetesi, 26 Şubat 1914 tarihli sayısında, “Milli elimizle yazıp milli dilimizle okuyalım” başlıklı bir makale yayınlanmıştı. Gazete, Bulgaristan Müslümanlarının birçok yerde ve maarif encümenleriyle müftülerin Bulgarca haberleşmelerini eleştiriyor ve hatta bazı mektep müdürlerinin maarif encümeni başkanlığına Bulgarca yazı vermelerini işgüzarlık göstermekle suçluyordu. Müslümanların karı-koca anlaşmazlığı, vesayet ve benzeri konular için müftülüğe Bulgarca arzuhal vermelerini duygusuzluk olarak değerlendiriyordu. Bazı şer’i davaları temyiz için Başmüftülüğe gönderilen arzuhaller arasında bile Bulgarca yazılmış olanlara tesadüf edildiğini ileri sürüyordu.

İstidanın bir Müslüman tarafından şer’i bir iş için müftülüğe verildiğini hatırlatarak Bulgarca yazmanın manasının olmadığını söylüyordu. Bulgaristan

¹³¹ Stenografski Dnevni, 17 OHC, IV PC, 6.II.1918, s. 871–877.

¹³² Türk Sedası, S.1235, 10 Şubat 1918.

kanunlarının, yazışmaların Türkçe yazılmasını yasaklamadığını ve muamelelerin Türkçe olarak yapılacağını hatırlatıyordu. Bulgarca gönderilen bir yazının Başmüftülükte bir de Türkçeye tercüme edileceği için, işin sonuçlanmasının bir kaç gün daha gecikeceğinden Bulgarca yazmanın manasızlığını vurguladıktan sonra, “o halde neden kendi milli elimizle yazıp milli dilimizle okumayalım” diyordu.¹³³

Bulgaristan hükümeti, özel okul encümenlerinin seçimine ilişkin talimatnameyi 22 Kasım 1914 tarihli ve 266 sayılı Resmi gazetede yayınladı. Buna göre, her Müslüman, okulunun bir encümeni olacaktı. Bulgar vatandaşı olan Müslümanlar tarafından köylerde 3 ve şehirlerde de 5 Encümen azası seçilecekti. Okul encümen seçimleri her 3 yılda bir Ocak ayında yapılacaktı. Müslüman okul encümenlerinde yer alacak şahıslar hariç, encümen reisi en azından ana dilinde okuryazar olması şarttı.¹³⁴

Maarif ve evkaf encümenleri Bulgaristan’ın kuruluşundan beri ismen mevcuttu. Ancak bunlar sağlam bir temele dayanmadıkları için Müslüman cemaatinin beklentilerine cevap veremiyordu. Bunlar, milli eğitim ve vakıf meselelerini halletmekten çok, hükümetin ve cemaat içindeki partizanların ellerinde birer oyuncaktı. Maarif-i İslamiye encümeni denilen bu heyetler, bazen İslam ahali, hükümet ve partizanlar tarafından gösterilen adaylar arasından seçtiriliyor ve bazen de doğrudan doğruya Maarif nazırı tarafından tayin olunuyorlardı. Bunların azli çok kolaydı. Mahkemeye müracaat etme hakları yoktu. Bu kadar zayıf bir heyetin hiç bir zaman milli hakları savunamayacağı için bu heyetler cemaatlere herhangi bir fayda sağlayamamışlardı. Bu heyetlerin zayıf durumundan yararlanan Bulgar hükümetleri, belediye ve şahıslar tarafından İslam vakıflarına yapılan ve yapılmakta olan saldırıları ortadan kaldırmadığı için pek çok Müslüman vakıfları yok olmuştu.¹³⁵

Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı 9 Ocak 1914 tarihinde Çarlıktaki Sancak Yöneticilerine bir genelge yayınladı. Buna göre, Çarlıktaki cami encümenlerinin 3 yıllık görev süresi sona erdiği ve birçok encümen de ortadan kaldırıldığı ve yerlerine geçici vakıf komisyonları oluşturulduğu hatırlatılarak, Müslümanların

¹³³ Türk Sedası, S.70/302, 13 Şubat 1329, (26 Şubat 1914), s.1.

¹³⁴ *Dirjaven Vestnik*, (Resmi Gazete), S.266, 22 Kasım 1914, s.1–3.

¹³⁵ Türk Sedası, S.357, 8 Cemaziyül Evvel 1332,(04 Mayıs 1914), Müslümanlar maarif ve evkaf encümenlerini hükümetin kontrolünden kurtarmak için ciddi bir teşebbüste bulunmamıştır.

Dini İdarelerine ilişkin Talimatın III bölümü hükmünce, 2 Şubat 1914 tarihinde cami encümeni seçimlerinin yapılacağı bildiriliyordu. Seçimler en az 70 Müslüman hanenin bulunduğu yerleşim yerlerinde gerçekleştirilecekti. Köylerde 3 üye, şehirlerde 5 üye ve sancaklarda da 7 üye seçilecekti. Müslümanların dini idarelerine ilişkin talimatın 17. maddesi uyarınca 70 haneden az olan bölgelerde sancak müftüleri tarafından 3 kişilik komisyon oluşturup nezaretin onayına sunulacaktı. Encümen üyeleri geçici talimatın 15. maddesine uygun olmaları ve seçim kanunu uyarınca seçme hakkı olanlar tarafından seçilmeleri gerekiyordu. Bu encümenler Müslüman belediyelerinin cami ve okul encümenlerinin fonksiyonlarını üstleneceklerdi.¹³⁶

E- Bulgaristan'daki Müslüman Muallimler Cemiyetinin Faaliyetleri Ve Sonuçları.

Bulgaristan Müslümanlarının eğitim konusunda faaliyet gösteren kuruluşlarından biri de Türk Muallimler Birliği idi. Bulgaristan daha bağımsızlığını kazanmadan önce kurulan ve Muallimin-i İslâmiye Cemiyeti adını taşıyan bu birlik, tamamen bir meslek kuruluşu idi. Ancak Bulgar makamları, meslek dışı konularla da ilgilendiğini iler sürerek bu cemiyetin çalışmalarında zaman zaman bir takım güçlükler çıkarıyorlardı. Nitekim cemiyet, 14 Temmuz 1907 tarihinde Rusçuk'ta bir toplantı düzenlemişti. Toplantıya Bulgaristan Prenslüğünde ve Şarki Rumeli Eyaleti'ndeki Müslüman mekteplerinde görev yapan bütün Müslüman öğretmenler katılmıştı. Toplantıda, Müslüman maarif encümenleri nizamnamelerinin incelenmesi ve mektep programlarının ıslahı ve fakir çocuklarının mekteplere devam etmeleri için çareler bulunması gibi hususlar tartışıldığı halde, toplantıdan rahatsız olan Bulgar yetkililer cemiyeti konusu dışındaki meselelerle uğraşmakla suçlamışlardı.¹³⁷

Bulgaristan'da İslam mekteplerinde görevli bulunan 100 kişilik bir grup, Emet ve Eyalet'teki İslam mekteplerinin gelişmesi ve programlarının ıslahı ile muallimlerinin terfi durumlarını müzakere etmek üzere toplanacaklarını Varna tüccar vekaletine bildirmişlerdi. Varna tüccar vekaleti de, durumu Bulgaristan Komiserliği'ne bildirmişti. Komiserlikten Sadaret'e gelen 6 Temmuz 1323 (19 Temmuz 1907) tarihli yazıda, geçen yıl Rusçuk'ta toplanmış olan Muallimler

¹³⁶ TDA, F.1604k, op.1, a.e.1.

¹³⁷ BOA, A.MTZ. nr.159/40, 10 Temmuz 1323(23 Temmuz 1907).

heyeti gibi konuları dışına çıkacaklarına dair bir bilgi gelmediği ifade ediliyordu.¹³⁸

Nihayet Müslüman Öğretmenler Cemiyetinin kongresi, 29 Temmuz 1908 tarihinde Varna'da başladı ve Müslüman mekteplerinin içinde bulunduğu durum ve diğer eğitim sorunları tartışılmaya başlandı.¹³⁹ Aynı gün Sofya'da da Bulgar Cemiyet-i Mualliminin kongresi toplanmıştı. Bulgar öğretmenler cemiyeti tarafından Müslüman Muallimler Birliği kongresine çekilen ve gazetelerde yer alan bir telgrafta, "Bütün Bulgaristan muallimlerinin cins ve mezhep tefrik etmeksizin maarif-i umumiye uğrunda müttehiden çalışmağa muvaffak olacakları gün yakındır. Bu husus için çalışmalıyız" deniliyordu.¹⁴⁰

Bütün bu iyi niyet gösterilerine rağmen Bulgar öğretmenleriyle Müslüman öğretmenler arasında bir kaynaşma ve birlik kurulamıyordu. Çünkü Bulgaristan'ın genel politikası entegrasyon değil asimilasyondur. Nitekim 1909 yılında Bulgar Meclisinde konuşan Bulgar milletvekili Kalinov'un sözleri bunu açıkça ortaya koyuyordu. Kalinov açıkça, Bulgar okullarında Bulgar öğretmenlerin olmasını ve Yahudilerle Türklerin öğretmen olarak Bulgar okullarına girmelerine izin verilmemesi gerektiğini savunuyordu".¹⁴¹

Son 5-6 yıldan beri Bulgaristan Müslümanları arasında eğitimin ilerlemesi ve vatan evlatlarının yücelmesi için çalışan Müslüman Öğretmenler Cemiyeti, 1912 yılındaki kongresini Eski Cuma'da yaptı. İptidai mektepler talimatnamesinde yaptığı birkaç madde değişikliklerini kabul ederek, iptidai müfredatlı programların müzakerelerine girişti. Daha sonra, köy öğretmenleri için kurslar düzenlenmesini müzakere etti. Paraya bağlı olan bu büyük işin giderlerinin piyango tertip edilerek sağlanacak gelirlerden karşılanmasına ve 11 yerde kurs açılmasına karar verdi. Birliğin merkez yönetim kurulu da, Aydos, Filibe, Plevne, Rusçuk, Eski Cuma, Hezargrad, Şumnu, Pravadi, Varna, Dobroviç ve Silistre'de kurs açılmasını kararlaştırdı.¹⁴²

Türk Sedası gazetesinin verdiği bilgiye göre, 1913 yılına kadar Müslüman iptidai ve rüştiye okullarında 1565 civarında öğretmen bulunuyordu. Eğitim

¹³⁸ BOA, Y.A.HUS. nr.523/162.), Sadaretin Komiserliğe yazısı 26 .C. 1326 (26 Temmuz 1908).

¹³⁹ Balkan, S.504, s.2.

¹⁴⁰ Balkan, S.507, 16 Temmuz 1324 (29 Temmuz 1908), s.3.

¹⁴¹ Stenografski Dnevni, Sofya 1909, s.1258.

¹⁴² Akseki, a.g.e., s.26. Bu kurslara devam edecek kişilerin sayısı 20'den aşağı olmayacaktı.

mecburi olunca talebe artacağından ve o nispette de öğretmenlerin artması gerekecekti. Müslümanların en az 2000 muallime ihtiyacı vardı. Gerekli şartları taşıyan en fazla 50 öğretmen bulunabilirdi. Bulgar mekteplerinin programları, Bulgar hayatına ve yaşayışına göre Bulgarlığa hizmet edecek şekilde düzenlenmişti. Müslümanlar, sadece bu program kitaplarını Türkçe yazıp Türkçe takrir etmeğe mecburdular. Gazete, acaba bu programlar bir çok yönlerden bizim sosyal hayatımızla tezat teşkil etmeyecek mi? Biz mekteplerimizin eğitim özgürlüğünü maddi çıkar ümidi karşılığında terk etmekle kârlı mı olacağız, yoksa zararlı mı? diye soruyordu. Ayrıca Müslüman maarifinin gelişmemesinin sebebinin parasızlık olduğunu daha önce belirttiklerini hatırlattıktan sonra, yeni kanunun parayı temin ettiğini ve buna karşılık Müslümanlardan bir takım şart ve sıfatları istediğini ileri sürüyordu.¹⁴³ Cemiyetin faaliyetleri sayesinde köy mekteplerinin yarısından fazlası yeni usule göre değiştirildi.¹⁴⁴

Müslüman Muallimler Cemiyeti 2 Temmuz 1914 tarihinde yıllık kongrenin toplanacağını ilan ve azalarını davet etti. Filibe’de toplanan kongrede açış konuşmasını yapan Cemiyetin merkez yürütme heyeti başkanı Ahmed Efendi, Müslüman mekteplerinin bugüne kadar geçirdiği safahattan bahsetti. Arkasından Müslüman mebusları adına kongreye katılan Ethem Ruhi Bey söz aldı. Muallimlerin faaliyetlerinden övgüyle bahsederek, milletin ümidinin kendilerinde olduğunu söyledi. Muallimlerin bir encümen gibi çalışarak Müslümanların haklarının sağlanması hususunda kendilerini de gayrete getirdiklerini hatırlattıktan sonra, bu gayretle şimdiye kadar hükümet tarafından verilmekte olan 50-60 bin Frank tahsisatı 150 bin Franka çıkarttıklarını belirtti. İstanbul antlaşması hükümlerine göre Müslüman mekteplerinin de Bulgar hükümeti tarafından yönetilmesi gerektiğini savunan Ethem Ruhi Bey, hükümet nezdinde bu konuda girişimlerde bulunduklarını ve fakat Bulgar hükümetinin İslam mekteplerini de Bulgar mektepleri şeklinde yönetmek istediğini açıkladı. Bu konuda Müslüman Muallimler Cemiyetinin ne fikirde olduğunu bildirmesiyle müzakere gündeminin belirleneceğini ve alınacak kararın kendilerine mümkün mertebe süratle bildirilmesini isteyerek sözlerini bitirdi.¹⁴⁵

¹⁴³ Türk Sedası, S.12, 17 Zilhicce 1331 (17 Kasım 1913), s.2.

¹⁴⁴ Türk Sedası, S.393, 27 Receb 1332, (21 Haziran 1914), s.1.

¹⁴⁵ Türk Sedası, S.418, 26 Şaban 1332, (20 Temmuz 1914), s.2.

Müslüman milletvekili Sabri Bey Salimov, 22 Kasım 1917 tarihinde meclise bir teklif sundu. Bu teklifte Müslüman Türk öğretmenlerinin aylık 20-30 leva maaş aldıkları ve bunun son derece yetersiz olduğu belirtiyordu. Çarlıktaki Müslüman köy okullarına ait milli eğitim kanunun 371. maddesine bir fıkra eklenerek maaşların arttırılması isteniyordu.¹⁴⁶ Bulgaristan'da Müslüman toplumuna karşı yapılan ayrımcılıktan ve Müslüman okullarına karşı gösterilen ilgisizlikten bazı Bulgar mebusları da rahatsız oluyorlardı. Nitekim milletvekili Kosturkov, mecliste yaptığı bir konuşmasında Bulgaristan'ın demokratik ve modern bir devlet olabilmesi için anayasada Müslümanlara tanınan haklara riayet etmesi gerektiğini söylüyordu. Türk okullarına modern öğretmen tipinin getirilmesiyle hocalardan arındırılması ve modern metotları kullanacak öğretmenler bulunması gerektiğini savunuyordu.¹⁴⁷

Bulgaristan'daki Türkler Bulgar idaresi altında kaldıkları günden itibaren milli varlıklarını korumak, benliklerini kaybetmemek, kısacası yok olmamak için çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerin başında gazete ve dergi çıkarmak gelmektedir. 1908-1919 yılları arasında da 15 gazete çıkarmışlardır. Ayrıca cemiyetçilik, dernekçilik gibi teşkilatlanma faaliyetlerinde de bulundular. Bu cemiyetlerin başında şüphesiz Türk öğretmenler Birliği gelmekteydi. Bu cemiyete mensup milliyetçi Türk öğretmenleri öğrencilerini Türklük duygusu ile yetiştiriyorlardı.¹⁴⁸

F-Birinci Dünya Savaşından Sonra Müslümanlarının Eğitim Durumu.

I. Dünya Savaşından sonra 1918 yılında Bulgaristan'da Aleksandır Stamboliyski Bulgaristan Çiftçi Birliği Partisi kurularak devlet yönetimini ele almasıyla bazı önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden en önemlisi dört yıllık ilkokul eğitimi ile birlikte üç yıllık rüştiye eğitimi yapma mecburiyeti, Bulgaristan yurttaşı olan her çocuğun 7-14 yaşları arasında bu temel eğitimi yapması zorunlu durum 1918'de yasallaşmıştır. Bu yasaya ek olarak, ortaokul eğitimi bitirmeyen hiç kimse hiç zanaat ve hiç bir ticaret yapamaz. 1918'de yürürlüğe giren bu önemli yasaların her ikisi bir bütün oluşturduğundan Türkler için de rüştiye öğrenimi yapma zorunluluğu doğmuştur. Plevne, Lofça,

¹⁴⁶ Stenografski Dnevni, IV PC, 22 Kasım 1917, s.407.

¹⁴⁷ Stenografski Dnevni na 17 OHC, IV PC, 6.II.1918, Sofya 1930, s.873, 874.

¹⁴⁸ Suat Akgül, Bulgaristan Türkleri ve Türk İnkılabı, *Türkler*, C.20, Ankara 2002, s.432, 433.

Tırnova, Selvi yöresinde açılan ilk ve tek Türk rüştiyesi Söğündal köyünde açılmıştır.¹⁴⁹

Birinci Dünya Savaşından sonra Müttefiklerle Bulgaristan arasında imzalanan Neuilly Antlaşmasının 55. maddesinde de, azınlıkların önemli oranda bulundukları şehir ve bölgelerde bu azınlıklara din ve hayır işleri için devlet ve belediye bütçeleriyle diğer bütçelere konulmuş olan kamu fonlarından adil bir pay ayrılacağı ifade edildi. Antlaşmanın 54. maddesinde de, Bulgaristan'daki azınlıkların masrafları kendilerine ait olmak üzere okullar açabilecekleri ve buralarda serbestçe kendi ana dillerini kullanabilecekleri belirtildi.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ahmet Merdivenci, *Plevne İli Söğündal Köyü Türkleri*, İstanbul 1997, s.63.

¹⁵⁰ Dayıoğlu, *a.g.e.*, s.273.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN GÖÇ MESELESİ (1908 -1919)

A- PRENSLİK DÖNEMİNDE BULGARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMANLARIN GÖÇ MESELESİ.

Osmanlı devletinin Bulgaristan Prenslüğünde ve bilhassa Şarkî Rumeli'de takip ettiği siyaset, Türklerin yaşadıkları toprakları terk etmemeleri yönündeydi.¹ Bâbiâlî, Osmanlı-Rus savaşından akın akın yaşadıkları toprakları terk etmeye başlayan Müslüman göçmenleri Güney Bulgaristan'a geri dönmeleri için teşvik ediyordu. Göç etmek isteyenlere yurtlarını terk etmemeleri konusunda ikazlarda bulunmak üzere hususi memurlar görevlendiriliyordu.² Bununla birlikte II.Abdülhamid, Bulgaristan'daki Müslümanların can, mal ve ırzlarının korunması konusunda Rusya İmparatoruna da başvurmuştur.³ Ancak bütün bu çabalara rağmen, Bulgar hükümetleri tarafından çıkarılan yeni vergi ve toprak kanunlarının da etkisiyle göçler devam ediyor ve Müslümanları durdurmak mümkün olamıyordu.⁴ Toprak mülkiyetini düzenleyen yasaya göre, üç yıldan daha fazla bir süre işlenmeyen topraklar, sahibinin elinden alınmaktaydı. Türkler, üç yıl süreyle topraklarını ekip biçmedikleri veya başka yere göç ettikleri taktirde mülkiyet haklarını kaybediyorlardı. Ayrıca daha önce sadece ekilen topraklar üzerinden vergi veren Müslümanlar, yeni yasayla ekilmeyen ve nadasa bırakılan topraklar için de vergi ödemek zorundaydılar. Verimi artırmak için topraklarının bir bölümünü nadasa bırakmak zorunda olan ve eskidin beri buna alışmış olan halk ağır vergiler karşısında göç ediyordu.⁵

Diğer yandan Bulgaristan Prensligi ve Şarkî Rumeli'den Osmanlı devletine göç ederek buraya yerleşenlerin çoğu geçici olarak memleketlerine döndüklerinde Bulgar memurları tarafından askerlik hizmetini yerine getirmek veya vergisini ödemek için zorlanmakta idiler. Hatta asker kaçakçısı iddiasıyla takip edilmekteydiler. Elleri bulanan Osmanlı tezkere ve mürur tezkereleri

¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877-1890)*, Ankara 1994, s.113.

² Bojidar Samardjiev, "Turskata Politika Kım Knyajestvo Bilgariya i İztočna Rumeliya vıv Vrıзка s Osmanskiya Süzerinitet (1878-1886)", *Studia Balcanica*, S.12, Sofya 1976, s.9.

³ BOA, Yıldız Evrakı, Name-i Hümayunlar, (Y.PRK.NMH) nr. 1/29.

⁴ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1999, s.200. 1884'te Şarkî Rumeli'de 728.000 Türk vardı. 1900'da ise Türklerin sayısı sadece 540.000'di. Bkz.R.J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul 2007, s.98.

⁵ Crampton, *a.g.e.*, 2007, s.97.

dikkate alınmamakta idi. Bulgar hükümeti bu gibilerin Bulgaristan vatandaşı oldukları üzerinde ısrar etmekte idi.⁶

Göçün durdurulması ancak Müslümanların hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınmasıyla mümkündü. Göçün mutlaka durdurulması yollarını arayan Bâbiâlî, Müslümanlar hakkında Berlin antlaşması hükümlerine uygun uygulamalarda bulunmasını sağlamak için Bulgaristan Prensliği ile devamlı müzakerelerde bulunuyordu.⁷ Bu konuda Büyük Güçlerin desteğini sağlamak için bir takım diplomatik girişimlerde de bulunuyordu. Örneğin bu konuda Almanya'nın Sofya'daki elçisine talimat vermesi sağlanmıştı.⁸ Ancak Balkanlar'da bir İslam devletinin varlığını hiçbir zaman benimsemeyen Avrupalı güçler, Bulgarların Berlin Antlaşması hükümlerini çiğnemelerine ve yüz binlerce Müslüman'ın perişan bir şekilde Balkanlar'dan sürülmelerine göz yumuyorlardı.⁹

B-Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanından Balkan Savaşlarına Kadar Müslümanların Göçü.

1-Bulgaristan'daki Müslümanların Göç Sebepleri.

a-Türk-Bulgar Sınırında Müslümanların Durumu

Bulgaristan'ın 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmesi dolayısıyla Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında savaş ihtimalinin ortaya çıkması iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştur. Bulgarların Osmanlı devleti ile bir savaşın çıkması halinde Osmanlı-Bulgar hududu civarında bulunan Müslümanları Tatarpazarcık'a iskan etmek ve yerlerine asker yerleştirmek istemesi Müslüman ahali arasında heyecan yarattı. Bulgarların Osmanlı-Bulgar hududuna yakın köylere silah dağıtmaları bu heyecanı artırdı. Bu gelişmeler üzerine hududa yakın bölgelerde yaşayan Müslümanlar Türkiye'ye kaçmaya ve kendilerine silah ve cephane verildiği takdirde Türkleri desteklemeye hazır bulunduklarını bildirdiler.¹⁰

⁶ BOA, YEE nr.136/33.

⁷ Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler(1878-1908)", *Akademik Açt*, S.2, Samsun 1996, s.276; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler, C.I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

⁸ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, (Y.A.HUS), nr.165/52,

⁹ Halil İnalıcık, "Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği", *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, Derleyen L.Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2003, s.41.

¹⁰ BOA, A.MTZ.04, nr.174/3 Erkanı Harbiye Dairesi Harbiye Nazırı. 25 Ocak 1909.

Bunun yanı sıra Bulgaristan hududuna 2 saat kadar mesafede bulunan Müslüman ahalî topluca göç etmek girişiminde bulunuyordu.¹¹ Hatta 30-40 hane Harmanlı ve Haskova'dan Müslümanlar pasaportları olmadan Edirne'ye yerleşmek üzere göç etmişlerdir. Müslümanlar Bulgaristan'da gördükleri baskı ve şiddetten şikayet ediyorlardı. Osmanlı hududu üzerinde Müslüman köyleri ile hudut ve civarındaki köylerde bulunan 72 bin kişi göç ederek Osmanlı devletine yerleşmek niyetinde idiler. Osmanlı devletinde Müslüman nüfusunun artması açısından bu olumlu bir gelişme olarak düşünülebilirdi. Ancak Osmanlı-Bulgar hududuna yakın köylerde Müslüman unsurunun varlığı siyasi ve stratejik açıdan önem arz etmekteydi. Bu nedenle Şarkî Rumeli tarafından meydana gelecek göçün kesin bir şekilde engellenmesi ya da hiç olmazsa göç etmek için çok fazla mecbur kalanlarla sınırlı kalması düşünüldü. Göçün sınırlandırılması için bazı tedbirler öngörüldü. 29 Aralık 1909 Edirne vilayetinden Müslüman göçmenlere müftüler tarafından namuslu olduklarına ve çiftçi sınıfından olduklarına dair birer şehadetname verilmesi istendi. Ayrıca göç etmek isteyenlerin hüviyetlerinin incelemesi için müftülerden böyle bir şehadetname verilmesi mümkün olup olmayacağı da Sofya Elçiliğine soruldu.¹²

Bu soruya cevap olarak Sofya Elçisi göçün en ziyade meydana geldiği Filibe ve Varna'daki Osmanlı Şehbenderliklerinden açıklama talebinde bulunduğunu Hariciye Nezaretine bildirdi. Sofya Elçisi ayrıca Bulgaristan'daki Müslümanların durumunun memnuniyet verici derecede olmadığını ancak göç etmelerini gerektirecek kadar kötü da olmadığını ifade ediyordu. Aslında Osmanlı hükümeti tarafından gösterilen kolaylıklar Müslümanları vatanlarını terk etmek için teşvik ediyordu. Osmanlı hükümetinin gösterdiği iyi niyet Müslüman ahalinin bir kısmı arazilerini yok pahasına satarak göç etmelerini kolaylaştırmakta idi. Sofya Elçisi Müslüman göçünün teşvik edilmesini günün şartlarında uygun olmadığını bildirdi. Elçi, bir müddet daha sabır edilmesini ve hükümet tarafından yerleri hazırlandıktan sonra göçmenlerin tedrici bir şekilde iskan edilmelerini tavsiye ediyordu.¹³

Rupçoz kazası civarında ve hududa 4 saat mesafede 100 hanelik Müslüman ahalinin Bulgarlardan gördükleri baskıya dayanamayarak göç

¹¹ Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne.

¹² BOA, HR.SYS nr.306, lef.46.

¹³ BOA, HR.SYS nr.306, lef.49. 10 Şubat 1910

etmekteydi. Yine hududa aynı mesafede 3 köy ahalisi de göç etmek mecburiyetinde oldukları müracaat eden vekilleri tarafından bildiriliyordu.¹⁴

Yine 26 Ocak 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti Bulgaristan dahilinde hududa iki saat mesafede yaşayan Müslümanlardan iki hane 10 kişi gördükleri baskı dolayısıyla Cısr-i Mustafa Paşa'ya geldiklerini Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Bunun üzerine Cısr-i Mustafa Kaymakamı göçmenlerin kabul edilmesi halinde hudut üzerinde hiç bir Müslüman yerleşim yerinin kalmayacağı uyarısında bulundu. Müslüman göçmenlere Osmanlı devletinde arazi ve hayvanat, evler tahsis edilmesi dolayısıyla göçmenlerin sayısının artmasına sebep oluyordu. Edirne vilayetinden bu göçün engellenmesi bildirilmiştir¹⁵

Göçmenlerin iskanı konusunda Osmanlı hükümeti tarafından gösterilen kolaylıklar dolayısıyla Bulgaristan'da ve hududa yakın bölgelerde bulunan Müslüman ahalinin göç etmesi devletin siyasi çıkarlarını zedelemekte idi. Bu duruma son vermek için Müslüman ahalinin yurtlarını terk etmemeleri, yerlerinde kalmaları için göçlerini engelleyecek gerekli tedbirlerin alınması gerekiyordu. Özellikle hudut civarındaki Müslümanların göç etmelerinin sınırlandırılması için acil tedbirlerin alınması Sofya Elçiliğinden de bildiriliyordu.¹⁶

Diğer yandan İstanbul'daki Bulgaristan Elçisinden alınan bir muhtıradan aslen Bulgaristan ahalisinden olup Osmanlı devletine göç etmiş oldukları halde sonra yurtlarına dönmüş olan Müslümanların dönüş sebepleri hakkında Bulgar hükümeti tarafından bir inceleme yapıldığı bildirildi. Bu inceleme neticesinde Bulgaristan'a gelen bazı hocaların teşviki ile Müslüman ahalinin göç ettiği ve daha sonra pişmanlıkla döndükleri anlaşıldığı vurgulanıyordu. Bulgaristan Elçisi bu gibi teşviklerin daha önce de görüldüğünü bildiriyordu. Bu gibi durumların engellenmesi için Bulgar hükümetinin bazı tedbirler alacağını ifade ediyordu. Bulgaristan'a giden bu gibi hocalar Osmanlı hükümeti tarafından resmen gönderilmiyordu. Bunlar hayır maksadıyla Bulgaristan'a giden kimseler idi. Müslüman ahalinin göç etmesi için telkinlerde bulunmaları sakıncalı idi. Diğer yandan Bulgaristan'a vaizler gitmesinin yasaklanması Bulgaristan'daki Müslümanların dini hüküm ve kaidelerinden uzak kalmalarına sebep olacaktı. Bundan dolayı gerek hayır maksadıyla ve gerek diğer meseleler için Bulgaristan'a

¹⁴ BOA, HR.SYS nr.306,lef.37.

¹⁵ BOA, HR.SYS nr.306, lef.44.

¹⁶ BOA, HR.SYS nr.306, lef.42. 26 Ocak 1910 tarihli tezkere zeylidir. Dahiliye Nezareti'nden Hariciye'ye:

gelecek bu tür hocalara benzeri telkinlerde bulunmaktan sakınmaları için gerekli vasiyetlerde bulunulması veya başka bir takım tedbirlerin alınması için Meşihat'e bildirilmiştir.¹⁷

Bulgarların Osmanlı hududuna yakın bölgelerde yaşayan Müslümanlara baskısı devam ediyordu. Hudut komiserliğinden bildirildiğine göre Alemdar köyü Müslümanlarına karşı şiddetli baskı uygulanıyordu. 60 yaşında Bekir Ağa Bulgar askerleri tarafından gece vakti evinden çıkarılıp dövülmüştür. Bulgar askerlerin bazı Müslümanları göz altına alıp şiddet uygulamaları köy ahalisinde korku yaratmıştır. Bu korku neticesinde gerek ailesiyle gerekse tek başına olmak üzere Müslüman ahali bin zorluklar ile Arda nehrini geçerek Osmanlı devletine iltica etmişler. Bulgar baskısından kaçan Müslümanlar Mahmudlu kalesine gelmişlerdir. Arda müstakil hudut takım kumandanlığının verdiği bilgilerden ise kaçan Müslümanların yerlerine Bulgarların yerleştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁸

b- Göçün Önlenmesi İçin Osmanlı Hükümetinin Aldığı Tedbirler

Hudut civarında Müslüman unsurunun varlığının devam etmesi Osmanlı devleti çıkarları gereğince önem arz etmekteydi. Bu nedenle buralarda bulunan Müslümanların göç etmeleri sakıncalı görülmekteydi. Diğer yandan her ne kadar Müslüman nüfusunun hudut boylarında varlığı önemli tartışılmaz olsa bu ahalinin zulüm ve baskıya maruz bırakılması da doğru bulunmuyordu. Bulgar hükümeti Müslüman çocuklarının Bulgarca eğitim ve terbiye etmekte ısrar etmekte idi. Bulgarların bu hareket tarzının değişmesi beklenmiyordu, mezalim devam ediyordu ve neticede Müslüman ahalinin göçünü artması kaçınılmazdı. Bu duruma çare bulunmak üzere Müslümanların sahip oldukları hak ve hukukların korunmasının sağlanması için gerekli girişimlerde bulunulması Sofya Elçiliğine bildirilmiştir.¹⁹

Bulgaristan'ın Osmanlı hududuna yakın bölgelerde yaşayan Müslümanların göç etmelerinin engellenmesi için gerekli girişimlerin yapıldığını Sofya Elçiliğinden diğer bazı bilgilerle bildirilmiştir.²⁰

¹⁷ BOA, Dahiliye Nezaretî Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH.MUI), nr.57/60. 19 Ocak 1910/6 Kanun-i sani 1325(1910):Dahiliye Nezaretine Hariciye Nezaretinden:

¹⁸ BOA, HR.SYS nr.306/1, lef.23.

¹⁹ BOA, HR.SYS nr.306, lef.37. Sofya Sefareti'ne 4 Haziran 1910 tarihli tahrirat ve zeylidir. 26 Ocak 1911

²⁰ BOA, HR.SYS nr.306, lef.25. Bulgaristan'da maarif-i islamiyenin terakkisine muavenet edilmek meselesi maarif nezareti ile muhabere edilmektedir. Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 31 Ekim 1911 tarihli tezkere cevabıdır.

Bulgaristan hududu üzerinde bulunan Karaca köyden 447 hane göçmenin İskeçe'ye göç ettikleri Edirne vilayetinden bildirilmiştir. Hududa yakın Müslüman köylerdeki ahalinin göç etmemelerinin sağlanması Hariciye Nezareti tarafından bildirilmiştir. Sofya Elçiliği tarafından gerekli tedbirlerin alınması ile Müslümanların göç etmemelerinin sağlanmasına da karar verilmiştir.²¹

Filibe Baş Şehbenderliği ise yapılan zulüm ve baskının derecesi, Müslümanlar arasında eğitim seviyesinin düşmesi ile ilgili bilgiler ve alınacak tedbirler hakkında bir yazı göndermiştir.²²

24 Aralık 1911'de Sofya Elçisi Bulgaristan'da Müslüman nüfusunun azalmaması için göçlerinin önünün alınması için ilgililer nezdinde gerekli girişimlerin yapıldığını bildirdi. Müslümanların ve özellikle Osmanlı hududuna yakın Müslümanların göçünün engellenmesi için etkili tedbirler alınması gerekiyordu. Bu konuda gerekli incelemeyi yapan Sofya Elçisi göç sebebinin zulüm ve baskının olduğunu teyit etti. Sofya Elçisi bu zulüm ve baskıya karşı hukuklarının muhafazasına ait tek çare Müslümanların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi olduğu fikrinde idi. Aslında Osmanlı Maarif Nezareti tarafından Bulgaristan'da vazifeli olarak 7-8 öğretmen bulunduruluyordu. Ancak bunların sayısı istenilen neticeye ulaşmak için yeterli değildi. Bu durumdan istifade eden Bulgarlar Müslüman köylerine Bulgar öğretmenleri göndermişlerdir. Bulgar öğretmenlerin terbiyesinde kalan çocuklarını Bulgarlaştırmak tehlikesinden kurtarmak için Osmanlı devletine iltica etmek isteyen Müslümanlar ise ellerinde pasaport olmasına rağmen göç etmeleri yasaklanmıştır. Sofya Elçisi göç meselesinin ve Bulgaristan'da Müslümanlar arasında eğitim seviyesinin yükseltilmesinin önemini vurgulayarak Osmanlı hükümetinin acil tedbirler almasını bildiriyordu.²³

Filibe Şehbenderliği de Bulgaristan'ın Osmanlı hududuna yakın yaşayan Müslümanların eğitim ve terbiyesi için bazı köy ve kasabalara tayin edilecek öğretmenlere senelik 500 lira kadar bir tutarın tahsis edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu tutar Maarif Nezareti tarafından uygun bulunmuş ve maaşların Sofya Elçiliği vasıtasıyla verilmesine karar verilmiştir.²⁴ Nitekim Bulgaristan'ın

²¹ BOA, HR.SYS nr.306, lef.29.

²² BOA, HR.SYS nr.306, lef.34. Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne: 6 Mart 1911

²³ BOA, HR.SYS nr.306, lef.48.

²⁴ BOA, HR.SYS nr.306, lef.38. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne 13 Mayıs 1913.

Osmanlı hududuna yakın bölgelerinde yaşayan Müslümanların eğitim ve terbiyesi için bazı bölgeler için tayin edilecek muallimlere Maarif Nezareti'nden tahsis edilecek 500 liranın Sofya Elçiliği vasıtasıyla ödenmesi uygun görülmüştür.²⁵

Diğer yandan Bâbîâlî Müslümanların gördükleri zulüm ve baskıya son verilmesi için Bulgar hükümetine notalar veriyordu.²⁶ Komiser vekili Refik Bey Sofya Hariciye Nezaretine hafta içerisinde birkaç nota vermiştir. Bu notalarda Bulgaristan'daki Müslümanlara yapılan saldırılar şiddetle protesto edilmiştir.²⁷ Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de bulunan Müslümanlara Bulgarlar tarafından yapılan mezalime son verilmesi için İstanbul'da miting de düzenlenmiştir.²⁸

c-Bulgar Hükümetlerinin Müslüman Azınlığına Karşı Tutumları.

Gerek Bulgar hükümeti gerekse Bulgar vatandaşları tarafından Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de Müslümanlara baskı ve zulüm uygulanıyordu.²⁹ Ancak zulüm ve baskı Bulgar hükümeti tarafından reddediliyordu ve yalanlanıyordu. Bulgaristan Komiserliği zulmün ortadan kaldırılması için Prenslik nezdinde yazılı ve sözlü olmak üzere sürekli girişimlerde bulunmaya devam ediyordu. 14 Mart 1909'da Şarkî Rumeli vilayeti dahilinde Harmanlı kazasına bağlı 24 Müslüman köy ahalisi Bulgarların baskısına maruz kaldıklarını öne sürerek Meclis-i Mebusan'a bir arzuhal göndererek himaye talebinde bulunmuştur. Bulgar Dışişleri Bakanlığından cevap olarak alınan bir notada ise Müslüman ahalinin gerek şahsi gerekse mal ve mülküne bir tecavüzün meydana gelmemesi için son derece itina olunması için İçişleri Bakanlığı tarafından ilgili memurlarına tembih edildiği bildirilmiştir. Ayrıca ahali tarafından şikayet geldiğinde inceleme yapılarak tecavüze kalkışmaya cesaret edecek kimselerin mahkemeye gönderileceği talimatın verildiği de dile getirilmiştir.³⁰

Yeni Zağra'da Müslüman hanelerine yapılan saldırılardan haber alınması üzerine *Balkan* gazetesi çağrıda bulunmuştur. *Balkan* gazetesinin hemen hemen her sayısında Bulgarlar tarafından Müslümanlara yapılan kötü muamele ve zulümlerden bahsediliyordu. "Milletimizin hukukunu müdafaaya vicdanımıza

²⁵ BOA, HR.SYS nr.306, lef.39.

²⁶ "Balkan", S.640, 3 Kanun-i Sani 1324,(16 Ocak 1909).

²⁷ "Balkan", S.645, 9 Kanun-i Sani 1324, (22 Ocak 1909). 27 Ocak 1909 tarihli *Balkan* gazetesinde de böyle bir notanın verildiği yer almaktadır.

²⁸ BOA, A.MTZ.04 nr.174/68. Sadaret'e Dahiliye Nazırı'ndan 4 Mayıs 1909

²⁹ Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e.

³⁰ BOA, A.MTZ.04 nr.174/68.Bulgaristan Dahiliye Nezareti notanın tarihi 14/27 Mart 1909'dur.

borç bildiğini” ilan eden *Balkan* gazetesi,³¹ meydana gelen bu tür haksızlık olayların ayrıntılı ve anonim olmayan bir şekilde Bulgar hükümetine bildirilmeleri için okuyucularına sesleniyordu. *Reç* gazetesi ise Osmanlı devletinde Meşrutiyetin ilanından sonra ve Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmesinden sonra İstanbul gazeteleri Bulgaristan’daki Müslümanların uğradıkları saldırı ve baskılardan sıkça bahsetmeğe başlamalarının amacı büyük devletlerinin dikkatini çekmek ve tazminat elde etmek olduğunu yazdı.³²

Kambana gazetesi “Türklere yapılan eziyetler hakkında” başlığı altında Bulgar yetkililerin Bulgarları dünya çapında medeni bir millet olarak göstermekten uzak olan Türklere eziyet yapıyor haberlerini acil yalanlama bildirilerde neden bulunmadığı sorusunu sordu. 18 Nisan 1909’da ise Grigor Naçoviç özel bir mektupla gazeteyi yayınlayan Stançev’e yazarak Türklere yapılan eziyet ve mezalim ile ilgili olarak gelen haberlerin doğru olmasından dolayı yalanlamanın mümkün olmadığını bildirdi.³³

Diğer yandan Müslümanlara yapılan tecavüzlerin Bulgar hükümeti tarafından cezalandırılmadığı, adaletin yerini bulmadığı görüşü Müslüman ahali arasında yaygınlık kazandı.³⁴ Müslümanlar ile ilgili mezalim haberlerini genellikle yalanlayan Bulgar hükümetleri 1910’da ciddi bir olay karşısında kaldı. Bu olay toplumda büyük yankı uyandırmış, Bulgar Millet meclisinde tartışmalara neden olmuştur. Olay 28 Şubat 1910’da Rusçuk’ta meydana gelmiştir. 40 yaşında çocuk sahibi devlet memuru Stefanov 15 yaşında bir Müslüman kızı kaçırmıştır. Taraflar arasında çıkan kavgaya resmi Bulgar memurların müdahale etmesiyle olay kanlı bir katliama dönüşmüştür. Bakan Takev’in emriyle hareket eden şehirdeki askeri ve sivil güçler silahlı müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahale sonucunda 28 kişi civarında öldürülmüş, 60 kişi de yaralanmıştır. Olay hakkında mahkeme davası açılmasına rağmen suçlular bulunmadığı için cezalandırılmamıştır. Bunun önlenmesi için gerekli tedbirler alınmadığı gerekçesiyle Bulgar Parlamentosunda Dışişleri Bakanının siyasi sorumluluğunu yerine getirmesi için davet edilmiştir. Müslüman dini yetkilileri tarafından İçişleri Bakanlığı ve adli makamlar nezdinde Türk kızının geri alınması için bir çok

³¹ *Balkan*, S.571, 3 Teşrin-i Evvel 1324,(14 Şubat 1909).

³² *Balkan*, S.665, 1 Şubat 1324,(11 Haziran 1914).

³³ TDA, F.14, a.e.333, lef.1-4.

³⁴ *Balkan*, S.623, 23 Aralık 1908

girişimde bulunulmuştu. İçişleri Bakanı ne pahasına olursa olsun kızın ya dini makamlara yada babasına verilmesine dair emir verdiği haberi basında yer almıştır. Olay 28 Mayıs 1914'te Bulgar Meclisinde yine gündeme getirilmiştir. Olay sırasında iktidarda olan Bulgar hükümeti iktidarın ve kanunun otoritesini öne sürerek olanları açıklamaya çalışmıştır. Ancak olayın meydana geldiği vakitte Bulgar çarı Ferdinand'ın³⁵ İstanbul'a ziyareti gündemde olması dolayısıyla Bulgar hükümeti Bâbıâlî ile iyi ilişkilerde olduğunu göstermek için bunu sadece sözde değil fakat faaliyette de göstermek istiyordu. Bu şekilde Bâbıâlî'nin bu ziyareti engelleyici tavrını önlemek istiyordu.³⁶

Bulgaristan'daki Müslümanlar Bulgarların, Bulgar asker ve jandarmaların çeşitli saldırı ve tecavüzlerine maruz kalmıştır. Hatta asayişî sağlamakla görevli memurların da kötü muamelesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin 15 Ağustos 1912 Provadi kazasına bağlı Podreşan köyünde yaşayan Müslüman kadınlarına asayişî sağlamakla görevli memurlar tarafından saldırılmıştır.³⁷

Silistre'deki İslam mabet ve mekteplerin kapısına ve ahalinin su aldıkları kuyunun kovaşına domuz yağı sürülüyordu. Bu saldırılar Bulgaristan Komiserliği Vekaleti tarafından Sadaret'e bildirilmekteydi. Bu çirkin saldırı Bulgaristan Müslümanlarının Bulgarların mezalimine maruz kaldıklarına dair Osmanlı gazetelerinde çıkan bu tür haberleri doğruluyordu. Bulgaristan Komiserliğinin Bulgar hükümeti nezdinde gerekli etkili girişimlerde bulunması uygun görüldü.³⁸ Karlova kazasına bağlı Ablalar kariyesi ahalisinden bir kısmı da Bulgar gençleri tarafından dövülmüştür.³⁹

Koşukavak İslam mezarlığına el konulmuş, İslam cemaati bu haksız muameleyi protesto ederek bir istida ile Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına müracaat etmiş ve Bakanlık tarafından Koşukavak kaymakamından bu konuda izahat talep edilmiştir.⁴⁰

Baskı ve şiddetin son bulması için Bulgar hükümeti nezdinde bir çok kez girişimlerde bulunulmuşsa da dikkate alınmamıştır. Daha önce sınıra yakın Müslüman köylerine baskı uygulanarak göçe zorlandıkları görüldüğünde yapılan

³⁵ Çar Ferdinand'ın 1910'da İstanbul ziyareti hakkında Bkz. Yasemin Avcı, a.g.m, s.291-296.

³⁶ Stenografski Dnevni, XVII OHC, I, XXXIX 3, 28.V.1914, Sofya 1914, s.1179-1186.

³⁷ Akseki, a.g.e., s.36-39.

³⁸ BOA, A.MTZ.04 nr.173/31. Sadaret'e Dahiliye Nezareti'nden: 9 Aralık 1908.

³⁹ BOA A.MTZ.04 nr.173/31. Bulgaristan Komiserliği'nden Dahiliye Nezareti'ne 1 Aralık 1908

⁴⁰ Türk Sedası, S.386,17 Recep 1332(11 Haziran 1914)

girişimler üzerine Danev'in Dahiliye Nezareti esnasında bir komisyon toplanmıştı. Olaylar yerinde incelendiğinde bir çok olumsuz durumlar açığa çıkmıştır. Geşov⁴¹ kabinesi de bu yolda tedbirler almış, bu tür gayri-i meşru durumlara son verilmesi için talimat verilmiştir. Hariciye Nezareti'nin talimatı üzerine Sofya Elçisi Bulgaristan'ın iç işlerine müdahale edildiği fikrini uyandırmamak için meselenin önemini Geşov'a uygun bir surette anlatmıştır. Meydana gelen bu tür üzücü olayların Osmanlı kamuoyunu olumsuz etkileyeceği izah edilmiştir. Geşov bu konuda hiçbir bilgisi olmadığını, durumu tetkik ederek neticesini bildireceğini, Müslümanlar hakkında baskı uygulandığı tespit edilmesi halinde suçlular hakkında gerekli işlemlerinin yapılacağını ifade etmiştir.⁴²

C-Balkan Savaşları Sırasında ve Sonrasında Müslümanlara Yönelik Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma Hareketi.

Bulgaristan'daki Müslümanlarının Hilafet makamı ile bağlılığı hakkında 1912'de Balkan savaşları öncesi Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerini gezerek "Sebilürreşad" muhabirliği yapan Ahmed Hamdi Akseki'nin gözlemleri dikkat çekicidir. Ahmed Hamdi Akseki şöyle yazıyordu: "Filibe Müslümanlarında Hilafet makamına karşı olan bağlılık o kadar büyük ve sağlamdır ki, Osmanlılarda cüzi bir ihtilaf hissederlerse hemen ağlamaya başlıyorlar. Biçareler gözlerini Hilafet makamına dikmişler, bütün ümitlerini oradan bekliyorlar. Diyorlar ki, bizim burada rahat yaşamamız, yatıp kalkmamız, yiyip içmemiz mutlaka Osmanlı hükümetinin kuvvetleşmesi, onun saadet ve selameti ile orantılıdır. Osmanlı hükümetinin zafiyetini, orda meydana gelen iç ihtilaflar ve onun doğuracağı vahameti anlamak için Bulgaristan adeta bir barometredir. Her ne zaman Osmanlı hükümetinde bir ihtilaf zuhur ederse, biz burada çeşit çeşit aşağılanmaya hedef oluruz..." Ahmed Hamdi Akseki'nin, Filibe'de görüştüğü bir Müslüman tüccarın alışverişin iyi gittiği ancak gönlünün şen olmadığını dile getirmiş ve şöyle devam etmiştir: Osmanlılar arasında bu ihtilaf, bu nifak ve ikilik devam ettikçe, bizim gönlümüz ferah olur mu? Biz burada milyona sahip olsak bile ne fayda? Hilafet makamı-Allah etmesin- biraz zayıflasın da sen burada

⁴¹Bulgar başbakanı Geşov 11 Ekim 1911'de Sırbistan Başbakanı ile Sırp Bulgar ittifakın esaslarını kararlaştırarak, Osmanlı devletine karşı bir ittifakın ilk esaslarını ortaya koymuşlardır. Geşov 1912'de Yunanistan ile ittifakı imzaladı. Bkz. Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s.658-660.

⁴² BOA, HR.SYS nr.306, İef.20,21. 28 Haziran 1912, Sofya Sefaretinden Hariciye Nazırı Asım Beyefendi'ye.

başına şapka geçirmeden durabil bakalım, bu mümkün mü?”⁴³ Nitekim bu sözlerin gerçekliği Balkan savaşları esnasında ve sonrasında Müslümanların maruz kaldığı baskı ve zulüm ile teyit edilmiştir.

1912 Balkan savaşında hezimete uğratılan Osmanlı askerinin geri çekilmesinden hemen sonra Bulgaristan’daki Müslümanlara yönelik Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma hareketi başlatılmıştır. Temmuz 1913 tarihine kadar 200 bin civarında Müslüman Pomakın isimleri zorla Slav Bulgar isimleriyle değiştirilmiş ve zorla Ortodoksluk kabul ettirilmiştir.⁴⁴ Bulgar Genel Kurmay Harekatı Dairesi Başkanı Orgeneral Sarafov, işgal altındaki yerlerde bulunan mahalli işgal komutanlarına göndermiş olduğu kesin emirlerle Pomakların resmen Bulgarlaştırılmasını; eğer aksi hareket edenler olursa imha edilmelerini emretmiştir.⁴⁵ Müslümanların Hristiyanlaştırılmasına 1877-1878 yılında teşebbüs edilmişti, ancak 1912-1913’de gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ Müslümanlara yapılan bu saldırılar Bulgar devlet memurları, Sinot meclisi ve bilhassa Ferdinand tarafından büyük destek görmüştür. Ayrıca Rusya’dan da bir çok cemiyet, manastır, kilise bu hususta destek vermişlerdir.⁴⁷

Sofya Elçiliği’nin 12 Aralık 1912’de Pomakların zorla Hristiyanlaştırıldığını Hariciye Nezaretine bildirmesi üzerine Nezaret derhal İstanbul’daki Bulgaristan Sefareti’ne girişimde bulunmuştur. Hariciye Nezareti Sofya Sefareti’ne kesin sonuç alınmasına kadar girişimlere devam edileceğini bildirirken Elçinin de aynı şekilde girişimlerde bulunması için geri durmamasına dair talimat vermiştir.⁴⁸

1913 İstanbul antlaşmasının 8. maddesi ile Bulgaristan’ın bütün topraklarındaki Bulgar vatandaşı olan Müslümanların Bulgar aslından olan

⁴³ Ahmed Hamdi Akseki, a.g.e, s.25. Aksekili Ahmet Hamdi (1887-1951) 25-26 yaşlarında, genç bir ilim adamı iken, 1912 yılında Balkan savaşlarından önce, Bulgaristan’a giderek, Sebülürreşâd mecmuasının Bulgaristan muhabirliğini yaptı. İki ayı aşkın bir sürede, Bulgaristan’ın çeşitli bölgelerini gezerek Bulgar yetkilileri ve bölgenin Müslüman halkları ile görüşmelerde bulundu ve özellikle Bulgaristan’ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, iktisadi ve eğitim gibi alanlarda gösterdiği başarıları sunmuştur. Osmanlı idaresinin zayıfladıkça Bulgarların Türklerin ibadetleriyle alay ettikleri Bulgar eserlerinde görülmektedir. Bkz. Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Ankara 1989, s.87.

⁴⁴ Hüseyin Memişoğlu, “Pomaklar”, *Balkanlar El Kitabı*, C.II. Çağdaş Balkanlar, Ankara 2007, s.530.

⁴⁵ Rodop-Müslüman Türklüğü Faciasının İç Yüzü, Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Tarih Yayınları Serisi, S.2, İstanbul 1976, s.19.

⁴⁶ Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlar’da Pomak Türkleri*, İstanbul 2005, s.89. Balkan savaşları sırasında Bulgar mezalimi hakkında Bkz. Bulgar Vahşetleri, Alam-ı İslam Bulgar Vahşetleri : İslamiyetin enzar-ı basiretine ve alem-i insaniyet ve medeniyetin nazar-ı dikkatine, Matbaa-i Hayriye, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti-i Hayriyesi müellifiatından, İstanbul 1328; *Rumeli Mezalimi*, İstanbul 1329.

⁴⁷ Memişoğlu, “Pomaklar”, s.530.

⁴⁸ BOA, HR.SYS nr.2018/1 lef.34.

vatandaşların sahip oldukları aynı mülki ve siyasi hukuku, vicdan serbestisi, dini hürriyeti ve dini ayinlerinin açıkça yerine getirilmesi hususunda serbestiye sahip olacakları ve Müslümanların adetlerine riayet olunacağı belirlenmişti. Buna rağmen Bulgaristan'daki Müslümanların Hıristiyanlaştırılması için baskı ve zulmün uygulanmasına devam edildi. Bulgar hükümetleri, gerek Sofya Elçisi gerekse Hariciye Nezaretinin sürekli girişimler karşısında Pomakların hak ve hukuklarının iadesi ve dini serbestileri hakkında teminat veriyordu, ancak baskı ve zulüm son bulmuyordu.⁴⁹

Bâbiâlî ise Bulgar hükümetinin verdiği teminatlara rağmen tecavüz olaylarının bir türlü ortadan kaldırılmaması karşısında gerek Sofya'daki Elçisi gerekse Bulgaristan Elçiliği vasıtalarıyla girişimlere devam etmiştir.⁵⁰

1-Bulgar Hükümetinin Yeni İlhak Ettiği Topraklardaki Ahaliye Bildirisi

16 Ekim 1913'te Radoslavov hükümeti Bulgaristan'a katılan topraklarda yaşayan ahaliye bir beyanname ile hitapta bulundu. Bu beyanname ile ilhak edilen topraklarda Ferdinand umumi af ilan ediyordu.⁵¹ Ayrıca bu topraklarda yaşayanlara karşı gayet samimi ve dostane hareket ve muamelede bulunulması, hiç kimsenin din, mezhep ve milliyetine saldırılmasına meydan verilmemesi, her fert din ve milliyetini muhafazada yetkili olup kişi dokunulmazlığı getirildiği, can, mal ve mülk güvenliği ve tasarruf haklarının dokunulmazlığı için Bulgaristan hükümetinin milli ve askeri memurlarına kesin emirler verildiği bildirilmekteydi. Yeni ilhak edilen topraklardaki ahali din ve millet ayrımı yapılmaksızın, Bulgaristan ahalisinin istifade ettiği Tırnova anayasasının verdiği haklardan istifade edeceği ilan ediliyordu. Müslümanların mektep ve mescitleri, cami ve tekkeleri, mabet ve kabristanları gibi dini ve milli değerlerine taarruza ve müdahaleye meydan verilmemesi, dini ayin ve milli adetlerinin serbestçe gerçekleştirilmesi hususlarına hakkıyla riayet edilmesi için yeni ilhak edilen topraklarda Bulgar hükümet memurlarına emir verildiği bildiriliyordu. Bulgar hükümeti bu beyanname ile yeni ilhak edilen topraklardaki vatandaşlarını geçim yoluna girmeleri, ziraat ve ticaretleriyle meşgul olmaları için davet etmekte idi.

⁴⁹ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.25. Filibe Şehbenderi Nazmi Beyden tahrirat suretidir.

⁵⁰ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.29, Sadaret'ten Hariciye Nezaretine: 21 Muharrem 1332/ 5 Kanun-i Evvel 1329(20 Aralık 1913) tarihli tezkire-i aliyye cevabıdır.

⁵¹ Antlaşmanın imzasına kadar maslahen ve siyasi bir suretle kanun dışı harekette bulunan her ferd bu umumi aftan istifade edeceği gibi ilhak edilen topraklarda yaşayanlar da faydalanacaklardı.

Kendi iş ve güçleriyle meşgul olan ahali kralın sevgisini kazanacakları ve Bulgar hükümetinin de desteğini alacakları gibi, devletteki kanunlardan da tamamiyle istifade edecekleri ilan ediliyordu. Bulgaristan hükümeti bir taraftan yeni ilhak edilen topraklar ahalisini devlet kanunlarına riayet etmeye davet etmekte, bir taraftan da eski Bulgaristan ahalisiyle aralarında vatandaşlık hukukunun tamamıyla tesis ederek kardeşlik içerisinde mesut olarak yaşamağa başlamaları ve bu şekilde hareket ettikleri halde pek yakın bir zamanda devlet ve milletin, vatanın gelişimi için katkıda bulunacakları bildiriliyordu”.⁵²

Radoslavov hükümetinin bu beyannamesiyle Balkan savaşı esnasında Bulgarlar tarafından zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanların İslam dinlerine dönmeleri için serbest kalacakları ve dini mukaddesatlarının muhafaza edileceğine dair teminatına, ve İstanbul antlaşması hükümlerine rağmen Filibe sancağına bağlı Rupçoz, Stanimaka gibi yerlerde zulüm olayları devam etti. Bu kazalar dahilinde yüzlerce Müslüman ahali, yine Filibe’ye bağlı Peştera kazasındaki Çepine bölgesinde köyler, Razlık, Menlik, Babyak ve havalisindeki Müslümanlar Hristiyan kisvesini taşımaları için baskıya maruz kaldı. “Rumeli Muhacirin-i İslamiyye Cemiyeti Merkez-i Umumisi” tarafından Sadarete gönderilen bir muhtıra ile Bulgar hükümeti nezdinde gerekli girişimlerle baskı altında kalan Müslümanların himayesi talep edildi.⁵³ Ancak Cemiyetin bu girişiminden netice alınamadığı anlaşılıyor. 12 Aralık 1913’te Cemiyet Sadaret’e gönderdiği diğer bir muhtıradan uluslararası hukuk, medeni ve insani kurallar hükümlerine riayet edilmeksizin savaş esnasında bir kısım Müslümanların Bulgarlar tarafından öldürüldüğü, bir kısmının ırz ve namusuna tecavüz edildiği, geri kalanların ise zorla Hristiyanlaştırıldığı yenilendi. Filibe sancağına bağlı Rupçoz, İstanimaka, Peştera kazalarındaki Bulgarlar tarafından zorla Hristiyanlaştırılan Müslüman Pomakların din ve mezheplerinin iadesi, bombalar ile tahrip edilen cami ve mekteplerin yerine yeniden cami ve mektep inşa edilmesi için yapılan müracaatlarından netice alınamadığından yeniden gerekli girişimlerde bulunulması talep edildi.⁵⁴

⁵² Türk Sedası, S.2/26, 4 Zilhicce 1331(4 Kasım 1913), Beyanname, Bulgar başbakanı Radoslavov, Adliye Bakanı, Maarif-i Umumiye Bakanı, Harbiye Nazırı, Ticaret ve Sanai Bakanı, Nafia Bakanı, Ziraat ve Emlak Bakanı, Şimendüfer ve Posta ve Telgraf Bakanı imzalıdır.

⁵³ BOA, HR.SYS, nr. 2018/1, lef.4.

⁵⁴ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.26. 15 Muharrem 1332/ 24 Teşrin-i Evvel 1329/ 6 Kasım 1913 tarihli tezkereler zeylidir.

Hristiyanlaştırmaya yalnız Pomaklar değil Dövlən, Razlık ve Cuma-yı Bala kazalarında bazı Türk bölgelerindeki Müslümanlar da maruz kalmıştır. Bu konuda Bulgar hükümetine hitaben 21 Kasım 1913 tarihiyle 3 nota gönderilmiştir. Ayrıca Baş vekil ile Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Bulgar yetkilileri yapılacak seçimler dolayısıyla tedbirlerin alınmasından çekindikleri ancak seçimlerin sonunda bu olumsuz duruma kesinlikle son verileceğini vad etmişlerdir. Ancak bu arada Müslümanların ve bilhassa Pomakların Sofya Elçiliğine himaye talepleri devam ediyordu. Müslüman ahali Bulgar hükümetinin verdiği vadlere rağmen hiç bir tedbir alınmadığından şikayette bulunuyordu. Sofya Elçisinin sürekli girişimlerine rağmen sonuç alınamıyordu. Elçi Bulgar hükümetine karşı ne şekilde bir tavır izleneceğine dair talimatlar bekliyordu.⁵⁵

Bulgarlar tarafından zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanların serbest bırakılacakları ve baskı altında yapılan nikahların da özel heyetler vasıtasıyla incelenerek fesih edileceği İstanbul antlaşması müzakereleri sırasında hükme bağlandı⁵⁶ ancak Bulgarlar buna riayet etmedi. Canlarını kurtarıp göç etmeyi başaran muhacirler bir arzuhal ile durumlarını Hariciye Nezaretine bildirmişler, Hariciye Nezareti ise gerekli girişimlerin yapılması için Sofya Elçisi Fethi Beye talimat göndermiştir.⁵⁷

Baskı ve zulüm uygulamalarına maruz kalan Pomaklar Sofya ve Filibe’de bulunan yabancı diplomatik temsilciliklerine, Çar’a, Meclis Başkanına, Bakanlıklara, valiliklere, askeri kumandanlıklara, müftülüklere gönderdikleri delegeler ve protesto mektupları ile Hristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırmaya karşı çıktıklarını bildiriyorlardı.⁵⁸ Sadaret’e arzuhaller yazıyorlar, Sofya Elçisine, Osmanlı Şehbenderliklerine himaye talebiyle müracaat ediyorlardı.

2-Bulgaristan’daki Müslüman Ahalinin Osmanlı Devleti’ne Müracaatları.

Nevrokop kazasına bağlı Lozniçe, Kornıçe, Bukovo, Siropol, Osikovo, vs. köylerinde yaşayan 15 binden fazla Müslüman ahali Bulgar ruhani memurları

⁵⁵ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.15. Sofya Elçisinden Sadrazam’a: 28 Kasım 1913

⁵⁶ NBKM, F.14, a.e.3227, lef.6-31.

⁵⁷ BOA, HR.SYS 2018/1, lef.5, 7 Teşrin-i Sani 1329(20 Kasım 1913): Hariciye Nezareti’nden Sofya Elçisi Fethi Bey’e.

⁵⁸ Memişoğlu, “Pomaklar”, s.530.

tarafından Hristiyanlaştırılmış, cami ve mescitleri kiliseye çevirerek buralara gelmek için zorlanmış, çeşitli zulüm ve işkenceye maruz kalmışlardı. Müslüman ahali Hilafet makamının ve Osmanlı hükümetinin bu acıklı durumları karşısında kayıtsız kalamayacağı düşüncesi ile himaye talebinde bulunmak üzere aralarından bir temsilci seçmişlerdir. 15 bin Müslüman adına Osmanlı hükümetinin himayesini talep eden temsilcinin açıklamalarından ahalinin ölüm tehdidiyle Hristiyan ayin ve adetlerini yerine getirmeye zorlandıkları, civar köy ve kasabalar ile bağlantı kurmalarının yasaklandığı anlaşılmaktaydı. Müslüman ahalinin hiç bir yere şikayet imkanları bulunmuyordu ve Müslüman mekteplerinde yerleştirilen Bulgar muallimleri tarafından Müslüman çocukları Hristiyan adetlerine uygun terbiye ve talim edilmekte idi. Din bağlılığı çok güçlü olan ve çoğunluk teşkil etmelerine rağmen bu Müslümanlardan 5-10 sene sonra eser kalmayacağının altı çiziliyordu. Ayrıca Bulgar hükümetinin aldığı tedbirlerle göç etmenin mümkün olmadığı da bildiriliyordu. Hürriyet, vicdan, mal ve can emniyeti kalmayan Müslümanlar hayatlarından bezdirildikleri Bulgar idaresi altında kalmak istemiyorlardı. Bulgar hükümetinin anlaşma hükümlerine uygun hareket etmesi için Osmanlı hükümeti tarafından baskı yapılarak dini ve mezhep serbestisine karşı meydana gelen tecavüzlerin son bulması, cami ve mescitlerinin iadesi ve imam, müftü, muallimlerin gönderilmesi talep ediliyordu.⁵⁹

Ne var ki Pomakların dinlerinde serbest bırakılmaları ve kiliseye dönüştürülen camilerin eski hallerinin iadesi için Bulgar hükümeti nezdinde sözlü ve yazılı olarak yapılan girişimlerden her türlü vad ve teminatlara rağmen hiç bir sonuç alınamamaktaydı. Bulgar hükümeti buna gerekçe olarak yapılacak olan XVII. Millet Meclisi seçimlerini göstermekteydi. Muhalefet fırkaları için propagandaya vesile olabilecek faaliyetlerden çekindikleri ve bu yüzden seçimlerin bitiminde bu gibi durumlara kesinlikle son verileceği çeşitli vaatlerle temin edilmekte idi. Ancak seçim ile kesinlikle bir ilgisi olmayan Dövlen, Razlık, Cuma-yı Bala kazalarındaki Müslümanlara Hristiyanlık üzerine zorla ruhani ayin yaptırılmaya devam edildi. Dövlen kazasının Kara bilak kariyesinde bir papaz aracılığıyla minaresi yıkılmış olan cami kiliseye dönüştürülmüştü. Müslümanlar, Ortodoks ayinini terk ettiklerinde hayatlarının tehlikede olacağını gerek hükümet memurları gerekse polis ve jandarmalar tarafından uyarılıyorlardı. Neticede çeşitli

⁵⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5'ci Şube Belgeleri (DH.EUM.5ŞB) nr. 1/57.

baskılara maruz kalan Müslümanların durumunun iyileştirilmesi için yapılan sürekli girişimlerden sonuç alınamadı. Bulgar hükümetinin bu tutumuna karşı nasıl bir tavır izlenmesi gerektiği konusu acil cevap bekleyen bir husustu.⁶⁰ Filibe'ye bağlı Peştera kazasındaki köylerde yaşayan Pomakları da kiliseye gitmeleri, ölümlerin papazlar tarafından defin edilmeleri ve nikah merasiminin kilisede yapılması için Bulgar memurları tarafından uyarılmaktaydı. Yapılacak milletvekili seçimlerinde ise isimlerinin Bulgar isimleriyle yazılması Peştera kaymakamı tarafından bildirilmişti.⁶¹

Göç ederek Ödemiş kazasına yerleşen Ali Rıza Nevrokop'daki Müslümanların zorla Hristiyanlaştırıldıkları, malları yok edildiği ve antlaşmaya aykırı olan bu durumun devam etmesi halinde Müslümanların perişan ve mahv olacaklarını bildiren bir arzuhal sunmuştur. Bu arzuhalde Nevrokop kazasındaki Müslümanların hak ve hukuklarının muhafaza edilmesi istenmiştir.⁶² Dospat'ta da Müslümanlar Bulgarların baskı ve zulmüne maruz kalmıştı.⁶³

Zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanların dinlerine dönmeleri için müsaade edilmiyor ve haklarındaki zulüm devam ediyordu. İstanbul'daki Bulgar Elçiliğine yapılan girişimlere cevap olarak Bulgaristan hükümeti tarafından bu konuda gerekli tedbirlerin alındığı yönünde teminat verilmekteydi. Halbuki bu teminat faaliyete geçirilmemiş, boş sözden ibaret kalmıştı.⁶⁴

Cuma-yı Bala kazasına bağlı köylerdeki Müslüman ahali yerel idare ve bilhassa papazlardan gördükleri baskı üzerine yurtlarını terk ederek göç ediyordu. Cuma-yı Bala kazasına bağlı Seruvovo köyü Müslüman ahali Sofya'ya gelerek bu havalide bulunan Müslümanlara yapılan baskının dayanılmaz hale geldiğini ifade etmişlerdir. Köylerde zorla Hristiyanlaştırılıp çeşitli baskıya maruz kalan çaresiz ahali Cuma-yı Bala'da himaye görür ümidiyle şehrin merkezine iltica ettikleri halde yerel idare kendilerini zorla köylerine iade etmekte idi. Bunlar

⁶⁰ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.38. Sofya Elçisinden Sadaret'e. 22 Kasım 1913: Bu yönde Sofya Elçisi Sadaret'ten acil emirler beklemekteydi.

⁶¹BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.19. Sadaret'ten Hariciye Nezaretine. 6 Kasım ve 23 Kasım 1913 tarihli tezkereye ektir 27 Kasım 1913: Filibe müftülüğünden Baş müftüye bildirilen durum Meşihat'a iletilmiştir. Sadaret Hariciye Nezaretine yazarak gereğinin yapılması istenmiştir.

⁶² BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.16.

⁶³ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.22.

⁶⁴ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.21. Müslümanların durumunu iyileştirmek ve Bulgaristan hükümetince hala baskıcı politikasında devam edip edilmediğinin bildirilmesi Hariciye Nezareti'nden Fethi Bey'e bildirilmiştir. 18 Aralık 1913:

papazlar vasıtasıyla Hristiyanlık ayini üzerine ibadete zorlanmaktaydılar. Şikayetlerine son verecek hiç bir tedbirin alınmadığını da belirtmişlerdir.⁶⁵

Güney Bulgaristan Müslümanlarının da Osmanlı Elçiliğine müracaatları üzerine yapılan inceleme sonucunda Bulgarların Müslümanlara türlü türlü eziyetlerde bulundukları tespit edilmiştir. Bulgarların yalnız Filibe kazası civarında 20 bine yakın Pomak nüfusu ile Dövlen, Razlık, Cuma-yı Bala kazalarında bulunan Türk yerleşim bölgelerindeki Müslümanları zorla Hristiyanlaştırdıkları ve bu durumun ortadan kaldırılması için, Baş Bakan, Dışişleri Bakanı nezdinde yapılan sürekli girişimler ve bu konuda daha önce Bulgarların vadlerine rağmen Bulgar hükümeti tarafından hiç bir tedbir alınmayarak İstanbul antlaşması hükümlerine aykırı hareketlerle Müslümanlara baskı uygulanmaya devam edildiği Sofya Elçiliğinden bildirilmiştir. Bu hususa dair Filibe Şehbenderliğinden gelen 3 Aralık 1913 tarihli bir tahriratta da söz konusu kasabalar Müslüman ahalisine tarifsiz eziyetlerin yapıldığı ve Hristiyanlaştırıldıkları bildiriliyordu. Müslümanlara dini telkin için resmi olarak papazlar tayin edilmişti. Muhafız adıyla köylere yerleştirilen askerlerin de adeta kilise zabıtası vazifesini üstlenerek yapmadıkları baskı ve zulüm kalmamıştı. Köylerinden dışarıya çıkmaya bile müsaade edilmeyen ve bu mezalime dayanacak güçleri kalmayan Müslümanlar Osmanlı devletine göç etmek çarelerini arıyorlardı. Fakir hallerine rağmen büyük fedakarlık ve zahmetler ile kaçak olarak Osmanlı Şehbenderliklerine iltica eden köylüler Osmanlı hükümetinin desteğine sığınıyorlardı. Bu göç galeyanının zamanında ortadan kaldırılması ve ya hiç olmazsa geçici bir müddet için geciktirilmesinde başarı sağlanamadığı takdirde Osmanlı hükümetinin bu çaresiz Müslümanların göçü ile bir emr-i vaki karşısında kalacağı açıktı. Müslüman göçleri Osmanlı hükümetince kabul edildiği takdirde bu nüfusun nerelerde iskan edilebileceklerinin belirlenmesi gerekiyordu. Şiddetli hava koşulları göçmenlerin Osmanlı devletine sevklerini zorlaştıracaktı. Göç dalgasının durdurulması için Bulgaristan Elçiliğinin de aracılığına müracaat edilmekteydi. Ancak Bulgaristan'da Hristiyanlaştırılan Pomaklar ile Dövlen, Razlık ve Cuma-yı Bala gibi yerlerde göçe zorlanan Müslümanların Osmanlı devletine göçleri mi yoksa memleketlerinde kalmaları mı uygun olacağı hakkında

⁶⁵ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.23. Sadaret'e Sofya Elçisinden: 8 Ocak 1914.

Bâbîâlî'ce bir karar alınması gerekiyordu. Bu konudaki Sadaretin emirleri talep ediliyordu.⁶⁶

20 Ocak 1914'de Sadaret Hariciye Nezaretine yazarak Gümülcine'de Hristiyanlaştırılan Müslümanların durumu hakkında bilgi verdi.⁶⁷ Çirpan Müslüman ahalisinin silahlı papazlar tarafından gördükleri baskıya dayanamayarak kaçmışlardır.⁶⁸

Bulgarların Razlık Müslümanlarını zorla kiliselere gönderildiklerinden ve emval ve eşyalarını satan kimselerin da paralarını gasp ile haklarında mezalim yapılmaya devam edildiğinden bahsle İstanbul antlaşmasıyla güvence altında alınan hukuklarının muhafaza edilmesi ve mezalime son verdirilmesi isteklerini havi olarak Razlık ahalisi adına imzalı arzuhal Sadaret'e gönderilmiştir. Bulgaristan hükümeti nezdinde etkili girişimlerin yapılmasıyla neticesinin bildirilmesi istenmiştir.⁶⁹

Ahiçelebi kazasında bulunan bütün cami ve mescitler Bulgarlar tarafından kapatılarak Müslümanlar din değiştirmeye zorlanmıştır. Gümülcine kazası ileri gelenleri ve ahalisi tarafından imzalanan ve Sadaret'e gönderilen arzuhallerde bütün Paşmaklı (Smolyan) kazasında camilerin özel merasim ile kiliseye çevrildikleri, içinde ayinler yapıldığı ve çocuklarını Bulgar mekteplerine göndermeyen Müslümanlardan nakdi ceza alındığı ve vakıf gelirlerine papazlar tarafından el konulduğu bildiriliyordu. Çeşitli zulüm ve baskının yapıldığı ve kazalarında eskiden müftü bulunduğu halde artık bir müftünün tayin edilmediği de ifade edilerek dini hukuklarının muhafaza edilmemesi ve anlaşma hükümlerinin uygulanmaması halinde göç edeceklerini açıklıyorlardı. Hariciye Nezareti durumun incelenmesine ve Bulgar Elçiliği nezdinde tekrar girişimlerde bulunulmasına karar vermiştir.⁷⁰

Kiliseye gitmeleri için baskı uygulanan Müslümanlar Osmanlı Şehbenderliklerine müracaat edip himaye talep etmeye devam ediyordu. İstanbul antlaşması hükümleri uyarınca Bulgar hükümetinin Müslüman ahalisini dini itikatlarında serbest bırakması ve artık bu konuda baskının biteceği ümitleri baskı

⁶⁶ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.14.

⁶⁷ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.33. Sadaret'ten Hariciye Nezaretine.

⁶⁸ BOA, HR.SYS nr.306, lef.2. Sofya Elçisi Fethi Beyden gönderilen 4 Kasım 1914 tarihli telgrafname.

⁶⁹ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.24. Sofya Sefaretine Hariciye'den 14 Mart 1914

⁷⁰ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.36, 27 Ocak 1914.

ve şiddetin devam etmesi karşısında suya düşmüş, ümitsiz bir şekilde yer ve yurtlarını terk etmeye başlamışlardır.

İstanbul Antlaşması hükümlerinin açık ve net olmasına ve Bulgar hükümetinin verdiği vadlere rağmen Müslüman ahalinin durumunda bir iyileşme görülüyordu. Müslüman ahali zulüm karşısında güçleri kalmadığından dolayı Osmanlı devletine sevk edilmeleri için Osmanlı Şehbenderliklerine müracaat etmekteydi. Yeni işgal edilen yerlerden Müslüman ahalinin pasaport alabilmek değil köylerinden dışarıya bile çıkmaları çok zordu, ancak kaçabilenler ve fakir hallerine rağmen pek büyük fedakarlıklar ve zahmetlere mecbur kalıyorlardı. Bulgar hükümeti Müslümanların köylerinden bile çıkmalarına izin vermediği gibi yabancı memlekete çıkmak için pasaport da vermiyordu. Sıkışıp kalmış olan ahali canlarını kurtarmak için çeşitli fedakarlıklarda bulunuyordu. Osmanlı devletine göç etmek için gerekli nüfus tezkeresi ile pasaportlar elde etmek için her şeyi göze almışlardır. Osmanlı Şehbenderliği her ne kadar nüfus tezkeresi ve pasaport ticaretinin engellenmesi için gerekli işlemleri yaptıysa da bunların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır. Bulgar hükümeti seçimlerin yapılmasını müteakip İstanbul Antlaşması hükümlerinin tatbikiyle Müslümanların serbest bırakılacağını söylemekte idi. Bu göç galeyanın zamanında engellenmesi veya hiç olmazsa geciktirilmesi sağlanmadığı takdirde Osmanlı hükümetinin bunların göçünün bir emr-i vaki olduğunu görmesi gerek Bâbîâlî için ve gerekse göç etmiş olan Müslüman ahali için bir gaile ve sıkıntı olacaktı. Göçmenlerin kabul edilmesi takdirde bile bunların Osmanlı devletinin hangi bölgesine iskan edilebileceğinin tayin edilmesi, uygun yerlerin tespit edilmesi ve iskan edecek yerler bulunması ve uygun bir şekilde sevklerinin sağlanması gerekiyordu. Bunun için da zamana ihtiyaç vardı. Ayrıca göçün Osmanlı devletinde şiddetli kış koşullarının sürdüğü bir zamana denk gelmesi sıkıntı ve gailerleri artıracığından da şüphe yoktu.⁷¹

3-Bulgar Hükümetinin Aldığı Tedbirler.

Hariciye Nezareti Bulgaristan hükümetinin anlaşma hükümlerine riayet etmesi için İstanbul'daki Elçisine bir çok kez bildirilerde bulunduğu gibi şiddetli notalar da gönderilmiştir.⁷²

⁷¹ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.16. Şehbenderhaneden ne surette hareket edilmesi gerektiği de soruldu.

⁷² BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.8. Sofya Elçisi Fethi Bey'e Hariciye Nezareti'nden.

21 Aralık 1913'te Sadaret Hariciye Nezaretine yazarak Bulgaristan Müslümanlarından zorla Hristiyanlaştıranların dinlerine dönmeleri ve maruz kaldıkları baskı ve şiddetin ortadan kaldırılması, İstanbul Antlaşması uyarınca Müslümanların dini ve mezhebi hukukunun sağlanması gerektiğini bildirmektedir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti tarafından yapılan girişim neticesinde 24 Aralık 1913'de Bulgaristan Elçiliğinden gelen cevapta taahhüt ettiklerine ve Tırnova anayasası hükümlerine sadık olan Bulgaristan hükümetinin bütün Müslümanların ve hususi olarak Pomakların vicdan serbestilerinin temini için kesin tedbirler aldığını ve bu konuda mülkiye ve askeriye memurlarına özel emirler verildiği bildiriliyordu. Özellikle Çepine gibi bazı noktalara askeri mevkiiler yerleştirildiğini ve ahalinin şikayetlerini yerinde dinlemek, Müslümanların dini serbestilerini sağlanması için büyük yetkilerle donatılmış askeri livalardan bir general ile Dışişleri Baş katibi Pasayev ve polis müfettişi Zlatkov'tan oluşan bir özel komisyon tayini ile olay yerine sevk edildiğini beyan etmiştir. Ancak bu konu hakkında Sofya Elçiliğinden gelen 26 Aralık 1913 tarihli bir telgrafta Bulgar hükümetinin bu vaatlerine ve kesin teminatlarına rağmen gerek Pomakların gerek bütün Müslümanların durumlarında hiç bir iyileşmenin görülmediği, zulüm, baskı ve şiddetin devam ettiği bildiriliyordu. Müslümanları koruma ve dini serbestilerini himaye için bir tedbir olmak üzere bazı yerlere gönderilmiş Bulgar askerleri ise komitacıların ahaliye yaptıkları zulüm karşısında sessiz kalarak yapılan vahşetlere iştirak etmekteydiler. Bu durum ise komitacıların cesaretini arttırmakta idi. Bulgar hükümeti ise takip edilen politikaya yerel memurların uymadığı, buna müsaade edilmeyeceğini söyleyerek vakit geçiştirmekte idi.⁷³

Pomak Müslümanlar için Çine kazasında incelemede bulunmak görevi ile bir heyet Bulgar hükümeti tarafından General Popov, Filibe Liberal borusu reisi, Bulgar Meclisindeki Müslüman millet vekillerinden Avukat Hafız Sıdkı Efendi tayin edilmişler ve hareket emri almışlardır. Bulgar hükümeti tarafından dinleri olan İslamiyete dönmeleri için bir engel olmadığı bildirilmiştir.⁷⁴

⁷³ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.20.

⁷⁴ Sırat-ı Müstakim, Sebilülreşad, , C.11, 18 Safer 1332s. 404. 16 Ocak 1914:

Bununla birlikte zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanların İslam dinine dönmelerini sağlamak ve haklarında yapılan uygulamaları ve tehditleri incelemek maksadıyla Rusçuk mebusu Hafız Sıdkı Efendi ve general Popov ile Filibe'den olan bir kişiden oluşturulan komisyon şikayetlerin geldiği Filibe bölgesinde incelemede bulunmuştur. Komisyonun Filibe'ye gelişinde üyelerinden Filibe'li Denumanov güya incelemeyi Filibe'de gerçekleştirmek bahanesiyle Peştera bölgesine gitmekten vazgeçmiş olduğundan Hafız Sıdkı Efendi ile General Popov olay yerine giderek ayinlerin gerçekleştirildiğini görmüş ve Hristiyanlaştırılan Müslümanların şikayetlerini bizzat dinleyerek Pomakların vicdan hürriyetlerine vurulan darbe ile maruz kaldıkları zulüm ve baskı hakkında kanaat edinmişlerdir. Ancak Bulgar Millet Meclisi'nin feshi üzerine General Popov tedbirler almaktan vazgeçmiş ve yalnız şikayetleri dinlemekle yetinmiştir. Sofya Elçisinin Sofya'da Hafız Sıdkı ile yaptığı görüşme neticesinde Pomakların İslam dinine dönmeleri için ciddi tedbirler alınmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Sofya Elçisi Bulgar hükümetinden alınan sözlerin ciddiyetine ve iyi niyetine dair hiç bir işaretin mevcut olmadığını bildirmiştir. Gümölcine havalisinde de zulüm başladığı ve oralarda da Sinod meclisinin Müslümanlara Hristiyanlığı zorla telkin ve kabul ettirmeğe karar vermiş olduğu, bu kararın yavaş yavaş bütün Bulgaristan Müslümanlarına uygulanması istenildiği de anlaşılmakta idi. Ayrıca son zamanlarda eski Bulgaristan'daki Müslümanların da mukaddesatları vahşi tecavüzlere bırakılmış ve Müslümanların çoğunlukta olduğu Tatar Pazarcık'da yerel idareden de cesaret alınarak bir cami yok edilmiştir. Bundan başka İstanbul antlaşmasının diğer maddelerine de mühim darbeler vurulmaktaydı. Antlaşmada yer alan hükümlerin açık ve net olmasına rağmen hükümet müftü ve müftü vekillerini gereksiz yere azil ve Başmüftülük makamının görüşüne müracaat etmeksizin arzu ettiği kişileri tayin etmekte idi. Kuruluşları ve seçilmeleri açık olan cemaat-ı İslamiyye seçimlerinde de yolsuzluklar yapılmaktaydı ve bu konuda Baş müftülük makamının protestoları dikkate alınmamaktaydı. Antlaşma hükümlerine aykırı olan bu hususlar hakkında Sofya Elçisi tarafından yapılan sürekli müracaatlar neticesinde elde edilen sonuç Bulgar hükümetinin verdiği emirlere uymayan Filibe mutasarrıfının görevinden alınmasıyla sınırlı kalmıştır.⁷⁵

⁷⁵BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.34. HR.SYS nr.2018/3, lef. 6. Aynı içeriklidir. 24 Ocak 1914: Sofya Elçisinden Sadaret'e.

Osmanlı Hariciye Nezareti Pomaklara yapılan baskı ve zulmün ortadan kaldırılması ve İslam dinlerine dönmelerinin sağlanması için Bulgar Elçiliğine yaptığı girişimler üzerine 21 Ocak 1914'te Bulgaristan Elçiliğine Bulgar hükümetinin Müslümanların serbest bırakılmaları için kesin emirler verdiğini bildirmiştir. Bulgar hükümetinin bu emirlerine uymayanların Pomak meselenin halledilmesini engellediklerini de ilave etmiştir. Bu kışkırtmalara son vermek için Bulgaristan'ın bütün köyerini gezip yerinde Müslüman şikayetlerini dinlemekle vazifeli eski milletvekili Hafız Sıdkı Efendi'nin başkanlığında yeni bir komisyonun kurulduğu da ifade ediliyordu. Bu komisyonun raporunu verdiği anda İstanbul antlaşması hükmünce hatta Tırnova anayasası ile teminat altına alınmış Müslümanların vicdan serbestileri hakkında yeni tedbirler alınacağını altı çiziliyordu. Bulgar hükümetinin Pomaklar meselesinde bahaneler ileri sürerek geçiştirme politikası izlediği açıktı. Bu şekilde Osmanlı hükümetinin bir emri vaki karşısında bırakılması amaçlandığı ortada idi.⁷⁶

4-Zulüm ve Baskı Karşısında Sofya Elçisi ile Bâbîâlî'nin Tutumu.

29 Aralık 1913'de Sofya Elçisi Said Halim Paşa'ya Bulgar hükümetinin İstanbul antlaşması hükümlerine kesinlikle riayet etmediğini bildirdi. Filibe sancağında ve Cuma-yı Bala taraflarında kiliseye dönüştürülen camilerde Bulgar memurları dayak atmak ve tehdit etmek suretiyle ahaliyi Hristiyan ayini yapmaları için baskı uyguluyorlardı. Sürekli girişimlere rağmen bu zulmün son bulması için Bulgar hükümeti tarafından emir verilmemekte idi. Nihayet Sofya Elçiliği İstanbul Antlaşması maddelerinin yerine getirilmemesi halinde İstanbul'da gerçekleştirilecek ticaret antlaşması müzakerelerine girişilemeyeceği konusunda Bulgarların uyarılması gerektiğini Sadarete bildirdi. 15 gün zarfında zorla Hristiyanlaştırılan köylere vicdan hürriyeti tamamen iade edilmediğinde, uygulanmakta olan tarifenin olmamış gibi değerlendirileceği kesin surette bildirilmesi gerekiyordu. Sofya Elçisi Fethi Beye göre Bulgarlar Türkleri şimdiye kadar kandırdıkları gibi yine yalandan bir anlaşma imzalayıp hükümlerini yerine getirmemek fikrinde idi, buna ise sessizlik ile karşılık verme doğru değildi.⁷⁷

⁷⁶ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.37. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e: 27 Ocak 1914:

⁷⁷ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.4. Bu konuda Bulgaristan Elçisine beyanat-ı lazımede bulunulduğundan hıfzı emir buyurulmuştur. Sofya Elçiliğinden Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya: 23 Teşrin-i Sani 1329(6 Aralık 1913):

Bütün suçları Müslüman olduğu ve kurtuluş ümitlerini Hilafet makamına bağlayan Bulgaristan Müslümanlarının durumlarının iyileştirilmesi ile dini ve medeni hukuklarının muhafazası için bil-mukabele anlaşmanın bilhassa 4 numaralı melfufunun iki numaralı protokolünde⁷⁸ yer alan Mustafa Paşa, Edirne, Dedeağaç hattı üzerinde mühimmat ve askeri noktalarının kapatılacağı ve ya uygulanmakta olan ticaret anlaşmasının hükümsüz bırakılacağı Bulgar hükümetine bildirilmesi diğer etkili bir tedbir olarak düşünülmüştür.⁷⁹

Gerek eski Bulgaristan'da gerekse Bulgarlardan ilhak edilen topraklarda Pomak Müslümanlarına karşı gerçekleştirilen zulüm olayları dayanılmaz hale gelmiştir. 8 Ocak 1914'te Sadaret'e gönderdiği bir raporunda Sofya Elçisi Fethi Bey insanlık tarihinde böyle bir zulme çok nadir rastlandığını dile getirerek namus, din, vicdan adına mevcut mukaddes hukukunun ayaklar altına hakaretle ezildiğini ifade ediyordu. Bu zulümde resmi Bulgar memurları, mutasarrıfları, generalleri de yer almaktaydı. Bu konuda Sofya Elçisinin Bulgar Başbakanı nezdinde yaptığı girişimler üzerine bir çok vad alınmış, ancak bunlar bir vadin ötesine gidememiştir. Sofya Elçisi Fethi Osmanlı devletinin çıkarları gereğince Bulgarlarla iyi ilişkiler kurmak taraftarı idi. Lakin Bulgarların Müslümanlar üzerine yaptıkları vahşetler, ihtiyarların, kadınların gözyaşları Fethi Beyi Bulgarlarla iyi geçinmek fikrinden vazgeçirtmiştir. Pomaklara yapılan zulüm olaylarını incelemek üzere Bulgar hükümeti tarafından ihtiyat generallerinden Popov başkanlığında Filibe millet vekillerinden biri ile Müslüman millet vekillerinden Hafız Mehmed Efendi'den oluşan bir komisyon tayin edildiğinde Sofya Elçisi son tedbir olmak üzere komisyonun inceleme neticesini bekleyeceğini bildirdi. Fethi Bey komisyon neticesinin beklentisinin tersine çıkması halinde bu faciaya daha fazla tahammül etmek ve vicdanını yatıştırmak için kendinde güç bulamadığını ifade ederek yerine bir başkasının tayinini istedi ve Sofya'dan hareket etmek niyetinde olduğunu Sadaret'e bildirdi.⁸⁰

⁷⁸ 4 numaralı melfuf 2 numaralı protokol: "Hudut güzergahı ve Osmanlı ve Bulgar arazisinden geçen Mustafapaşa-Edirne-Dedeağaç şimendifer hattını katettiği cihetle münasebat-ı ticariye ve sairenin en ufak mevaniden vikayesi için elyevm gerek Meriç nehri ve gerek marüzzikir şimendifer hattı üzerindeki muamelat-ı ticariye hakkında cari olan nizamât ile usul ve adatın ve bir de elhalet-ü hazihi mer'î bulunan bilcümle rüsum ve tekalif ile buna mümasil tekâlif-i sairenin tamamilen muhafaza edilmesi ve marûlbeyan nizamât ve adat ve saire ile kabil-i telif olan kaffe-i teshilatın bahş olunması tarafeyn-i akideyn beyninde kararlaştırılmıştır..."Bkz. N.Erim, a.g.e., s.475.

⁷⁹ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.20. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e: 1 Safer 1332(30 Aralık 1913).

⁸⁰ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.22. 8 Ocak 1914: Sofya Elçiliğinden Sadaret'e.

Nitekim Bulgar Ajansı, komisyon raporunu hükümete teslim ettiğini, yapılan inceleme neticesinde Pomakların dini serbestisi temin edilmesi için Bulgar hükümetinin her türlü tedbiri aldığını yazmıştır. Bu tedbirlerin yürürlüğe girmesini engelleyen bazı mutaassıp din görevlilerinin hükümetin girişimi üzerine Sinod meclisi tarafından alınan tedbirler neticesinde uzaklaştırılacakları da ilave ediliyordu. Halbuki Sofya Elçisinin ayrıntılarıyla sunduğu gibi Hafız Sıdkı ile yaptığı konuşmasında hükümetçe raporun verilmesine kadar Pomakların İslam dinlerine dönmeleri için hiç bir tedbir alınmadığı anlaşılmıştı. Bulgar hükümetinin yayın organı olan ajansın bu şekilde yayınladığı haberin maksadı Osmanlı ve Avrupa kamuoyununa meselenin hal edilmiş gibi göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Bulgar hükümetinin aldığı tedbirlerin Filibe mutasarrıfının görevinden alınması ile bazı mutaassıp din görevlisinin Pomak köylerinden uzaklaştırılmasından ibaret olduğu da bildirilmiştir.⁸¹

Sofya Elçiliğinin bütün çaba ve girişimlerine, dini ve mezhebi özgürlüklerini garanti eden anlaşma hükümlerine rağmen Müslümanlar Hristiyanlık üzerine ayın yapmaya mecbur tutulmaya devam etmiştir.⁸² Hristiyanlaştırma Nevrokop kazasına bağlı 24 köy, Razlık kazasına bağlı 2 köy, Cuma-yı Bala kazasına bağlı 2 köy, Stanimaka kazasına bağlı çoğu köyler, Peştera kazasına bağlı 7 köyde devam etmekteydi.⁸³ Alınan bu bilgi üzerine Meşihat makamı Bulgaristan hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunularak zor durumda bulunan ahalinin ve diğer yerlerde zorla Hristiyanlaştırılan Müslümanların mezhebi serbestilerini sağlanması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁸⁴ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne yazılarak bu konuda gerek Sofya Elçiliği gerekse Bulgaristan Elçiliği vasıtasıyla gerekli girişimlerle mezalim olayının bir an önce ortadan kaldırılması istendi.⁸⁵

26 Ocak 1914'te izinli olarak İstanbul'da bulunan Sofya Elçisi Fethi Bey'e derhal Sofya'ya dönmesi bildirildi. Bunun nedeni Bulgaristan Elçisi Toşev'in izinli olarak Sofya'da bulunduğu ve Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlara karşı yapılan mezalime kesin olarak son verilerek hukuklarının İstanbul antlaşması

⁸¹ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.8. Sofya Elçisinden Sadrazam Prens Said Paşa'ya: 28 Ocak 1914.

⁸² BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.30. Meşihat makamının 12 Ocak 1914 tarihli tezkeresinin sureti. 19 Ocak 1914

⁸³ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.32. 6 Kanun-i Sani 1329/19 Ocak 1914.

⁸⁴ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.30. Meşihat makamının 12 Ocak 1914 tarihli tezkeresinin sureti.

⁸⁵ BOA, HR.SYS nr.2018/1, lef.31.

hükümleri uyarınca korunmasının sağlanması için Bulgaristan hükümetiyle görüşülmesi idi. Bu konuda Osmanlı hükümetinin meseleye bakışını ve kesin kararını bildirmek için derhal Sofya'ya dönmesi bildiriliyordu. Bulgar hükümeti nezdinde Toşev ile yapılacak görüşmede şimdiye kadar gerçekleştirilen girişimler ve alınan vadlere rağmen Bulgaristan'da bulunan Müslümanlara yapılan tecavüzler hükümetin gösterdiği kayıtsızlık dolayısıyla aylardan beri bütün şiddetiyle devam ettiğinden Bulgaristan hükümeti bu tecavüzleri kesin olarak engellemek azminde bulunduğunu bir hafta zarfında ıspat etmediği takdirde İstanbul'da gerçekleştirilen ticaret antlaşması müzakerelerinin devam etmeyeceğinin duyurulması bildirilecekti. Bu görüşmeden itibaren bir hafta geçtiği halde tecavüz olaylarını ciddi olarak engellemek üzere hükümet tarafından hiç bir icraat görülmezse Bulgar Dışişleri Bakanı ile ikinci bir görüşme yapılarak 15 gün içinde Bulgar hükümetinin gerek ahdi olarak gerek hükümet olarak yüklendiği sorumluluğunu yerine getirmediği halde ticaret antlaşması müzakerelerinin kesileceğinin açıkça bildirilecekti. 15 gün geçtikten sonra bildirinin neticesiz kaldığı görülmesi takdirde müzakerelere son verilecekti ve bu durumdan Dışişleri Bakanı haberdar edilecekti. Bununla beraber Bulgar hükümeti tarafından bu duruma bir hafta içinde kesinlikle son verilmezse Osmanlı devletine ithal edilen Bulgar mahsulleri ve mamulleri %50 gümrük vergisi ile vergilendirilecekti. Bu süre de bittiğinde istenilen netice alınamazsa verginin arttırılmasına devam edileceğine ilişkin talimat veriliyordu.⁸⁶

Bu arada Başbakan Radoslavov Bulgar hükümetinin Pomaklar hakkında verilen emirleri yerine getirmediklerinden dolayı Filibe mutasarrıfı ve daha iki memurunun görevlerinden alındığını, Pomak köylerindeki papazların bu bölgelerden uzaklaştırılacaklarını ve Pomaklara Müslüman isimlerini kullanmak hakkı verileceğini Sofya Elçiliğine bildiriyordu. Ancak Cuma-yı bala ve Nevrokop'tan gelen muhacirler Pomaklara yapılan baskının şiddetinden dolayı kışı bile geçirmeye tahammül edemeyerek göç etmeğe karar verdikleri ifade ediyorlardı. Kendi arzularıyla Hristiyanlığı kabul ettiklerini ve Bulgar isimleri ile oy verme arzusunda bulundukları halde idam ile tehdit edildiklerini öne sürüyorlardı. Aralarında bu tehdidin kurbanı olarak öldürülenler nadir olduğundan göç etmeyi seçmişlerdi. Nihayet Sofya Elçisi verilen vadlere ters

⁸⁶ BOA, HR.SYS nr.2018/2,lef.33. Sadaret'ten Sofya Elçisi Fethi Bey'e.

düşen bu olumsuz gelime ve tecavüzlerin bir haftaya kadar önü alınmadığı takdirde İstanbul ticaret antlaşması müzakerelerinin kesileceğini Bulgar Dışişleri Bakanlığını bildirdi.⁸⁷

Bunun yanı sıra Batı Trakya ve eski Bulgaristan ahalisinin zorla Hristiyanlaştırıldıklarına dair alınan haberlere yerli memurlar tarafından alınan tedbirler ile bunların gayr-i menkullerinden başka eşya ve hayvanlarını satmalarına kesinlikle müsaade edilmiyordu. Müslümanların gayr-i menkullerini satmaları engellenmek için ilgili memurlara kesin emirler verilmiş idi. Eşya ve hayvanlarını satmalarına müsaade ediliyordu. Ancak daha sonra eşya ve hayvanların satılması da yasaklanmış, göç edecek olanların ancak ailelerini kurtarmaktan başka yapabilecek bir şeyleri kalmamıştır. Göç etmek fikrinde olup da ticaret ile uğraşıp geçimini sağlamak mecburiyetinde bulunanlar bu yasaklayıcı tedbirler üzerine bundan da mahrum kalmakta idiler. Rupçoz dahilinde Cebryakovo ve Petvar karyeleri ahalisinin tamamı şiddetli dayaktan geçirilmiş ve savaş sonunda pek çokları yersiz kalmış olduğu gibi bazılarının parası ve eşyaları Bulgarların eline geçmiştir. Bundan başka Müslümanların yerlerinden çıkmamaları için özel tedbirler alındığından kimse yerinden kıpırdayamıyordu. Filibe civarı ahalisine de Bulgar pasaportu verilmeye başlanmıştır. Gerek bu gibi pasaportları vize için Filibe Şehbenderliğine getiren kişiler ve gerek hariçten yapılan araştırmaya göre kişi başına 10 ila 20 Frank vermek şartıyla Bulgar pasaportu verilmekte ve bu suretle her aile bir pasaport almak için 200 Frank kadar vermek mecburiyetinde idi. Bulgarların verdikleri pasaportlarda hamilinin asıl Müslüman ismi varken Bulgar Hristiyan ismiyle kayıt edildiği de tespit edilmiştir.⁸⁸

Örneğin Bulgar pasaportu almak için 200 Frank veren Çepineli bir Müslüman ailenin isimleri şöyle yazılmıştı Hasan “Asen baba adı Damyanov, Hüseyin “Yurdan”, baba adı: Hüsnü “Damyanov”, zevcesi Reşide “Anastasya”, İvan “Emin” baba adı: Hüsnü Asen Damyanov.⁸⁹

10 Şubat 1914’te Sofya Elçisi Fethi Bey bir haftalık mühlet bittiği halde Pomaklara yapılan tecavüzlerin devam ettiğinden Dışişleri Bakanlığına seçimleri

⁸⁷ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.39. Sofya Elçisinden Sadaret’e, 3 Şubat 1914:

⁸⁸ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.11. Sofya Elçiliğine Filibe şehbenderliğinden gelen tahrirat suretidir. 9

Şubat 1914

⁸⁹ BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.28.

müteakip 20 gün zarfında da bu duruma son verecek tedbirlerin Bulgar hükümeti tarafından alınmadığı halde Bulgar emtiasına %50 gümrük vergisine zam yapılacağını bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığını geçici olarak idare etmekte olan Baş katip seçimden sonra Pomak meselesinin Osmanlı devletinin isteğine uygun bir şekilde hal edilmezse Bâbıâlf'nin bu tedbire müracaat etmesinin tamamen haklı bir davranış olacağını bildirmiştir.⁹⁰

Sofya Elçisinin Radoslavov ile diğer bir görüşmesinde Bulgar memurlarının gerek Osmanlı Şehbenderlikleri tarafından verilen resmi evraklarına gerekse Osmanlı vatandaşlarına uyguladıkları hakaret dolu muamelenin kesin surette önünü alınması gerekeceğini bildirmiştir. Sofya Elçisi bu memurların hareketlerinin Bulgar ve Osmanlı hükümeti arasında kurulmaya çalışılan dostluk politikasında bir engel teşkil ettiklerini ifade etmiştir. Radoslavov'un bu konuda inceleme yapılacağını bildirmesi üzerine Osmanlı Şehbenderliklerinden alınan pasaportlara hiç kimsenin itiraz etmeğe hakkı olmayacağından dolayı incelemeye gerek olmayıp bu durumun kesin surette önü alınmasından başka yapılacak bir şey olmadığını söylenmiştir. Sofya Elçisi ayrıca söz konusu uygulamalara 3 gün içinde son verilmediği takdirde Mustafa Paşa'da Osmanlı memurları tarafından Dedeagaç'a gidecek bütün Bulgaristan yolcuların aynı muamele ile karşılaşacaklarını, yani hepsi trenden indirilip uzun uzadıya sorgulanacağı ve bir kısmı geriye gönderileceğini de eklemiştir. Sofya Elçisi Pomak meselesinin çok gergin bir devreye girdiğini ve komisyon çalışmaları neticesinde Pomaklar üzerindeki baskı ve tehdit olaylarının önü alınmaması halinde iki hükümet arasındaki iyi ilişkilerin bozulacağını vurgulamıştır. Bulgar Başbakanı meselenin bu şekilde ortaya konmasından memnuniyetsizliğini dile getirirken Elçinin bu görüşünün İstanbul'da Bulgar politikasına karşı gösterilen iyi niyete muhalif bir görüş olduğunu dile getirmesi dikkat çekicidir. Radoslavov, Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasındaki iyi ilişkilerin Pomak meselesi gibi "önemsiz" bir husustan dolayı bozulması doğru olmayacağını ilave etmiştir. Fethi Bey bu meselenin bilakis gayet önemli olduğunu ve 600 000 Müslümanın vicdanları ve manevi değerlerinin ayak altında iken iki hükümetin anlaşma içerisinde olmalarının kabul edilemeyeceğinin altını çizmiştir. Elçinin bu sözlerine Radoslavov hemen itiraz

⁹⁰ BOA, HR.SYS .nr.2018/3,lef.2. Sofya Elçisi Ticaret Antlaşması müzakerelerinin kesilmesi hakkında Bulgar murahhaslarına icra edilecek tebligat ne tarz ve şekilde olduğuna dair bilgi verilmesi istenmiştir. 10 Şubat 1914 Sofya Elçisi Fethi Bey'den gelen telgrafname tercümesi:

ederek bu konuda Osmanlı-Bulgar uzlaşmasının mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Esasen Sofya Elçisi İstanbul Antlaşmasının Bulgar hükümeti tarafından bir paçavra gibi ayakları altına alındığını Sadaret'e bir çok kez bildirmiştir. Bu nedenle Bâbiâî'nin Bulgar politikasına anlayış ve müsamaha gösterdiğine dair Bulgar Başbakanın ifadesi Fethi Bey'de şaşkınlık yaratmıştır. Müslümanlara yapılan çeşitli vahşi baskıya rağmen İstanbul'da Bulgar politikasına ve Bulgarlara büyük iltifat edildiğine dair bazı duyumlar ve bilgiler kulağına gelmişti. Diğer taraftan güya İstanbul antlaşmasının uygulanması yönünde çalışmadığı hakkında bazı söylentilerden de haberdardı. Elçinin bunları göz önünde bulundurmaması halinde Radoslavov'un sözlerini gerçek olarak kabul etme imkanı yoktu. Sofya Elçisi yazısına şöyle devam ediyordu: "Ben İstanbul antlaşmasıyla Müslümanlara sağlanan hukuka riayet ettirmek maksadıyla ve bu konudaki nezaretin talimat ve itimadına güvenerek Sofya'ya geldim. Bu sırada Bulgaristan'la hoş olmayan olaylar çıkarmanın taraftarı olmamakla beraber şimdiye kadar Türkleri aldatmak ve yalan üzerine kurulan politika ile Türklerden fayda sağlamak mesleğini takip etmiş olan Bulgarların siyasetine alet olmağı istemeyerek Müslümanların hukukunun temininde ısrar ve bu konuda gerekli tedbirleri de gösterdim. Buna rağmen Müslümanların vicdanları üzerine tesis olunacak ve mazlumların gözyaşlarıyla yoğrulacak bir Bulgar dostluğunu tahammül ve hazz etmek yedd-i iktidarında bulunmadığı gibi İstanbul'ca da aynı vech ile düşünilemeyeceğini tahmin etmiş isem de maalesef tahminlerim doğru çıkmamıştır. Bütün feryatlarımın neticesinde Bulgarların ellerini daha sıkı tutmaktan ve buradaki memuriyetimi gülünç eylemekten başka İstanbulca birşey yapılmadığı gibi bu konuda Bulgarlarla İstanbul'da gerçekleştirilen muamelata dair ber güna tebligat-ı samilerine mazhar olamadım." Bundan dolayı yapılan girişimlerin çoğu sesizlik ile geçiştirilmesi ve bu girişimlere rağmen Bulgarlara hoşla gitmek için yaranma gösterilmesi ispat eylediği vech ile bildirimleri ehemmiyetsiz sayılmaya devam ediliyor ve Pomakların maruz kaldıkları mezalim hakkında gönderilen komisyonun çalışma neticesinde de sonuç alınmadığı takdirde kendisinin yerine uygun diğer birinin tayin edilmesini istemiştir.⁹¹

Pomak meselesi üzerine Sofya Elçisi tarafından yapılan bildirinin Bulgar hükümeti nezdinde derin bir etki yarattığı anlaşılıyor. Sofya Elçisi Avusturya

⁹¹BOA, HR.SYS nr.2018/2, lef.24. Filibe Şehbenderliğinden ahiren aldığım 2 rapor suretini ekledim. 12 Ocak 1914'te Sofya Elçisi Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya

elçisi Kont Tarnovski ile de bu meseleyi ayrıca görüşmüştür. Tarnovski Radoslavov ve diğer Bulgar bakanları nezdinde pek ziyade nüfuz sahibi idi ve itibarı vardı.⁹² Tarnovski'nin Radoslavov ile görüşmesinde Bulgar Başbakanın kendisine Sofya Elçisinin Bulgar hükümetine baskı uyguladığını ve Türkiye'nin Bulgaristan'la birlik içersinde hareket etmek hususundaki bildirilerine şüphe ettiklerini söylemiştir. Türkiye ve Bulgaristan'ın birlik içinde hareket etmeleri Avusturya menfaatlerine uygun düştüğünü ifade eden kont Tarnovski meselenin ileriye vardiirilmaması tavsiyesinde bulunmuştur. Tarnovski Bulgarların üzerinde gerekli baskıyı da yapmaya hazır olduklarını ilave etmiştir. Bunun üzerine Elçi Pomak meselenin tarihçesini Kont Tarnovski'ye anlatmıştır. Dört aydan beri yıldırıcı vadlerle Bâbîâlî'yi kandırmaya devam eden Bulgar hükümetine karşı Osmanlı devletinin de güvensizlik göstermekte haklı olduğunu ve medeniyet ve insaniyet esaslarına tamamen aykırı, kanunlara tamamen ters olan bu meselenin halli için Bulgarların yalan söylemekten başka hiç bir şey yapmadıklarını dile getirmiştir. Her fırsattan istifade ederek Pomak meselesinin bu şekilde sürüncemede bırakılması iki devlet arasında iyi ilişkileri zedeleyeceği bildirilmesine rağmen Müslümanlar üzerindeki baskı ve zulmün hafifletilmesi için hiç bir şey yapılmamış olması bu ilişkilere kıymet verilmediğini ortaya koymaktaydı. Avusturya Elçisi Bulgar hükümetinin Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmek isteğinden ve Bulgar hükümeti politikasının bu esas üzerine kurulduğundan kesinlikle şüphe edilmemesini belirtiyordu. Bu konuda Tarnovski'nin verdiği kuvvetli teminatlar karşısında Sofya Elçisi Bâbîâlî'nin de Bulgaristan'la iyi ilişkiler geliştirmeyi amaçladığını ancak bunların karşılığı Müslümanların zulme kurban edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarnovski Radoslavov hükümetinin iktidardan düşürülmesi için uğraşan Rus taraftarı muhalefet partilerinin bu çalışmalarından dolayı zor günler geçirdiğini bu hükümetin düşmesi halinde gelecek hükümetin Ruslara bağlı bir oyuncak olmaktan başka bir şey olamayacağını ve Bulgarlara Edirne cihetinden tavizat göstererek eski Balkan ittifakını tesis edeceklerini ileri sürmüştür. Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'la iyi ilişkiler geliştirmek niyetinde olduğuna dair daha kesin teminat vermesi gerektiğini bildirmiştir. Sofya Elçisi bu konuda Bâbîâlî'nin

⁹² Rusya yanlısı Geşov ve Danev kabinesinden sonra Avusturya Macaristan yanlısı Radoslavov kabinesi kurulmuştur. Avusturya Macaristan Radoslavov hükümetinin destekçisi ve Bulgar menfaatlerinin savunucusu kesilmesi Balkan politikası gereği idi. Bkz. Tuşe Vlahov, "Tursko-Bilgarskite Otnoşeniya Prez 1913-1915 g.", *İstoričeski Pregled*, Sofya 1955, s.13.

iyi niyetini ispat için her şeye hazır olduğunu ve kralın hususi katibi Dobroviç'le görüşülerek gerekli teminatın verileceğini ifade etmiştir. Ayrıca bütün devlet ricaline de bu yolda ifadelerde bulunulacak ve Sadaret'e de durumu arz edilerek Bulgar Elçisi Toşev'in de temin edilmesi sağlanacaktı. Radoslavov'un seçimleri kazanması halinde zulüm ve baskıya son verileceği vadi dolayısıyla seçimin hükümet menfaatine neticelenmesi için her suretle destek edilecekti. Seçimden sonra ise belirlenen müddet zarfında Osmanlı devletinin isteklerine memnun edici netice verilmediği halde daha önce yapılan bildiride açıklanan tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Bu ilk aşamada Sofya Elçisi Toşev'e gerekli teminatın verilmesini ve sonra da Batı Trakya'daki hükümet lehine oy vermek için Bâbiâli'ce yapılacak bir şey varsa yerine getirilmesini Said Halim Paşa'ya bildirmiştir.⁹³

Viyana Büyük Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa Sofya Elçisinin böyle bir bildiride bulunmasına ihtimal vermiyordu. Viyana elçisi Hüseyin Hilmi Paşa 14 Şubat 1914'te gönderdiği bir telgrafta Bulgaristan hükümetinin Pomak meselenin bir an önce çözülmesi arzusunda olduğunu ancak Rus taraftarı din adamlarının zorluk çıkarttıklarından dolayı başarı sağlanamadığı ve Bulgarların iyi niyetinden şüphe edilmediği bildiriliyordu. Osmanlı Bulgar ilişkilerinde gerginlik hususu Balkan hükümetlerinin Türkiye aleyhine yeniden ittifak etmelerine sebep olabileceği ve bu ise ne Osmanlı ne de Avusturya'nın menfaatine uygun olduğunu bildirdi. Viyana elçisi Osmanlı devletince Bulgaristan'la samimi ve halis dostluk kurulması ve ilişkilerin genişletilmesi gerekli olduğu, Osmanlı devletinin iki memleket arasında önemli bir ihtilafın doğmasına sebebiyet verilmeyeceği fikrinde olduğunu da bildiriyordu.⁹⁴

16 Şubat 1914'te ise Hariciye Nezaretinden Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya Bulgaristan hükümetinin Pomaklara karşı uyguladığı zulme son verileceğini bir çok kez vad ettiği halde gerçekleştirilecek olan seçimleri ileri sürerek bu vaadini yerine getirmediği bildiriliyordu. Diğer yandan Müslümanların şikayetlerinin devam etmesinden dolayı seçim bitmesinden 20 gün sonra zulüm olaylarının son bulmadığı takdirde Bulgar emtiasına %50 gümrük resmi zam edileceği konusunda Bulgarların uyarıldığı açıklanıyordu. Seçim sonrasında

⁹³ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.18. 16 Şubat 1914; Sadrazam ve Hariciye Nazırı'na Sofya Elçisinden

⁹⁴ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.10. 10 Şubat 1914.

Osmanlı taleplerinin hemen yerine getirileceği Bulgar Dışişleri Bakanlığından vaad edilmiştir. Bu nedenle meselenin iki hükümet arasında daha fazla sorun yaşanmadan hal edileceği ümit edildiği de bildiriliyordu.⁹⁵

Bu arada Müslümanlara yapılan baskı ve zulüm olayları devam etmiştir. 16 Şubat 1914'te Filibe Şehbenderliği Dövlén, Razlık, Nevrokop bölgelerinden kaçarak hayatını kurtaranların ifadelerine dayanarak buradaki Müslüman ahalinin şiddetli bir baskı altında olduğunu bildirdi. Bu bölgede yapılan zulüm haberlerin dışarıya sızması engellenmekteydi. Bilhassa Dövlén kazasında yapılan baskı tarif edilemezdi. Köylüler işlerini görebilmek için tarlalarına gitmek için her gün köy idarecisinin özel müsaadesini içeren şehadetneme almak mecburiyetinde idiler. Köyden çıkan çuvalların içinde insan saklanıp saklanmadığını tespit etmek için çuvallar şişleniyordu. Zulümden kaçabilen ve hayatlarının tehlikede olduğunu belirten Müslümanlar Filibe Şehbenderliğine sığınıp himaye talebinde bulunuyorlardı.⁹⁶

Sofya Elçisi Çar Ferdinand'ın özel katibi Dobroviç ile görüşmesinde Pomak meselesinin yapılan girişimlere rağmen sürüncemede bırakılmış olmasını Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'la iyi ilişkiler geliştirmesine engellediğini ifade etmiştir. Bu durumun ortadan kaldırılması için başka çare kalmayınca da Sofya Elçisi Ticaret Antlaşması müzakerelerinin kesileceğini Bulgar hükümetine bildirmişti. Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında ortak çıkarlar iki devletin birlik içinde hareket etmelerini gerektiriyordu. Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında siyasi anlaşmazlığın olmadığı, tek sorunun Müslüman kamuoyunu rencide eden Pomak meselesine Radoslavov tarafından gerekli ilgi ile önem verilmemesi idi. Sofya Elçisi bu meselenin iki hükümetin tam mutabık içinde hareket etmelerini engellediğini ve güvensizlik yarattığını dile getirilmiştir. Dobroviç Çar Ferdinand'ın Pomaklara dini serbesti verilmesi için Radoslavov'u görevlendirdiğini ve Başbakanın da kendisine "bu mesele hal edilmiştir" şeklinde cevap verdiği söylemiştir. Dobroviç Radoslavov'un tekrar dikkatini çekeceğini, bu meselenin bir an önce ortadan kaldırılarak anlaşmazlığın giderilmesine çalışacağını ifade etmiş ve dostluk teminatı vermiştir.⁹⁷

⁹⁵ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.9.16 Şubat 1914, Hariciye Nezaretinden Viyana Büyük Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya.

⁹⁶ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.29.

⁹⁷ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.19. Sofya Elçisinden Sadaret'e: 17 Şubat 1914.

15 Mart 1914'te Hariciye Nezareti Bulgaristan Elçisi Toşev nezdinde gerekli girişimlerin yapıldığı ve teminat alındığını Sofya Elçiliğine bildirmiştir. Ancak gerek Bulgar Elçiliği gerekse Sofya Elçisinin Bulgar hükümetine yaptığı girişimlerden yine netice alınamadı.⁹⁸

Müslümanlara hakaret edilemeye devam edildi. Darıdere'de müftü Mehmed Efendi ve kasaba ahalisinden bazıları camide bulundukları sırada Bulgar askerleri pazar yerinde Müslümanları tahkir ettikleri haber verilmesi üzerine olay yerine gelen müftü ile arkadaşları Bulgar askerlerinin saldırısına maruz kalmışlar, olay esnasında cami-i şerife de hücum edilerek caminin minaresi yıkılmıştır. Bu olay üzerine Sofya Elçiliğine Müslümanlara hakaret ve zulüm edenlere müsamaha gösteren Bulgar memurlarının cezalandırılmaları ve bu gibi olumsuz tavırların ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması için Bulgar hükümeti nezdinde etkili girişimlerde bulunma talimatı verilmiştir.⁹⁹ Elçilikten Sadaret'e yazılan cevapta bir binbaşı ile iki teğmenin Divan-ı Harb'e sevk edildiği, olay yerinde incelemede bulunmak üzere bir heyetinin gönderildiği, ahalinin yatıştırılması için tedbirler alındığı bildirilmiştir.¹⁰⁰

Zoraki din-soy değiştirme kampanyasının beraberinde bir katliamı da getirmesi üzerine, Osmanlı devletinin Sofya'daki elçisi Fethi Okyar ile Ataşemiliter Mustafa Kemal derhal harekete geçerek bu mezalimi engellemeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal ile Fethi Okyar sert üslupla Bulgar hükümetine verdikleri notada, Müslüman Pomaklara karşı yürütülen baskı ve zulmün durdurulmaması halinde, Osmanlı Devletinin misillemeye bulunacağını bildirmişlerdir. Notayı bizzat kendi elleriyle hazırlayan Mustafa Kemal daha sonra bölgeye giderek incelemede bulunmuştur. Fakat Bulgarların çirkin uygulamaları, verilen sert tepkilere rağmen 1914 yılına kadar sinsice devam etmiştir. I. Dünya savaşı sırasında Bulgaristan'ın Osmanlı devleti ile aynı ittifak içinde Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine, bu ittifak uğruna baskılar kaldırılmıştır. Ancak Pomakların Bulgarlaştırılmasına ve Hristiyanlaştırılmalarından vazgeçilmemiştir.¹⁰¹

⁹⁸ BOA, HR.SYS nr.2018/3, lef.26.

⁹⁹ BOA, HR.SYS nr.2018/5, lef.3.

¹⁰⁰ BOA, HR.SYS nr.2018/5, lef.5. Sofya Elçiliğinden Sadaret'e 28 Nisan 1914: Hariciye Nezareti'nden Sofya Elçisi Fethi Bey'e.

¹⁰¹ Memişoğlu, Pomaklar, s.531.

19 Mayıs 1914'te Bulgaristan'da küçük bir kasabada yapılan görüşmelerde dostluk ve ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bulgar yetkilileri Türklere yönelik zulme son vermiş ve İstanbul'a bir heyet göndereceklerini vaat etmişlerdir.¹⁰²

Çar Ferdinand ve Liberal koalisyon hükümetinin Türkiye ve Merkezi devletlere yakınlaşma politika izlemeye başlamaları ile Bulgar hükümetinin Pomak nüfusuna karşı politikası değişmiştir. Hristiyanlaştırılmış Müslümanların İslam dinine dönmeleri için yol açılmış, Bulgar hükümeti ise iktidarda kalmasını sağlamak için İslam'a dönmelerini desteklemişler, Bulgar Ortodoks kilisesine desteğini kesmişlerdir.¹⁰³

1916'da Makedonya'daki Müslümanların durumu hakkında incelemede bulunan Gadjanov Bulgar Ordu Kumandanlığına sunduğu raporunda Pomakların zorla Hristiyanlaştırmasını talihsiz bir olay olarak değerlendiriyordu. Bu girişimlerle Pomakların yalnızca göç etmesi sağlanmıştı. Gadjanov şunları yazıyordu: "Pomakların bizde kalması gerekmektedir. Çünkü onlarla aynı kan, aynı canız. Başka bir dine mensup olsa bile Bulgar unsuru gelecekte diğer unsurlara karşı vereceğimiz mücadelede bize gereklidir."¹⁰⁴ Bu nedenle Pomaklar Bulgarların Makedonya'daki iddialarını kuvvetlendirmek için önemli görülmekteydi.

Ne var ki Balkan savaşlarında Makedonya'daki emellerini gerçekleştirememiş olması Bulgaristan'ın 1915 yılında Merkezi Güçlerin ve 1941'de Almanların tarafına girmesine neden oldu. İkinci Balkan savaşındaki yenilginin mirası Bulgaristan'ı Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında yenilgilere sürükleyecekti. Makedonya, Bulgaristan'ın erişmeyi başaramadığı bir hedef olarak kaldı.¹⁰⁵

¹⁰² Balkaya, a.g.m., s.36.

¹⁰³ Veliçko Georgiev-Stayko Trifonov, *Pokristvaneto na Bilgarite Mohamedani*, s.9.

¹⁰⁴ Gadjanov, a.g.e., s.14, 15. Burada kast edilen mücadele Makedonya bölgesidir. Bulgar hükümetlerinin Pomaklarla ilgili politikası bazı Pomak gençlerini Bulgar okul ve üniversitesinde burslu okutmak olmuştur. Ancak bunlar daha sonra Abdülhamid'in şipiyonları olunca Bulgar idarecileri bu politikasından vazgeçmişlerdir.

¹⁰⁵ Hall, a.g.e., s.186.

SONUÇ

Osmanlı-Rus savaşı ile Bulgaristan'daki Müslüman nüfusu büyük bir göç dalgasıyla İstanbul ve Anadolu'ya akın etmiş, geri kalanlar ise azınlık statüsüne geçmiştir. Uluslararası antlaşmalar ve Bulgar anayasasıyla dini, siyasi, hukuki hakları güvence altına alınan Müslüman azınlığı Bulgaristan'ın dikkate alması gereken bir topluluk olarak Bulgar topraklarında varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

1908'de Meşrutiyetin ilan edilmesini fırsat bilen Bulgarlar bağımsızlığını ilan ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin gerek Rusya gerekse Bulgaristan ile gerçekleştirdiği müzakerelerde Bulgaristan'daki Müslümanların durumu da ele alındı. Bulgaristan bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanınmasının bu topraklardaki Müslüman azınlığın vakıflar, müftülük ve diğer mezhebi meselelerinin Osmanlı ve Bulgar murahhaslarınca düzenlenmesi hükmüne bağlandı.

Özellikle vakıf meselesini bir an önce çözüme bağlamak isteyen Bâbîâlî Bulgarların ilgisizliği ve göz yummalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığının tanınması için acele eden Bulgarlar ise bu hedefine ulaştıktan sonra Müslümanların meselelerinin kolayca halledileceğini öne sürmüşlerse de Osmanlı Devletinin bulunduğu iç durumundan istifade etmeyi çok iyi bilmişlerdir. Bulgarlar” 31 Mart vakasının” meydana gelmesiyle müzakerelerden çekilmişler ve vakıflar konusunda sağlanan olumlu neticelere rağmen mesele yine sürüncemede kalmıştır. Özellikle müstesna evkaf hakkında taleplerinin sırf Bulgarlardan oluşan bir komisyon tarafından incelenmesi maddesi şüphesiz Bulgar diplomatların önemli bir başarısı idi. Nitekim bu komisyon tarafından incelenen taleplerin tamamı reddedilmiş, Bâbîâlî'nin bu konuda yaptığı girişimler ise netice vermemiştir.

Yapılacak Türk-Bulgar müzakerelerinde Bulgaristan'daki Müslümanların dini meselelerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini ve İslam vakıflarının korunmasını sağlayacak bir sözleşmenin kabul edilmesi halinde Bulgaristan'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınacağı karara bağlandı. Bu karara uygun olarak Bulgaristan'la yapılan ikinci anlaşmada siyasi konular düzenlenmiş, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de kalan Müslümanların hakları ile müftülükler ve

vakıflar hakkında hükümler yer almıştır. 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da Osmanlı hükümeti adına Hariciye Nazırı Rifat Paşa, Bulgaristan hükümeti adına Ticaret ve Ziraat Bakanı A.Lyapçev tarafından imzalanan protokolle birlikte Bulgaristan'daki Baş müftünün ve müftülerin seçimini, görevlerini ayrıntılarıyla düzenleyen sekiz maddelik bir müftülükler sözleşmesi de imzalanmıştır.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, 1909 İstanbul Protokolü ve müftüler sözleşmesiyle Müslüman cemaat için öngörülen dini, hukuki ve medeni haklar tam olarak uygulamaya konulamadan Balkan Savaşı patlak verdi. Bulgaristan, Osmanlı Devletine karşı Balkan Savaşına girdikten sonra, antlaşma ve sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini tamamen unuttu. Bulgaristan hükümeti, Savaşın getirdiği karışıklıktan da yararlanarak, gereksiz müdahalelerle Müslümanların hukuki ve dini haklarını ihlal etmeğe ve müftülerle vakıf idarecilerinin seçiminde, tayininde ve görevden alınmalarında eskiden beri uyguladığı usulsüzlüklere devam etti ve hep kendi işine yarayacak kimseleri tayin etmeği sürdürdü.

Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettikten sonra imzalanan 1909 tarihli Protokol ve aynı tarihli Müftüler Sözleşmesinin uygulaması, Balkan harbi yüzünden mümkün olamadı. Balkan harbi sonunda imzalanan İstanbul Antlaşması ve onun eki olarak imzalanan Müftüler Mukavelenamesi de tatbik edilemeden Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Nihayet 1919 tarihinde yürürlüğe giren “Müslümanların Dinî ve İdârî Teşkilatları Nizamnâmesi” ile yeni bir döneme girilmiştir.

Bulgaristan için birinci derecede önemli olan toprak ve sınır sorunlarının çözümünde Türk-Müslüman nüfusun hakları sorunu Bulgar hükümeti için ikinci dereceli bir rol oynamıştır. Bunun için 1913 yılındaki İstanbul görüşmeleri sırasında Bulgar tarafı Bulgaristan'daki Müslüman nüfusa en geniş haklar tanınmasını kabul etmiş, Türkiye'deki Bulgarlar için böyle karşılıklı haklar tanınmasında ısrar etmiştir. Fakat birinci dereceden önemli sorunları çözüme bağladıktan sonra Bulgar hükümeti Müslüman nüfusun hakları konusunda aldığı sorumlulukları yerine getirememiştir. Bu durum Türk-Bulgar ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Bununla birlikte gerek Bulgaristan'da gerekse Bulgaristan'a yeni ilhak edilen topraklarda yaşayan Müslüman azınlığın hak ve hukukları güçlü bir Osmanlı devletinin daha fazla savunabileceği açıktır. Ancak 1913'de nüfusunun %80'i Türk olan Batı Trakya'nın %5 nüfus oranına sahip Bulgaristan'a teslim edilmesi, son devir Osmanlı politikasındaki çekingenliğin ve yılgınlığın açık bir göstergesiydi.

Nitekim Bulgar hükümeti 1913 İstanbul antlaşmasının hükümlerini açıkça ihlal etmiştir. Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan'daki Müslüman Pomaklara yapılan zulüm İstanbul antlaşmasından sonra da devam etmiş, Bâbiâli'nin engelleme çabalarından hiç bir sonuç alınamamıştır. Bulgaristan'ın diğer Balkan devletleri ile Osmanlı devleti aleyhinde birleşmesini önleme politikasını izleyen Bâbiâli ise Bulgarlarla dostluk ve iyi ilişkiler geliştirmek istiyordu. Ancak antlaşma maddeleri ile Müslümanlara verilen dini serbestiye ve Bulgarlar tarafından verilen çeşitli vaatlere rağmen Müslümanlara uygulanan baskı ve şiddet son bulmamıştır.

İstanbul antlaşması hükümleri uyarınca Bulgar hükümetinin mazlum Müslüman ahalisini dini inançlarında serbest bırakması ve artık bu konuda baskının biteceği ümitleri baskı ve şiddetin devam etmesi karşısında suya düşmüş, ümitsiz bir şekilde yer ve yurtlarını terk etmeye başlamışlardır.

I. Dünya Savaşı sonucunda yeni toprak kaybına uğrayan Bulgaristan Ege denizine olan çıkışından mahrum bırakılıyor, her taraftan düşman Balkan devletleriyle sarılı olup Türkiye ile dostluk ilişkilerin kurulması birinci derecede önem kazanıyordu. Bunun için de 1925 yılında imza edilen dostluk antlaşmasıyla uluslararası tanınmış azınlık hakları temelinde Bulgaristan'daki Müslümanların hakları karşılıklı olarak çözüme kavuşturulmuştur.

Bazı yazarlar 1878-1944 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin diğer azınlık grupların gıpta edebilecekleri toplumsal ve sivil haklara sahip olduklarını belirtmektedir. Ne var ki de bu topraklarda yaşayan Müslüman azınlıklar bu haklardan yeterince istifade edememişlerdir. Özellikle 1908-1919 arasında gerek Bulgar dilini bilmediklerinden gerek diğer bazı nedenlerle Bulgar Millet Meclisindeki Müslüman milletvekilleri temsil ettikleri Müslüman azınlığın hak ve hukuklarını savunamamışlardır. Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde

hareket etmeleri için Türk gazeteleri *Balkan* ve *Türk Sedası* 'ndan yapılan çağrılara rağmen bu birlik sağlanamamıştır. Bu dönemde de Bulgar Millet Meclisindeki Müslüman milletvekilleri Bulgar hükümetlerinin elinde maşa olmaya devam etmişlerdir. Müslüman hak ve hukuklarını savunacak Bulgar hükümetlerinden bağımsız parti kurma girişimleri de sonuç vermemiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BULGAR MERKEZİ DEVLET ARŞİVİ(TDA)-SOFYA

F.1604k, op.1, 1914-1957 (Vidin Müslüman Cemaati Fonu)

F.3k, op.8,op.10,op.12, (Gizli Kabine Fonu)

F.173k, op.3, (Bulgar Millet Meclisi Fonu)

F.176k, op.2(İçişleri Bakanlığı Fonu)

F.471k, op.2, (Başmüftülük Fonu)

F.166k, op.1.(Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı Fonu)

BULGAR MILLİ KÜTÜPHANESİ “SV.SV.KIRIL I METODİY” ŞARKİYAT BÖLÜMÜ(NBKM)–SOFYA

NBKM, F.273 Özel Şahıs Fonu Teodor Todorov Evrakı.

NBKM, F.14. Özel Şahıs Fonu,Grigor Naçoviç Evrakı.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ- İSTANBUL

-Bâbîâlî Evrak Odası, Mümtaze Kalemi, Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04)

-Bâbîâlî Evrak Odası Sadaret Mektubî Kalemi
Mühimme(A.MKT.MHM)

-Bâbîâlî Evrak Odası Nezaret Gelen Giden Defterleri, nr. 957, nr.961.

(B.E.O NGG Defter.)

-Bulgaristan İradeleri (İ.MTZ.04)

Hariciye Nezareti:

-Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri, (HR.SYS), nr.306, nr. 307, nr.310, nr.311, nr.312, nr.335, nr.2018, nr.2065, nr.2066, nr.2451.

-Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri (HR.H).

-Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Dahiliye Nezareti Evrakı

- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, Kalem-I Umumi (DH.EUM.KLU)
- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti (DH.EUM.ECB)
- Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)
- Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.M)
- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5'ci Şube (DH.EUM.5ŞB)
- Dahiliye Nezareti İdari Kısmı Belgeleri (DH.İD)
- Dahiliye Nezareti Siyasi Kısmı(DH.SYS)
- Yıldız Esas Evrakı(YEE)
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı(Y.MTV)
- Yıldız Evrakı, Name-i Hümayunlar (Y.PRK. NMH)
- Yıldız Esas Evrakı Defterleri(YEE Defter.)
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)
- Bulgaristan Konsolosluk Defteri, N.8, 18 Kasım 1909

SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER

- “Balkan”-Filibe
- “Türk Sedası”-Sofya
- “Pravo”, S.44, 17 Eylül 1895
- “Vakit”, S.111, 11 Eylül 1919
- “Dirjaven Vestnik”(Resmi gazete) –Sofya, S.89(6 Aralık 1880);
- “Dirjaven Vestnik”(Resmi gazete) –Sofya, S.67(20 Mart 1911);

“Stenografski Dnevniitsi”(Bulgar Millet Meclisi Zabıtları)-Sofya:

-XIV OHC, I PC, 1908.

-XVII OHC, VI PC, 1917.

- XVII OHC, IV Oğlanüstü Oturumu, 31 XII 1918.

Sırat-ı Müstakim, C.IV, 1325-1326.

Sırat-ı Müstakim, C.V, S.109, 3 Şevval/23 Eylül 1326.

Sırat-ı Müstakim, Sebilülreşad, C.XI, 18 Safer 1332.

Bulgarie revue du monde Musulmane, Paris 1921.

Düstur, II. Tertip, Cilt I, İstanbul 1329.

Düstur, II Tertip, Cilt II, İstanbul 1330.

KAYNAK ESER VE MAKALELER

“Yunanistan ve Romanya ve Sırbıya ve Bulgaristan ve Karadağ’da Bulunan Cemaat-ı İslamiyye’nin Hususat-ı Mezhebiyeleri Hakkında Canib-i Şeyhülislamiyeden Kaleme Alınan Talimattır”, İstanbul 1302.

ACAROĞLU, Türker, Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

AĞANOĞLU, Yıldırım, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makus Tarihi, Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, *Bulgaristan Mektupları*, Sadeleştiren Ferhat Koca, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914*, Ankara 1997.

AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

BALKANLI, Ali Kemal, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara 1986.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I-II., Kısım I-II, Ankara 1991.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri 1913-1938, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.

BEREKETLİ, Mustafa, *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Bir Devlet Adamın Aehmet Tevfık Beyin II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C.I., Hazırlayan Rezan Hürmen, İstanbul 1993.

BOJİLOV, V., *Vınşnata Politika Na Bulgariya Prez Epohata na Kapitalizma 1878-1944*, Sofya 1978.

Bulgar Vahşetleri, Alam-ı İslam Bulgar Vahşetleri : İslamiyetin enzar-ı basiretine ve alem-i insaniyet ve medeniyetin nazar-ı dikkatine, Matbaa-i Hayriye, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti-i Hayriyesi müellifatinde, İstanbul 1328.

Bulgaristan'da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, Hazırlayanlar Haşim Ertürk-Rasim Eminoglu, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

CRAMPTON, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, Jeo Politika Yayınları, İstanbul 2007.

DANIŞMEND, İsmail Hamdi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, Türkiye Yayınları, İstanbul 1992.

DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclise, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

DELİORMAN, Necmettin, *Bulgaristan Türkleri*, Yakın Tarih ve Hatıraları.

DİNÇ, Güney, *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı(1912-1913)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası(1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

EMİNOV, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*, London 1997.

ERGENÇ, Leman, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992.

GADJANOV, Dimitır, *Müslümanaskoto Naselenie v Novoosvobodenite Zemi*, Sofya 1916.

GEORGİEV, Veliçko-TRİFONOV, Stayko, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani, 1912-1913, Dokumenti*, Akademiçno İzdatelstvo Prof.Marin Drinov Yayınları, Sofya 1995.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Rumeli 'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1957.

GÜNAY, Mehmet, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı, 1878-1945*, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.

HALL, Richard, *Balkan Savaşları 1912-1913, I.Dünya Savaşının Provası*, Çeviren Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

HATİBOĞLU, İbrahim, *Bulgaristan Müslümanlarında Dini Islahat Düşüncesi*, Bursa 2007.

İlan-ı Harbten Mukaddem İslamlara Karşı İcra Edilen Mezalimin Bir Kısmı, İstanbul 28 Teşrin-i Evvel 1328.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1942.

İPEK, Nedim, *Rumeli 'den Anadolu 'ya Türk Göçleri, 1877-1890*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

İstoriya na Bulgariya, Bulgariya, 1908-1918, Kulturno Razvitie, 1878-1918, C.8, Bulgar Bilim Akademisi, Gal-İko Yayınları, Sofya 1999

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi, 20. Yüzyıl, C.II*, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

KADRI, Hüseyin Kazım, *Balkanlar 'dan Hicaz 'a İmparatorluğun Tasfiyesi*, Pınar Yayınları, İstanbul 1992.

KAMİL, İbrahim, *İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre" Bulgaristan 'daki Türklerin Hakları*, Ankara 1989.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, IX Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu 'nda İlk Nüfus Sayım 1831*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.

KARPAT, Kemal, *The Turks of Bulgaria, The History, Culture and Political Fate of a Minority*, İsis Yayınları, İstanbul 1990.

KESKİOĞLU, Osman, *Bulgaristan 'da Türkler*, Ankara 1985.

KİEL, Machiel, *Art And Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Maasticht, Van Gorcum, Assen, 1985.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

LORY, Bernard, *Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo v Bulgaria, Bilgarskata Gradska Kultura 1878-1900g.*, Sofya 2002.

MACMİLLAN, Margaret , *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, Çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2004.

McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1995.

MEÇİK, Abdullah Hakkı, *Bulgaristan Türklerinin Durumu*, İzmir 1984.

MEÇİK, Abdullah Hakkı, *Şumnu-Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatı*,

MEHMED, Hüseyin, *Pomatsite i Torbeşite v Miziya, Trakiya i Makedoniya*, Sofya 2007.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, “Pomaklar”, *Balkanlar El Kitabı, Çağdaş Balkanlar*, C.II, Derleyen Osman Karatay-Bilgehan A.Gökdağ, Çorum 2007.

_____, *Balkanlar’da Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005.

_____, *Bulgaristan’da Türk Kültürü*, Ankara 1995.

_____, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

_____, *Bulgaristan’da Türk Muallimler Birliği*, Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği, İstanbul 2006.

MERDİVENÇİ, Ahmet, *Plevne İli Söğündal Köyü Türkleri*, İnceler Ofset, İstanbul 1997.

MURAVİEV, Konstantin, *Dogovorit za Mir v Nöyi, Kliment Ohridski Yayınları*, Sofya 1992.

PENKOV, Sava, *Berlinskiyat Dogovor i Balkanite*, Sofya 1985.

RADEV, Simeon, *Konferentsiyat v Bukureşt i Bukureşkiyat Mir ot 1913 g.*, Hatıralar, Sofya 1992.

REFİK, Ahmet *Türk İdaresinde Bulgaristan*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

RIFKI, Ragıp, *Bulgaristan, Ahval-i Coğrafiye ve Tarihiyyesi, Etnoğrafya Nokta-yı Nazarından Tetkiki, Suret-i Teşkil ve İdare-i Dahiliyesi, Ahval-i Askeriyesi*, İstanbul 1324.

Rodop- Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü, Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Tarih Yayınları Serisi, S.2, İstanbul 1976.

Rumeli Mezalimi, İstanbul 1329.

Sadrazam Said Paşa, *Anılar*, Hazırlayan Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.

ŞENTÜRK, Hüdayi, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi(1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

ŞİMŞİR, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

STATELOVA, Elena –GRINÇAROV, Stoyço, *İstoriya na Nova Bilgariya 1878-1944*, C.III, Sofya 1999.

STOYANOV, Valeri, *Etnonim ve Bilgari, Za Bilgari-Turskite Smeşeniya*, Sofya 1977.

TOKAY, Gül, *Makedonya sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri: 1903-1908*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949.

TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar ilişkileri*, İstanbul 1984.

TURAN, Ömer, *Rodop Türklerinin 1878 Direnişi*, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Ankara.

VELİKOV, Stefan, *Kemalistkata Revolütsiya i Bilgarskata Obştestvenost 1918-1922*, Sofya 1966.

VLAHOV, Tuşe, *Kriza v Bilgari-Turskite Otnoşeniya 1895-1908*, Bulgar Bilimler Akademisi Yayınları, Sofya 1977.

YALIMOV, İbrahim, *İstoriya na Turskata Obştnost v Bilgariya*, Sofya 2002.

TEZLER

ERSOY, Neriman, *Bulgaristan Prensliğinde Türk Emlakı 1878-1908*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

HACIOĞLU, Sevim, Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi, 1944-1989, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

KOYUNCU, Aşkın, Bulgar Eksarhlığı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 1998.

YILMAZ, Nuri, Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

ZİLYABID, Basri Bahri, 1909'dan İtibaren Bulgaristan'daki Müslümanların Dini Yönetimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2003.

MAKALELER

AHMED, Vedat “Bulgaristan Türklerinin Siyasi ve Kültürel Tarihine Dair Genel Bir Çerçeve”, *Türkler*, C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

AVCI, Yasemin “Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında “Modern Diplomasi (1908-1912)”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005*, Eskişehir 2005.

AYDIN, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.IX, İstanbul 1989.

_____, “Bulgaristan Komiserliği”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.XVII, S.21, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

_____, “Doksanüç Harbi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994.

_____, “Osmanlı İdaresinde Bulgar Milletinin Şükranlarını Gösteren Bazı Vesikalar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1993.

_____, ”XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1990.

AYIŞIĞI, Metin, “Dünden Bugüne Batı Trakya Meselesi”, *Osmanlı*, C.II., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

BAL, Halil, ” Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002.

Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, IRCICA Yayınları, İstanbul 2003.

BALKAYA, İhsan, “Balkanlar’daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Bulgar Münasebetlerinin Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Boyutları(1913-1918)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.150, İstanbul 2004.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1949.

CRAMPTON, R.J, ”The Turks in Bulgaria (1878-1944), *International Journal of Turkish Studies*,C.4, S.2 , İsis Yayınları, İstanbul 1989 .

EREN, Cevat, “Tanzimat” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul 1976.

EROĞLU, Hamza, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı, Bildiriler*, Ankara 1992.

EŞREFOĞLU, Eşref, “Ali Ferruh Beyin Doğu Rumeli’de “Lisan-ı Osmani ve Sikke-i Osmani” Meselesine Ait 1903 Tarihli Bir Raporu”, *Tarih Dergisi*”, S.32, C.XXXII, İstanbul 1979.

_____, “Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk’taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C.I, İstanbul 1972.

GÖZLER, Kemal, “XV ve XVI’ci Asırlarda Lofça Pokam Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri”, XIII Türk Tarih Kongresi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, Cilt III, Kısım III, s.1397-1437(Türk Tarih Kurumu Tarafından Düzenlenen 13.Türk Tarih Kongresinde Sunulan Tebliğ, Ankara, 4-8 Ekim 1999) www.anayasa.gen.tr/pomteb.htm ; 1.5.12004.

GRINÇAROV, Stoyço, “Sotsialno İkonomiçesko i Politiçesko Razvitie na Bılgariya, 1886-1903”, *İstoriya na Bılgariya*, C.VII, Sofya 1991.

GÜNAY, H.Mehmet, “Bulgaristan Baş müftülüğüne Hazırlanan 1924 Tarihli Münakehat ve Müfarekat Talimatnamesi ve Bulgar Şeriye Mahkemelerinde Uygulanışı”, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, Adapazarı 2001.

_____, “Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şeriye Mahkemeleri: Tarihi Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, IRCICA, İstanbul 2006*

HACİSALİHOĞLU, Mehmet, “Bulgaristan’da Bağımsızlıktan Günümüze Yer İsimlerinin Değiştirilmesi”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, II.Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 2006.

HAKOV, Cengiz, “1913’te İstanbul’da İmzalanan Bulgar- Türk Anlaşması ve Bulgaristan’da Türk Müslüman Nüfusun Hakları, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bulgaristan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992.

HOTİNLİ, Rauf Ahmet, “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C.II, İstanbul 1961.

İNALCIK, Halil, “Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği”, *İmparatorluk Mirası, Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, Derleyen L.Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2003

_____, “Bulgaria”, *The Encyclopedia of Islam, Brill, Leiden*, Londra 1960.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Bulgaristan Vakıfları”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992.

_____, “Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)”, *Belleten*, S.207/208, Ankara 1989.

KOYUNCU, Aşkın, “Balkanlar’da Kültürel Değişim: Bulgaristan Örneği (1878-1913)”, *Avrasya Etüdleri*, Tika Yayınları, Ankara 2003.

KÖSE, Osman, “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)”, *Akademik Açı*, S.2, Samsun 1996.

KUMANOV, Milen, “Vızstanovyavane na Diplomatičeskite Otnoşeniya Mejdu Bılgariya i Turtsiya (1823-1926)”, *İstoričeski Pregled, Kniga 1*, Sofya 1971.

KÜÇÜK, Cevdet, “Balkan Savaşı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V., İstanbul 1992.

_____, Cevdet, “Bulgar İhtilâlinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 8-9, İstanbul 1980.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, “Bulgaristan Türklerinin Öğretmen Okulları”, *Türk Kültürü*, Yıl XXX, S.348, Ankara 1992.

_____, Hüseyin, “Bulgaristan’da “Türk Muallimler Birliği”nin Kuruluşunun 100. Yıldönümü ve Çalışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.162, İstanbul 2006.

_____, “Bulgaristan’da Müftülükler ve Şeriyeye Mahkemeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXVII, Ankara 1998.

ÖKSÜZ, Hikmet, “Batı Trakya Türkleri”, *Balkanlar El Kitabı*, C.2, Çağdaş Balkanlar, Ankara 2007.

ÖNDER, Selahattin, KARLI, Engin “Osmanlı Arşivleri Işığında Eskişehir ve Çevresine Yerleştirilen Bulgaristan’lı Göçmenler”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Bildiriler*, Eskişehir 2005.

PAZARCI, Hüseyin, “Uluslararası Hukuk ve Andlaşmalar Yönünden Bulgaristan’daki Türklerin Statüsü”, *Bulgaristan’da Türkler Semineri*, 10 Nisan 1985, Ankara 1985.

POPOVIĆ, Alexandre, “The Turks of Bulgaria(1878-1985)”, *Central Asian Survey*, C.5, S.2, Oxford 1986.

_____, “The Turks of Bulgaria (1878-1985)”, *Central Asian Survey*

SAKARBALKAN, B, “Krallık Devrinde Bulgaristan’da Türk Eğitimi(1908-1944), *Türk Kültürü*, S.29, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1965.

SAMARDJİEV, Bojidar, “Turskata Politika Kim Knyajestvo Bilgariya i İztočna Rumeliya vıv Vrıзка s Osmanskiya Süzerinitet (1878-1886)”, *Studia Balcanica*, S.12, Sofya 1976.

_____, ”Politikata na Osmanska Turtsiya kim Knyajesvo Bilgariya (1888-1896)”, *İnstitut po Balkanistika*, 16, Sofya 1982.

_____, “Ottoman Policy Towards the Principality of Bulgaria During the Regency(August 1886-July 1887),” *Etudes Balkaniques*, S.4, Sofya 1976.

SARINAY, Yusuf, “Osmanlı Devletinin Bulgaristan’ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)”, *Osmangazi Üniversitesi, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri, Bildiriler*, Eskişehir 2005.

STOYANOV, Valeri, “Turskoto Naselenie na Bilgaria I Ofitsialnata Maltsinstvena Politika (1878-1944)”, *Stranitsi ot Bilgarskata İstoriya, Sibitiya Razmisli, Liçnosti*, C.2, Sofya 1993.

TOKAY, Gül, “Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999.

TOROS, Taha, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayr-i Müslim Azınlıklar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1985.

TRİFONOV, Stayko, “Müslümanite v Politikata na Bilgarskata Dırjava(1944-1989), *Stranitsi ot Bilgarskata İstoria*, 2, Sofya 1993.

TURAN, Ömer, “Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar Uzanan Süreçte Türk- Bulgar İlişkileri (1912-1920), *XX.yüzyılın İlk Yarisında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2005.

TURAN, Ömer, “Bulgaristan Müslümanlarının Dini Yönetimine İlişkin 1919 Tüzüğü”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

_____, “Bulgaristan’da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları”, *Belleten*, S.239, Ankara 2000.

_____, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002.

_____, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Bilgiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ÜNAL, Hasan, “Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası, 1908-1909, *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.

VLAHOV, Tuşe, “Tursko-Bılgarskite Otnoşeniya Prez 1913-1915 g.”, *İstoričeski Pregled*, Godina Edinadeseta, Kniga Pırva, Sofya 1955.

YAKUT, Kemal-Meral Bayrak Ferlibaş, ”Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bulgaristan Müftülerinin Statüsü”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri, Bildiriler*, Eskişehir 2005.

YAZICI, Nesimi “Ahmed Hamdi Akseki’nin Bulgaristan Muhabirliği”, *Diyanet Dergisi*, C.31, S.1, Ankara 1995.

YURDAKUL, İlhami, “Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Beyefendi ile Şeyhülislam Madeni Mehmet Nuri Efendi’nin Hilafet Hakkında Muhtıraları”, *Divan*, S.6, İstanbul 1999.

ÖZGEÇMİŞ

23.06.1975 tarihinde Bulgaristan'da Loveç iline bağlı Troyan ilçesinde doğdu. Lise öğrenimini burada tamamladıktan sonra 1994 yılında yüksek öğrenim görmek üzere Türkiye'ye geldi. Konya'da TÖMER'de 9 aylık Türkçe hazırlık kursundan sonra 1995 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih bölümüne kayıt oldu. 1999 yılında mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'na yüksek lisans öğrencisi olarak kaydoldu. 2002 yılında, Yrd.Doç Ali Karaca danışmanlığında "Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti İlişkileri 1878-1908" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi aldı. Aynı yıl adı geçen enstitünün Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Doktora eğitiminde; Prof.Dr.Cevdet Küçük danışmanlığında olmak üzere" Bulgaristan'da Müslüman Azınlıkların Statüsü 1908-1919" konulu tezi çalıştı.